

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літописі українського
друку“, „Картковому репертуарі“ та
інших покажчиках Української книж-
кової палати.

Редактор А. Березинський
Суперобкладинка А. Петрицького
Техкерівник О. Яворський

Надруковано в 13 друкарні УПО
Київ, Золотоворітська 11, зам. 673
друкован. аркушів 14 1/2, тираж 3000,
Укрголовліт 712 (470), 1932 р. кн. 69

Ніч. Кімната. Стіл, ядро освітлений лампою. На столі газета з різко окресленою червоним олівцем заміткою:

ВИКРИТТЯ КОНТРЕВОЛЮЦІЙНОЇ ШПИГУНСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ.

ДПУ викрило контрреволюційну організацію, що ставила своїм завданням повалення радянської влади. Окремі члени організації, крім того, шпигували, буди вв'язані в консульством однієї сусідньої держави. Серед арештованих в кілька спеціалістів, що систематично інформували колишніх власників заводів та акціонерів про стан націоналізованих підприємств, зривали промфінпляни, допускали псування дорогих автотранспортних машин, організовували шкідництво, за що одержували в-ва кордону спеціальну винагороду. Всю організацію заарештовано. Проводиться енергійне слідство.

3

У кімнаті, до того порожній, з'являється людина. Вона сідає на стілець і замислюється. Перед нею, як на екрані, починають проноситись неясні образи, сцени, краєвиди. Потім екран світлішає, —

— і на ньому з'являється фасад розкішного палацу з колосальним порталом і гігантськими колонами. Палац ядро освітлений і сяйво електрики відбивається в блискучому асфальті вулиці. Надворі легенький мороз.

До portalу безперервно під'їжджають розкішні лімузини. Відчиняються дверцята і сходами до масивних дверей, що їх охороняє шеренга поліцаїв, швидко піднімається публіка.

Залю своєю формою й пишністю нагадує капище бога Мамони — скрізь позолота, кришталь, оксамит, мармур. У залі збиралась, так звана, верхня тисяча: найбільші капіталісти та банкіри; їхні жінки, коханки та модні кокетки; редактори впливових газет; міністри й депутати. Серед цих випещених постатей і серед витончених жінок у розкішних туалетах було кілька й „соціалістів“, що трималися окремою кункою. Публіки все прибуває. Вона наповнила вщерть залю й амфітеатру кімнат. Відно тільки коло невисокого помосту, похожего на естраду, де стоїть великий стіл, укритий золотим убрусом, а за ним одне лише крісло.

епізод I

На поміст виходить хтось вроді конферансьє, вклоняється залі, б'є три рази в долоні й говорить:

— Панове, увага!

Гомін поволі вщухає і публіка починає займати місця. Коли всі розсілись, конферансьє підходить до самого краю естради.

Конферансьє. Панове, зараз перед вами виступить професор Мігель Руфіске, командор португальського ордену Христа, директор інституту біометричної психотерапії, професор гуманітарних наук, член-кореспондент багатьох академій¹, і виголосить промову про сучасне політичне становище. Прошу уваги, панове! — Повертається до дверей, що закриті важкою портьерою. — Будь ласка, професоре!

Із-за портєри показується огрядний добродій з великим діамантом на мізинці. Він стає на стіл і обводить усю залю важким поглядом. Розмови затихають, усмішки зникають, обличчя кам'яніють.

4 Професор. Панове, ми зібралися тут для того, щоб провести старий рік і зустрінути новий. Минулий рік ознаменувався тим, що зараз людство може святкувати перемоги миру й цивілізації. Науки й мистецтво квітнуть. Прогрес і техніка розвиваються. Уряди головних держав переповнені бажанням зберегти мир і усунути примару нової війни коли не назавжди, то, принаймні, в далеке майбутнє. Вони прикладають всіх зусиль для мирного процвітання народів!..

В міру того, як професор говорить свою промову, а присутні в захваті його слухають, а дехто з жалісливих такі зворушені, що навіть нишком сльозу пускають, — на задній стіні, якраз за спиною оратора, пропливають морські ескадри, парадують військо, проходять потворної величини танки й гармати, показуються заводи зброї, амуніції й отруйних газів, — це все має демонструвати „мирну“ політику капіталістичних держав, що про неї з таким захватом тільки но говорив пан професор.

Слідом за цим показується робітничка демонстрація. Видно плякати:

— Ми більше не будемо воювати за капіталістів!

— Ми відмовляємось стріляти в своїх братів у праці!

— Хай живе Пролетарська Революція!

— Ми вам скоро скрутимо в'язи!

— Хай живе СРСР — соціалістична батьківщина всіх трудящих!

— Прокляття соціал-фашистам — вірним псам Капіталу!

— Прийде час, зрадники, коли ми вас вішатимемо на вуличних ліхтарях!

— Праці й хліба!

— В СРСР пролетаріят буде соціалізм! У капіталістичних країнах 16 мільйонів безробітних!

Професор. Але, панове! Є один фактор, що вселяє в нас тривогу за долю культури! Є причини, що можуть нам стати на перешкоді в цій мирній роботі, кинути нашу цивілізацію у вир кривавої громадянської війни і в пастку анархії! — Тут професор зробив коротку, але красномовну павзу. — Ми розуміємо тут Східню Європу! Так-так, панове! Східня Європа не консолідована. Там не перестає тліти вогонь розрухи. Східня Європа, власне СРСР, — це та болячка, що роз'ятрує й розкладає нашу цивілізацію!.. Зростає більшовизм темних мас!.. Ми вже не можемо почувати себе спокійними навіть у власному домі!.. — В залі рух. — Ми не можемо спокійно користатися з благ культури, бо сили, ворожі цій культурі, не припиняють своєї руйницької роботи!.. Більшовики продовжують свої безумні експерименти. Довівши свою країну до порога загибуні, розбестивши народні маси, запровадивши примусову працю на ланах і на заводах, не знаючи далі, як із цими масами впоратись, вони шукають нових об'єктів, на які б можна було скерувати ненависть тих мас, бо, в противному разі, вона впаде на їхні голови!

Ми зараз є свідками нових переслідувань церкви й релігії в СРСР, де всяку релігію оголошено, фактично, поза законом. Наш найсвятіший отець підніс із цього приводу голос найрішучішого протесту! Далі ми бачимо другий важливий факт, коли все селянство там суспіль заганяється в комуні. Там немає ні власності, підвалини всякої цивілізації, ні родинного вогнища, цього паріжного каменю моралі, ні релігії, що служить народам утіхою під час нещастя.

Комінтерн на московські гроші розкинув усюди свою агентуру і підкопується під підвалини власності, законності й культури! Зараза починає охоплювати не тільки Європу, а вона вже перекинулася і до Єгипту, Китаю, Персії, Індії, Індонезії, тощо. Народи, що самим промыслом божим і всім розвитком історії призначені для того, щоб ми, європейці, чи скорше біла раса, керували ними, несли їм цивілізацію й залучали їх до благ культури, народи, що їх ми обдаровуємо тими благами, починають бунтуватись і вимагають якоїсь там самостійності для себе, обстоюючи за тим, щоб ми вивели своє військо і наказали нашим ескадрам покинути їхні порти! І при цьому вони спираються на, так зване, право на самовизначення націй і вказують народи, де, мовляв, те самовизначення здійснено! В той же час ці народи забувають, що вони ще, як малі діти серед інших, і не можуть ходити самостійно, без чийсь допомоги!

Чи чуване таке в світі? Чи можемо ми припустити самостійність дикунів? Чи можемо ми припустити, щоб завойовані з такими труднощами для європейської культури краї знову впали в дикунство, обернулися на пустелі і щоб у них запанувало барбарство? Чи можемо, я питаю?..

В залі стає ще більший рух. Усі присутні, серед яких є люди, що вважають себе за паціфістів, за прп-

клонників культури й цивілізації, люди, що називали себе соціалістами, — міністри, депутати, журналісти, банкіри й кокотки, — з виразом жаху й злості на обличчях, в надзвичайному обуренні крикнули:

— Ні, не можемо!.. Не припускайте цього!.. Ми вам допоможемо!.. Ми ваші!.. Беріть нас!.. Розпоряджайтесь нами!

— Це нові гуни!..

— Більшовики — руїники культури!..

— Вони облудними словами про рай на землі захоплюють у свої лабеті несвідомі народні маси!.. — кричить якийсь прелат.

— За комуністами йде тільки люмпенпролетаріят та босота! — гукає один із „соціалістів“ у куцому фракту.

— Вони розкладають опору нації — армію! — кричить старий генерал.

Професор. Від імени цивілізованого світу дозвольте вам, панове, висловити щире подяку за ту одностайну підтримку наших думок, що ви її тут висловили! Отже, спільними силами на боротьбу з червоною хворобою! З Суданом, Єгиптом, Персією, Індією, Китаєм (поворот праворуч) ми якимось упоравшись і самі! Ваше завдання (поворот у бік соціалістів) тримати робітників у послузі, покорі й пошані до цивілізації. Комуністів не повинно бути! Розумієте?

— Розуміємо!.. — несеться з лав „соціалістів“.

— Вам за це заплатять. Розумієте?

Тут виривається наперед кругла постать соціаліста в куцому фракту. На обличчі в нього блазенська усмішка. Він спинається навшпиньки, щоб його могла бачити вся зала і, б'ючи себе патетично в груди, верескливо кричить: — „Ми так, ми так, без плати!.. Аджеж це наша спільна справа! Цивілізація нам так само дорога, як і вам, панове!“

Йому плешуть в долоні. Чути окремі вигуки: — „Браво!“

На устах професорові пробігає посмішка. Він підносить руку догори і, дивлячись на куду постать, голосом, в якому вже чути наказ, говорить:

— Заява одного з соціалістичних лідерів про те, що оборона цивілізації і для них є спільна з нами справа, особливо цінна. Я гадаю, що на підставі цієї заяви ми вправі вимагати від панів соціалістів того, щоб вони подбали про те, аби було поменше робітничих страйків, протестів, демонстрацій тощо!.. Щоб робітники не вимагали такої високої зарплатні, що просто скидається на грабунок!..

Вся зала повертається в бік кудого. Він швидко підносить руку й говорить: — „Ми свою обіцянку виконаємо! Але ми вимагаємо, щоб у боротьбі з комуністами було виявлено більш рішучості! Ми в цьому чекаємо від вас допомоги!“

Професор. Ми вам віримо! Панове, при такій одностайності, яка панує тут, я певний, що цивілізація буде врятована, мир збережений, а червона примара вандалізму буде розчавлена!..

Оратор замовкає. Йому довго плещуть. У залі повіяло духом миру, згоди й задоволення. Обличчя стають веселими. Хтось виголошує:

— Хай живе згода!..

Соціялісти викидають плякат: — „Хай живе клясовий мир!“ — Куций цілується з генералом.

Починає грати музика. Вся зала підводиться і скоро окремі пари починають танцювати, аж поки всі не заврутяться в шаленому танці.

В цей момент на стіні з'являється тінь робітника з піднесеною рукою. Музика раптово вщухає.

Всі застигають на одному місці і з виразом жаху на обличчях дивляться на стіну.

Тінь зникає. На стіні ж лишається напис: — „Скоро ми вам скрутимо в'язи!“ — Музика відновляється, пари знову крутяться, але вони все далі й далі відходять, музика все тихшає, аж поки все не зникає зовсім.

епізод 2

Відкривається вид на велике місто. Видно довгі перспективи вулиць з багатопверховими будинками. Пізня ніч. Над містом темне зоряне небо. 7

Потім із цієї маси будинків виринає один хмарочос. На ньому величезними електричними літерами горить одно лише слово „Трест“.

Стіни будинку ніби розсуваються і видно круглу невелику залу. Вона вся обита чорним оксамитом, який надає їй вигляду важкої урочистості. Згори летить рівно розсіяне світло. В залі не видно ні меблі, ні будь-яких оздоб, крім великого круглого стола. За столом сидить кілька чоловіка. Всі погляди звернені на глибокий фотель. Там сидить людина. Вона не має свого індивідуального імені, вона втратила його. Позаочі його звуть Трестом. Ті Присутні називають його Паном.

Трест говорить тихо, без інтонації, трохи гугняво.

Трест. Я вас скликав сьогодні, панове, для того, щоб на дозвіллі поговорити про наші справи. Рік скінчився й починається новий. Ми мусимо зробити підсумки й накреслити пляни на майбутнє. Поки наші політики, наші письменники, наші поети, наші професори, наші журналісти, наша церква, наші міністри й депутати виголошуватимуть промови, промови писатимуть і оспівуватимуть цивілізацію, ми повинні виробити на наступний рік реальний плян дій. Наша розмова буде коротка й ділова. Директор Китаю?

З крісла підводиться постать.

— Я тут, Пане!

— Як там у вас справи?

— Шокищо нічого, Пане! Нам пощастило купити не тільки Чан-Кай-Ши, а й увесь Гоміндан. Потім, як вам відомо, торік ми провели блискучу кампанію захоплення Східньо-китайської залізниці. Китайські комуністи оголошені поза законом. Ми гадаємо далі...

Трест (перебиває його нетерплячим рухом руки). Ви забули про Червону армію!..

Директор Китаю ніяково й мовчки схиляє голову.

Трест. Ваші китайські генерали нікчеми й боягузи. Досить було одного вдару з боку червоних, щоб вони показали п'яти і капітулювали. Де причина?

— Народ, Пане!

— Що за народ? Я не знаю ніякого народу!

— Китайський народ, Пане, який не хоче воювати проти червоних!

— Ви хочете сказати, що китайці за червоних?

— Так, Пане!..

— Так для чого ж ви тоді нам?

Трест не може вже себе стримати й починає сердитись.

Трест. Сто чортів!.. Наказ: китайським генералам вжити всіх заходів, щоб винищити комуністів, розбити китайську Червону армію, вирвати цю заразу з корінням. Не давати їм грошей, поки не досягнемо задовільних наслідків!.. Пригрозити Чан-Кай-Ши, що коли він і надалі так виконуватиме наші директиви, може забиратися під три чорти! Кандидатів вистачить! Посилити наші ескадри в китайських водах!.. Дати зрозуміти цим жовтопиким, що на випадок чого ми зметемо їх протягом 24 годин і настановимо інших!.. Підкупити міністрів!.. Дати дешифру іншим генералам, а головню, обіцяйте, обіцяйте, обіцяйте! У наших інтересах підтримувати генеральські чвари!

— Для цього потрібно багато грошей, Пане!

— Гроші будуть!

— Ще дозволю собі доповісти, що в районі наших концесій панує страшний голод, що несе смерть мільйонам населення. Від цього страждають наші інтереси. Може б...

— Що-о? Допомогати цьому падлові!.. Дурниці... Хай мруть, за життя цих вонючих щурів, нам нема чого турбуватися. Зрозуміли?

— Зрозумів, Пане!

Трест озирає всіх присутніх. Чоло йому хмуряться.

Очі впиваються в директора Індії. Той підводиться.

Трест. Як там у вас?

— Бунтують!.. Страйкують!.. Самовизначення вимагають!

— Хто бунтує? Робітники чи буржуа?

— Ганді, буржуа, ну, звичайно, і робітники.

— Ганді не страшний. Страшні для нас робітники. А ви підкупили буржуазних ватажків? Пообіцяли їм дещо?

— Так, Пане!

— Гаразд. Наказ: бунтарів і робітничих проводирів заарештувати. Післати на всякий випадок кілька ескадриль аеропланів і коли трапляться заколоти, то не розводьте сантиментів,

а просто бомбардувати міста й села. Ніякого панькання й хитання! Повідомте про це наше розпорядження англійського прем'єра Макдоналда і допевняйтеся точного виконання нашої інструкції!..

— А коли хтось почне протестувати в парламенті?

— Подаруйте щось лідерам, пообіцяйте їм хороші посади на наших підприємствах. Повірте мені, робітничі депутати англійського парламенту нам не страшні. Більше, — а їхньою допомогою нам зручніше боротися проти комуністів та робітників!

— Слухаю, Пане!

Тоді підводяться директор у справах Європи. Обличчя у нього стурбоване. Тиша.

Трест. Я вами незадоволений. Я поклав вас вигнати!

— Я вас розумію, Пане!

— Чому не викопані наші інструкції? Чому росте комуністичний рух? Куди дивляться соціал-демократи? Що робиться для того, щоб цього не було? Для чого тоді, чорт забирай, ми тримаємо всю цю продажну зграю — парламенти, міністрів, депутатів? Нам потрібна робота, а не балачки. Все це нам коштує колосальних грошей, а де робота, я вас питаю? Я вас слухаю!

— Все робиться так, як ви наказували, Пане.

— Ну?

— І ніякого успіху, Пане.

Трест робить різкий рух на своєму кріслі.

Трест. Напишіть міністрам там і президентам, щоб усіх комуністів посадовили до в'язниць. Я не хочу, щоб були комуністи й мозолили мені очі! Я не хочу більшовицької революції, чуєте? Досить мені й тієї, що є в Росії!..

— Це робиться, Пане! Але в'язниці вже не вміщають заарештованих, а комунізм усе шириться!

— Хе, не вміщаються! Тоді стріляйте їх, чорт забирай! Бийте, ровокуйте! Душіть у газових камерах!

— І це робиться, Пане!

— Накажіть скасувати конституції! Оголосіть комуністів поза законом! Домагайтесь заборони компартій!.. Розвип'яте відповідну кампанію в пресі, при чому зверніть особливу увагу на соціал-демократів, ці краще знають, як боротися з комуністами!.. Коли хто не буде виконувати цих наших директив, не давайте грошей, вимагайте борги, нарешті, організуйте державний переворот!..

— Слухаю, Пане!

— Он, Пілсудський, наприклад, прекрасно покищо обіходиться з комуністами. До речі, передайте Шоберові, Отто Бауерові і взагалі всім австро-марксистам нашу щирю подяку за те, що вони провели в себе блискуче фашистський переворот! Вони чудово виконали наше завдання!

Директор Європи низько вклоняється й говорить:

— Беру на себе сміливість довести до вашого відома, що останнім часом Цергібель, Зеверінг та інші німецькі соціал-демократи...

— Знаю, знаю!.. Але слабо!.. Слабо!.. Їм не вистачає ще потрібної рішучості!.. Їм треба ще повчитись!..

— ...Що у Франції ми маємо великі досягнення. Там все більше чути голосів за те, щоб розірвати дипломатичні зносини з СРСР. Французькі соціалісти на чолі з Леоном Блюмом чинять нашій акції досить велику підтримку!.. У французьких колоніях в Африці, Тонкіні, Індо-Китаю...

— Знаю, знаю... Але що мені кілька тисяч негрів та малайців, коли в самій Франції шириться комуністичний рух! Ні, я незадоволений з вашої роботи у Франції!..

— ...Що в Англії робітнича партія на чолі з паном Макдоналдом!

— Так, робітнича партія покищо нас задовольняє, але не зовсім. Чемберлен та Гікс працювали краще. Дайте лейбористським лідерам додаткові інструкції!..

— ...Що в Італії...

— Ну, за Італію я спокійний. Сідайте.

Трест повертається до решти своїх директорів.

Трест. Ну, про інші країни ми зараз не будемо говорити. Про Австралію нам покищо нема чого сказати. Щождо Америки, то хоч там і намічаються деякі утруднення, але ми сподіваємось їх скоро ліквідувати!..

Трест трохи підводиться на своєму кріслі. Його голос стає різким, холодним. Він уважно обводить усіх своїми очима.

10 Трест. Який основний принцип нашої політики, панове? Кров і залізо. Залізо й кров. От наше гасло! Повідомте про це всі підлеглі нам уряди. Чи збирається трест переглядати цей основний свій принцип? Ні, не збирається! Ми не дамо жадного цента нікому з наших капіталів. Ми не допустимо найменшого порушення наших інтересів!..

Тут його погляд падає ще на одного директора, що досі мовчав і мав заклопотаний і стурбований вигляд. В очах Треста спалахують вогники. Скоро й гостро він запитав:

— Як там у вас, у Большевистіі?

— Безнадійно, Пане!

— Як більшовики?

— Міцні, як ніколи!

— Промисловість?

— Зростає, Пане! Як відомо, більшовики тепер широко провадять індустріалізацію країни. Вони будують — Ростовський сільмашбуд, Сталінградський, Харківський та Челябінський тракторобуд, Нижегородський автозавод, Магнетобуд, будують нові заводи в Кузбасі, Казакстані, в Середній Азії, на Україні найбільшу в світі гідроцентрально на Дніпрі і навколо неї величезний промисловий комбінат!.. Але те, що я тут перерахував, може тільки десята частина того, що тепер будують в СРСР!..

— Робітники?

— Робітники за компартію... Десятками тисяч вступають до неї!

В міру того, як директор це говорить, обличчя Трестові темніє й набирає страшного гніву.

Трест. А що робили ви, що роблять наші агенти, щоб зірвати п'ятирічку і намічене нею будівництво?

— Ми зробили дуже багато для того, щоб зірвати та загальмувати розвиток радянської промисловости. На жаль, більшовики показалися дужчими за нас!..

У залі кілька хвилин панує тяжке мовчання. Потім

Трест питає:

— А як сільське господарство?.. А що селяни, селяни? — вже кричить він.

— Як відомо, більшовики ухвалили генеральний план перебудови всього народнього господарства на основі, так званої, п'ятирічки. За цим планом мають усе сільське господарство колективізувати!

— Що, що?..

— Мають усе сільське господарство колективізувати.

— Сподіваюсь, що цей утопічний план провалився, бо селяни поголовно повстали!

— Я мушу вас розчарувати, Пане. Я повинен вам сказати прикру правду, Пане. Селяни не тільки не збунтувалися проти більшовиків, а дуже радо сприймають ідею колективізації і мало не цілими селами вступають до колективів. Рух цей дедалі, то стає масовіший!

— Під батогами комуністів?

— Беру на себе сміливість заявити, що ні. Рух цей цілком добровільний. Своєю політикою більшовики досягли того, що більшість селян цілком свідомо стає на цей шлях. За винятком... 11

— За винятком кого?..

— За винятком глитаїв.

— Слава богу!.. Ну і що ж?.. Вони вчинили опір?.. Зняли повстання?

— Боюсь, що я подам невтішні відомості. Глитаїв зараз ліквідують. За більшовицькою термінологією, їх ліквідують як клясу на основі суцільної колективізації. Іншими словами, ми позбавляємось своєї останньої опори на селі!

Серед присутніх рух.

— Я все зробив, щоб ускладнити й утруднити розглітавання та колективізацію. Але тут я заявляю, що справа з глитаями безнадійна. Комунізм скоро святкуватиме величезну перемогу на селі. Наслідки її навіть важко зараз уявити. Це світова подія. Моя особиста думка — для нас це буде катастрофа!..

Трест сидить мовчки і барабанить по столу пучкою. У нього на мить з'являється вираз розгублености, але він зараз же опановує себе.

Трест. Сто чортів!.. Що ж ви робите для того, щоб організувати опір усьому цьому?.. Що ви пропонуєте?

— Випробував усе. Наприклад, на Радянській Україні я організував СВУ. Там же я створив автокефальну церкву, що довгий час була за пашу цитадель. Я організував шкідництво, при чому наші агенти сиділи в чільних господарських органах і виконували наші директиви. Мені допомагали російські мен-

шовики. Я організував банди, шпигунство та вбивства окремих радянських робітників. Я поширюю провокаційні чутки, лякаю селян наступною війною. Але все це не досягає мети. На кожен мій удар більшовики відповідають контрударом. Після кожного викриття моєї діяльності навколо компартії щільніше гуртуються робітничі й селянські маси!..

— Що ж ви, все таки, проповідуєте?

— Інтервенцію!..

Трест швидко скоплюється з свого місця.

Трест. Правильно!.. Інтервенція!.. Тільки інтервенція, сто чортів!.. І що? скоріше, то краще!.. Треба, нарешті, знищити це кубло зарази... негайно розпочати підготування!.. Перше—це підняти проти більшовиків церкву, для чого розпочати відповідні переговори з найсвятішим папою римським!.. Друге, мобілізувати всю нашу пресу, особливо соціал-демократичну, вона найкраще веде кампанію проти Рад!.. Усі видатки, звичайно, наш трест бере на себе!.. Почати збирати недобитків російської буржуазії й формувати з них банди та шпигунів. Підготування до інтервенції повинно увійти у вирішальну стадію. Доручаю вам конфіденційно повідомити про це всі підлеглі нам уряди!..

12 — В боротьбі проти більшовиків всі засоби добрі!.. Мета виправдує засоби!.. Наша мета—повалити більшовиків!.. Тут іде мова про остаточну боротьбу!.. Або я, або вони! Ось чому шукайте там боягузів, що готові зрадити!.. Шукайте там наших друзів, організуйте в широкому масштабі шкідництво, висаджуйте більшовиків із середини!.. Крім того, по всіх країнах, нам підлеглих, треба посилити терор проти комуністів і тим позбавити російських більшовиків їхньої міжнародньої бази. Оголосити їх поза законом!.. Заборонити компартії!.. Закрити їхні газети!.. Заборонити радянський експорт. Утворити блокаду СРСР. Повідомте про це всіх. Залізом і кров'ю придушувати всяку спробу революції, кожен спробу виступу, кожен спробу до демонстрації або до страйку!.. Вождів запакувати до в'язниць, не гребуючи при нагоді розстрілами і таємними убивствами!.. Ніяких вагань з нашого боку не повинно бути. Справа бо йде про життя й про смерть нашу!..

Трест застигає у войовничій позі. Заля починає повільно зникати. Останньою зникає постать Треста. Темрява.

епізод 3

Темрява поволі розсувається. Раптом бризкає електрика і перед очима з'являється заля, повна робітників. На стінах портрети вождів, гасла, що характеризують соціалістичне будівництво.

Відбувається зібрання. Доповілач стоїть біля великої мапи СРСР і, показуючи на окремі пункти, говорить:

— Товариші! Ви ознайомились зараз із основними рисами та показниками нашої п'ятирічки. Той розмах, що ми його беремо в нашому будівництві, нечуваний у світі. Історія, взагалі, не

знає таких темпів. Але життя йде вперед так бурхливо, так швидко розвивається, що випереджає всі наші найсміливіші пляни. Коли ми почали здійснювати нашу п'ятирічку, то за основу взяли, так званий, мінімальний варіант. Минув рік і ми побачили, що треба брати варіант максимальний. Але вже й цей плян виявляється замалий для наших темпів.

Ми вступили в добу Великих робіт. Тепер ми змагаємося з капіталізмом. Гасло цього змагання є: — „Хто кого?“ — Чи соціалізм переможе капіталізм і тоді перед нами відкрите майбутнє. Чи капіталізм переможе нас, — і тоді гніт і рабство знову повернуться на нашу землю. Ми певні того, що ми переможемо, що ми наздоженемо й випередимо капіталістичні країни. І тоді проб'є остання година для Капіталу. Хвиля пролетарської революції наближається. Ми не самітні в нашій боротьбі. Наш приклад є найкраща пропаганда ідей комуністичної революції в усьому світі. І о ми енергійніше будуватимемо в себе соціалізм, то скорше новалимо капіталізм!.. То скорше прийдемо до кращого майбутнього!..

епізод 4

Знову видно мапу СРСР, тільки тепер вона ніби прослана на землі. Чиясь рука обводить кордони; на них з'являються червоноармійці, що вдивляються в потойбік.

Від Крижаного океану і аж до Персії, від Збруча і аж до Тихого океану простяглась Країна рад: її рівнини перерізані горами, річками, присипані снігами. По ній рідко розкидані міста, села, що загубилися в степах, болотах, лісах. Всі ці краєвиди швидко проносяться перед очима.

Рука робітника через усю мапу пише:

— Дванадцять років тому всією цією країною правив цар. По неміряних просторах її та шляхах гуляли трійки з справниками, ішли етапи засланців, у царських катівнях мордували народ, свистіли урядницькі та козацькі нагаї.

Заводи й фабрики випивали кров, піт і здоров'я з робітників.

По темних хатах стогнали селяни. А поруч жив і бенкетував пан.

В той час, як селяни шпортались на своїх голодних клаптах землі, пан володів величезними обшарами.

Все було придушене й пригнічене. Країна була закута в кайдани неволі. Гніт скував уста цілим народам.

З'являється убоге село. Похилі хатки, обідрані стріхи, голодна худоба, виснажені бідні люди. На вулиці з'являються піп, урядник, старшина, глитай, сільський крамар. Оддалеки видно панський палац.

— Минуло дванадцять років революції!.. — пише рука. — І ось тепер!

Піп, урядник, старшина, крамар, глитай зникають. Натомість показується сельбуд, що міститься в колишньому панському палаці. В сельбуді відбуваються збори. Повно людей. На трибуні оратор.

— Товариші селяни! Дванадцять років тому ми прогнали панів, що п'явками сиділи на нашій шиї і висмоктували нашу кров. Через революцію ми завоювали собі землю. Ми тепер можемо на цій землі вільно працювати, нікому не кланяючись. Ми завзято, під проводом комуністичної партії та радянської влади, через руїну, через громадянську війну, не зважаючи на злобу, класову ненависть та опір капіталістів, творимо новий, невідомий світові лад. Ми почали, ми перші на цьому шляху! Та за нами підуть і вже йдуть робітники й селяни інших країн!

Але здобувши волю, прогнавши панів, ми ще не перемогли землю як слід, вона ще не дає нам того, що може дати. А дати вона нам може багато, в два-три рази більше від того, що дає тепер. Замість працювати на ній гуртом, артільно, колективом, машинами, ми шпортаємось кожен собі на невеличких клаптиках, і земля нам родить скупо, і наші села через два роки в третій відвідує недорід!

Це повинно відійти в минуле. Шлях до цього в. Визволення прийде тоді, коли ми об'єднаємося у великі колективи. Комуністична партія нам вказує цей шлях, єдиний правильний шлях для бідняків та середняків. Радянська влада в цьому нам допоможе. Тоді прийде на наші лани машина. Вона переоре наші межі. На полі загуде трактор. Електрика освітить наші хати. Тоді зміниться наше життя. Тоді на землі праця стане легка й радісна. Товариші, ми збудуємо соціалізм у нашій країні!.. Ми зробимо всесвітню революцію! І тоді прийде вік Комуни!..

епізод 5

Картина міняється. Видно ґанок сельбуду. На ґанку сидить кілька селян. Незаможник гаряче в чомусь їх переконує. Підходить глитай і говорить насмішкувато: — „Здорові, товариші!“ — Моргає в бік сельбуду: — „Що, знов мабуть про комуну говорять?“

Один із селян невдоволено зиркає на незаможника й відповідає похмуро й неохоче: — „А про що ж їм іще говорити як не про комуну!“ — Глитай посміхається в бороду.

Глитай. Ти чого такий сердитий, Свириде?.. До сільради тебе, либонь, сьогодні прикликали?

- Та прикликали... Казали, що податок треба доплатити!
- А про комуну нічого не говорили?
- Ні, не говорили.

Незаможник підводить голову і пильно дивиться на глитая. Потім з притиском запитує:

- А вас теж, либонь, сьогодні викликали?

Глитай з невинним виглядом, трохи жартома відповідає: — Та прислали бомажку. Кажуть, плати п'ятсот експертного чи на трактор! А я де їх візьму? (Розводить руками). Такої суми в мене зроду-віку не було! Продавайте, кажу, коли хочете, а торгів усе!.. (Павза). Глитая якого знайшли!

Незаможник. І продамо.

Глитай видає на нього швидкий погляд, в очах йому спалахують недобрі вогники. Але говорить він, більше звертаючись до всіх.

Глитай. Ні, хай платять ті, хто за підпору радянської влади вважається. А як нам ніякої користі з того немає, то й платити нема чого. А то комнезам підпора, а ми плати! Подождемо. Бо хто зна, що воно буде!

Павза. Потім глитай недбайливо кидає:

— Чули?.. Всіх, либонь, до комуні писатимуть?

— Но-о-о-о! — виривається в декого недовірливо.

— Єй боі.. Вірний чоловік казав. Більшовики надумали новий перепис робити. Ходитимуть по хатах і питатимуть: — „У комуністи хочеш?“ — „Ні“. — „У колектив хочеш?“ — „Ні“. — „У комнезам хочеш?“ — „Ні“. — „Ну, так забирайся на Соколин острів! На Сибір! Не хочеш до комуні, забирайся туди!.. Марш!“

— Неправда це! — говорить незаможник. — Може й будуть відсилати кого на той Соколин острів, тільки не нас!..

— Неправда? — перекривляє його глитай. — Багато ти знавш. Як же неправда, коли мені самому показували газету, де написано — суцільна колективізація! О! А хіба тепер не пишуть, не кричать, не кажуть, щоб усі писалися в комуні та в колективи? Не кажуть? Тільки й слова, що про це! А ти, неправда!

Селяни зиркають то на незаможника, то на глитай. Потім один, плутаючися, повільно говорить:

— Та воно то так!.. Про колективи тепер, справді, багато говорять. Тільки ж і те, що як же воно, коли я не хочу!.. В програмі ж не сказано, щоб силою до комуні!..

Незаможник. Ніхто вас силою туди, дядьку, і не тягтимо!

Глитай (сміється). А хто тобі сказав, що силою?.. Силою й не будуть. Тебе спитають: — „Хочеш?“ — „Ні“. — „Ну й переселяйся на Соколин острів, а земля твоя і все господарство переходить до колективу. А ти—силою!.. Сили тут не треба!“

Павза. Потім той самий селянин, що говорив: програмі не сказано“.

— Та воно, кажуть, що і в комуні не погано живеться. Он дехто з наших вписався до созу, так не погано вийшло!

Глитай. У комуністів до нас, селян, недовіріє. Коли ми не в комуні, то тут, брат, мужик ще колеться. А коли ти в комуні, то тоді ти в них як на долоні, а все на учоті. Тоді і хліб, і худоба, і все вже не твоє, а комунічеське. Нічого не сховаєш. Ні випити, ні закувати вже не можна буде. Це комуністи нову панщину для селян запроваджують. І будеш ти в них, вроді, як у наймах жити. Коли захочуть, тоді й заберуть увесь продукт, а вас на пайок посадять. Якби не це, то я перший би до комуні записався!..

епізод 6

Видно сільську вулицю. На вулиці стоїть купка жінок. Серед них баба Палажка й баба Параска.

Баба Параска (сумно похитуючи головою, тужливо). Ой, людоньки добрі! Що на світі божему діється! Хоч зараз спро-

дуйся, пакуйся й тікай світ-заочі або на Соколин острів. Це ж нас усіх до комуні писатимуть, в антихристову віру наперта-тимуть!..

Баба Палажка. Еге ж! А чи чули ви новину: в лікарні якась потвора народилася. Три руки, три ноги, на кожній по шість пальців, отакенні роги, а хвіст як віжки, а на грудях — чорна каїнова печать!..

Баба Параска. Та це ж і є антихрист!.. Кончина світу наближається... Оце ж він і поклеймить усіх людей у комуні-чеську віру — і тоді страшний суд!

Баба Палажка. Я сама була у колгоспі в Грушках, так на власні очі бачила, як члени колективу сидять у хаті голі, обгорнувшись газетами!..

Баба Параска. А в мене оце недавнечко трапезувала одна благочестива черничка, так вона мені розповідала, що в тих комуніях робиться!.. Що робиться!.. (Хитає головою).

Всі. А що, що?.. Що саме?..

Баба Параска (нахиляється, пошепки). А те, знаєте, що зводять там усіх чоловіків і жінок до купи. І живуть вони в одному бараці, сплять на одному довгому ліжку, вкриваються однією ковдрою, а їдять з одного корита. Жінок від чоловіків відбирають і стають вони общі!.. Еге, общі!..

Одна з молодиць (злякано христиться). Ой, господи, спаси і помилуй нас грішних!

16 Друга молодиця. Он уїй Степан усе товче про ту комуну! Як прийде з зборів, так і починає товкти — пишімось та й пишімось у колектив!.. Каже, що краще житимемо!..

Третя молодиця. А не діждуть вони, щоб ми пішли до тієї проклятої комуні!..

Баба Палажка. І не йдіть, жіночки, і не йдіть. Боже вас борони! І чоловіків своїх від цього відмовляйте, бо будете там як у рабстві. І вас там примусять по черзі спати з кожним чоловіком!

Баба Параска. І не буде вже більше нічого вашого. Все забере комунія!

Голос. І дітей?

Баба Параска. І дітей, голубонько! Ні одежа, ні гроші. ні чоловіки — все те не ваше буде, а комунічеське!..

Баба Палажка.. А чи ви чули, що будуть продавати дівчат до Китаю?

Голоси. Як так продавати?

Баба Палажка. А так. Китай хотів іти на більшовиків війною. Більшовики давай торгуватися. Китай каже: — „Як даста мені мільйон дівчат, не буду воювати!“

Голоси. І продала?

Баба Палажка. Продали. Яка дівчина важитиме більше як чотири пуди, так її й посылатимуть до Китаю. Оце завтра і в нас почнуть!..

Із-за рогу показується незаможник. Баби озир-раються і швидко розходяться.

епізод 7

Знову видно збори селян. На трибуні бідняк.

Бідняк. Товариші! Глитай нам ворог. Він зриває наше соціалістичне будівництво. Він агітує середняка, щоб той не йшов до колективу. На цю агітацію ми повинні відповісти суцільною колективізацією нашого села!.. А глитайв геть!.. Розглітайти їх!.. Щоб і коріння їхнього не було! Рішуче виїняти цю болячку з нашого тіла. Ми, біднота, простягаємо середнякам руку й говоримо: — „Ходімо разом з нами до кращого життя! У нас один шлях, одна мета з робітниками, з радянською владою, з комуністичною партією!“ — Я пропоную голосувати резолюцію за суцільну колективізацію!

Голова зборів. Товариші, хто ще хоче висловитись? Немає?

Голос із місця. Прочитайте ще раз резолюцію!

Голова зборів. Добре! (Читає.) „Ми, громадяни села Тополів, бідняки й середняки, сьогодні переходимо на колгосп. Шлемо палке привітання комуністичній партії і підтверджуємо правильність усіх заходів щодо реконструкції господарства, індустріалізації країни в момент розгортання соціалістичного будівництва, проведення масової колективізації по всій окрузі.

Клясовий ворог — глитай — чинить шалений опір заходам партії й радянської влади. Ми заявляємо, що проти глитайської агітації всі щільніше згуртуємося навколо комуністичної партії й радвлади і допоможемо партії зліквідувати глитайство як клясу. Із сьогоднішнього дня рвемо всякий зв'язок з релігійними забобонами і обіцяємо під проводом комуністичної партії будувати своє господарство на соціалістичних підвалинах, а церкву використати для культурних потреб, для піднесення культурного рівня. Хай живе Ленінська Комуністична партія і Ленінський ЦК! Хай живе й міцніє спілка робітників міста й трудового селянства! (Гучні оплески).

У відповідь лунають вигуки:

- Хай живе комуна!
- Хай живе компартія!
- Хай живе радянська влада!
- Хай живе революція!

На фоні показується юрма знедолених робітників, що над ними височить постать капіталіста з бичем у руках. Але раптом робітники випростовуються, в їхніх руках з'являється зброя, майорять червоні прапори. Чути вигуки, постріли. Здіймається великий рух. Здалеку доноситься гуркіт гармат. На хвилю постать капіталіста ще раз показується, щоб потім зовсім зникнути в юрмі. На стіні з'являється плякат:

— Перемога за пролетаріатом! Капіталізм новалено! Хай живе революція!..

...Богдан раптом прокинувся і довго ніяк не міг собі здати справи, де він. Від здивування він потер навіть собі очі і ще раз озирнувся навколо, бо все ще не довіряв своїм очам і гадав, що все це діється з ним уві сні.

Він лежав на краю невеликої галявини в гаю. Сонце тільки новиткалося з-за обрїю і ніжно золотило верхівіття дерев. Трава була висока й соковита, а по нїй були розкидані велпкі жовті, білі, рожеві, лілові й сині квітки. Галявина спускалась ледве помітним схилом до великого, овальної форми, озера, що зараз злегка туманилось. Гай був зовсім непохожий на ті, до яких звик Богдан. Замість дерев, що росли безладно, це був скорше прекрасний парк, де було багато незнайомих пород дерев. Зелень листу переривалась окремими деревами, що були рясно вкриті білим цвітом; повітря було наповне пахощами; бренили бджоли; весело щебетали пташки. На чистому блакитному небі не було жадної хмарки. У траві краплини роси вигравали всіма кольорами діамантів.

18

Місцевість була така прекрасна, вона була пройнята таким спокоєм і красою, що тривога в Богдана, що була охопила його, майже зникла. Він звівся і тихою ходою наблизився до озера.

Кришталева вода відбивала в собі прибережні дерева. На воді, піднімаючи цілі фонтани, бризок, що в них грали веселки, грали якісь білі птахи. Їхні високі музичні крики будили дрімотливу луну над озером і вона лунко й далеко розлягалась над водою в рожевому тумані.

На протилежному березі він побачив високий білий будинок, що виблискував на сонці своїми оздобами. Широкі сходи від будинку вели просто до самої води. Біля них колихалось кілька човнів. Будинок оточував парк і Богданові було видно дві широкі алеї, що здавалися двома дорогами, повними зеленого присмерку, розрізаного в багатьох місцях соняшним промінням, які вели до якоїсь таємниці.

Богдан стояв зачудований. Людей ніде не було видно, навіть людського голосу ні звідкіля не доносилось у цій урочистій вранішній тиші. Як це не дивно, але останнє найбільше непокоїло Богдана.

— Справді, де це я? — питав він самого себе може в сотий раз. — Куди я потрапив? — І йому раптом спала неймовірна думка, чи не повернулись старі часи і чи не потрапив він ненароком до парку якогось великого маґната.

Він утретє озирнувся навколо і раптом згадав, що сонце вже високо, що його чекає робота, що товариші будуть сміятися

з нього, — бо як же це так, найкращий ударник і от тобі запівнився. Сором залив йому обличчя і він винувся стрімголов бігти в напрямку, де, на його думку, була МТС. Він біг хвилини десять, а може й більше, але картина була та сама, ні села, ні МТС не було й ознаки. Гадаючи, що він заблудився, Богдан спинив біг і пішов тепер тихо, уважно придивляючись довкола.

Так він знову вийшов до озера. В цей момент від палацу донеслися звуки прекрасної музики, що наповнили всю просторинь. Від несподіванки Богдан закам'янів. Йому видалося, що на тому березі коло палацу промайнуло кілька людських постатів. І корячись якомусь невідомому страхові, Богдан швидко звернув в кущі і побіг геть від берега гаєм, а куди, того він і сам не знав. Гілки били його в обличчя, кущі хапали за одягу, він кілька разів спіткнувся і боляче забив собі коліно. Увесь час його переслідувала думка, що треба якнайдалі втікати від будинку, від людей, від озера — у ліс.

Несподівано він мусів зупинитись. Гай кінчався. Далі простягалась широка хвиляста рівнина. Тоді, щоб краще обдивитися місцевість, він виліз на горбочок, що ввесь поріс кущами з великими жовтими квітками. Він доліз до самого вершечка на горбочку і обережно став обдивлятися. Те, що він побачив, було так само незрозуміле для нього, як і все, що він бачив на березі озера.

Перше, що він побачив і що йому спало на очі, — це широка блискуча дорога, що тікала за горизонт як стріла. Ліворуч від неї простягався все той самий гай, що мальовничими купами дерев розкинувся по горбастій місцевості. Між гаєм і дорогою розляглася широка смуга не то лук, не то квітників з де-не-де розкинутими кущами, вкритими великими квітками. Дорога була поділена на три частини. Середня широка, очевидно, була призначена для автомобілів і обсаджена невисокими деревами з круглими кронами, що давали багато тіні, а по боках бігли вузькі смуги, закрашені гарними бордюрами з квіток. За дорогою, по той бік, розкинувся, як здалося Богданові, великий лан пшениці, розбитий на правильні прямокутні поля. Лан тихо хвилювався, як зеленкувата вода в морі. Але що найбільше здивувало Богдана, так це те, що на рівних віддаленнях по полю стояли високі щогли, розгалужуючись на всі сторони гострими шпичаками, що блищали на сонці. І знову ж таки ніде не було видно жадної людської душі. Відсутність людей найбільше бентежила тепер Богдана.

Поки ото Богдан роздивлявся поле, він раптом побачив, як над одною ділянкою показалась невеличка хмарка, швидко збільшуючись, аж поки не стала зовсім темною. Навколо сяло радісне сонце, а тут лягла глибока тінь. Не встиг Богдан як слід обміркувати це нове явище, як він побачив, що з хмарки полився дощ.

— Штучний дощ! — здивовано й захоплено прошепотів Богдан. — От здорово!

Тим часом за десять хвилин дощ минув і все набрало попереднього вигляду, а хмарка пересунулась на дальшу ділянку, — і так тривало поливання без перестану.

Богдан тепер почав пильно вдивлятися в дорогу, — чи не покажеться там когось, у кого б можна було розпитати, де він і що з ним таке діється. Взагалі ж, все це більше скидалося на сон, ніж на дійсність. Проте, він не хотів кидати своєї схованки, бо з дороги його не можна було помітити і він міг зарані, на випадок якоїсь небезпеки, вирішити, як йому бути. Раптом на шляху показалися дві срібних цятки, що швидко наближалися з своєрідним дзеркотанням. Через дві хвилини він побачив дві невеликих машини, що мали далеку подібність до мотоциклів. Богдан витяг ший, щоб краще розгледіти цих перших людей у цій невідомій землі, як вони несподівано зупинилися і з них вийшло двоє. Тепер Богдан міг краще роздивитись як їх самих, так і машини.

20 Машини були лискучі з білого якогось металю і мали довгасту форму, гострі спереду, з кривими спадищими боками. Коліс не було видно, самі машини не були високі. Богдан вирішив, що колеса були заховані десь усередині. Двоє людей байдуже кинули машини на дорозі і, на превелике здивовання Богдана, пішли просто до горбочка, де він ховався. Богдан порачкував назад, заліз в один із кущів і, ачулившись, не переставав стежити за двома незнайомцями, що повільними кроками, по коліна в траві, наближалися до нього.

Одягнені вони були майже в однакові, видно, спортсменські костюми, але коли один із них зняв шолом, що своїм кольором нагадував машину, то на своє здивування Богдан побачив, що то була дівчина. Вона зрідка нахилялась до квіток і ніжно пестила їх рукою. Її товариш був молодий і, на погляд Богдана, дуже вродливий хлопець з гармонійно розвиненою фігурою. Взагалі таких гарних і здорових людей Богдан ще ніколи не бачив.

Вони трохи не дійшли до горбочка і зупинилися в кроках десяти від нього. Деякий час панувало мовчання, потім хлопець сказав:

— Ти мені обіцяла дати сьогодні відповідь, Роксано?

Дівчина провела рукою по траві і сказала тихо:

— Я обміркувала твоє освідчення і вирішила його негативно.

Хлопець, що жадібно дивився їй в обличчя, при цих словах відвернувся.

— Це остаточна відповідь?

— Я думаю, що остаточна.

— Ти знаєш, як це для мене тяжко!

— Знаю, але я нічого не можу тут рдіяти.

— Що ж ти мені радиш?

— Поїдь у подорож, а потім візьмись до своєї роботи, що про неї ти мені розповідав з таким захопленням

Хлопець мовчав.

— Мені дуже шкода, — сказала лагідно дівчина, — але я тобі, як відомо, ніколи не подавала надії.

— Я це знаю.

— І ти не сердься. Дивись, як навколо хороше!

Хлопець вийняв бінокль і почав обдивлятися місцевість. Нарешті він уже зовсім спокійно сказав:

— Напевне, то старому примерещилось.

— Алеж він сказав, — вимовила дівчина, — що людина побігла в цьому напрямку.

Богдан, до якого доносилося кожне слово з цієї розмови, зрозумів тепер, що то про нього йшла мова. Він ще дужче ачулився і навіть перестав дихати. Тепер він найбільше боявся того, щоб ці двоє не полізли на горбок і не викрили його схованки. Тоді він загинув.

— Ну що ж, будемо шукати, — погодився хлопець і обоє, поминавши горбик, пішли до гаю.

У Богдана відлягло від серця, коли він почув ці слова, але ненадовго, бо через кілька хвилин вони повернулися назад, пильно оглядаючи всю місцевість. А що вони обоє були під вражінням тільки но закінченої розмови, що мала, очевидно, для них велику вагу, то вони нічого підозрілого й не знайшли, і тому поклали повернутись до покинутих на дорозі машин.

Машини виблискували на сонці. Хлопець і дівчина сіли в них і вони рушили з місця. Богдан побачив, як ніби дві срібних нитки простяглися вздовж дороги. Коли вони стали цятками і нарешті зникли за обрієм, Богдан з полегшенням зідхнув і став думати, що робити далі.

21

Він тепер не наважувався спуститися з свого горбочка, раз його помітили й розшукують, і який був, до певної міри, за надійну схованку і гарним обсерваційним пунктом, звідки було далеко видно дорогу і рух на ній. І не зважаючи на те, що йому хотілося їсти й мучила спрага, він постановив дочекатися тут вечора, щоб потім зробити глибоку розвідку і, в залежності від її наслідків, розробити плян дальших дій.

Але тут його думки знову відтягла дорога, де він помітив новий і незвичайний рух.

Богдан спершу не зрозумів, що то таке, аж коли добре придивився, то побачив, що то теж була машина. Але ні на автомобіль, ні на автобус вона не була похожа. Уявіть собі досить довгий конічний з обох боків рухомих циліндер, з вікнами, з двома невеликими скляними виступами спереду і ззаду і ви будете мати приблизне уявлення про цю нову машину. Вона, як привид, промелькнула перед Богдановими очима, тільки легеньке коливання вітру донеслось до нього, і зникла. Богдан ясно бачив, що в циліндрі сиділи люди, — отже це було щось схоже на вагон.

Не встиг Богдан як слід збагнути це нове явище, як на дорозі показалися ще три нових таких самих циліндри. Отже, подумав він, це був якийсь своєрідний, йому незнайомий „трамвай“, що служив для пересування і для пасажирського руху в цій такій

дивній землі, куди Богдан так несподівано для самого себе потрапив. Циліндри були зроблені з того самого лискучого металю, що й перші дві машини, що їх він бачив годину тому.

Рухались ці три машини не дуже швидко. І Богдан, щоб краще роздивитись на них, аж висунувся з кущів і на своє здивування побачив, що ці машини не котилися по дорозі на колесах, а ніби летіли низько над нею. Але як вони рухалися? Що за сила пересувала їх? Ось у чому була загадка. Ні коліс, ні крил, ні пропелерів не було видно. Так само не було чути й шуму моторів, що завжди давали можливість відрізнити автомобіль від трактора і навіть можна було по цьому шумозі вгадати, якої саме марки мотор працює на машині. Ці ж машини рухалися безшумно, як привиди, тільки вітер свистів від того руху. Створювалося таке вражіння, що ці машини ніби несли якась невидима рука над поверхнею дороги, не даючи їм ні падати на землю, ні підніматись високо над нею. Три машини пропливли мимо Богдана, а за ними трохи віддалік рухалася ще одна. Богдан з величезним інтересом стежив за ними, як раптом повітря розірвав гострий звук, позаду машин на дорозі спалахнуло щось ніби блискавка, донісся гуркіт сильного вибуху і всі машини раптом стали. Чому, — Богдан не міг цього збагнути. Нещастя, аварія, поцсувалися машини?

22 В усякім разі це була несподіванка не тільки для Богдана, а очевидно й для самих пасажирів, бо у вагонах повідчинялись дверцята і на дорогу висипали люди, голосно розмовляючи і жестикулюючи руками. Одні з них дивилися в той бік, де стався вибух, а інші збиралися купами і про щось жваво говорили. Потім кілька чоловіка відділилося і швидко побігли в напрямку вибуху. За ними сунули інші.

Вибух стався недалеко, може за якихось півкілометра або кілометр, — Богданові за деревами не було видно, що, власне, там трапалося. Він тільки бачив блискавку і чув той гострий звук та гуркіт. Люди, тим часом, добігли до місця вибуху і почали гукати та махати руками, після того майже всі пасажири бігом кинулися до них.

Все це вселило в Богдана нову велику тривогу. Справді, що воно діється навколо? Що це за країна і що це за люди? — питав він самого себе. А люди почали повертатись назад і коли вони порівнялися з горбочком, де ховався Богдан, то він побачив, що четверо несли якогось чоловіка, не то вбитого, не то пораненого.

Богдана все це надзвичайно цікавило й бентежило. Йому хотілося і вийти із своєї схованки і взнати, в чім річ, і одночасно щось стримувало його від цього кроку. Між тим, по голосах, що доносились до нього, по жвавій жестикуляції рук, по метушні Богданові було ясно, що трапилась якась надзвичайна подія, що дуже їх схвилювала. Люди голосно розмовляли, проте як Богдан не наслухався, він нічого не міг розібрати, навіть окремі слова були для нього неясні

Раптом над полем показалися два гігантські птахи, що дуже віддалено нагадували аеропляни. Вони спустились біля мовчазних вагонів-циліндрів і Богдан побачив, як із кожного з них вийшло по троє людей. Вони вмішалися у натовп, їх оточили люди і, видно, пояснювали новоприбулим причини несподіваної аварії. Потім один сів на свого птаха і полетів на місце вибуху, де лишилося кілька чоловіка, і скоро повернувся назад. Потім Богдан побачив, як люди розбилися на окремі групи—по чотири й по п'ять чоловіка і сунули з дороги на поле й на луки. В цей момент з протилежного боку дороги прибула ще одна машина, — ця вже була схожа на автомобіль і швидко проїхала на місце вибуху.

Богдан би й надалі спокійно залишався на своєму горбочку, якби на свій жах не побачив, що в напрямку лісу йшло кілька десятків чоловіка, уважно оглядаючи всі кущі і всі западини. Четверо йшли просто на нього. Богдан зміряв відстань між горбом і лісом і зважив, що можна втікати. Він злякався; хоч і не міг собі ясно уявити причину свого страху. Отож він обережно сповз з горбочка, де досі ховався і, пригинаючись, швидко побіг до лісу, гадаючи, що там він зможе скорше сховатися від цих незнайомих людей. Але не пробіг він і половини відстані, як його помітили і почали гукати на нього. Він чув голоси, що закликали його зупинитись. Та він не слухав і біг далі. Вскочив прожогом у перші кущі, на мить озирнувся і побачив, що до лісу бігли двоє, при чому попереду від усіх високий здоровий юнак. Богдан надав сили, але бачив, що погоня наближається, що йому не втекти, серце йому скажено калатало. Він на хвилину зупинився і роздумував, що йому далі робити, як побачив, що йому перетянали дорогу до лісу ще кілька чоловіка, що їх він спершу не помітив. Отже, він був оточений. Тоді в нього раптом зникло всяке бажання тікати, він скорився і підніс руки догори на знак того, що він здається. До нього підбігли, оточили і здивовано уставили на нього очі. Богдан стояв серед них з піднесеними руками і винувато посміхався. Один із переслідувачів, уже літній чоловік, м'яко поклав руку йому на плече і без усякої злості та погрози проговорив:

— Опустити руки, товаришу!

Богдан опустив. Він зрозумів, що ці люди нічого лихого йому не зроблять. Це його заспокоїло і він сказав:

— Я тут ні при чому, товариші!

— Ходім за нами, — сказав той, що тримав свою руку на його плечі, і от Богдан, оточений з усіх боків, рушив в напрямку дороги, де стояли дивні машини і не менш дивні люди. Цікавість перемогла в ньому страх, і він поспішав, щоб скоріше роздивитись на це все і розгадати всі ці загадки.

От вони й на дорозі. Натовп мовчки розступився перед Богданом і він опинився в колі незнайомих людей. Одного погляду було досить, щоб помітити, що ці високі й вродливі люди, серед яких зовсім не було старих, не були схожі на тих, що їх досі знав Богдан. Їхні обличчя були ясні, на них був написаний якийсь величний спокій, лежа проста, але надзвичайно гарна,

різні тканини прекрасно гармоніювали до загального вражіння. Кілька хвилин панувала тиша, потім один із натовпу узяв Богдана за руку і повів туди, де лежало нерухоме тіло чоловіка. Богдана підвели до мертвого і один швидко розкрив покривало.

Богдан відсахнувся від несподіванки назад. Всі пильно дивилися на нього. Потім один спитав:

— Ти знаєш цього чоловіка? Він знайомий тобі? Це твій товариш?

Богдан трохи опанував себе.

— Я знаю цю людину. Але він мені не товариш.

— Так? Але він одягнений майже так, як і ти?

— Ми з ним з одного села. Але він мені не товариш. Це Кабанець.

— Кабанець?.. Це ім'я таке чи що?

— Це прізвище цієї людини.

— Прізвище?.. Але що він за їден?

Богдан озирнувся навколо. Він відчував, що його не розуміють.

— Кабанець?.. Ну, як би вам сказати... Це глітай з нашого села. Це... Але я ніколи не гадав, що він теж тут опиниться.

— Значить, ви збиралися до нас?

Богдан зупинився, бо не знав, що на це відповісти.

— По тону, яким ти про нього говориш, можна думати, що він тобі ворог?

24 — Він ворог не тільки мені, — заговорив злісно Богдан, — він ворог усім біднякам, партії, радянській владі!.. Його мали вислати з нашого села!..

Його мовчки слухали і знову Богдан, на своє здивування, побачив, що цих його слів не розуміли. Чому?

— Як ти сюди потрапив?

— Не знаю.

— А оцей чоловік, що ти його називаєш глітаєм, як потрапив сюди?

— Теж не знаю.

Той, хто питає, знизав плечима. Богдан помовчав з секунду, потім подивився вбік, де лежало тіло Кабанця, і спитав:

— Він мертвий?

— Так. Його вбила іскра. Моментально.

— Туди йому й дорога! — не стримався Богдан.

— Ти його страшно не любиш? — спитали кілька голосів.

— Так, я його не любив.

— Видно, він тобі заподіяв якусь дуже велику кривду? — спитала одна жінка.

— Він був колись моїм хазяїном!.. — підкреслив Богдан.

— Це ти від нього ховався?

— Ні.

— А від кого? Від нас?

— Я й сам не знаю, чого я ховався... — посміхнувся Богдан.

До гурту підійшов молодик, один із тих, що прилетіли на птахах, які так вразили Богдана. Він з хвилину слухав розмови, а потім сказав:

— Товариші, цей парубок наш гість, а ви його стомлюєте запитаннями. Про це краще поговоримо в Комуні, а тепер треба допомогти полагодити пошкодження.

Його оточили і кілька голосів запитало:

— Що трапилось?.. Чому стався вибух?.. Чи великі пошкодження?..

— Зіпсувався трансформатор. Той чоловік, — кивнув він у бік Кабанця, що його тіло непорушно лежало на прим'ятій траві і коло якого все ще метушились двоє, оглядаючи й вистукуючи, — не знаючи, очевидно, в чім річ, повернув не в той бік мечик, трапилось замикання електричного струму і стався вибух. Лінія розімкнулась. Давайте кілька чоловіка на допомогу нам і ми за кілька хвилин полагодимо трансформатор і можна буде їхати!..

Богдан вслухався в розмову, в слова, голоси, але все ще не здавав собі ясної справи, що навколо нього діється. Він навіть не розумів деякої трагічності смерті Кабанця, він лише подумав, що така сама річ могла трапитись і з ним: від цього в нього всередині все моторошно струхнулося. Проте, це тривало всього лиш одну мить. Несчасного випадку з ним не трапилось, а щодо людей, то він переконався, що вони, покищо, навіть не дуже ним і цікавляться. Всі вони були заклопотані обговоренням події і, очевидно, ніяк не могли прийти до якогось одного певного висновку.

— Ясно, що ці двоє прибули до нас звідкілясь, можливо, із землі, для нас зовсім невідомої, — говорив один.

— Боюсь, що це не так. Поперше, на нашій плянеті такої землі чи країни немає, де б жили люди лядібні до цих. Подруге, тепер уже остаточно доведена абсурдність гіпотези про існування тотожних світів. Значить, треба шукати розгадки в іншій площині, — відповів другий.

— Те, що один із них не знав, як поводитися з трансформатором і через це наразився на смерть, доводить, що як ці люди хоч і прибули з якоїсь невідомої країни чи навіть плянети, то, в усякім разі, техніка там не на високому рівні, — сказав третій.

— Чому б вам не припустити такої простої речі, як анабіоз, — сказала жінка. — Аджеж ясно, що ці люди — це наші прапрадіди. Саме так тоді ходили. І згадка про глітая та хазяїв про це свідчить. Тепер навіть слова ці зникли з мови. Тим часом як у другому десятиріччі Пролетарської революції...

За Богдана зовсім забули. Він дивився на дорогу, на вагони, на людей і його обхопила велика туга за тією землею, що він її покинув. Вагони мали кулясту форму і тепер стояли на низеньких колесах. Наверху була натягнута тонка дротяна сітка. Дорога була рівна, лискуча, без жадної вибоїни, ніби нею ніколи й не їздили, та воно, насправді, так і було, як потім дізнався Богдан.

Раптом на одному з вагонів загукало.

— Галло!.. Галло!.. Увага!.. Наказ з Комуни 525!.. Обох нових людей привезти туди!.. дорога справна!.. Можна рушати!..

Тіло Кабанця підняли двоє і понесли до переднього вагона. До Богдана підійшов один з чоловіків і сказав:

— Ну, товаришу, сідай, зараз поїдемо.

Богдан слухняно, але з внутрішнім тремтінням, увійшов до вагона і сів у вигідне крісло. Минула може хвилина і він раптом відчув, як вагон злегенька колихнувся і поплив, буквально поплив у повітрі. Ні шуму, ні пилу не було. Широкі вікна були розчинені, тепле повітря обвівало Богданові чоло. Він озирнувся і побачив, що погляди всіх пасажирів були з цікавістю зосереджені на ньому. Його обняла ніяковість. А повз пливли незнайомі краєвиди, дорога стрілою тікала вперед, і вагон летів над нею, ритмічно похитуючись. У цьому коливанні було щось заспокійливе. Богдан тепер міг спокійніше думати про цю свою пригоду.

Він виглянув у вікно. Земля купалася в соняшному промінні і Богдан помітив, що це була зовсім не та земля, де він досі жив і яку він досі знав і звідки він, незрозумілим для нього способом, дістався в цю чудесну країну. — „Це похоже щось на Комуни“ —, подумав він.

Богдан увесь захопився тими картинами, що відкривалися перед ним. Він глибоко замислився, коли в цей момент чийсь лагідний голос прозгучав над його головою:

— Ну, товаришу, як вам подобається в нас?

Увесь вагон затих, чекаючи Богданової відповіді.

26

Богдан згодом дізнався, що та дорога, якою вони тепер їхали, була в Комуни „робітною“ дорогою. Взагалі ж, у Комуни були найрізноманітніші шляхи й засоби сполучення, бо високо розвинена техніка давала для цього всі можливості як для винахідництва в цій галузі, так і для удосконалення вже тих машин, що були.

Правда, цей переможний рух техніки розпочався ще на початку ХХ сторіччя, так званої, християнської ери, але справжня революція розпочалася відтоді, коли колесо, що за капіталізму та за ранньої доби соціалізму мало колосальну вагу в техніці і являло собою основу всіх машин, коли всі машини, призначені насамперед для руху й пересування, були поставлені на колеса, — почали уступати місце машинам нової конструкції, так би мовити, машинам безколісним. Яку вагу мало колесо в старій техніці, то для цього досить було піти до Музею матеріалів культури або до Музею техніки, щоб пересвідчитися цього. Починаючи від первісного воза на двох колесах і кінчаючи автомобілем найновішої конструкції тридцятих років ХХ сторіччя, колесо було одне з основних елементів, без якого всі ці машини не були машинами. Так само і в інших машинах, — від кустарної старої прядки і кінчаючи складним варстатом, у всіх колеса повторювалось у безконечних варіаціях та комбінаціях. Це була ера колеса. Навіть там, де для пересування або для роботи колесо не було потрібне

безпосередньо, — наприклад, в аероплянi, навіть і там принцип колеса зберігся (пропелер). Проте, техніка ще в ті давні часи шукала інших принципів сполучення і передачі руху машинам і вже теоретично розробила кілька надто цікавих проєктів, де колесо не мало майже ніякої ваги або його призначення з головного сходило до другорядного, допоміжного. Однак, капіталізм не міг використати цих нових ідей. Навпаки, під ударами криз серед капіталістичних „теоретиків“ відродився навіть дух „машиноборства“, бо, мовляв, це машинна техніка винна і в стражданнях, що їх переживав людство, і в тому, що вона породила пролетаріят, який погрожує владущим класам революцією і невисним комунізмом.

Звичайно, що ці реакційні теорії не могли зупинити розвитку техніки, як і розвитку людства; тільки передові технічні ідеї пересунулись із капіталістичних країн до країн соціалістичних, насамперед, до республік Радянського союзу, що перший підніс прапор соціалізму. Що ж це були за ідеї?

Ось, приміром, як один із авторів малював наступний розвиток техніки ще в першій чверті ХХ сторіччя. — „Подивіться на природу, — писав він, — хіба бігові коні, зайці, гончаки зживають для свого пересування колеса? Їм досить для цього своїх ніг. Зробіть бігову машину з ногами і тоді вам не потрібні будуть ні шляхи, ні рейки, ні пневматичні шини. Хіба тут немає шляху для винахідництва та нових великих винаходів?“ Поруч фантастики, в цих словах було і деяке зерно істини.

21

Цікаво, що ще раніше подібні ж ідеї на зорі ХХ сторіччя висловив англійський письменник Герберт в одному із своїх утопічних романів, де він навіть описав таку бігову машину, якою наче рухалися марсіани. Це були велетенські триноги, заввишки в кілька десятків метрів; через це пересувалися вони з величезною швидкістю: їм не стояли на перешкоді жадні природні перепони, як ось рови, мури, будинки, річки тощо. На горі такого тринога сидів марсіанин і нищив особливим зеленим промінням не тільки окремих людей, а й цілі полки, панцерники, будинки і цілі міста.

Або ось ще одна технічна утопія, написана в двадцятих роках того ж таки ХХ сторіччя, — її наступні покоління майже цілком зреалізували. — „Пішоходець у центрі руху зовсім зникає з вулиць, — писав автор цієї утопії. — Вулиці будуть потрібні тільки для швидкого пересування. Підземні тротуари, що їх рухатимуть електромагнети, з безкінечним ридом лав, нащадки старих трамваїв та метрополітенів, перенесуть маси людей з одного кінця міста в другий. Закріпий вагон зникне з підземного руху, так само, як і електричний трамвай, і стане музейним експонатом. Шляхи сполучення стоять під знаком електромагнетизму, і колесо, що панувало протягом майже двох тисячоліть, відійде в минуле.

„Подібно привидам, безшумно рухомі таємничою силою, мчаться по вулицях сконструйовані за останніми даними аеродинаміки ватони швидкого сполучення. Вони підняті на 20 см над

поверхнею землі, але даремно намагались би ми побачити їхні колеса. Та сама сила, що з такою силою мчить ці оригінальні красиві вагони, підтримує їх вільно і над вулицею“.

Ось саме такою дорогою і їхав тепер Богдан. Тільки ж за Комуни такі дороги почали будувати не тільки по містах, але вони простяглися по всьому суходолу. Ця дорога, якою зараз летів вагон, де сидів Богдан, була магістральна і до того ж меридіальна. Богдан би був дуже здивований, коли б йому сказали, що ця дорога рівною лінією, ніде не звертаючи, простяглась від Балтики і аж до Чорного моря. Він ще дужче був би здивований, коли б дізнався, що всі його супутники були не хто інші, як робітники, коли говорити старими термінами, що повертали оце з роботи до себе додому.

Богдан любив машину. Він уперто вчився і мріяв потрапити до витшу. Довго його затавною мрією було виграти в лотерію Автодора мотоцикль або автомобіль. Він пам'ятав, з якою насолодою він колись збирав старий вело, з яким ентузіазмом він пішов трактористом на МТС, що відкрилася в їхньому селі. Але як би він здивувався, коли б йому сказали, що й автомобіль у Комуни зазнав справжньої технічної революції і що та революція теж ішла під знаком електромагнетизму. Останні конструкції автомобільного мотора були не більші коробочка на $30 \times 15 \times 10$ см і в той же час були спроможні рухати авто з максимальною швидкістю, звичайно, без шкоди для людини. Автомобіль і тепер служив для туризму, для подорожів, для безрейкового транспорту.

Богдан знав тракторний мотор як свої п'ять пальців, його дивувала мудрість його техніки, сила, деталі, де все було на своєму місці. Але що б він сказав зараз, коли б побачив нові повітряні електромоторні залізниці, що подібно до павутиння, нависли своїми рейками над містами та промисловими центрами, і над ними, не торкаючись їх, а плаваючи над ними, як привиди, рухаються цілі поїзди, повні людей? Що б він сказав про найновіші аеропляни, — що керовані радіом, точно й безпечно відбувають з аеродромів на сотні й тисячі кілометрів, а інші, чудесної конструкції, ширяють у повітряних просторах, велетні, цілі трансповітряні кораблі, справжні левіафани повітря, що для них ні океани, ні пустелі, ні найвищі гори — ніщо?

І що б він сказав зараз, чи повірив би, що там, у височині, на цілих 20 і більше кілометрів над поверхнею землі, у так званій стратосфері, де немає ні хмар, ні вітрів, проносяться, подібно до метеорів, стратопляни та кораблі-ракети, і теж за розписом і в точно призначені години прибувають до аеропортів?

Що б він сказав, коли б дізнався, що в Комуни більшість залізниць давно вже поросла травою, що збереглося їх кілька і то найголовніших магістралів? Старі залізниці замінили теж електромагнетні, що сполучали всі частини світу і що сівши десь у Харкові, можна було без пересадки доїхати до рогу Доброї Надії, побувати в Нью-Йорку, проїхати весь американський суходіл з півночі на південь аж до Магелланової протоки і до

рогу Горна, або опинитися в Індії, Шанхаї і через Бейпін або Владивосток повернутися через Сибір знову до Харкова?

Що б він сказав, коли б дізнався, що тепер уже залізницям не треба перевозити на колосальну відстань мільйони тонн вугілля, нафти, дров, торфу, а все це перетворюється на місці покладів на електричну енергію, і її потім пересилають і то без дротів, а просто в повітрі, до центрів і пунктів, де в енергії є потреба?

Що б він сказав, коли б дізнався, що в Комуні широко використовують не тільки нафту та чорне вугілля, а й вугілля голубе, вугілля зелене, атмосферну електрику, соняшну енергію, силу припливів і одливів і багато ще деяких джерел енергії?

Що б він сказав, коли б дізнався про всі ці чуда техніки? Чи не злякався б? Чи не розгубився б у цьому чудесному світі машин та високої організації суспільства? Але в цей день ніякі машини не попадались їм назустріч, небо було напрочуд чисте і жаден повітряний корабель не проплив по ньому, — отже Богдан, не зважаючи на своє велике здивування, весь віддався отому ритмічному приємному заколисунню вагона, коли отой прємний голос ввів його із задуми.

Богдан не відразу відповів. Той, хто питав, скорше скидався на дівчину чи на молоду жінку, хоч ні по одежі, ні по фігурі та обличчю цього це можна було пізнати. Тільки тембр голосу показував, що то була жінка.

— Це все скорше похоже на сон, — відповів повільно Богдан. — Іноді таке тільки може снитись. Ось чому мені важко відповісти на ваше запитання, товаришко!

Жінка посміхнулась і, вказуючи пучкою на автодорівський значок, запитала:

— А це що у вас таке?

Богдан пояснив, що такий значок носять члени товариства Автодор. Слово це зацікавило присутніх. Пішли запитання. Богдан зрадів цьому, страх у нього зовсім минув, він раптом відчув особливу радісну полегшість, перебуваючи серед цих людей, і тому охоче почав відповідати на всі запитання, пояснюючи вагу й значення Автодору та чим була викликана ідея такого товариства.

— У нас таких товариств було кілька. Ось, наприклад, крім Автодору був ще Тсоавіахем. Ці товариства гуртували навколо себе пролетарсько-селянську громадськість і допомагали партії та радянській владі провадити в цих галузях відповідну роботу.

— Зрозуміло, — сказав один із пасажирів. — У нас теж є всякі товариства. Ось, приміром, товариство міжпланетних сполучень, що має десятки мільйонів членів. Так я зрозумів тебе?

— Так. А про міжпланетні сполучення я читав якось в одному з наших журналів та й то всього лиш один раз!

— Ну, а в нас уже будують перші міжпланетні кораблі, що незабаром полетять у етерні простори.

— А чи ж багато охочих знайшлося пуститись у таку небезпечну мандрівку? — спитав Богдан. — Адже це великий ризик! Можна й не повернутися?

— Стільки, що товариству доводиться добирати їх з найсуворішою пильністю. Полетять спершу тільки ті, кого оберуть для цієї почесної подорожі, визначні наші вчені, інженери тощо. Ось, наприклад, я теж полечу!..

— Ви? — здивовано перепитав Богдан і критично оглянув цього чоловіка, що не був схожий ні на вченого, ні на інженера.

Жінка, що перша заговорила з Богданом, сміючись сказала:

— Ти не дивуйся. Товариш Едвард є один із найвидатніших наших інженерів-конструкторів. Отож і не дивно, що він збирається першим летіти на Місяць.

Едвард посміхнувся кутіками уст. Потім показав на молоду дівчину, що сиділа в самому кутку вагона і досі не брала жадної участі в розмові, але весь час не спускала очей з Богдана, сказав:

— Ні, я скоро, мабуть, здам... Металла пережене нас, старих!.. Вона один із перших кандидатів на подорож до Місяця... Як твоя, Металло, конкурсна праця?..

— Посувається. Але мені ще доведеться з нею повозитись.

Богданові впало в око ніжне обличчя дівчини і суворі хлоп'ячі обриси уст і підборіддя. Це показувало на тверду вдачу.

— Значить вона теж полетить? — трохи здивовано запитав Богдан.

30 — Можливо. Але попереду мусить скласти досить суворий іспит.

Металла подивилася на Богдана:

— А ти б полетів, товаришу?..

Богдан на мить завагався.

— Полетів би, якби взяли.

Всі засміялися. Едвард поклав йому руку на коліна.

— То чому ж ти дивуєшся, що може полетіти Металла? Чи, може, у вашій країні жінки цього не роблять?

— Ні, чому ж? У нас жінки нарівні з чоловіками будують соціалізм.

— Значить, добре. Поживеш у нас, то, може, і ти полетиш. Можливо, що за кілька років подорож на Місяць стане зовсім звичайною річчю. Так то! — і він замовк.

Богдан хотів ще щось спитати, як його увагу притягли кілька машин, що стояли недалеко дороги, а навколо них були нагорнуті цілі гори землі.

— Що там таке?

— Е, то старі штуки, — автоматичні лопати. Ми їх вживаємо при будівництві, копати ставки, канали, тунелі, прокладати шляхи.

— Але там зовсім не видно робітників?

— Ні, там робітники є, тільки не багато. Мабуть чоловіка п'ять-шість, не більше. Але ти збирайся, зараз приїдемо.

Справді, збоку Богдан побачив на горі ціле місто, що тонуло в садах. Білі, рожеві, ніжно-лілові, зеленкуваті, жовтаві й червоно злотисті будівлі стояли серед зелені дерев.

Вагон здригнувся й зупинився. Всі почали виходити. Попрохала вийти й Богдана. Він вийшов. Кілька чоловіка підхопили тіло Кабанця й понесли. Богдан поспішив за ними і опинився у широкій зеленій алеї. За першим же поворотом він побачив будинок такої прекрасної, такої величної архітектури, що зовсім остовпів. Ніколи він не гадав, що будинок може бути такий гарний. Загальне вражіння від нього було таке, що він своїми оздобами, своїми барвами, своїми пропорціями ніби співав.

Так він стояв кілька хвилин, забувши про все. Раптом ясний дівочий голос пролунав біля нього:

— Товаришу, Комуна доручила мені про тебе подбати!.. Ходім зі мною!..

Богдан обернувся. Перед ним стояла Металла, дівчина, кандидатка на подорож до Місяця. Він подав їй руку. І так вони, побравшись за руки, почали підніматись сходами величного будинку Комуни...

... З того часу, як Богдан оселився в Комуні, він найбільше потоваришував з Металлою. Ця дівчина, що багато де в чому нагадувала молодого хлопчиська, який був не від того, щоб іноді не попустувати, була на перших порах Богданового життя в Комуні його порадником, керівником, учителем і ментором.

Така допомога на перші часи для Богдана була доконечна, адже він у цьому новому світі губився більше, ніж негр із Конго в Лондоні або Парижі десь на порозі ХХ сторіччя. Ця нова раса людей була така непохожа на людей його епохи, культура її така висока, техніка така вдосконалена, що не будь коло Богдана такого товариша, який би міг йому допомогти бодай звикнути до всього цього нового, то він наробив би, і сам того не розуміючи, багато всіляких дурниць. Богдана не тільки вражали ті численні автомати, що були до послуг кожного в Комуні, але його найбільше вражали самі мешканці. Справді, в цьому вільному суспільстві, де не було навіть і тіні на будь-який примус, панувала цілковита самодисципліна й повна чіткість у роботі. Праця тут була навіть не обов'язок, а творчість. Саме ця творчість, надхненність прорізувала червоною ниткою все життя Комуни. Ось чому так високо розвинулись наука, техніка і всякі мистецтва в Комуні. Коли ж десь треба було робітників, особливо на важкі роботи, то на це завжди зголошувались сотні тисяч охочих, так що потім доводилось добирати з них найпридатніших для даної роботи. Щодо молодого покоління, то воно було так прекрасно фізично розвинене, і так багато працювало м'язами для розвитку організму, а до того ж різний спорт, гімнастика, пластичні вправи, що входили, як один із важливих елементів виховання молоді, зробили те, що в усіх цих людей тіла були гармонійно розвинені і найбільше відповідали ідеалові людської краси. Повний брак так званих соціальних хвороб, що за капіталізму косили мільйони людських істот, головно, з трудящих класів, і з яким на зорі соціалізму людство примушене було провадити вперту боротьбу, нові винаходи в медицині

та в омолодженні організмів, правильно поставлена евгеніка ще більше полегшили виховання здорової, гарної й витривалої раси. Це покоління зовсім не було випечене, навпаки, воно було мужнє, хоробре, здорове, сильне.

Так само було і в галузі духовної діяльності. Богдан із здивуванням з кожним днем унававав, що котрийсь юнак, або котрась дівчина працюють кожний у відповідальних галузях науки, мистецтва, літератури, техніки, винахідництва, сільського господарства тощо. В Комуні широко було застосоване правило розвитку природних потягів до різноманітної творчості людського духу, висловлюючись старими термінами. А повна воля вибору, багаті лабораторії і, нарешті, саме життя робили те, що для творчості відкривалися майже необмежені перспективи. Ось чому, коли Богдан другого дня пішов до Металли, то застав її перед екраном на всю широчінь стіни заглибленою в зошит, де вона робила швидко якісь замітки. Вона подала йому знак рукою сідати і, не відриваючись, слухала високого чоловіка, що говорив з екрану.

— Зараз у мене лекція з механіки, — прошепотіла вона. — За десять хвилин вона кінчається, і тоді я до твоїх послуг, — і вона знову поринула у свій зошит.

32 Богдан сів на вигідний стілець і почав теж слухати. Але те, що говорив професор, була для нього така премудрість, що він анічогісінько зі сказаного не второпав і був щиро радий, коли лекція скінчилась і екран раптом погас. На місці його знову була біла матова стіна.

— Хіба у вас немає спеціальних вишів? — запитав Богдан.

— Ні, чому ж. Але ми можемо слухати лекції радіом удома, коли хочемо. Таким чином, лектор може обслуговувати яку завгодно кількість аудиторію.

— І багато у вашого професора студентів?

— Я гадаю, до кілька сот тисяч. Річ у тому, що його можуть слухати і в Америці, і в Азії, і де завгодно. В цьому наша перевага перед студентами вашої доби, коли доводилось міститися всім в одному приміщенні.

Металла відкинула своє коротке хвилясте волосся з високого чола, відкрила зошит і поклала його до шухляди в гарному чорному столику. Потім вона повернулася до Богдана і пильно всього оглянула.

— Ти не скинув костюма?.. Чому?..

Богдан почервонів.

— Я не знайшов другого, — нарешті вимовив він. Віп боявся сказати, що зовсім розгубився у своїй кімнаті від тієї лискучої чистоти, що там панувала, від якихось апаратів, гудзиків на стінах, що до них він боявся доторкнутися і, сяк-так одягнувшись та бризнувши собі на обличчя кілька крапель води, що її він знайшов у глечичку, поспішив до неї.

Металла рвучко підвелася з місця.

— Це моя провина, — сказала вона. — Ходім! — і пішла з ним до його кімнати. Одного погляду було досить для неї, щоб побачити, що Богдан нічого там не чіпав.

— Так ти, певне, не купався?..

— Ні, — признався Богдан.

— Ах ти ж, барбар!.. — засміялася вона. — Ну, це наша помилка, що ми тобі не показали, що й до чого тут. Ось я тебе навчу. Дивись! — і вона натиснула гудзик у стіні поруч ліжка.

Стіна безшумно відсунулась і Богдан побачив чудову ванну кімнату.

— Отже тобі треба би насамперед покупатись. Вода буде злегка електризована, це для того, щоб убити всі мікроби. Далі ось тут, — і вона натиснула другий гудзик, при чому відсунулась шухляда, — лежить білизна. Можеш вибрати собі довподоби. Ось тут костюми, ось тут взуття, тут усякі туалетні речі, — і за кожним словом вона натискувала гудзика і самі собою відчинялися дверцята та відсувалися шухляди, де Богдан бачив усі потрібні речі. — Ось це, — вказала вона на невелику колонку з білого металю, — прилад для масажу після ванни. Ось на цьому ти можеш вивірити силу своїх рук і коли в тебе ослабли м'язи, то можеш протягом трьох хвилин їх зміцнити. Зрозумів? Ну, на сьогодні для тебе досить. Я чекаю тебе через чверть години! — і вона зникла за дверима.

Коли через двадцять хвилин Богдан, — він все таки на п'ять хвилин спізнився, бо надто довго провозився з одежею, — увійшов до кімнати, то відчув, що в ній тепер було якесь особливо приємне повітря, що примушувало легені глибоко дихати. Він почував себе легко й радісно. Жадна чорна думка не турбувала його. Вікно було широко відчинене. За ним простилалась мальовнича галявина, а посередині стояло високе дерево, усе вкрите гронами великих блідо-рожевих квіток.

33

— Я зробила дезинфекцію в твоїй кімнаті, — сказала Металла, — і озонувала повітря. Для цього править ось цей апарат, — і вона показала йому на гарну тумбочку з постаттю Ганімеда. — Це треба робити щоранку й перед тим, як лягати спати. — Потім вона оглянула його. — А ти тепер став зовсім інший, навіть уродливий, — зауважила вона задоволено. Глянь на себе у свідчадо!

Богдан чомусь почервонів від цих слів Металли. Проте, коли подивився в свідчадо, то побачив там майже незнайомого молодого парубка, так його змінив костюм.

Костюм був білий із якоїсь, як потім Богдан дізнався, штучної матері, вигідний і хороше облягав стан. При погляді на себе, він згадав за свою досить таки забруднену юнгштурмівку, в якій він творив у себе героїчні діла, і йому тріхи защеміло серце за нею. Йому здавалося, що, позбувшись юнгштурмівки, він назавжди розстався зі своїм колишнім життям і ніколи вже до нього не повернеться.

Металла помітила цю тінь його смутку.

— Тебе щось бентежить? — спитала вона.

— Я згадав про своє минуле. Я не можу ніяк себе переконати в тому, що це справді дійсність. І мені хотілося повернутися туди.

— Куди?

— На свою землю. На нашу стару землю, де ми розпочали такі великі й величні справи!

— Ти мені потім розкажеш про все це, а тепер, — сказали Металла, лукаво посміхнувшись, — я гадаю, що нам би не пошкодило б і поснідати!

Богдан теж посміхнувся.

— А не пошкодило б, — бо він від учорашнього дня нічого не їв і тепер відчував страшний голод.

Металла підвела його до стола й сказала.

— Ну, продовжимо нашу науку. Натисни на цей гудзик Богдан натиснув і із стіни виповзла поличка з посудом. Металла швидко розставила його, взяла картку меню, щось надписала на ній і спустила її в отвір у стіні.

— Це замовлення, — пояснила вона Богданові. — Коли ти чомусь хочеш обідати чи снідати у себе в кімнаті, а не в Ідальні, то ти надсилавш замовлення і тобі подають страву сюди. Як ти бачиш, стіни в нас правлять за склепи, тунелі й таке інше, там ходять спеціальні ліфти тощо. Наші квартири зручні, просторі, комфортабельні, в них немає нічого зайвого, це зовсім не те, що було колись. Брудний посуд подається сюди, — і вона показала йому на другі дверцята, — там його підхоплює конвайєр і несе до кухні, де його машинами миють, перетирають і так далі. Ну ось і наш сніданок!

34 Богдан з цікавістю дивився, як із стіни невидима рука полавала тарілки, поставці, чашки. На сніданок подали молоко, масло, яйця, якісь таблетки і багато фруктів та винограду. Ми повинні сказати, що в Комуні дієта давно була змінена, раціоналізована й поставлена на науковій основі. „Кухарями“ були найвидатніші хеміки, фізіологи, лікарі, що без їхнього дозволу й ухвали жаден продукт не міг споживатись. Так само без спеціального дозволу інституту харчування с.-г. фабрики не могли культивувати ніякої городини чи фруктових дерев. Білки, крохмаль, вітаміни споживались у концентрованому вигляді таблетками, м'ясо вийшло зовсім із споживання, а решту меню становили молочні продукти, овочі й фрукти найніжніших ґатунків. Електрифікація сільського господарства, розвиток с.-г. хемії, організація на зовсім нових засадах садівництва, високорозвинений транспорт — все дозволяло мати свіжі овочі й фрукти цілий рік, не зважаючи ні на пору року, ні на широти, — свіжі полуниці й виноград росли як у субтропіках, так і за полярним кругом. Культурні рослини пересунулись далеко на північ, риж вистигав під Москвою, а в колишніх сибірських тундрах колосилась пшениця.

Богдан голодними очима дивився на стіл, на свіжі фрукти, на страву, але не знав, з чого починати. Металла порадила:

— Спершу ковтни ось ці дві таблетки... Тепер ось це! — і вона посунула до нього невеличку тарілочку желе. Далі вона порекомендувала йому з'їсти кілька довгастих мучнистих стручків, і Богданові здалося, що нічого кращого не можна собі уявити. „Це банани, — пояснила Металла, — наші нові банани. Раніше

вони росли тільки під тропіками, тепер вони вистигають і в помірних широтах! — І Металла, поки він снідав, прочитала йому цілу лекцію про дивні здобутки сільського господарства в Комуні. Свіданок закінчився чашкою пахучої кави.

Так почався перший день життя Богданового в Комуні. Дружбу між Металлою та Богданом усі в Комуні визнали і ніхто їм не заважав проводити всі вільні хвилини вкупі. Металла розповідала йому про себе, про свою роботу, про організацію життя в Комуні, про товаришів, про їхню працю та заняття. До Богдана приставили трьох найвидатніших педагогів, які мусіли, приноравлиюючись до його психіки та розвитку, в найкоротший час дати йому відповідні знання. Це зробити треба було доконечно, щоб Богдан не почував себе в цьому світі надто відсталим, бо це б негативно впливало на його психіку. Але багато з того, що вони йому говорили, ставало ясним Богданові лише після розмов з Металлою. Вона й собі примушувала його розповідати про добу Першої пролетарської революції, про тодішню боротьбу, про ті труднощі, що їх доводилось перемагати першим будівникам соціалізму.

— Ми вивчали все це тільки з книжок та на лекціях, — говорила вона, — а ти живий свідок тієї героїчної доби. Іноді я тобі навіть заздрю!

— Так, нам багато доводилося боротися. Але наш СРСР — то була ударна бригада міжнародньої революції. Нам дуже скрутно іноді доводилося. Ви й уявити собі цього не можете. Ви живете в тисячу раз краще за нас. Ось чому кожна перемога викликала в нас такий ентузіазм. Наша робота то був великий бій, бій за соціалізм, за комунізм, за майбутнє!

— Правильно!.. Все, що ми маємо, всім цим ми зобов'язані вашому поколінню. Просто не віриться, що ви, люди з такою ще тоді недосконалою технікою, могли на чотирнадцятому році вивершити фундамент соціалізму, що на ньому, власне, стоїмо ми, все теперішнє людство.

— Це, тому, що в нас була залізна партія Леніна, яка вела нас і яка вміла вказувати нам мету. Це тому, що партія мала собі помічника — багатомільйонний комсомол, що поповнював лави старих бійців, що бився за темпи, за оволодіння техніки, за партію та її генеральну лінію!..

— Розумію. Я якраз недавно сама читала одну книжку, де дуже яскраво була описана ця роль партії. Але ти розкажи про вождів... про живих вождів... ваших проводирів... про живих людей... що жили й будували... ти ж їх багатьох знав?

І Богдан розповідав про партію, про комсомол, про штурмові роки, коли партія вела батальйони комуністів, робітничі армії на бій за соціалізм. Він розповідав про великі переламні роки, коли руйнувалося старе село й переходило на соціалістичні способи господарювання, коли країна будувала велетні заводи, перші великі електровні та електро-гідроенергетичні. Він розповідав їй про першу п'ятирічку — цей величезний плян соціалістичних робіт, він розповідав їй про людей — героїв

цих штурмових років, що дали надзвичайні приклади соціалістичної праці, великої свідомості і які побили капіталістичні рекорди в усьому. Він говорив про той величезний похід за техніку, що розпочався року 14-го Пролетарської революції і який призвів до того, що вік Комуни має таку високо розвинену техніку в себе. Металла слухала його цілими годинами, не перериваючи. А коли він кінчав, то казала:

— Ах, які чудовні були ті ваші часи. Коли ти говориш, то я ніби сама в юнгштурмі введу трактор по яловому степу, де вперше, як повстав світ, проводиться борозна, або стою на раштованнях Дніпрельстану, Магнетогорського чи Кузнецького; або стою в цеху за варстатом і вивчаю нові машини, привезені з далекої Америки! Треба неодмінно зробити так, щоб ти частіше розповідав про все не тільки мені, а всім нам!..

Але це не говорить за те, що Богдан мав справу лише з однією Металлою, що він був один. Він, наскільки це було можливо в його стані, брав участь у всьому життю Комуни, у нього були й інші товариші, зате вільні хвилини йому найбільше подобалося проводити з Металлою.

36 Ця симпатія, почасти, очевидно, походила від того, що Металла особливо своєю психікою підходила до Богдана, вона якось безпосередньо цікавилась і Богданом, і його життям, і його навчанням та працею. Від неї він дізнався, що вона готується на інженера-конструктора, що вона обрала собі спеціальність— мотори й літальні машини для міжпланетного сполучення. Тепер вона відпочиває і проходить разом з тим курс фізики, астрономії, аеродинаміки та механіки. Після цього вона поїде на завод на практику, де й здасть дипломну роботу. Богдан з легким сумом чекав на цю розлуку.

— Я зробила так, що ти можеш поїхати зі мною на завод, — сказала одного дня Металла.

Богдан з радістю погодився на це. Умовились їхати „ластівкою“ — певеличким, особливої конструкції, аероплянком. На ранок на аеродромі зібралося багато молоді, що теж вліздили з комуни. Всі вони їхали до заводів, на місце робіт, до різних інститутів. Вони тепер з інтересом обмінювались думками про те, що мали робити. Богдан почув, як в одній групі говорили про нові заводи в Гренландії. У другій групі говорили про побудування великого мосту з суходолу на о. Цейльон. У третій групі розповідали про досліди над збудуванням нових етерних станцій над землею, що мали приймати міжпланетні кораблі.

Металла вивела аероплян. Через секунду вона і Богдан відірвались від землі. Летіли невисоко і Богдан тепер міг з висоти краще оглянути весь ландшафт.

Земля простилалась під ними як величезна мапа, офарблена то в зелений, то сірий, то голубий, то жовтий колір достигаючих хлібів. Вона була покреслена чіткими лініями шляхів та

доріг. Між ними були розкидані мальовничі гаї, парки, озера, луки, сади, плянтації троянд. Серед усього цього було видно групи будинків, невеликі селища, вілли, павільйони, заводи, якісь споруди невідомого Богданові призначення, міста. Богдан звернув увагу, що те, що він звав „містом“, зовсім не було схоже на ті міста, які він знав. Він звернувся до Металли за роз'ясненнями.

— Правильно. У нас немає міст у старому розумінню, як немає й сіл. Немає також, звичайно, і тієї протилежності між „селом“ і „містом“, що була така контрастна за доби капіталізму. Капіталістичне місто зникло разом з капіталізмом, як і зникло село. Тепер у нас одно — Комуна.

Вона засміялась.

— Але що я торочу тобі. Адже перші соціалістичні міста почали будуватись за твоїх часів. Тоді ж таки почала, правда, спершу повільно, зникати й різниця між містом і селом. Ліквідація старого міста й старого села проходила одночасно.

— Проте, у вас все таки є міста? — спитав Богдан.

— Є. Але це зовсім не те, що колись визначало це слово. Наше „місто“ абсолютно нічого не має спільного, ні схожого на те кошмарне місто-мегаполіс, що його породив капіталізм. Наші міста — це центри індустрії, а ніяк не скупчення людей. Наші міста розкинулись на величезних просторах, як ти сам бачиш, будинки оточені садами, парками, їх прорізають канали. Ми вибираємо міста для житла там, де кращі кліматичні і всякі інші умови для життя, а не там, де капіталістові захотілося збудувати свій завод або фабрику, що навколо них потім селяться робітники, вимушені продавати свою робітну силу капіталістові. Наші індустріальні комбінати будуються там, де є або джерела енергії, або потрібна для них сировина. Отож і промисловість, і люди „розселились“ більш-менш рівномірно по всій території. Наші заводи не потребують тепер постійних робітників. На першому-ліпшому заводі ти можеш зустрінути людей з різних кінців землі. Робота тепер проста, а керувати машинами-автоматами можна навчитись дуже скоро, кількома заходами, тим більше, що кожен з нас має мінімум політехнічних знань, що відповідає пересічному рівневі нашої техніки на сьогодні.

Енергетична сіть у нас об'єднана, енергію ми можемо передавати куди завгодно, навіть із суходолу на суходіл на тисячі кілометрів. Сполучення в нас прекрасне, авта, магнетка, аеропляни до послуг кожного. Багато з нас не мають навіть постійного місця перебування, а живуть скрізь, і це ясно, бо тепер уся планета — наша батьківщина і немає кордонів, що колись поділяли її на окремі володіння купок капіталістів. Отже тепер тобі ясно, що в нас тепер не може бути таких міст, якими колись були Лондон з його жахливою кіптявою, Нью-Йорк — з його вулицями-каньйонами, дворами-колодязями, куди ніколи не заглядав соняшний промінь.

Богдан пригадав опис цього міста-мегаполіса:

— Мегаліс... не зважаючи на кричущу зовнішність, величаву архітектуру, витончену розкіш і комфорт, фізично непридатний для життя звичайної людини!..

— Мені тільки не пригадалися слова одного американського журналіста, який пропонував висаджувати динамітом в повітря квартал за кварталом мегаліса і, таким чином, його знищити чи скорше реформувати! — сказав він Металлі і почав викладати думки Стюарда Чеза про сучасне йому капіталістичне місто.

Металла уважно вислухала й режувала:

— Бунт на колінах. Мегаліс зник тому, що за це подбала пролетарська революція.

Богдан знову став дивитись униз. Земля так само простилалась під ним прекрасним парком, що був пересічений в усіх напрямках рівними шляхами. На них сновигали автомобілі і проносились блискавично вагони-магнетки. А в повітрі теж видно було аеропляни, котрі низько, котрі високо, повз них шугали „ластівки“, а два рази вони зустріли великі повітряні кораблі — один лінія Лондон-Австралія і другий — Лондон-Калькутта через Гімалаї. Щоб дати можливість Богданові краще на них роздивитись, Металла повернула до них свою „ластівку“ і вони кілька хвилин летіли поруч. Їх вітали пасажирів з вікон кабін. Богдан устиг роздивитись середину цих кораблів. Вони нічим не відрізнялися своїм внутрішнім опорядженням від найкращих колишніх пароплавів або вагонів далекого сполучення доби рейкових залізниць. Ними було так само безпечно їхати, як і колись пароплавом через океан, бо для них не страшні були бурі, а крім того, служба погоди була поставлена так, що всі атмосферні зміни знали майже з точністю, а до того ж усюди були розкидані порти, куди ці кораблі, на випадок негоди, бурі тощо, могли сховатися. Раптом Металла скерувала аероплян униз і кораблі скоро зникли в голубих просторах.

38

Далеко в рожевій імлі показалося велике місто, що розкинулося на десятки кілометрів. Воно сяяло високими банями своїх будівель, усе було оточене галями та парками, небо над ним було чисте і його не псували димарі з своєю кіптявою. В повітрі все більшало аеропланів, на дорогах унизу безперервними стрічками рухались електромагнетні вагони, автомобілі, рухомі тротуари та платформи для вантажів. Але надзвичайне здивування викликала в Богдана повітряна електромагнетна надземка. Великі красиві вагони проносились над будинками, над парками та садами або нависали в повітрі, нічим не підтримувані, коло пасажирських зупинок, що були розміщені на дахах будинків. Богдан постановив собі при першій ж нагоді детальніше вивчити цю залізницю.

Коли пролітали над містом, то Богдан даремно шукав поглядом заводи — їх ніде не було видно. Тим часом „ластівка“ почала швидко знижуватись і зупинилась на даху якоїсь величезної споруди, де був розбитий цілий сад. Металла виключила мотор і перша ступила на дах. Обернувшись до Богдана, вона сказала:

— А де ж завод? — спитав Богдан.

— Оце й є завод.

Богдан оглянувся навколо. Серед зелених газонів, оточених деревами, стояли будівлі, що скоріше нагадували палаци, ніж заводські приміщення. Богдан з незрозумілим виразом на обличчі повернувся до Металли. Вона засміялася.

— Тебе це дивує. Ах, я й забула. Ти сподівався побачити завод, подібний до того, що був за ваших часів: дим, сажа, кіптява, грохот машин, бруд. Тепер таких немає!

— Ти говориш про капіталістичний завод!

— Ну да. Хіба завод за капіталізму не був „пеклом“ для робітника? Я знаю трохи історію заводів і мені відомо, що в Радянському союзі почали будувати заводи вже за іншим принципом. Та це й не могло бути інакше. У нас завод — це не тільки місце праці, але це місце творчості, місце відпочинку, коли хочеш, Та ти сам скоро побачиш. А тепер давай спустімся вниз.

Вони підкотили „ластівку“ до ліфта і вона зникла десь у глибині; другим ліфтом вони спустилися сами. Людей все прибувало і внизу у великій залі стояв стриманий гул від численних голосів. Чулись окремі слова, вітання, вигуки. Як це не дивно, але тут були люди з усіх кінців земної кулі. Металлу зараз же оточив цілий натовп знайомих і товаришів, які з цікавістю дивилися то на неї, то на Богдана. Але вона скоро припинила їхні розпитування, сказавши, що її товариш стомлений подорожжю і що вона задовольнить їхню цікавість завтра, якщо вони того бажають. Щождо Богдана, то він завтра стає до роботи на заводі, і кожен із ним може поговорити особисто. З цими словами вона взяла Богдана під руку, вони проштовхалися крізь натовп і опинилися в дворі.

39

— Тобі треба вибрати помешкання он там, — вказала вона на групу будинків, що стояли на невеликих горбах у парку за півкілометра від заводу. — Тоді приходь сюди і ми ще встигнемо сьогодні оглянути завод.

Богдан пішов широкою доріжкою. В парку стояли плятани, пальми з широким листям, похожим на віяла; галявини цвіли масою квіток, де-не-де були розкидані мальовничі купи троянд. Він дійшов до будинку, що здавався йому ввесь вилятим із скла, там приділили йому гарну велику кімнату. Він скоро улаштувався, перемінив одержу і поспішив назад до заводу.

Через годину Металла й Богдан входили на завод. Металла говорила:

— Натяки на „ідеальний“ завод були за капіталістичної системи. Наприклад, недавно я, перегортаючи старий американський технічний журнал, натрапила на один із проєктів такого „ідеального“ заводу. Зрозуміла річ, що капіталісти будували такі заводи не з якихось там альтруїстичних мотивів, не з особливої любові до робітників, а в своїх власних інтересах. „Ідеальні“ бо умови заводу збільшували і експлуатацію робітника, а це давало більше додаткової вартості, чого тільки й домагалися капіталісти.

Вони пішли навколо заводу. Він являв досить високу пласку будівлю з напівпрозорими стінами. Техніка будівництва в цей час була така, що будинки, заводи тощо виливалися з особливих стовпів і новий завод можна було збудувати за якийнебудь місяць. На даху був майданчик для зупинки аеропланів, станція магнетної залізниці, внизу проходив тунель для вантажів. Системою ліфтів дах і тунель сполучалися з серединою заводу. Навколо на стінах було кілька терас та балконів. На подвір'ї панувала ідеальна чистота. Зелені вазони, буксові панелі, маса квітів, а серед них купи штамбових троянд. Зовні все це було скорше схоже на віллу, на тиху дачу, ніж на завод.

Усі потрібні матеріяли подаються конвейером через спеціальний тунель у землі, — пояснювала Металла. — Спустімося сюди. — Вони спустились через бічний хідник на двадцять східців униз і опинилися в ясно освітленому тунелі, по якому рухався конвейер з відлитими деталями моторів. Ідучи за рухом конвейера, вони згодом попали до монтажного цеху.

— Тут ти маєш працювати, — сказала Металла.

Богдана найперше вразила мала кількість робітників і тиша, що панувала тут. Її порушувало тільки тихе, ніби стримане, гудіння моторів, що рухали різні машини та автомати, які склали окремі деталі моторів. — Богдана вразила навіть деяка музикальність того шуму і він звернувся за поясненням до Металли.

40 — У вас машини співають, — сказав він.

— А ти як же хотів? Треба, щоб за працею ніщо не дратувало тебе і створювало вражіння повної гармонії. Тільки за таких обставин можна зосередитись так як слід на роботі і вона може збудити нові творчі думки. Ось чому ми всі пропагуємо музику, квіти, пріємні барви!

Богдан не побачив вікон, — їх не було. Завод цілу добу освітлювався електричним світлом такої сили, що воно дорівнювалось соняшному, — це давало завжди рівне освітлення, в той час як соняшне світло, в залежності від пори дня, мінялося. Для збереження здоров'я трудящих та дезинфекції до цього світла домішували ультрафіолкового проміння („проміння життя“), що мало властивість убивати мікроби.

Деталі машин були п'яфарбовані в ярий жовтаво-червоний колір, стіни в блакитний, стеля була зелена, а підлога лискучо-біла. Таке сполучення кольорів не стомлювало очей і давало потрібну гостроту зорові.

Тиша досягала тим, що стіни й підлога були виготовані із спеціального матеріялу, що „вбивав“ шум. Щоб не було пилу, всі машини були одягнені в кожухи. Повітря подавалося й витягалося через спеціальні труби з вентиляторами й фільтрами; воно було озоноване; вентиляція розрахована так, що кожних 10 хвилин усе повітря в приміщенні змінювалося новим.

І ще один деталь вразив Богдана, а саме, на стінах були намальовані великі картини, вились ліяни, а на варстатах стояли квіти, в проходах росли гарні дерева. Все це робило вражіння

не заводу, а скорше зимового саду, з чистим повітрям, масою квіток і барвами, що милували око.

Металла пояснювала:

— Цей завод виробляє так звані „універсальні мотори“. „Універсальний мотор“ хороший тим, що він стандартний, як стандартні всі наші машини, — отже його можна використати в першій-ліпшій машині — аеропляці, автомобілі, на тракторі, для вагонів магнетки, для всяких хатніх потреб, при опорядженні будинків тощо; для того, щоб користатись таким мотором, непотрібно ніяких особливих знань. Старий мотор виймають для рихтування або ремонту, а новий вставляють і все; за хвилину машина готова для використання. Такий, наприклад, мотор був на нашій „ластівці“.

Богдан лишився на заводі. Однак він не зразу привик до нього, така була велика різниця між цим заводом і тим, що його Богдан знав колись. Як уже сказано, завод містився серед прекрасного парку. Тут не було безладно накопичених будинків, зводів, містків, переходів; не було брудних та тісних цехів, на подвір'ї не помітно метушні людей, возів, вагонеток; по цехах не видно стомлених, замазаних, напівголих людей, що обливаються потом, яких пече жарота з печей або яких обдуває холод з багатьох щілин; не чути пекельного грохоту та шуму машин, шипіння пари, гудків, немає кіптяви, не лупають важкі вдари парових молотів, не видно людей, що ціліснікий день повинні були коло конвейєра робити ті самі одноманітні рухи. Цех, у якому працював Богдан, вражав своєю величиною й простором. Квіти, зелень, вентиляція й невеликі фонтани приємно освіжували повітря. Величезні лампи, що розсівали біле, рівне, повне ультрафіялкового проміння, світло, робили працю тут ще приємнішою. Між цехами безшумними потоками рухались матеріяли, деталі, готові частини й готові мотори: рухались ці потоки, звичайно, машинами. Кілька чоловіка, що сиділи в контрольних кабінах, керували й регулювали всім цим рухом, нечутним і точним.

Варстати не тиснуться один до одного, а широко розставлені, щоб між ними був простір і досить було місця для зелені. Щось подібне до цього заводу Богдан бачив на Харківському тракторному, коли одного разу відвідав його після відкриття. Тут не було сталевих валів, що крутяться над головою, не було трансмісій, що простягаються з одного кінця цеху в другий, немає махових коліс, що робили такий шум і миготіли в очах. Кожна машина мала свій окремий мотор, якого не було видно, бо він був захований десь усередині. І здавалося, що ці машини працюють сами собою, без видимої рухомої сили.

Робітників в цеху майже не видно. На погляд Богдана, цех видався навіть трохи пустельним. Робітники стоять коло розподільчих та контрольних дощок, де всякі прилади показують, відзначають і реєструють роботу цілого цеху. Кілька чоловіка сидять за великим столом, що теж увесь заставлений всякими приладами; вони стежать за апаратами, що відзначають найменші перебої в роботі кожної машини. В разі чогонебудь, апарат

зараз же показує хибу, і для її ліквідації вживають негайних заходів. Треті сидять за таблицями та кресленнями і перевіряють продукцію.

Робітник тут скоріше схожий на лікаря. Він керує машинами, стежить за ними, лікує їх, коли вони захворіють. Праця не потребувала напруги м'язів, але вона потребувала великих знань, напруженої уваги й уміння з умовних знаків стрілок розбиратись у складних причинах хвороби, несподіваної зупинки, аварії і негайно вжити потрібних заходів, а при потребі — і проробити складні математичні вирахування.

Цехи непомітно переходили в лабораторії і в те, що колись звалось витшем. Тут робітники, що колись звались інженерами, розробляли нові, досконаліші, засоби виробництва. Ще одні робітники, „професори“, як сказали б ми, викладають свої знання іншим і вчать їх виробництва та його технології, машинознавства тощо, без чого на цих заводах не можна було працювати. Але всюди та сама зосереджена, безшумна спокійна праця. Шуму машин не має, шум відійшов у минуле. І тільки в перервах та під час змін чути в клубних залах та в кімнатах відпочинку жваві розмови, що часто перериваються веселим сміхом.

42 Богдан ретельно працював, багато вчився і почав робити помітні успіхи. Але все таки, проти своїх товаришів, він почував себе неуком; це примушувало його ще більше працювати, бо йому хотілося найскоріше наздогнати своїх товаришів по роботі, — недаремно ж він був найкращий унарник у себе на МТС. З деякими товаришами він щиро заприятелював, — і вони йому допомагали в тих випадках, коли він міг розгубитися перед кожною новою загадкою. Він подікавився, — чи вони працюють постійно на цьому заводі, чи, може, їх тільки мобілізують на ту роботу, яку треба виконати. Від нього зажадали пояснення самого слова „мобілізація“. Богдан їм роз'яснив. Крім того, він додав, що за його часів кожен мав свій фах, що в нім він переважно й працював.

— Але чи можна було той фах обирати вільно? — запитали його.

— Ні, за капіталізму фах могли собі вибирати тільки упривілейовані. Щодо робітників, то вони з самого народження були засуджені на капіталістичне рабство. Так само й селянство примушене було триматись своїх клапчиків землі, поки їх не зганяли з нього за борги. В радянській республіці, само собою, цей стан радикально змінився!..

— У нас, — відповіли йому, — теж кожен має те, що ти називаєш фахом, себто улюблена праця чи якась галузь науки. Ось, наприклад, я маляр, цей товариш — ботанік, он там той композитор і так далі. Але в нас кожен громадянин має працювати ще до того і для загальногромадських потреб. Крім того, кожен з нас знає не тільки одну якунебудь вузьку галузь праці, а кілька, і це не притупляє нашого розуму, а навпаки, розвиває його і дає відповідний виднокруг. Сама ж техніка в Комуни розвинулась так високо, що вся праця на заводах, наприклад, зійшла до дуже простих операцій, отже для того, щоб працювати

на заводі, не треба гаяти багато часу, щоб набути кваліфікації; через те, що все робиться автоматично машинами, то кожен громадянин Комуни навчається ними керувати змалечку.

— А чи є у вас спеціально люди, що присвятили себе, наприклад, моторобудівництву? — спитав Богдан.

— Ясно. Більшість із тих, що ти їх тут бачиш, якраз і є ті товариші, що найбільше люблять саме цю працю. А й серед них є й видатніші робітники, як, наприклад, Металла.

Богдан уперше почув, що Металлу вважають за великого спеціаліста.

Він якось поскаржився їй на те, що йому досить важко звикати до нових обставин роботи.

— Тобі важко тому, — казала вона йому, — що ти в найкоротший час повинен засвоїти те, що ми засвоювали роками. Те, що тобі видається у нас таким дивним, для нас, природно, звичайна річ.

Богдан працював усього дві години на добу, при чому між ними була перерва на одну годину. Решту часу він був вільний і міг віддаватися спортові, слухати лекції тощо. Його, насамперед, ознайомили з „універсальним мотором“ та принципами конструкції, при чому йому довелося ґрунтовно вивчити відповідні розділи фізики, механіки, науки про електричність та магнетизм; далі почали вчити користуватися ним. — У нас кожен мусить знати досконало цей мотор, — заявили йому, — інакше він не зуміє пересуватись по країні.

І справді, за кілька разів Богдан навчився добре керувати варстатом із цим мотором; щождо самого мотора, то він був такий простий, що Богдан тільки диву давався. Основний принцип його полягав у надзвичайній сили конденсаторі енергії, яку потім, в міру потреби, він віддавав машині. Цю віддачу можна було всіляко регулювати, отже енергія ніколи марно не витрачалась. Ніяких горючих—бензину, нафти тощо такий мотор не потребував, його на-снажували електроенергією. Портативність, зручність та простота мотора — все це захоплювало Богдана. Отож і не дивно буде, що він легко повів трактор із таким мотором, потім його посадили на „ластівку“ і, нарешті, доручили йому вести вагон надземної магнетки. Там він працював цілих два тижні і багато дечого взяв для себе нового.

Богдан з честю склав мінімальний іспит і після того він мав право самостійно пересуватись по країні, брати в гаражах автомобілі, на аеродромах аеропляни. Ніби на підтвердження цього йому дали спеціально для власного користування „ластівку“ і автомобіль „метеор“. Це справило велике враження на Богдана. Це було доказом того, що відтепер уже він нічим не відрізняється від решти людности Комуни.

Увесь цей час він дуже рідко бачився з Металлою. Вона працювала в конструкторській лабораторії і ніби зовсім забула за Богдана. Коли Богдан викликав її до радіоекрана, то він завжди бачив її заклопотаною, заглибленою в роботу і не дуже охочою до розмов. Йому було від цього трохи сумно, він ніби відчував,

що між ним і Металлою лягло щось нове, що її щирість і приязнь до нього зникли і вона навмисне його уникає.

— Але що я для неї, — думав Богдан, намагаючись виправдати Металлу в тому, в чому вона, власне, не була винною. — Їй ні про що зі мною говорити, адже я неук і, проти неї, не знаю нічого! — І він після цього брався ще з більшим запалом до роботи, щоб оволодіти всім тим знанням, що його давала Комуна своїм синам. А щоб іноді зробити собі розривку, то він брав свій автомобіль або сідав на „ластівку“ і робив далекі екскурсії. Зовні він тепер нічим не відрізнявся від інших мешканців Комуни і на нього не звертали жадної уваги. Під час рідких зустрічей з Металлою він навмисне удавав із себе байдужого і вони або говорили про справи, або, обмінявшись кількома запитаннями, розходились кожен до своєї праці і до своїх занять.

Була вже осінь і надворі падав дощ. Богдан сидів у себе в кімнаті і вивчав рисунки нової машини, деталі якої він мав завтра виготовляти, як раптом подзвонив радіотелефон і відкрився екран. Богдан побачив у ньому радісне й схвильоване обличчя Металли.

— Галло, Богдане! — сказала вона. — Поздоров мене!.. Я блискуче виконала свою роботу і маю диплом!..

Богдан підскочив на своєму місці й гукнув:

— Щиро здоровлю, Мето!.. Я страшенно радий!..

44 — А знаєш, ти перший, кому я про це кажу, хоч за півгодини про це знатимуть усі.

— Я дуже шаную твою дружбу, Мето! — відповів Богдан.

— Я теж. Признатися, я скучила за нашими розмовами. Так от знаєш, що я надумала? Після напруженої праці не пошкодило б нам добре відпочити. Як ти гадаєш, га? Зробити щось на взір подорожі на північний полюс чи що? Ти якої думки про це?.. — Металла весело засміялася.

— Ти шуткуєш, Металло?

— А то з якої радії?.. Я говорю тобі цілком серйозно.

— В такому разі, воно, звичайно, не пошкодило б!

— А ти поїхав би зі мною?

Богдан зам'явся.

— А, звичайно поїхав би. Тільки ти ж знаєш, що я занятий!

— Ти завтра теж звільняєшся. Кінчиш деталі і вільний. На завод приїздить нова зміна... Знаєш що? Приходь зараз до мене, ми вкупі обміркуємо мою пропозицію. Згода?

— Згода! Я зараз іду.

У кімнаті в Металли Богдан знайшов розкладену на столі велику мапу, купу різних довідників, книжок, атласів. Металла радісно його привітала. Вона, коли він тиснув їй руку, говорила:

— Я така рада, що ти собі й уловити не можеш. Мій професор, поздоровляючи мене сьогодні з закінченням роботи, сказав, що він мене записав у кандидати до міжпланетної експедиції... Ти розумієш, яка це честь? А тепер ходи сюди! — і вона підвела його до мапи.

Коли сіли, то Металла, водячи пучкою по мапі, говорила:

— Я пропоную такий маршрут. До Києва ми летимо. Звідтам ми експресом ідемо до Іркутську. На шляху зупинка — Волгостан, Магнетогорськ—Ангарсельстан, — адже тобі треба трохи обізнатися з країною, тим більше, що всі ці споруди починали будувати ще за твоєї доби. З Іркутську можна зробити екскурсію на Байкал або, якщо захочемо, то на Гімалаї або в Тибет. Потім експресом на Якутськ, Алдан і далі на Північне полярне коло і вже на ньому полярним експресом до рогу Дежньова, що на Берінгівій протоці. Тут довгий відпочинок. При бажанні екскурсія на о. Врангеля, Північну землю і далі подорож на північний полюс. Відпочинок. Звідси або просто до Америки, або краще повернути до Дежньова і через Берінгову протоку їхати на Аляску, далі через Канаду до Нью-Йорку. З Нью-Йорку ракетю до Москви. З Москви автомобілем до Електрополісу. Як тобі подобається такий маршрут?

— Але чи можливо це? — спитав Богдан неймовірно. — І потім, скільки це забере в нас часу?

— Часу в нас вистачить. Щождо можливостей такої подорожі, то раз я кажу, то, значить, можна. Одно слово, на позавтра будь готовий!

Вони ще довго обмірковували окремі пункти маршруту. Металла призналася, що вона теж уперше збирається в таку подорож. Вона була під тропіками, проїхала якомсь із своїм батьком всю Африку з півночі на південь, була на багатьох островах, але на північ оце збирається вперше.

Пішов Богдан від Металли майже перед світанком. У голові в нього копошилось безліч нових думок.

Досі Богдан, так би мовити, бачив „провінцію“ Комуни, у великих центрах її він це бував, тим то він з особливим хвилюванням вдивлявся в імлу, за якою скоро мав показатись Київ. З Києва вони мали рушити експресом далеко на схід. Богдан вів аероплян і його сповнювали гордощі від того, що поруч нього сидить Металла, довірливо притиснувшись до його плеча і весь час давала пояснення.

Але ось блиснув Дніпро; він був широкий-широкий, а на обох берегах його була велика гавань; потім розкрилась колосальна панорама міста; вони два рази облетіли навколо нього перед тим, як знизитись на даху готелю, що мав красномовну назву „Європа-Азія“. Металла пояснила, що тут же поруч був і вокзал транс-євразійських експресів.

Вони пообідали в ідальній готелю і потім пішли оглядати місто. Це був зовсім новий Київ. Широченні вулиці, прекрасні будинки, великі сади. Між іншим, тут уперше Богдан звернув увагу на будинки, що повертались слідом за сонцем, при чому рухало їх саме сонце. Вечір закінчили в театрі. Богдан був захоплений усім, що він бачив, і засипав Металлу тисячами запитань, на які вона ледве встигала відповідати.

На ранок Богданові принесли пляцкарти на місце у вагоні, невелику дорожню валіску й записку від Металли, що ці речі він повинен захопити з собою.

Рівно о десятій вони зустрілись у вестибюлі готелю. Вагон приходив пів на одинадцятую; відходив він через десять хвилин. Вони сіли на рухомий тротуар і через хвилину були на вокзалі, що являв собою величезний павільйон з напівпрозорого скла. Висота його була така, що під ним вільно росли пальми.

Надмагістраль Берлін-Варшава-Київ-Харків-Пенза-Самара-Челябінськ і далі по колишньому Великому Сибірському шляху аж до Іркутська була одна з найкращих у Комуні. Від Іркутська вона йшла через Манджурію на Мукден і на Порт-Артур з відгалуженням на Бейпін та Владивосток. У Києві сполучалась і друга магістраль — Київ-Львів-Відень-Рим.

По цій надмагістралі ходили великі сальон-вагони далекого сполучення, що своєю формою нагадували великі гарматні; це було зроблено для того, щоб їх гаразд обтікало повітря. Двері в них герметично зачинялися, вікна були зроблені із скла, яке не билось.

Богдан так задивився на вокзал, що не помітив, як наблизився вагон. Він зупинився коло дебаркадера і з дверей його почали виходити пасажири. Розкішні купе дуже здивували Богдана. Потім він звернув увагу на великі цифри, з яких складалося число — 518.

— Чи не нагадує тобі це число щось із вашої доби? — спитала Металла.

— Так. На 14-му році революції „518“ та „1040“ були бойові гасла: „518“ визначало 518 нових фабрик та заводів, що мали того року стати на службу соціалізові.

— Сідаймо!

Вони опинилися в прекрасному сальоні. Металла опустила зеленкуваті шовкові штори на вікна і засвітила електрику. Вагон ворухнувся.

— Ми рушили, — сказала Металла. — Зараз ми ідемо тунелем попід Дніпром. Далі виходимо на землю!

Богдан на хвильку відслонив штору, але крім смуги світла та якихось предметів, що мигали у вікні, він нічого не міг побачити. Це миготіння стомлювало очі і він поспішив опустити штору.

— З якою швидкістю ми рухаємось? — спитав він.

— Зараз до трьох сот кілометрів на годину. Звичайна швидкість коло двохсот кілометрів. Але вагон може рухатися і з більшою швидкістю, коли то буває потрібно.

Не зважаючи на таку швидкість, вагон не хитався. Електромагнети тримали його в рівновазі, а тертя повітря було зведене до можливого мінімуму.

— Ми без зупинки ідемо до Самари, там оглянемо Волгостан, що, як тобі відомо, у кілька разів перевищує Дніпрельстан. І Дніпрельстан і Волгостан і багато інших споруд, що їх розпочинали будувати ви, у нас і досі працюють, правда їх згодом довелось радикально переконструювати. Але людство, коли воно звільнилось з-під влади капіталістів, побудувало інші, далеко більші гідроелектричні станції, от хоч би на західних берегах Франції, де особливо високі бувають морські припливи. Енергія цього моря, вирахована в 11 трильйонів м. к., а використовують її ще

й досі мізерну частину. Правда, тепер уже визнано за недоцільне будувати такі станції. Ми шукаємо й знайшли інші джерела енергії. Проте, Дніпрельстан, Волгостан, Ангарсельстан — це теж величні пам'ятники зорі соціалізму.

— Розкажи мені, як у вас використовують соняшну енергію. За моїх часів до цієї проблеми тільки підходили.

— Сонце? — сказала Металла. — Сонце, висловлюючись вашою мовою, тепер у нас головна „кочегарка“. Ти знаєш, певно, що сонце одно із основних джерел енергії на землі. І паливо, що створилось із дерев, що колись вкривали нашу планету, і вітер, і текуча вода зобов'язані своїм існуванням колосальній соняшній енергії. Сонце примушує своєю теплотою рости рослини, випарює із морів та океанів воду, що потім проливається на землю дощами і дає початок річкам, нагріває повітря і дає початок могутнім атмосферним течіям-вітрам.

Людська думка давно була звернена до сонця: чи не можна безпосередньо використати соняшну енергію в машинах? Адже сонце випромінює із себе колосальну кількість енергії. Ще за ваших часів враховано, що з одного квадратного кілометра теоретично можна мати, при вертикальному діянні соняшного проміння, два мільйони м. к. Зрозуміла річ, що на практиці це дає далеко менше.

Цікаво зазначити, що в 20-х роках ХХ сторіччя хр. ери враховано, що 13000 кв. км було б досить, щоб покрити потребу в енергії всіх енергетичних установ на земній кулі. Тепер 47 подумай, яким джерелом соняшної енергії могла бути така пустеля, як Сахара?

Однак трудність була в тому, як „піймати“ цю енергію, як її сконцентрувати. Концентрація промінневої та теплової соняшної енергії була відома давно. Наприклад, розповідають, що відомий стародавній учений Архімед із Сіракуз спеціальними дзеркалами спалив римську флоту. Вченому Бюфонові 1747 року пощастило за 40 секунд розтопити мідь та залізо соняшною теплотою. У вік парової машини намагалися будувати спеціальні парові установи, що потім і перетворювали соняшну енергію на інші види енергії, в тому числі й на електричну. Але справжній переворот стався відтоді, коли стало можливим просто соняшну енергію конденсувати в спеціальних конденсаторах, перетворювати її на електромагнетну і потім використовувати її по потребі. „Соняшні“ станції в нас тепер розкидані скрізь, а найбільше під тропіками. Звідтам ми це „піймане сонце“ посилаємо скрізь!

Металла далі розпочала розповідати Богданові про ті великі споруди, що їх збудувало людство після того, як остаточно повалили владу капіталу. Звільнена людська енергія відтепер була кинута на завоювання природи. За цей час були зроблені тунелі під Ля-Маншем, Гібральтарською протокою, будують міст між Індією та о. Цейлоном, побудовано пливучі станції між островами та Австралією, Малякський півострів з'єднався залізницею з Суматрою, Явою і далі через острови та пливучі

анції — з Австралією. Вона говорила про блискучі успіхи науки, коли тисячі дослідників у всіх кінцях землі працювали над розв'язанням проблем, висунених ще на початку Пролетарської революції і безпосередньо перед нею.

Так люди опанували землю. Пустелі, гірські пасма, теплі й холодні моря — все вивчено, все використано, все людина примусила працювати на себе. На людей працювали — сонце, вітер, припливи й відливи, ліси й пустелі, навіть холод і той зуміли використати. Людський геній створив дивні машини, що нечувано полегшили людську працю. Люди тепер працюють далеко менше, як того міг переконатися Богдан, але енергія самої праці, її продуктивність виростили в десятки й сотні разів.

— Проте, — говорила Металла, — коли ми говоримо про наші досягнення, то ми завжди з повагою та подивом звертаємось до ваших часів, таких дивних та героїчних. Ваші споруди, як от Дніпрельстан, Волгостан, Ангаростан, Великий північний шлях, заводи-велетні, вся ваша штурмова перша й друга п'ятирічки, що мали таку колосальну вагу в розвитку світової революції, ваше залізне покоління людей і, нарешті, партія Леніна, що була сталевую когортою тієї революції, її ударною бригадою, — які це прекрасні були часи! Звичайно, наші споруди кращі, більші, грандіозніші. Але ми будували вже на фундаменті, що його поклало ваше покоління. Ось чому найбільша слава й заслуга вашої доби. Ви будували для себе. Але ви будували і для наступних поколінь. На вас рівнявся і у вас вчпився пролетаріят республіки.

Металла оживилась. Її завжди трохи бліді щоки тепер стали рожевими.

— Мій батько був видатний інженер-будівельник. Він загинув на Гімалаях, коли там прокладали залізницю через головне пасмо. На верховинах Гімалаїв тепер стоять колосальні силові сонячні станції, в долинах побудовано величезні гідроелектричні станції, там виростили санаторії, цілі надмарні міста. Так от, мій батько був ще трохи до того й поет. У період між двома якиминибудь поїздками, — а він завжди кудись мав їхати, — він завжди брав мене з собою і тоді ми проводили цілі дні в дивних продулянках, під час яких він мені безліч усього розповідав. Він прекрасно знав вашу епоху і говорив про неї з захватом.

— Це героїчне покоління революції! — говорив він. — Герої там не окремі особи, а маси, мільйони, пролетарська кляса, що в нечуваних труднощах розпочали грандіозну й корінну перебудову світу.

Так у розмові непомітно минали години. Надвечір прибули до Самари, де й поклали зупинитися для того, щоб оглянути Волгостан. Сидячи вночі на терасі готелі над самою Волгою і милуючись красивими відсвітами гідроелектричної станції, Металла говорила Богданові:

— Мені починає подобатись наша подорож. Я думкою перелітаю у вашу добу. Ти мені поясниш те, чого не може пояснити ніяка історія. А ми ж будемо оглядати свідків історії, споруди, що їх збудували наші діди та прадіди! Ти що тоді робив?

— Я працював на МТС. Трактористом. Я був ударник. Я навіть поставив світовий рекорд у використанні трактора та щодо норм оранки ним, за що був виставлений на нагороду. Потім почав учитись...

— А, так ти герой праці!.. Це ви були перші, для кого праця стала справою честі, справою слави, справою звитяги!..

Другого дня вони їхали в напрямку Магнетогорську. У вагоні Металла сказала:

— От теж одна із ваших грандіозних споруд із числа „518“! Загляньмо в довідник і відновимо дещо в пам'яті... Так, Магнетогорськ виріс на межі двох суходолів — Європи й Азії... Менше, ніж за два роки тут виросло місто на 50 тисяч людности. Перші домни запрацювали 6 жовтня 1931 року, якраз напередодні 14 роковин Жовтневої революції. На металургійній базі, а також у зв'язку з обводненням Заволзьких степів та Туркестанських пустель згодом навколо Магнетогорську виріс величезний комбінат. Спершу завод був розрахований на 8 домен, що мали давати два з половиною мільйони тонн чавуну, половину того, що давали домни СРСР 1930 року або стільки, скільки давали металургійні заводи в Великобританії... — Металла закрила довідник. — Ну, а тепер це в нас одно із найцікавіших міст!..

— До речі, — спитав Богдан, — чи був здійснений проєкт каптажу Волги?

— А, ти й про це чув? Так, був здійснений. Ми тепер маємо суцільний водяний шлях із Північного океану до Середземного моря. Річкою Об'ю та її припливами до системи Волги, звідтам до Каспійського моря, далі Манічським каналом до Озова; Озівське море—Чорне море—Босфор—Мармурове море—Дарданелли і море Середземне.

— А Середня Азія?

— Тут з'єднано Аральське море з Каспієм старим річищем Сир-Дар'ї, про що ще мріяли Олександр Македонський, багато вчених тощо! Всі ці роботи виконані вже давно.

У Магнетогорську вони затримались на цілих два дні. Металла й Богдан виходили скрізь. Особливо вони довго були в місцевому музеї, де прекрасно була показана історія міста і де був точний макет першого заводу. Насправді, від „старого заводу“ тепер лишилось мало. Він був цілком реконструйований. Залізо й сталь уступили вже давно місце іншим металам та їхнім стопам, які своєю міццю й витривалістю перевищували їх у кілька разів.

— А тепер на Челябу, Новосибірськ, Іркутськ і на Ангару, — сказала Металла, коли вони сідали у вагон, покидаючи Магнетогорськ, щоб подорожувати далі. — Тут уже електромагнетка себе покаже!

Челябу проїздили вночі. Богдан сказав:

— У Челябі ми виїздимо на Шлях Ентузіастів!

— Так. Це колишня знаменита Володимирська дорога, що нею царі гнали політичних „злочинців“ на заслання?

— Вона сама. Це була одна із найстрашніших доріг царської Росії!

— Ану звірмось із статистикою. Ось єсть, знайшла. До Сибіру великою верстовою казенною дорогою заслано 1835 року — 80.594 чоловіка, а в 1900 — 287.502 чоловіка!

— Як бачиш, у цьому царський уряд виявляв колосальний „прогрес“! — зіроніував Богдан.

— Слухай далі. Політичних вислано в Сибір: 1900 р. — 1.760 чол., 1908 р. — 15.883 чол., 1910 р. — 29.535 чол., з них робітників — 14.763. — І Металла, закриваючи книгу, сказала: — Який жах!

— Вам це тяжко зрозуміти, — зауважив Богдан. — Навіть моє покоління вже цього не знало. Але подумай, — сюди, у крижану в'язницю, царські сатрапи засилали найкращих із найкращих, щоб зламати революційну силу пролетаріату!

— Підемо далі, — сказала Металла. — Челяба. У Челябі була знаменита в'язниця. Прокурор „найсвятішого“ синоду, вмираючи, заповідав п'ять мільйонів карбованців на збудування цієї в'язниці..

— А 1930 року в Челябі почали будувати третій великий тракторний завод на 50.000 тракторів. На будівництво витрачено 232 мільйони карбованців! Так перша соціалістична республіка перебудовувала країну!

— Стає цікавим заглядати в те далеке минуле. Ану знайдімо Новосибірськ. Ага, ось. Колись тут було всього три хатини. Пролетаріат перетворив Новосибірськ на один із найбільших індустриальних центрів. Там побудували автоскладальний завод на 27.000 машин в рік. 1932 року закінчили завод нафтопродуктів. Далі побудували Сибкомбайнбуд, найбільший завод в СРСР такого типу... Так перебудовувався Сибір...¹

Справді, Сибір на цей час являв собою зовсім не те, чим він був за царського режиму і яким його прийняла пролетарська держава. Тепер це була густо населена країна, де люди використовували найбагатші надрі землі й колосальні запаси водної і всякої іншої енергії. Початок цьому покладено трьома великими заходами, що їх зробила радянська влада, а саме — збудуванням Кузнецького комбінату, Ангарською гідроелектростанцією та Великим північним шляхом. Відтоді Сибір і взагалі вся Північ змінили своє обличчя.

Вагон по Сибірських рівнинах нісся тепер зі скаженою швидкістю. У вагоні знову на сцену вплив старий довідник у жовтих палятурках. Металла розгорнула його на слові „Ангарельстан“ і подала Богданові.

— Читай.

Богдан читав:

¹ До вгадуваних тут Богданом і Металлою фактів треба ще додати такі:

1 травня 1932 р. дав перший струм Дніпрельстан, що, розвинутий на всю свою потужність, дорівнює 24.000.000 робітників. Цього ж року був висунутий проект ваяти частину води з Дніпра і направити її в Сиваш. Для цього біля Кахівки треба збудувати дамбу і теплову станцію на 40.000 м. к., яка б піднімала воду на 20 м. що дасть можливість вросити 650.000 га лінобережної частини долини Дніпра. Вода звідси бетонним каналом завдовжки в 90 км тече в район північного Сивашу (в кількох кілометрах на північ від Перекону). Частина Сивашу від рогу Кураган з загальною поверхнею коло 500 кв. км

— Скажені води Анґари давно вславили себе надзвичайними бистринами. І мрійливі поети старої школи споконвіку писали вірші про Анґару, порівнюючи її з сонним дияволом, а більшовики в той час думали над тим, як примусити свавільну річку служити соціалізму.

відділяється 10-метровою дамбою і стає одним з найбільших в світі водозборів місткістю до 5 млрд. кубометрів води. Цей проєкт дасть можливість вросити до 900.000 га степу і цілком перебудувати сільське господарство цієї частини України та північного Криму, що в посушливого району перетворяться на квітучий сад.

У другу п'ятирічку почали здійснювати проєкт Волго-донського каналу, а вже 1932 р. починають будувати першу гідроелектростанцію на Волзі в районі Ярославля. Вияняли 5.500.000 кубометрів землі і поклали 1.200.000 кубометрів бетону. У Ярославлі ж 1932 р. кінчають будувати величезний гумовий комбінат, перший величиною в Європі і другий у світі. Про розміри цього комбінату можна судити по його автоматичному заводі, програма якого 6,5 млн. шин на рік, 18.055 — на добу, 860 — на годину або кожних 4 секунди одна шина.

Про Сибір Шевченко, перераховуючи всі ті „добра“, що їх ніс царат поневоленням народам, з сарказмом писав:

У нас же й світа!.. Як на те
Одна Сибір неісходима!
А тюрем? А люлю? Що й лічить!..

І справді, Сибір був „острожною країною“ в повному розумінні цього слова, як це й видно з розмови Богдана в Металлою. А 1931 р. російський поет Н. Асєєв писав:

На этом пути
упорной рокот стройки
во всю Сибирь гудит.

Нові та старі міста на Уралі й Сибіру зростають просто казково, коли б ми тільки вірили в казки.

До тих міст, що про них згадують наші мандрівники, треба ще додати Свердловськ — колишній Єкатерінбург. Про старий Єкатерінбург В. Маяковський висловився так:

Под Єкатеринбургом
рыли каратки,
Вгрызались
в мерзлые
породы и руды,
чтобы на грудях
Коронованой Катьки
переливались
Измруды.

А в довіднику за 1887 рік про Єкатерінбург можна було прочитати таке: — „У місті Єкатерінбурзі живе 2 зубних лікарів, 10 інженерів, 18 лікарів, 1.541 торговців, 92 золотопромисловці, 467 урядовців, 652 монахи, 34 арфістки, 16 жандармів, 17 власників публічних домів і 96 шинкарів“. Таку „культуру“ мав центр і столиця Уралу за царського режиму.

А тепер Свердловськ одно з найбільших і найкультурніших міст у цілому Союзі. Його трамваї за два роки перевезли 50 млн. люду. У Свердловську 22 вятші і виші; у Свердловську вирости й виростають заводи-гіганти: уралмашбуд, екскаваторний, уралельмашбуд, інструментальний. Які ці заводи великі, можна бачити з уралельмашбуду.

Уралельмашбуд — комбінат, що складатиметься з заводів — турбогенераторного, машинобудівельного, трансформаторного, апаратного, кабельного. Завод випускатиме стільки продукції, скільки випускають усі заводи Радянського союзу в 1932 р. Завод, наприклад, випускатиме турбогенератори в 160 тис. кль. і гідроенератори в 130 тис. кль. На заводі працюватиме 112.000 робітників і 12.000 техніків та інженерів. Дві тисячі інженерів працюватиме в лабораторіях комбінату. Населення соціалістичного міста Уралельмашу буде 300.000 чол.

Проект Ангари набагато перевищував своєю сміливістю американські капіталістичні рекорди. А тим часом недавно перед тим „Ангара була глухим місцем — невеликі села по 20 — 30 дворів розкинулись на величезному просторі на віддалі 40 — 50 верст одне від одного. Були маленькі, алиденні виселки „Погорюй“, „Потоскуй“, „Покукуй“ з постійно голодним населенням“, — пригадає один із старих більшовиків, що царський уряд заслав його туди, Я. Шум'яцький. І ось цей район ховав у своїх надрах величезні цінності й колосальні запаси енергії. — „Цінність району Ангарибуду, — писав один із авторів проекту, проф. Г. Александров, — полягає в колосальному зосередженні запасів як водної енергії, так і теплової, при чому собівартість цієї енергії може бути значно нижча, ніж в інших районах Радянського союзу. Велика Ангара — гідростанція на ангарських порогах — може дати до 25 млрд. кіловатгодин на рік, тим часом, як Дніпрельстан дасть коло 2 мільярдів. Беручи на увагу ще інші джерела енергії того ж району, можна сказати, що район Ангари має розвинути в себе промисловість, що перевищуватиме масштабом сучасну Німеччину“. — Запаси гідроенергії річок району Ангари повинні дорівнювати 90 мільярдам кіловатгодин віддачі на рік, тобто трохи менше від того, що давали всі електровні Радянського союзу (100 млрд. квлг) на кінець другої п'ятирічки 1937 року.

52 Ангара стала за новий колосальний осередок індустріалізації, електрифікації та колонізації Східного Сибіру... Ангара дала можливість електрифікувати залізниці на захід — до Європи, і на схід — до Тихого океану, на північ — до Якутську і далі до Берінгової протоки... На її базі вирости величезні комбінати промисловости. Ангарибуд — одна із грандіозних споруд не тільки другої соціалістичної п'ятирічки, а й взагалі в історії людства... Труднощі при побудуванні цього комбінату були колосальні... До Ангарибуду Східний Сибір був дикою, неосвоєною людиною країною. Після Ангарибуду він швидкими кроками пішов шляхом розвитку і сувора його природа почала щедрою рукою давати свої дари...

— Далі можна не читати, це знаємо на місці, — перебила Металла. — А тепер ти розкажи мені про своє село, свій колектив і про МТС, де ти працював, — попрохала вона.

В Іркутську випав перший сніг, коли вони туди прибули.

— Отже буде прекрасно подорожувати по полярних країнах! — зауважила з цього приводу Металла.

Цілих два тижні їздили вони навколо Іркутську, побували на всіх значніших станціях та заводах, відвідали Байкал, побували в горах. Подекуди ще збереглися великі масиви тайги, що її не чіпала людська рука. Було цікаво спостерігати, як поруч із цією дикою первісною красою лісу, що був одягнутий у снігові шати, навколо буяло нове життя.

Скористувавшись із свого перебування в м. Ангари, Богдан зібрав багато відомостей про колонізацію Сибіру, далекої Півночі та приполярних країн. Початок самої колонізації, що її по-справ-

жньому розпочала тільки радянська влада, коротко малювався в таких рисах.

Царський уряд, взагалі, вважав Північ за „бросові“ землі і поділяв їх на „віддалені“, на „найвіддаленіші“ і на „щонайвіддаленіші“ для того, щоб зсилати тих, хто боровся проти деспотичного та кривавого режиму. На природні багатства Півночі не зверталось жадної уваги.

Радянська влада підійшла до справи інакше і от, насамперед, починає швидко зростати Мурманськ, де були організовані великі рибні промисли та збудовано прекрасний порт.

1930 року на Хібінах розпочали розробляти апатити та інші копалини, і за один рік виросло місто на 20 тисяч мешканців. Того ж року на р. Ниві, на Кольському півострові, розпочали будувати першу на далекій півночі гідроелектростанцію, чим покладено початок розвитку на Кольському півострові великої промисловості, а сам півострів став одним із найбільш населених районів Півночі.

У районі Архангельська, крім лісової промисловості, розвинулась хемічна, почали видобувати ухтинську нафту, а на р. Вайгач — цинку.

Далі переселення пішло в басейни великих сибірських річок — Обі, Єнісея, Лени. На одному Єнісеї побудовано три могутні гідроелектростанції — на 530.000 квт, на 690.000 квт і 742.000 квт. Коли почали будувати Великий північний шлях, то це внесло цілий переворот у ці краї, які до того вважалися за непридатні для колонізації. На 14-му році Революції починають будувати північний порт Ігарку, ростуть центри лісової, консервної та хутряної промисловості. З усіх кінців Радянського союзу сюди тягнуться робітники, партійці та переселенці. У Норильському районі розвиваються розробки графіту, на Тунгузці ростуть вугляні копальні, в басейні Лени та її припливів з року в рік поширюється видобуток кольорових металів. Новим промисловим центром східної частини північного азійського суходолу стає басейн річки Колими. В тундрі, на березі річок, на самому узбережжі Північного океану виростають заводи, нові міста, розвивається судноплавство, аероплян прокладає нові шляхи в доти невідомих краях, розвивається скотарство та сільське господарство, північна рівнина перестає більше лякати людину. А величезні запаси енергії сприяли тому, що, наприклад, хліборобство стало тут можливим широко розвинути. Завоювання півночі — це одна з найгероїчніших сторінок боротьби людства з природою, але написати її стало можливим лише тоді, коли пролетаріят спершу переміг на одній шостій земній кулі, а згодом і на всій нашій планеті.

53

Слідуючи за своїм маршрутом, Богдан і Металла прибули до Якутську.

Якутськ став тепер великим містом. Тут видобували золото, кобальт, цинку, вугілля тощо. Крім того, Якутськ був великим транспортним центром, бо, з одного боку, мимо протікала така

могутня водяна артерія, як Лена, по якій тепер ходили великі судна й пасажирські глісери, потім ішли магнетні залізниці на Колиму і на Туруханськ, де вони приєднувались до Полярної дороги.

Надворі була вже сувора зима і яке ж було здивування Богдана, коли він в Якутськ потрапив до міського саду і побачив там буйну рослинність, — щоправда, сад цей був скорше грандіозних розмірів оранжереєю.

Бачачи таке здивування у свого супутника, Металла сказала:

— Для того, щоб тобі було зрозуміле це нове чудо, ми завтра відвідаємо місцевий інститут штучного клімату.

Другого дня вони були в прекрасному приміщенні інституту, де їм давав пояснення молодий агроном-електрик.

— Ідея інституту штучного клімату, — говорив він Богданові, — уперше була серйозно висунута лише за радянської влади, до того вона, крім розрізнених і досить таки скромних лабораторних спроб, не йшла. Яка основна ідея була покладена в роботу таких інститутів? Мова йшла про можливість цілком точного копіювання кліматичних умов окремого дня або серії днів на першій-ліпшій точці земної поверхні і про вивчення впливу цих умов на людину, рослини, тварини й так далі. Раз було розв'язане питання щодо окремих моментів, то постало питання й про те, чи не можемо ми в першій-ліпшій точці земної кулі в закритих, правда, приміщеннях, створити бажане нам підсоння, 54 ґрунт і таке інше і мати відповідний ефект. Наступні роки показали, що це не утопія, що розв'язати таке питання можна. Справа тепер упиралась не так в труднощі самої ідеї, як в енергетичні можливості. Дайте нам матеріяли, дайте нам енергію і ми на полюсах створимо тропіки! — так казали ентузіясти штучного клімату.

— Це справді грандіозна проблема! — зауважив Богдан.

— Такі сади, як оце ти бачив у Якутську, а може ще й кращі, є й на о. Врангеля, і на Північній землі, і навіть на полюсі. Тільки там працює вже термодинаміка разом з електрикою! — відповів агроном.

— Розкажи йому, — попрохала Металла, — як ми примусили холод давати тепло!

Богдан підняв брови.

— Так, це дуже цікава сторінка в розвитку техніки, — відповів агроном. — Якщо твій товариш не зовсім з нею знайомий, то я охоче йому розповім.

— Будь ласка, — попрохав Богдан.

— Ми не можемо покищо змінити клімату нашої планети, — почав агроном, — хоч у цьому напрямі вже розробляються надзвичайно цікаві проєкти, але про них ще рано говорити, проте, як ти сам бачиш, ми куточок тропіків під полярним колом створили. Як я вже сказав, для цього, насамперед, потрібна енергія, електрична енергія, бо й освітлення в нас штучне, і земля нагрівається штучно, і все, одно слово, штучне. Але де взяти потрібну кількість енергії на півночі? Правда, у нас є могутні

гідроцентралі; потім ми одержуємо тепер енергію в Індії, з Туркестану і навіть Сагари. Однак, це прийшло згодом. А як стояла справа спершу? От тут наші вчені і вирішили скористатись ідеями, що були висловлені на початку ХХ сторіччя. Це ідея — використання для енергетичних і всяких інших потреб тепла морів.

Уперше цю ідею висунув берлінець д-р Баймер. Він виходив з того, що в тропіках море на поверхні має температуру в 25° , на глибині ж 3.000-4.000 метрів температура не досягає навіть і 10° . Тепло верхніх шарів води можна використати для випару двооксиду вуглевого або аміяку, а тим самим і для парової турбіни. Холодну воду можна б було використати для згущення спрацьованої пари. Подібне пристосування дозволило б використати високу температуру моря на 3° . Для цього треба побудувати на морі плавучі силові станції, звідкіля можна передавати добуту таким робом енергію куди завгодно.

З подібним же проєктом 1926 року виступили два французи — Ж. Кльод та Поль Бушєро. Ж. Кльод виходив також із того факту, що в тропічних морях верхні шари води мають високу температуру, а нижчі — дуже низьку. Вони навіть демонстрували модель своєї машини. Кльод вирахував потужність своєї машини, виходячи з тієї думки, що при достатньому поступленні теплої води кожний кубічний метр її віддасть 5.000 калорій тепла і виробить 8 кг пари. Винахідник гадав, що пропускаючи в секунду 1.000 кубічних метрів води через паровий казан, можна мати 600.000 механічних коней енергії. Проти цього проєкту всі спроби використати морські припливи для добування енергії втрачали всяке значення і навіть сучасні йому силові станції, що добували енергію з вугілля, нафти або водяних турбін, відступали, на думку винахідника, далеко на задній план, коли їх поставити поруч з його машиною, що працює в 20 разів дешевше. 55

Майже одночасно з Кльодом та Бушєро висунув свій проєкт для полярних країн Бужар. Принцип у нього був той самий, що й у Кльода, але він пропонував використати різницю температур води під кригою й холоду на поверхні землі. Я не буду тут вдаватися в обговорення технічних подробиць цих проєктів, бо вони мали більше теоретичний тоді інтерес, ніж практичний. Проте, невдовзі Бушєро на Кубі, а Бужар у Канаді почали будувати перші силові установи на тих засадах, що ними були висунуті.

Перед Радянським союзом проблема використання полярного холоду для енергетичних цілей конкретно повстала вже під час другої п'ятирічки. І це зрозуміло. Радянський союз володів неосяжними просторами на Півночі, де, за виразом Леніна, могли уміститись десятки культурних держав. Північ хоронила в своїх надрах незліченні скарби. І ясно, що пролетаріят не міг залишити їх там, щоб вони й надалі лежали без усякої користі. Але й для того, щоб дістати їх звідтам і для того, щоб жити в цих широтах, потрібна була енергія. І радянські вчені заходились коло цієї

проблеми, бо вона давала майже необмежені джерела енергії. Ваш сучасник, академік А. Йоффе, технічно зформулював завдання так: — „Уявімо собі, — каже він, — таку споруду. Під кригою міститься казан, наповнений аміаком, його обтікає проточна вода. Нагріваючи його до 0° С, вода піднімає тиснення до 4,5 атмосфер. Від такого тиснення аміак поступає в турбіну, цілком подібну до тих, що працюють водяною паром. Виконавши працю, аміак понижав тиснення до 0,7 атмосфер, а температуру до 40° С і переходить до конденсатора, де він при цій температурі конденсується другою рідиною, перед тим охолодженою зовнішнім повітрям“. Підраховуючи вартість окремих частин такої устави за тими даними, що їх застосовують до звичайних теплових устав в 5.000-10.000 квт, ваші інженери нашли вартість на 1 квт для Якутську 150 крб. і для інших місцевостей Сибіру 250 — 300 крб. Вартість 1 квтгодини від 1 до 3 коп, тобто таку, що не відрізнялась від вартости електроенергії, що її добувано від інших джерел.

56 Але минуло чимало часу, поки ці ідеї були повнотою зреалізовані. Особливо важко було їх здійснити в полярних країнах, де були свої специфічні труднощі. Проте ідея примусити холод давати тепло, енергію, світло тощо була така спокуслива й така багата на наслідки, що її розробляли далі. Особливо інтернаціональна з технічного боку була ідея німецького хеміка ваших часів — Оствальда, що сказав: один кілограм води при температурі в 4° повинен дати 1 грам води з температурою в 100° . Це для тебе звучить трохи неймовірним, але скоро ця ідея технічно була блискуче зреалізована. Відтоді для полярних країн почалась нова історія. Те, що колись було основною перешкодою для колонізації цих країн, тепер стало основою її. Вони тепер мали такі величезні джерела енергії, що Арктика й Антарктика були завойовані для людини остаточно!

Зрозуміла річ, — говорив далі агроном, — що наша робота йшла не тільки в цьому напрямі. Для колонізації Півночі, наприклад багато попрацювали ботаніки, селекціонери, домологи, виплекавши сотні рослин нових гатунків, овочевих та ягідних, які навіть в умовах скупого полярного літа вистигають. Ну, про штучні сади, оранжереї, теплиці нема чого й говорити, тепер це справа проста!..

— Мені пригадується, — сказав Богдан, — що одна якась берка американська капіталістична компанія виступила з проєктом побудувати на північному полюсі готель, де б пасажери полярних рейсів на аероплянах, на цепеніах могли зупинятись. Мене цікавить, як була здійснена ця ідея?

— Вона була не під силу капіталістичному суспільству. Здійснив цю ідею згодом Радянський союз. Але на північному та південному полюсах ти тепер знайдеш не готелі, а там побудовані великі міста: ти їх побачиш.

— Наші колонії тепер розкидані по всіх північних островах, — сказала Металла. — Але, само собою, розуміється, що їхнє життя зовсім не походить на те, як жили колись перші колоністи, що,

залишаючись на зимівлю, фактично себе хоронили на кілька місяців, а то й на кілька років, у цій холодній пустелі. Це теж була своєрідна героїка, коли люди роками жили на цих мряч-них, похмурих і страшних островах, коли місяцями стояла полярна ніч, на небі горіли сполохи, а навколо простягались безмежні крижані простори, що по них ходила холодна смерть. Ці люди навіть не були певні того, що в призначений час прийде пароплав і забере їх на суходіл, на Велику землю, як вони звали суходіл, або привезе їм припаси. Отже до довгої полярної ночі, до холоду й самотності завжди примішувався ще й страх голодної смерті. Згодом радіо й аероплян полегшили зв'язок між колоністами та суходолом і в значній мірі сприяли колонізації, але умови життя в полярних країнах все ж лишались тяжкими.

— Так, з того часу сталися великі зміни, — підхопив агроном. — Тепер до послуг колоністів є радіо-кіно, радіо-телефон і радіо-екран, сполучення стало регулярним, а вдосконалені машини зробили його майже безпечним. Це призвело до того, що полярні країни взимку стали одними з найкращих курортів, адже тут повітря абсолютно чисте й позбавлене будь-яких мікробів, а коли між Москвою й Нью-Йорком просто через полюс встановлені правильні рейси повітряних кораблів, коли кожної години можна сісти на аероплян і за дві-три години бути на континенті, — жити на о. Врангеля й у Києві, наприклад, немає особливої різниці. А поїздка на полюси стала собі за звичайну прогулянку, правда, не позбавлена деякої гостроти.

57

— Ви щасливіші за нас, — сказав Богдан. — За наших часів це було неможливо, а для окремих одиниць це було зв'язане з величезним ризиком, де ставкою було життя.

— Так. Зате ваша боротьба з полярною ніччю, з полярним холодом, з полярним морем була романтичніша, сміливіша, коли хочеш, ніж за наших часів. У нас це стало звичайною річчю і тому не дуже цікавою. Ось чому ми, особливо, молодь, з таким запалом вивчаємо і вже працюємо над проблемами міжпланетного сполучення. Нам на Землі вже нічого робити. Вона для нас стає тісною!

Агроном засміявся на ці слова Металли.

— Щодо мене, то я не зовсім погоджуюсь з тобою. Я люблю нашу стару Землю і гадаю, що на ній чимало знайдеться роботи для багатьох ще поколінь. Проте, молодь робить правильно, коли вона прагне відірватись від своєї старої матері Землі і хоче ринутись в світові простори завойовувати нові світи. Ми повторюватимемо в міжпланетному масштабі те, що наші предки робили, коли вони завоювали Землю!

— Хто знає, які істоти й яку цивілізацію люди там зустрінуть? — сказав з легким сумнівом Богдан.

— Я гадаю, що, в усякім разі, не похожих на нас і нашу цивілізацію. Наші так звані вічні закони, а значить і закони механіки, хемії, фізики, а можливо й явища електрики та магнетизму на інших світах та планетах зовсім не похожі на наші,

вони зовсім там інші. Думати інакше, значить зовсім не розуміти діалектики природи!

— У цьому то й найбільша спокуса, — сказала Металла. — Коли перший корабель відірветься від Землі, це означатиме, що людина, нарешті, стала не земною істотою, а істотою вселенською, коли хочете!

І вони довго ще говорили на цю тему, обмірковуючи всі можливості, які могли трапитися з астронавтами, та ті зміни, що вони принесуть на Землю зі своїх міжпланетних мандрівок.

... Із Якутську Богдан і Металла їхали вже білою рівниною далі на північ через Алдан та Верхоянськ. Там, де ця лінія пересікала полярне коло, вони пересіли в Полярний експрес, що йшов від Мурманську до рогу Дажняова. Через день Богдан дивився з вікна готелю на Тихий океан, на Берінгову протоку, що стала тепер похожа на вулицю чи на проїжджий шлях, тоді як ще не так давно це було одно із найнепривітніших місць на всій земній кулі.

Сонце з'являлось над обрієм усього на кілька хвилин, а потім наступала довга ніч. Крупно сяяли зорі, небо спалахувало сполохами, а навколо на тисячі кілометрів панувала велика мертва біла тиша, що так лякала колишніх дослідників. Не одна сотня їх знайшла спокій в цих крижаних пустелях, де людину стерегла з холодними обіймами смерть.

58

І коли Богдан дивився на протоку і на міст, що з'єднував Америку й Азію і по якому тікали в темряву блискучі вагони полярної дороги, то йому мимоволі пригадувались відважні дослідники минулих часів — Фрітіоф Нансен, Амундсен, Скотт, Шельтон, героїчний похід радянських криголамів — „Красіна“ й „Малигіна“, похід „Лідке“ на о. Врангеля, радянські повітряні експедиції на Північ.

І він переповнювався гордощами за своє покоління, за своїх батьків. Сини Комуни були хоробрі люди, вони мали безмежні матеріальні ресурси. Але його покоління, маючи далеко менше всього, теж ніколи не відступало перед труднощами, бо його вела вперед більшовицька партія. Воно й сюди проклало шлях для наступних поколінь.

Другого дня Богдан і Металла почали готуватись до подорожі на північний полюс.

Отже Богдан і Металла були на порозі великої білої крижаної пустелі. За нею був полюс. Точка, що до неї так жагуче тяглися цілі покоління відважних дослідників та мандрівників, мета, що потребувала велетенських людських та матеріальних жертв, аж поки її не опанувало й не завоювало людство. Але що вони являли собою, ці таємничі полюси, що так приваблювали відважних людей, що за їхніми зусиллями часто з тремтінням та тривогою стежив цілий світ?

Богдан завзявся насамперед вивчити географію та історію відкриття полюсів. І от, як він знайомився з цим, перед

ним повставала ясна картина того, куди вони мали з Металлою летіти.

Полюси Землі, як відомо, являють собою дві математичні точки на поверхні земної кулі, де сходяться всі меридіани і де знаходяться кінці земної осі; одна з цих точок лежить на крайній півночі і тому називається північним полюсом, а друга на крайньому півдні і носить назву полюса південного.

Земні полюси й області, що їх оточують, завдяки своєму виключному становищу на поверхні земної кулі, відрізняються багатьма характеристичними особливостями від усіх інших областей Землі. Тут, поперше, немає, власне кажучи, звичайних сторін світу — сходу, заходу, півночі й півдня; замість них ми маємо на північному полюсі лише один південь, а на південному полюсі в усі сторони простягається лише одна північ. Подруге, на самих полюсах немає також і часу в звичайному розумінню цього слова, бо там не існує поділу часу на дні й ночі, на добу й місяці. Там немає також і звичайних чотирьох частин року — весни, літа, зими й осені. На полюсах є лише один день і одна ніч на рік. Так, на північному полюсі, починаючи з 21 квітня аж до 23 вересня, тобто протягом цілих п'яти місяців, сонце ввесь час не ховається за горизонт, а робить повне коло на небокруаї. Друга частина року з 23 вересня до 21 квітня складається з двох періодів приємерку по 50 днів на кожний, і безпросвітної тримісячної полярної ночі, під час якої сонце зовсім не показується над лінією горизонту.

59

Тим часом, як на північному полюсі панує довга темна ніч, на південному сонце цілу добу не сходить з обрію і там увесь цей час тягнеться один безперервний день. Цей день змінюється потім на довгу непроглядну ніч, що тягнеться з квітня по вересень.

Такий своєрідний поділ часу на полюсах і саме становище полярних країн на земній кулі обумовлює і своєрідну природу полюсів. Хоч тут сонце і світить на небі протягом цілих п'яти місяців, але воно ніколи не піднімається високо над горизонтом і його проміння лише дуже косо падають на землю, майже зовсім не нагріваючи ґрунту навіть улітку. Крім того, соняшне проміння в полярних країнах мусить проходити через досить густий шар атмосфери, і через це воно залишає в ній значну частину своєї теплоти. Через це на полюсах навіть серед літа температура ніколи не буває вища за 6 — 8° тепла.

Через це сонце не встигає під час короткого літа розтопити в полярних областях увесь сніговий та крижаний покров, і тому вся поверхня полярних країн, за дуже рідкими винятками, вкрита могутніми верствами вічних снігів та криги.

Якщо улітку в полярних країнах можна було сяк-так жити, то зима була просто жахлива. Зимою, коли там панує повний морок, холод досягає 40° і навіть 50°. Холод цей ще більшає завдяки страшним вітрам і бурям, що лютують на полюсах. Але найжахливіше в полярній зимі — це її темрява. Вона не страшна людині, але своєю мертвою нудьгою вона паралізує

його розум і душу. Щоб витримати цю шестимісячну темряву, доводилося мандрівникам кликати на допомогу всю силу своєї волі, всю свою мужність, усе своє терпіння. Непрониклива їмла і зловісна самотність, серед яких примушені були перебувати вони, важким гнітом давили на людину.

Це сильно й яскраво передав один із мандрівників по полярних областях.

„Небеса й земля, — каже він, — лежать тут у вічному спокої. Ніде жадної ознаки життя, жадного натяку на нього. Розум ні над чим не працює, ні над чим не відпочиває. Далекі сузір'я не можуть подати жадної радісної іскри в цю мертву атмосферу. Холодні бездушні зорі нічого не говорять серцю. Очі стомлюються дивитися на них і знову обертаються до землі, вухо чуйно наслухається, чи не порушить хоч найменший шум це гнітюче мовчання; але ні: ні звідкіля не чути жадного людського кроку, не доноситься жадного звуку живого голосу. Не чути навіть слабого крику птахів, навіть легкого шелесту гілля, що його гойдає вітер. У цій безмежній пустелі я чую лише биття власного серця, кров, що б'є в моїх артеріях, стомлює мене своїми сильними ударами. Мовчання перестає бути заперечливим поняттям, — воно набуває позитивних якостей. Я його чую, бачу, відчуваю. Страшною примарою встає воно переді мною, провіщаючи кінець усього сущого, наповнюючи мою душу чуттям смерті... Я не можу цього довго витримувати: я збігаю зі скелі, де я сидів, я починаю ходити, сильно стукаючи ногами, примушуючи рипіти сніг, щоб тільки прогнати страшне видіння, прогнати страшний привид...“

В ці довгі полярні ночі мандрівник мав тільки одну втіху, а саме, міг милуватися сполохами, що мають у цих широтах надзвичайну красу. Причиною цього явища є виснага електрики в атмосфері, але ці виснаги бувають не зтріском та громом, як у помірних та теплих широтах, а зовсім тихо, без усякого шуму.

Богдан і Металла, роблячи свої далекі прогулянки то аеропляном, то аеросаньми, мали нагоду кілька разів спостерігати сполохи. Описати їх майже неможливо, бо слова безсилі передати всю красу й велич цього явища. Крім того, сполохи відрізняються надзвичайною розмаїтістю форм і ніколи не повторюються в однаковому вигляді.

Одного разу, коли Богдан і Металла зупинились сами серед крижаного океану, раптом вони побачили, як на небі з'явилися великі завіси, виткані із золота та світла; вони коливались ніби від вітру.

— Дивись, дивись! — скрикнув Богдан, ухопивши Металлу за руку.

Завіси зникли, а замість них тепер стояли різнокольорові колони, вони поволі рухались на темному небі, безшумно стикалися між собою й зникали.

Потім увесь небосхил закрила промениста арка. Вона була сліпучобілого кольору і в ній потонули зорі; за хвилину вона

стала яркочервоною і з неї почали виростати пучки різнокольорового проміння. В зеніті воно сходилося до купи і таким чином створилась сіяюча корона, а з корони теж пішли в усі сторони різнокольорові вогні.

Увесь небосхил був охоплений полум'ям, полум'я це рухалося й переливалося різними кольорами... Верховини крижаних гір, сніг, крижана поверхня моря, що вони над нею стояли, горіли мільйонами різнокольорових огнів, що раптово гасли і знову спалахували, освітлюючи цю безмежну й мертву пустелю.

Богдан і Металла стояли кілька хвилин, зовсім зачаровані. Потім сяйво почало примеркати. Арка більше не випускала нового проміння, вона швидко блідла й гасла. Сузір'я, що були втонули в потоках світла, знову з'явилися на небі, і темна полярна ніч знову вступила в свої права над полярною пустелею і прослалась над мовчазною застиглою землею.

— Що тягло й вабило людей до земних полюсів, оточених темрявою й холодом? — питав самого себе Богдан, риучись у старовинних книжках, атласах та мапах. — Що примушувало їх уперто пориватись до полярних пустель?

Стремління дослідників у приполярні країни можна почасти пояснити очаруванням невідомим, бажанням пізнати таємничі області й явища, які там відбуваються. Але сюди тягла відважних дослідників також і таємна надія на те, що там можна буде відкрити якісь невідомі багатства. Отже, поруч із серйозними науковими інтересами було багато елементів авантуризму та корисних плянів.

61

За доби торговельного та промислового капіталізму багато експедицій відряджали шукати коротких торговельних шляхів мимо північних берегів Європи, Азії та Америки до Китаю і взагалі до Індії, — от хоч би згадати ті численні експедиції відшукувати північно-західнього та північно-східнього морських проходів. За фінансового капіталу, в зв'язку з великим прогресом авіації та повітроплавства, найбільші імперіялістичні хижаки, впрягаючи свої експедиції до полюсів, шукали там відповідних станцій та баз, які забезпечували б нові повітряні лінії, що їх мали незабаром відкрити. Отже, прикриваючись „науковими інтересами“, імперіялісти мали далеко не ідеалістичні цілі.

Проте, були люди, що йшли й офірували собою лише заради знання, хоч їхніми здобутками потім і намагалась скористатися буржуазія. Але ніде знання не набувалося з такою кількістю злигоднів, небезпек і страждань, як у полярних країнах. Одначе, не зважаючи на всі ці перепони, що їх людина зустрічала на крайній півночі та крайньому півдні, людський розум не міг заспокоїтись аж доти, поки кожна п'ядь землі в цих широтах не стала відомою і всі таємниці цих областей не були розкриті.

Поволі, але невтомно проникали люди крізь кригу полярних океанів до заповітних точок. Кілометр за кілометром, градус за градусом пробивались дослідники вперед, напружуючи всіх своїх сил, і ціною страшних неймовірних жертв завойовували

кожний крок у цих таємничих областях. Минуло майже сто років, поки вічна таємниця, що її ховали обидва полюси, була розкрита. Минуло майже ще стільки, поки людина стала на них твердою ногою.

За завоювання полюсів вело вперту боротьбу кілька поколінь. Тут виявив себе в повному блиску людський геній і тверда воля людини. І багато людей, що це ставили перед собою ніяких матеріальних вигод, заплатили своїм життям за бажання дізнатися про таємниці полюсів.

Богдан із захопленням читав книжки та слухав оповідань із великої доби завоювання полюсів. Були ще живі кілька піонерів, що заселявали та колонізували полярні країни. Одного разу до залі, де збиралися пасажирі й мешканці Дежньова провести час, зайшов високий, уже літній чоловік. У його бік усі повернули голови, а його прихід зустріли стриманим вітанням. У ньому все здавалося незвичайним, — і велика голова, вкрита буйним, з легкою сивиною, волоссям, і круте високе чоло, і блакитні очі, що пронизували кожного, на кого він дивився.

— Хто це такий? — тихо спитав Богдан у Металли.

— Це Володимир Гай!

62 Володимир Гай був знаменитий дослідник полярних країн і будівник полярних станцій. інженер з фаху, він з молодих літ присвятив себе полярним країнам. Його праці розпочали нову еру в життю полюсів, а його енергія не знала собі рівних. Він так полюбив, так зжився з цими краями, що не покидав їх і тепер. Більшу частину року він проводив то на північному, то на південному полюсах, робив далекі екскурсії, вивчаючи ще не досить досліджені ділянки полярних країн.

Помітивши Богдана й Металлу, він підійшов до їхнього столика. Вітаючи Металлу, він сказав:

— Я мав щастя ознайомитися з твоєю останньою працею про обладнання міжпланетної ракети. Я цілком схвалив твою пропозицію і в такому дусі післав повідомлення Комітетові.

— Я дуже вдячна вам, учителю, за це, — сказала Металла, вся зашарівшись.

— А це твій друг? — сказав Гай, вітаючи Богдана. — Як тобі подобається в нас?

— Я вже починаю потроху звикати до вашого життя. Проте, іноді мене тягне назад!

— Розумію. Я теж іноді жалкую за минулим. Коли за плечима маєш стільки років, як я, то мимоволі починаєш згадувати свою молодість!

Гай підвівся.

— Я думаю, що ви відвідаєте мене перед тим, як виїдете звідси? Буду радий вас бачити в себе! — і він пішов.

Ім'я Гая навело Богдана на інші імена, що присвятили себе полярним країнам, і він став перебирати в голові всіх тих, хто так або інакше прислужився їм.

Першу спробу досягти північного полюса зробив американець Кент Кен на кораблі „Допомога“; він перший досяг 78,5° пів-

нічної ширини Кен дві зими провів у полярних країнах, потім покинув свій корабель і цілих 82 дні пробивався до Гренландії.

Ісаак Гес, один із супутників Кена, 1860 року на невеличкому судні через протоку Сміта рушив теж на північний полюс. Гесові та його супутникам пощастило дійти до $81,5^\circ$, звідки вони побачили темну смугу води. Але всі були такі змучені, що не змогли дістатись до цього моря й примушені були повернути назад.

Року 1871 на кораблі „Поляріс“ рушав на північ капітан Галь. Сам Галь під час експедиції помер, корабель затиснула крига і екіпаж його покинув. Вітер відірвав кригу, на яку висіли люди, і течією її віднесло далеко на південь. Після великих пригод, коли вони багато разів були перед загибеллю, їх усіх врятували китобойні судна.

Після американців рушають на північний полюс англійці. Капітан Маркгам досяг $83^\circ 20\frac{1}{2}$ північ. ш. Мандрівники пробули в дорозі серед криги цілих два місяці і вони, без сумніву, загинули б, коли б їм назустріч з корабля не вислали допомогу.

За англійцями ініціатива знову переходить до американців. Експедиція лейтенанта Грिलі доходить до $83^\circ 30\frac{1}{2}$ північ. ш., куди аж до самого Нансена ніхто не доходив. Проте, і ця експедиція закінчилась невдачею, що дало привід капітанові Нерсові післати лаконічну телеграму на ім'я Лондонського географічного товариства:

— Північний полюс недосяжний!..

63

Але найзнаменитішим в історії досліджень полярних країн першого етапу було трирічне плавання на кораблі „Фрам“ норвежця Фрітіюфа Нансена.

Нансен, досліджуючи полярні течії, дійшов висновку, що від берегів Сибіру або від Берінгової протоки мала бути полярна течія, що проходить, можливо, через північний полюс або близько нього. На думку Нансена, треба було потрапити в цю течію і потім уже дрейфувати разом з кригою, аж поки вона не принесе корабель куди треба.

24 червня 1893 р. „Фрам“ рушив у своє далеке плавання. У вересні Нансен уже примушений був стати на зимівлю. Потяглись одноманітні дні довгої полярної ночі. Новий, 1894 рік, не приніс нічого нового. Навколо простягалась сніжнобіла пелена, теж безгоміння панувало навколо, що лише зрідка порушувалось лускотом крижаних брил, що ламалися.

Тим часом, „Фрам“, хоч і повільно, але поступово посувався на північ разом з кригою, що його скувала. Але Нансенові не терпеливилось. І от коли „Фрам“ був від полюса всього на 778 кілометрів, то він поклав покинути корабель і з одним із своїх супутників — Йогансеном — досягти полюса пішки.

Двадцять п'ять день Нансен і Йогансен ішли на північ і остаточно вибились із сил. Крім того, тим часом, як вони рухались на північ, крига їх відносила на південь і всі їхні зусилля за день ішли марно. Нансен і Йогансен повернули назад. Цілих три з половиною місяці йшли вони крижаною пустелею, але

перед ними на обрії не показувалось жадної землі. Тільки 7 серпня вони побачили відкрите море і недалеко невідомий острів, що його Нансен назвав о. Єви. Тут вони зазимували в невеличкій землянці, що її вони самі й спорудили.

Очевидно, що Нансена та Йогансева чекала та сама страшна доля, як і багатьох інших дослідників, якби вони випадково не натрапили на англійську експедицію Джексона. Зустріч відбулася серед вічних снігів. Під спокійними словами зустрічі кожен заховував великий драматизм.

— Сердечно радий вас бачити, — сказав Джексон Нансенові.

— Дякую, я теж.

— Чи є тут у вас корабель?

— Ні, мій корабель не тут.

— Скільки вас?

— Зі мною один товариш, він там, за кригою.

Раптом Джексон зупинився, пильно подивився Нансенові в обличчя і спитав скоро:

— Та ви чи не Нансен?

— Так, це я...

Після цих довгих невдач раптом восени 1909 р. із Гренляндії була одержана телеграма: — „Нам, нарешті, усміхнулась доля. Американський прапор майорить на північному полюсі. 21 квітня 1908 р. Фредерик Кук“.

64 Телеграма ця викликала величезне хвилювання. Нарешті людина розгадала північну загадку! Але не встиг Кук повернутись до Європи, як у перших числах вересня 1909 року весь світ облетіла телеграма капітана Роберта Пірі: — „Нарешті добився успіху. Полюса осягнув 6 квітня 1909 року. Американський прапор поставлено на північному полюсі. Роберт Пірі“.

Хто ж із двох дослідників відкрив полюс? Хто з них говорить правду?

Спеціально утворена комісія визнала честь відкриття північного полюса за Пірі, бо Кук допустився помилок у математичних вирахуваннях і, будучи близько полюса, все таки не був на ньому.

Пірі, будучи вже за кілька кілометрів від полюса, так стомився, що не міг далі рухатись і велів стати на відпочинок. Але він не міг спати і скоро встав. Він записав: — „Нарешті, коло полюса. Три сторіччя люди домагалися цього! Моя мрія й моя мета на протязі 20 років! Нарешті він мій! Я ще не можу повнотю охопити цієї думки. А між тим, це здається таким простим і зрозумілим!“

Другого дня Пірі рушив на полюс. Небо було все в хмарах. — „Ми пройшли 18 кілометрів, — говорить Пірі в своїх записках, — за цей час небо вияснилось і можна було зробити астрономіч спостереження й визначити наше становище. Виявилось, а ми вже є по той бік полюса!“

„Як усе це було дивно. І найдивніше було те, що, про шовши всього лише кілька годин, я й справді був на верши землі і перейшов із західньої півкулі до східньої. Якось важ було збагнути, що перший кілометр нашого короткого перехо,

ми йшли в напрямку на північ, а дальші кілометри вже йшли на південь, не мінючи, однак, свого напрямку. Ні сходу, ні заходу, ні півночі для нас уже не існувало, коли ми стояли коло полюса. Існував лише один південь. З якої б сторони горизонту не дув вітер, він завжди повинен дуть з півдня. На тому місці, де ми перебували, один день і одна ніч складають рік, сто таких діб складають сторіччя. Коли б ми стояли на полюсі під час шестимісячної полярної ночі, то могли б бачити полярну зорю в самому зеніті“.

Пірі лишив на полюсі записку такого змісту, що її він поклав у пляшку і засунув у щілину криги:

„90° північної широти, північний полюс, 6 квітня 1909 р.

„Сьогодні прийшов сюди. Від рогу Колумбії 28 денних переходів. Зі мною знаходяться 5 чоловіка: негр Метью Генсон, Ате, Емчингве, Зіглу і Аквіе — ескімоси, а також 5 саней і 38 собак. Моє судно „Рузвельт“ стоїть коло рогу Шеридана, 162 кілометри на схід від рогу Колумбії...“

Завтра повертаюсь назад“.

Роберт Пірі.

Так був відкритий північний полюс. Із експедицій на південний полюс варто відзначити експедицію капітана Скотта 1903 року, потім Отта Норденшельда, Брюса, Шарка і капітана Шекльтона, що 9 січня 1909 р. досяг 88° 25 півд. ш., тобто був усього за 280 кілометрів від південного полюса.

Відкрити південний полюс пощастило норвежцеві Ромуальду Амундсену. Це була страшна подорож, але мандрівники все перемогли. 15 грудня 1911 року Амундсен, будучи на 89° 45 півд. ш., записав у свій щоденник:

— „Після полудня цього дня погода була чудова, термометр показував всього 23° морозу. День минув без жадних пригод, і о 3 годині ми стали на відпочинок. За нашими вирахуваннями ми були на полюсі. Піднявши розкішний шовковий прапор, ми урочисто поставали навколо нього... Уночі ми дослідили, приблизно, 13 кв. км узгір'я. Наступного дня ми зробили нові вирахування, при чому виявилось, що прапор поставили ми на 89° 45. Тоді ми перенесли його ще на десять миль на південь і почали робити спостереження. Спостереження тривали цілу добу, при чому щогодини записувались зміни в становищі сонця на горизонті. Полюс був на висоті 3.201 метрів над рівнем моря“.

Всього Амундсен пробув у дорозі 97 днів і пройшов кригою та снігом з 3.000 кілометрів.

Капітан Скотт майже одночасно з Амундсеном вирушив на південний полюс, але тільки з протилежного боку. Бурі й сніг затримували просування Скотта вперед. Він відіслав частину своїх супутників назад і тільки з 4 товаришами пішов на полюс. 1 січня 1912 року він записує в своєму щоденнику:

„Страшенно тяжкий день. Дорога дуже погана. Ми робимо те більше від двох кілометрів на годину, але й для цього потрібні еймовірні зусилля...“

16 січня Скотт пише:

„68 табір. Висота 2.928 метрів. Температура — 38,8°. Ранком ми пройшли 12 кілометрів. Опівдні спостереження показали 89°42. З думкою, що завтра ми будемо у мети, ми з чуттям піднесення рушили в дорогу. Через дві години Боверс побачив упереді щось похоже на дорожній знак. У мовчазному напруженню ми йшли вперед... у мені серце стукало так, що готове було розірватись. Минуло ще півгодини, — Боверс став ясно розпізнавати, що ця пляма була чорний прапор... Поруч із ним покинуте місце постою — сліди саней і лижв, які вели в одну і другу сторону, ясні сліди собачих лап, — багато слідів, — нам стало ясно, що норвежці нас випередили! Амундсен перший досяг полюса!“

Амундсен лишив на полюсі хатку, де Скотт знайшов на своє ім'я записку від Амундсена про те, що він був на полюсі. Отже Скоттові нічого не лишалося, як повернути назад. З цього приводу він записує:

„Ми мусимо тепер повернутися спиною до мети нашого честолюбства, що нам зрадила. Перед нами лежить 1.500 кілометрів важкого шляху, 1.500 кілометрів неухильно тягти на собі сани, — 1.500 кілометрів злигоднів, голоду й холоду. Що робити! Мрія мого життя, прощай!“

66 Шлях назад: оказався далеко важчим, ніж то спершу гадав Скотт. Мало було провіянту, почались нещастя з експедицією. Один із її учасників розбив собі голову, збожеволів і скоро помер. Другий учасник — Оатс дуже обморозився і, не бажаючи затримувати своїх товаришів, поклав пожертвувати собою заради них... 16 березня Скотт записує:

„Наша трагедія в розпалі. Оатс хоробро йшов назустріч смерті... Ось який був його кінець: він заснув минулої ночі з надією, що вже більше не прокинеться, але він все ж таки встав учора ранком. В цей час навколо нашого шатра лютувала буря. — „Я вийду, — сказав він, — і може деякий час пробуду надворі“. — Він вийшов і зник назавжди у вихрах, і ми його більше не бачили... Ми... троє, що лишилися, — бажаємо мати стільки ж мужности перед лицем смерти, що, напевне, близька.“

Дійсно, розв'язка трагедії швидко наближалась. 19 березня почалася страшна буря. Мороз доходив 40°. Іти було неможливо, а припасів у Скотта лишилося всього на два дні. Від складу „Однієї тонни“ їх відділяли всього 27 кілометрів, але в таку бурю вони все одно не могли йти. Поклали перечекати бурю. 23 й 24 березня в мандрівників уже не було чого їсти. Іти вперед не було сили. 25 березня Скотт рукою, що вже починала німіти, записав:

„З 21 березня безперервно тривала буря... 20-го у нас ще було паливо, щоб приготувати кожному по дві склянки чаю, і сухого провіянту на два дні. Кожного дня ми готові були йти до нашого складу, що був на відстані двадцяти кілометрів. Але надворі перед полою шатра все являв собою один суцільний

сніговий вихор. Я не думаю, щоб ми могли сподіватись на якесь поліпшення. Але ми витримаємо до кінця; розуміється, ми станемо все слабшими, і смерть не повинна бути далеко.

Це жахливо, мені здається, що я не можу більше писати“.

Р. Скотт.

І останні слова, що їх написав Скотт, були:

„Потурбуйтеся за наших близьких“.

Трагічний кінець експедиції Скотта так вразив Богдана, що він цілий день ходив задуманий і перед його поглядом увесь час вставала ця безмежна снігова пустеля, де лютувала страшна снігова буря і де в маленькому шатрі повільно конали від голоду та холоду люди...

З розвитком авіації та повітроплавства розпочалась нова ера в дослідженнях полярних країн. За піонера повітроплавства в полярних країнах можна вважати Соломона Авґуста Андре; він перший зробив спробу досягти північного полюса повітряним бальоном. 11 червня 1897 року Андре прибув на о. Амстердам близько Шпіцберґену. Через місяць бальон був готовий і Андре з двома товаришами вилетів у свою небезпечну подорож. Поринувши в тумані, що навис на півночі, Андре зник, здавалося, назавжди з очей своїх сучасників. Висловлювалось тисячу здогадів про долю експедиції Андре: всім експедиціям та пароплавам, які вируджалися на далеку північ, ставилося в обов'язок стежити за найменшою ознакою місцеперебування Андре. Але це все було даремно. Ніяких певних відомостей про сміливих аеронавтів. Крижана пустеля прогинула їх і протягом десятиріч цупко тримала їхню таємницю. Так минуло 33 роки. І от 1930 року по уламку весла, що стреміло із снігу, пощастило знайти останки Андре та його товаришів. Щоденники та різні документи, що були при них, розповіли повну картину польоту і довгих блукань та злигоднів у крижаній пустелі Андре і його супутників.

Оглядаючи якоесь музей, Богдан і Металла зупинились перед портретом Андре. Металла довго дивилась на нього, потім розгорнула книжку і записала:

„Сміливий аеронавте! Ти зробив героїчну спробу випередити час. Скептики вважали тебе за божевільного. Ентузіясти вітали тебе. Ти був учений, а профани вважали тебе за неука. Ти вивчав повітряну стихію, щоб підкорити її людям. Полярні країни, недсяжні й загадкові, вабили тебе.

„Ти хотів перенестись за кілька десятків років уперед і заплатив за це життям. Але те саме покоління, що з тремтінням і тривогою проводжало тебе на північ, дожило і до тріумфу твоєї ідеї. Через тридцять років після твоєї смерти світ став свідком блискучих повітряних експедицій в ті області, що стали тобі за могилу!“

Розвиток авіотехніки посувався вперед гігантськими кроками. Проте, капіталізм цікавився більше застосуванням аеропляна та

дирижабля для воєнних цілей, для цілей колоніального грабунку й поневолення, ніж справжніми інтересами науки. Ось чому ідея Андре досягти полюсів повітрям довгі роки була не реалізована. Тільки після імперіялістичної війни робляться перші серйозні спроби досягти полюса аеропляном. Але оскільки в цих спробах було більше спорту, ніж справжнього бажання прислужитися науці, то вони, здебільшого, і кінчилися невдачею.

Із окремих таких спроб треба відзначити сміливий переліт Амундсена, коли він року 1925-го двома гідроплянами пробує досягти північного полюса; однак він долетів тоді тільки до 88° і примушений був, після 24-денних пригод, повернути до Америки, так і не досягнувши мети. 1926 року, за кілька днів до польоту над північним полюсом Амундсена дирижаблем „Норвегія“, американець Берд перший робить вдалий польот без зниження від Шпіцбергену до північного полюса і назад за 16 годин. 1929 року відбувається перший трансполярний переліт Уілкінса та Ейельсона¹.

Поруч аеропляна починають використовувати для польотів над полярними країнами і дирижабль. Один із таких повітряних кораблів, а саме „Граф Цеппелін“ року 1929 летить навколо землі, що забирає в нього всього 21 день. Дирижабль при цьому зробив 34.000 кілометри і показав прекрасні льотні якості. Це був на той час світовий рекорд.

68 Першу спробу летіти на полюс дирижаблем зробив Амундсен 1926 року. Його дирижабль „Норвегія“ перелітає від Шпіцбергену до американського узбережжя за 72 години. Через два роки італієць Умберто Нобіле на дирижаблі „Італія“ організовує нову повітряну експедицію теж на північний полюс. Та коли Нобіле повертається назад, його дирижабль настигла снігова буря; „Італія“ наткнулася на гору й загинула з частиною екіпажу. Друга частина на чолі з самим Нобіле лишилась безпорадною серед крижаної пустелі.

Але тепер уже були не ті часи, коли полярні країни досліджували Нансен, Скотт та інші, і коли полярні дослідники, буквально, роками зникали з обрію людей. Тепер радіо та аероплян у руках людей були могутнім знаряддям для подачі допомоги потерпілим мандрівникам. Так було і при катастрофі „Італії“. Два дні світ нічого не знав за неї. Потім радіостанції почули позивний сигнал від Нобіле: — „Sos, Sos, Sos!..“ Отже

¹ Перельоти американців через Атлантийський океан, трансполярний переліт Уілкінса та Ейельсона, польоти Чухновського над Арктикою та Баранова над Паміром поставили перед Тсовіяхом завдання організувати великий радянський переліт через північ. Року 1929 аероплян радянської конструкції „Країна Рад“ летить із Москви до Нью-Йорку — через Сибір та північну частину Тихого океану за маршрутом: Москва — Омськ — Новосибірськ — Красноярськ — Чіта — Хабаровськ — Николаєвськ над Амуром — Петропавлівськ на Камчатці — острів Берінга — острів Атту — острів Уналашка — острів Сьюард — Ситка — Сметль — Сан-Франціско — Чикаго — Нью-Йорк. Під час цього перельоту „Країна Рад“ зробила 20.500 км. Крім того, постійні перельоти на далекій півночі організовує радянське товариство „Північпуть“, пілоти якого вписали багато блискучих сторінок в історію досліджень полярних країн.

мала розігратись нова трагедія на крижаних полях Півночі. Люди прохають допомоги. Їхні голоси відчаю доносяться за тисячі кілометрів. Там, серед вічної криги, віч-на-віч стали природа й людина. Хто переможе?

— Я пам'ятаю ці часи, — сказав Богдан Металлі, коли вони розмовляли про цю експедицію. — Ми, звичайно, не мали особливих симпатій до фашиста Нобіле. Але сама ситуація, в якій опинилися учасники цієї експедиції, приковувала увагу всіх. І Радянський союз перший відгукнувся на цей заклик про допомогу!..

— Я вивчала всю історію, — додала Металла. — Цікаво, що капіталістичні газети з приводу становища експедиції Нобіле списали цілі моря атраменту, але жадна з капіталістичних країн не спромоглася подати скорої й дійсної допомоги потерпілим. Один тільки Амундсен кинувся аероплянком „Латам“ на допомогу і... знайшов собі смерть у глибинах Північного океану. Таємниці його смерті так і не розкрили!

— О, це був здоровенний ляпас буржуазній культурі від більшовиків, — засміявся Богдан. — Скільки буржуазія кричала про наше барбарство і раптом „барбари“ виступають з такими досягненнями, що з них дивується цілий світ. Радянський союз послав два криголами „Красіна“ й „Малигіна“ у полярні моря; їм доручили врятувати Нобіле та його супутників, що „Красін“ та пілот Чухновський блискуче й виконали. Слава „Красіна“ була така велика, що учасників експедиції покликали за кордон, де вони робили численні доповіді про свій похід у північні моря.

Ось із цього походу „Красіна“ та „Малигіна“ й починається блискуча сторінка розвитку дослідження Арктики радянською наукою. Якщо Амундсен, головним чином, мав на меті зробити рекордний трансполярний переліт, а Нобіле хотів прославити фашистську Італію і скинути на полюсі, крім національного прапора, ще й хрест римського папи, що ним цей найстарший католицький піп гадав благословити північний полюс, — то Радянський союз не гнався ні за славою, ні за світовим „бумом“ та рекламою. Маючи одну з найдовших берегових ліній на Півночі, володіючи островами й архіпелагами у своєму секторі, Радянський союз систематично й постійно вивчає їх та заселює. До чого це призвело, Богдан уже знав. Отже збулися слова Нансена, що він їх колись написав у своїй книзі „Країна майбутнього“, що під нею він розумів Сибір та далеку північ. Богдан знайшов її в бібліотеці й прочитав:

„Більша частина цієї книги була написана під величезним вражінням безмежних рівнин на сході Азії, що все ще лежали марно, чекаючи на людину. Як приємно було наочно переконатись, що на землі є ще так багато місця, де можуть виникнути мільйони щасливих родинних огнищ!

„Яка зловісна марнотратність шляхетних сил людського духу! Яка безповоротна втрата для європейської культури! Яких добрих наслідків могли б досягти людські сили й організа-

торські здібності, захват і самопожертва, що виявляються в таких грандіозних розмірах в цій людській бойні, коли б вони були скеровані на підкорення сил природи та обробіток землі¹.

„Дуже до речі було б тепер згадати слова Бекона про три види честолюбства: — „Перше сходиться до намагання посилити свою владу і вплив у своїй країні. Це честолюбство нижчого ґатунку. Друге полягає в прагненні посилити могутність своєї країни і поширити свою владу серед інших народів; це честолюбство шляхетніше, але не менш зажерливе. Той же, хто прагне зміцнити й посилити силу й панування людини над природою, над всесвітом, виявляє, без сумніву, честолюбство — коли тільки тут це слово сумісне — здоровіше й шляхетніше, ніж перші два види честолюбства“.

„Який буде кінець нинішньої великої війни, нікому з нас не дано передбачити. Вона може привести до повної переоцінки життєвих цінностей і примусити стару Європу до складання нового балансу, що про нього ми покищо не маємо поняття. Але одно ми знаємо: величезні сибірські ліси, безкрайня тайга з могутніми річками і хвилястими степовими просторами, що лежать у стороні від шуму битви, по-старому чекають на людей — коли вони стомляться винищувати й руйнувати...

Ділячись вечором думками з Металлою, Богдан переказав це місце з книги Нансена.

Металла відповіла:

70 — Устами Нансена говорив гуманізм; мозок у нього не був отруєний воєнним чадом. Нансен був найкращий представник демократичного напрямку в науці. Звичайно, він не розумів того, що справжній вихід із того пекла, що до нього кинули імперіялісти півсвіту, є лише пролетарська революція! Тільки вона розкрила величезні перспективи перед людством, а також і перед тими областями нашої планети, що були або за об'єкт хижачької експлуатації для капіталізму, або лежали до деякої пори не зайнятими. „Країна майбутнього“ починає оживати тільки за більшовиками. Для цього тобі досить заглянути в історію першої п'ятирічки!..

— Я знаю, — відповів Богдан. — Сибірський край мав 80 процентів запасів вугілля Радянського союзу, 55 процентів залізорудних покладів, 87 процентів міді, 97 процентів поліметалічних руд... У Сибіру розвивається хемічна промисловість... Кузнецький металургійний завод — рідний брат Магнетогорського — дає на кінець п'ятиріччя 1100 тисяч тонн чорного металу. Одно слово, Сибір стає цілком новою країною!..

— Давай продовжимо те, — чого ти ще не знаєш або слабо уявляєш, — сказала Металла. — Отже, радянські пілоти починають вивчати Північ кілометр за кілометром. Польоти робляться все далі, вони стають все довш. На островах та архіпелагах Півночі ростуть станції, наукові заклади, факторії. Поруч із цим заселяється північний Сибір; у полярних країнах працюють

¹ Нансен писав ці рядки під час імперіялістичної війни.

наукові експедиції, що відкривають тут поклади цінних мінералів, нафти, вугілля, розсипи золота, руди дорогих металів. Ростуть гавані, по Печорі, Обі, Єнісею й Лені починають курсувати пароплави й великі глісери. Будуються заводи, закладаються шахти й рудні, виникають електровні й гідроелектричні станції... Пригадайте, про що ми говорили в Якутську!..

Якщо перший похід „Красіна“ та „Малигіна“ розпочав нову сторінку в історії розвитку досліджень та вивчення полярних країн, то 1931 рік показав нові шляхи до цього. Саме цього року німецький дирижабль „LZ-127“ — „Граф Цеппелін“ зробив першу найбільшу повітряну експедицію до Арктики спільно з радянськими та німецькими вченими; цеппелін в тяжких умовах зробив безперервний переліт протягом 100 годин, відвідав низку радянських земель на півночі і зробив наукові, географічні та метеорологічні дослідження, які дали великий матеріал, що ним потім скористались інші дослідники.

Під час цієї експедиції відбулась друга знаменна подія. 27 липня у бухті „Тихій“ — архіпелаг Франца-Йосифа — „Малигін“ зустрівся, як то було умовлено заздалегідь, з цеппеліном, при чому відбувся обмін поштою.

Була на меті і друга виключна зустріч дирижабля в полярних водах, а саме, у бухті „Тихій“ він мав зустрінутися з підводним човном „Наутилус“, експедиції Губерта Уілкінса, героя трансполярного перельоту в 1928 році, який гадав таким способом досягти північного полюса. Така зустріч, дійсно, була достойна пера знаменитого французького письменника Жюль-Верна, автора цікавих фантастичних романів, у тому числі і „80.000 кілометрів під водою“ на підводному човні „Наутилус“, що його назву і взяв для свого човна Уілкінс. На жаль, „Наутилус“ потерпів аварію в Атлантичному океані при переході з Америки до Бергену і ця зустріч так і не відбулася.

Того ж року сталась і друга важлива подія, що знаменувала собою цілий переворот у повітроплавстві і для повітроплавання в полярних країнах зокрема. 27 травня 1931 року професор Пікар зробив перший дослідний літ аеростатом власної конструкції в стратосфері. Пікар досяг менш ніж за годину 16.000 метрів висоти і пробув у стратосфері кілька годин; на таку висоту людина підіймалась вперше.

Літ Пікара довів, що всі здогади про стратосферу були правильні. У стратосфері немає ні вітрів, ні туманів, ні хмар, — іншими словами, там ідеальні умови для літання. Але з тодішніх апаратів жаден не був придатний для польотів у стратосфері. Стратопляна ще не було. Єдиний тип, що відповідав цим умовам, — це була ракета, але й вона тоді ще не вийшла із стадії лабораторних дослідів. Однак і тут скоро радянська наука та техніка випередила буржуазну. Слідом за німцями, американцями та французами до ракети взялися радянські конструктори і вневдовзі щасливо розв'язали цю складну справу.

Взагалі треба сказати, що провід авіацією та повітроплавством скоро перейшов до Радянського союзу. Досить сказати, що вже

в 1935 році перші радянські аероплани й дирижаблі літали над північним полюсом цілком безпечно. Крім того, винайдення радянськими конструкторами гвинтового літального апарата штовхнуло радянських винахідників в цей бік і тут було зроблено десятки блискучих винаходів. Року 1935 Радянський союз відкрив першу в світі арктичну лінію Архангельськ — Нова Земля — Земля Ф. Йосифа завдовжки в 1.800 км. Цим Радянський Союз випередив Німеччину й Америку, що збирались відкрити трансарктичну лінію Європа — Америка. Року 1936 перший радянський великий повітряний корабель вирушив у кругосвітній літ, і щасливо його закінчив. 1940 року Радянський союз відкрив постійну повітряну станцію „Північний Полюс“ і радянські повітряні кораблі з того часу робили через полюс регулярні повітряні рейси.

72 Згодом, в розвитком техніки, в міру того, як пролетарська революція завойовувала одну капіталістичну країну за одною, аж поки не лишилося жадної капіталістичної країни на нашій планеті, коли людство змогло охопити планом господарство всіх країн, розвиток техніки пішов уперед велетенськими кроками. Це особливо позначилося не тільки в галузі енергетики, а й в галузі транспорту та зв'язку. Ракетні апарати, літальні кораблі, стратоплани нової конструкції, електричні авта, невидані досі машини стали звичайним явищем. Були встановлені регулярні рейси від полюса до полюса, при чому вони йшли меридіанами. Перпендикулярно до них ішов так званий „Екваторіяльний шлях“ екватором. Електромагнетні дороги, гвинтові та електромагнетні літальні кораблі внесли дальший переворот в цю галузь техніки.

Вивчаючи все це, Богдан якось сказав, звертаючись до Металли:

— Що більше я заглиблююся в розвиток повітроплавства, то більше переконуюсь, як швидко зменшувалась наша планета. 1519—22 років Магеллан зробив подорож навколо землі за 1084 дні. Герой жюль-вернівського роману Філеас Фогг витратив на це лише 80 днів. 1913 року Джон Мірс об'їхав навколо землі за 36 днів. 1929 року дирижабль „LZ-127“ облетів нашу планету за 21 день. Американські пілоти Пост і Гетті зробили те саме за 9 днів.

Потрібні були роки, щоб дістатися до полюсів. Потім цей термін скоротився до місяців, далі до ста годин. Тепер рейс „Москва — Північний полюс“ стратопляном або ракетою забирає три години: „Полюс Північний — Полюс Південний“ від шести до дванадцяти годин, в залежності від того, яким апаратом летіти. Ріг Дажньова — Північний Полюс дві й три години. Навколо екватора можна облетіти за шість годин.

— Як це страшно різниться від того, що було за моїх часів!..

— Богдан і Металла пішли до географічного музею, баня якого являла собою точну копію північного неба над рогом Дажньова. Вони зайшли до так званої географічної залі. На

стінах були розвішані мапи, маршрути подорожей, літніх ліній, різні експонати, діаграми та картини, що показували історію та шляхи підкорення Півночі.

Металла зупинилась біля великої мапи полярних країн і показала на 170-й меридіан.

— Ми знаходимося тут, — сказала вона, ткнувши пучкою в те місце, де був Дежньов. — Як бачиш, по обидва боки від цього меридіана і аж до полюса лежить пустельний сектор, де, крім криги, немає нічого. Тільки на 180° лежить о. Врангеля, а трішки ближче о. Геральда. На всьому цьому величезному просторі немає жадної факторії, жадного поселення!

— Ти, певне, думаєш тут летіти? — спитав Богдан.

— Так, я пропоную летіти 170-м меридіаном. Правда, можна вибрати кружний шлях, а саме — на о. Врангеля — Нові Сибірські о-ви — Північна Земля і потім полюс. Там можна побачити багато цікавих речей. Інтересно також було б зробити переліт 80-ю паралелею, — ми б тоді побачили Північну Землю, Землю Франца Йосифа, Шпіцберген, Північну Гренландію, Землю Гранта, Землю Пірі. Проте мене тепер цікавить цей сектор. Ти якої думки про це?

Богдан сказав, що йому важко давати якісь поради, бо він не досить досвідчений в цьому; однак він би стояв за другий маршрут.

— Бо мені все таки незрозуміло, чому саме ти вибираєш 170-й меридіан? — додав він.

Металла прищурила очі і вони в неї заграли веселками сміху.

— Бачиш, за другим маршрутом полетить усякий, а мені хочеться випробувати щось незвичайне, хочеться загартувати себе, випробувати свою вдачу і пережити небезпеку. Тут більше ризику. Мені хочеться, — призналася вона, — пережити щось подібне до того, що переживали перші дослідники полярних країн, а не летіти над крижаною пустелею в комфортабельній кабіні стратоплану. Гадаю, що в устах майбутнього астронавта, на якого я готуюся, це цілком законне бажання. Ну, а з полюса ми б могли летіти так, як ухвалили спершу, або, як я зараз пропоную — 80-м меридіаном, через увесь північно-американський суходіл, із заходом до Нью-Йорку, до екватора, потім екватором через Атлантийський океан до Африки. Зупинка в Зеніті...

— А це що таке за Зеніт?.. — спитав Богдан.

— Зеніт — нове місто в Африці на тому місці, де екватор пересікає 20-й меридіан. Це тут будуть головну земну станцію для майбутніх міжпланетних кораблів. Отже я гадаю, що тобі й там цікаво буде побувати. Ну, а звідтам можна буде летіти назад кількома маршрутами, або ще краще — пересікти автом колишню безплідну пустелю Сагару від Зеніту до одного з портів на Середземному морі. До речі, ти там побачиш найновіші соняшні станції й сонячні машини.

— Бігме, — засміявся Богдан, — ти пропонуєш щось неймовірне. Крижані пустелі Півночі, потім Караїбське море, сельваси Амазонки, палючі африканські пустелі, — це якось не вкладається в моїй голові!

— Поперше, все це тепер не таке, як ти собі уявляєш. І сель-
вася тепер не ті, і пустель немає. Земля змінила тепер своє
обличчя, — ти не забувай цього.

— Я стараюся. Але іноді я забуваю, що живу в іншу епоху
і серед інших людей.

— Так повернімося краще до нашого пляну польоту, — за-
пропонувала Металла.

— Отже ми летимо в цьому напрямі! — і Богдан провів пуч-
кою пряму лінію від рогу Дежньова до полюса.

— Ми вилітаємо в цьому напрямі, — поправила його Металла.
Богдан подивився на неї незрозумілими очима.

— Значить ти знову змінила свій плян? — запитав він.

— Ні. Але коли я вказувала на 170-й меридіан, то я цим
зовсім не хотіла сказати, що ми неодмінно будемо летіти по пря-
мій лінії. Чому б нам, коли ми того захочемо, не звернути пра-
воруч чи ліворуч? Чому б нам не зупинитись десь, коли ми
помітимо щось цікавого? Адже ми летимо не в справах, а хо-
чемо зробити туристську прогулянку!

— Припустімо. А коли з нами щось трапиться, як про це
взнають? Як ми повідомимо?

— Поперше, ми не губитимемо зв'язку; подруге, з нами нічого
не може страшного трапитись, принаймні 99 шансів із 100 за це!

— Якраз на той один несприятливий шанс і може припасти
якась несподіванка! — зауважив Богдан.

74 — Правильно. Проте, коли б ми зважали на це, то тоді не
можна б було, взагалі, нічого робити!

— Я не хочу, щоб ти мене вважала за боягуза. Проте, ми
повинні зважити все!

— Я все і зважила, не бійся. Що може бути для нас стра-
шного, так це один сліпий випадок!

— Ось це то мене й турбує!

Богдан у даній справі цілком здавався на знання її хист
Металли. Вона ж, готуючись на астронавта, була не тільки ви-
датним механіком, пілотом та інженером, але вона досконало
вивчила аеронавігацію, географію, математику, метеорологію,
фізику, механіку, хемію. Її склад ума часто просто вражав Богдана.

Тим то й зараз уся ініціатива була в руках Металли,
Богданові ж залишилося бути помічником, при тому більш
пасивним, ніж активним. Але останні зауваження Богдана
примусили її замислитись трохи і вона запропонувала зверну-
тись по пораду до Гая.

Богдан зараз же пристав на це і вони пішли до старого ман-
дрівника.

Гай прийняв їх у своїй лабораторії. Качаючись у гойдалці під
великим кущем жовтавих квіток, Металла коротко й стисло виклала
мету їхнього приходу.

Гай мовчки вислухав її, потім сказав:

— Богдан має рацію, — з полярними країнами ніколи не можна
шуткувати або легковажити ними. Звичайно, подорож на полюс

можна зробити цілком безпечно, сівши на стратоплян, але тоді ви нічого не побачите. Далеко кращий в розумінню вражінь низький переліт, але його треба детально обміркувати. Який маршрут ви обрали?

— 170-й меридіян! — і Металла виклала перед ним увесь плян експедиції.

Гай слухав, задумано зсунувши брови. Помітивши це, Металла сказала:

— Я гадаю, учителю, що тут немає ніякого ризику?

— Ти так думаєш?

— Я дуже рада буду, коли ви дасте мені і могому другові потрібні поради, щоб усунути всякий ризик до мінімуму. Я зовсім не збираюсь загинути в полярних країнах, коли ще в Місяць, Марс і так далі!

Гай засміявся.

— Мені подобається твоя хоробрість. Проте, я повинен сказати, що в полярних країнах можна скоріше наразитись на несподівану небезпеку, ніж у міжпланетних просторах!.. — І він запитав її, чи чула вона за подробиці катастрофи з повітряним кораблем „Полярис-100“.

Металла відповіла, що вона за цей випадок чула, але подробиць не знає.

— Ну от, — „Полярис-100“ знявся зі станції „Північний Полюс“ з тим, щоб летіти до полюса південного. Корабель якраз був повний туристами, що вперше знайомилися з нашою планетою. Погода була чудова. І от пасажир зажадав летіти зовсім низько, щоб подивитись зблизька на Північний океан та на плавучі айсберги. От тут то несподівано й захопив їх шторм. Він повернув корабель і той за якихось десять секунд затонув... Жаден чоловік не врятувався!..

— Алеж це виключний випадок! — гукнула Металла.

— От іменно. А цей виключний випадок говорить про що? Про те, щоб бути завжди на сторожі.

Гай трохи помовчав. Потім сказав:

— Арктика — дзеркало погоди, клімату, його джерело. Ті зміни в атмосфері, що відбуваються тут, — а ці зміни часто бувають „раптові“, бо ми ще й до цього часу досконало не вивчили їхніх причин, — через певні закономірні протяги часу повторюються далеко на півдні. І хоч ми, — звернувся він до Богдана, — і навчилися досить добре „вгадувати“ погоду, проте, на жаль, ми ще не можемо покщцо, — підкреслив він, — змінити саму Арктику, бо не маємо для цього в своїх руках засобів. Вплив, так званої, „полярної шапки“, де народжується погода, зовсім не є місцевим явищем. „Капризи“ Арктики різно впливають на наші моря й річки, на наші посіви й сади, на все наше життя. Від рогу Дежньова і до Туркестану й Батуму — все перебуває в сфері впливу цієї єдиної могутньої атмосферної машини, центром обертання якої є північний полюс. Я прожив у цих широтах десятки років, а проте можу сказати, що я їх ще мало знаю і ніколи безоглядно не довірюсь Арктиці, не до-

вірюсь навіть і на йоту. Не раджу цього робити й вам. Арктика зрадлива. Вона непевна. Вона все ще оберігає темною завісою багато з своїх таємниць!..

— Однак тут же регулярно курсують повітряні кораблі?

— А звичайно. Але ви летите не на висоті 20.000 метрів чи на 40.000, а хочете летіти над океаном. Так?

— Так.

— А тут справа зовсім інша. Тут треба зважати на погоду!

— Все ж таки, що ж ви нам порадите, учителю? — запитала Гая Металла. — Яку машину нам узяти?

— Я рекомендував би вам зупинитись на „Полярній Зорі“. Це найкращий апарат з відомих мені для низьких польотів в полярних країнах. Він не боїться ні штормів, ні бур, він має все потрібне устаткування на випадок вимушеного зниження; крім того, цей апарат можна легко обернути на авто, що зможе пересуватись кригою. Машина має мотори останньої системи; запасні мотори можна поставити за кілька хвилин. „Полярна Зоря“ може рухатись як уперед, так і назад. Нею легко можна навчитись керувати. Навіть коли трапиться якась аварія, чого я не сподіваюсь, то й тоді можна легко на цій машині перечекати, поки не прийде допомога!..

Богдан і Металла розпрощалися з Гаєм, умовившись з ним, що завтра вони спробують летіти „Полярною Зорею“.

76

Нарешті все було готове до екскурсії. Спробні польоти показали прекрасні якості „Полярної Зорі“. За ці дні Богдан і Металла цілком освоїлись з цією машиною і навчилися нею керувати. Відліг був призначений на 20 листопада, рівно опівночі.

На аеродромі зібралися проводити юних мандрівників Володимир Гай і кілька друзів. Востаннє потиснули руки.

— Ну, щасливої подорожі! — сказав Гай і дав старт.

„Полярна Зоря“ зірвалася з місця і ринула вгору.

Небо було чисте і все всіяне зорями. Засвічені фари й ілюмінатори кидали далеко вперед снопи світла. Вони робили враження світляного моста, перекинутого над темною безоднею ночі, що по ньому легко й швидко біжить блискучий і повний світла вагон.

Із землі „Полярна Зоря“ була схожа на невеличку комету. Скоро вона обернулася на цятку, аж поки не загубилася на темному небі серед зор. Тільки Гай, повернувшись до себе, не переставав через спеціальний екран стежити за її летом. Але скоро вона й там зникла.

Летіли деякий час на висоті щось із 2.000 метрів, потім Металла почала знижуватись. І от перед ними відкрилась хаотична картина замералої поверхні Крижаного океану. Тороси, цілі крижані гори, безкрайні крижані поля — простіли на сотні й тисячі кілометрів навколо у великому мовчанні полярної ночі. Металла відкрила спідні ілюмінатори. Поверхня замералого океану ніби ожила. Верховини застиглих айсбергів світилися сріблом і спалахували тисячами іскор, коли на них падало світло прожекторів. Вони несподівано вирости з темряви

і якусь секунду горіли білими й голубими вогнями, щоб потім знову погаснути. Металла змінила білий колір світла на сигнальний — жовтогарячий, і тоді над тими місцями, де вони пролітали, спалахували величезні ватри, випускаючи довгі язики холодного полум'я. Це була така мінлива панорама, у ній було стільки казкової краси, що вона навіть лякала.

Богдан дивився вниз як зачарований.

— „Така краса!“ — думав він. Він забув думати за всяку небезпеку. „Полярна Зоря“ летіла рівно, притишений шум гвинтів приємно лоскотав вуха компас і мапа показували, що вони точно летять за меридіаном.

Раптом Металла повернула на схід і блискучими очима подивилась на Богдана. Вона нічого йому не сказала, а він у цей момент уявляв її серед міжпланетних просторів астронавтом, що веде в невідомі світи корабель, а над головою в неї проносяться небесні тіла. Він так захопився цими мріями, що й не помітив, що зробила Металла. А вона вже два рази зверталася до нього й прохала зв'язатися з Дежньовим.

— Що таке? — нарешті перепитав Богдан.

— Відкрий екран і зв'яжися з Дежньовим!..

Богдан увімкнув контакт і перевірів стрілку на циферблаті, — це було, так зване, електромагнетне око, що могло „бачити“ за тисячі кілометрів. Екран ніжно гадзвонив.

— Передай привіт Гаєві!.. Сигнал — 1.300. Єсть?

— Єсть.

В екрані показалась лабораторія Гая. Богдан надів наушники.

— Галло! — почув він голос Гая. — Як справи?

— Чудово. Летимо просто на північ!.. Металла передає вам привіт!

— Юначе, — засміявся Гай, — ви кепсько стежите за своїм пілотом. Він веде ваш корабель на схід!..

Богдан подивився на мапу, на компас, на Металлу.

— Значить, ти повернула? — спитав він.

— Я хочу трохи так пролетіти, а потім ми повернемо на попередній курс.

— Ми робимо рекогносцировку!.. — крикнув Богдан Гаєві. Було схоже, що їх розділяє не кілька сот кілометрів, а що вони сиділи в кімнатах поруч. Раптом Богдан побачив, як тінь тривоги пробігла обличчям Гая.

— Увага, — сказав він. — Станція 80 із Гренляндії повідомляє, що там почалась снігова буря. Вона швидко посувається вперед і, очевидно, захопить величезну територію. Будьте обачні. Бережіться, щоб вона не захопила вас!..

— Гаразд, зараз передам Металлі!.. — І Богдан переказав Металлі повідомлення Гая.

— Налагодь нашу станцію, — наказала Металла, — стеж за сигналами... Дай мені наушники!.. — попрохала вона. Коли Богдан надів їх їй, вона кивнула Гаєві у маленький екран і загукала в мембрану:

— Привіт!.. Все йде чудово... Машина прекрасна. Що за чорні вісті принесла вам Гренляндія?

— На схід від вас лютує снігова буря!..

— Беру до уваги.

— Чи справна у вас станція приймати й подавати гасла та сигнали?

— Зараз налагоджуємо її. Ми ще не одержали жадного попередження! Міняю курс на північний захід!

— Правильно робиш... У мене вже друга радіофонограма із 75-ї станції. Повідомляють, що шторм швидко посувається вперед, він захопив колосальну територію. Ви скоро будете проти самого центру його руху!

— Що радите робити?

— Раджу вибратись у верхні спокійніші шари атмосфери. Якщо цього не можна буде зробити, тоді тікайте!

Екран погас. „Полярна Зоря“ неслась у нічній темряві далі.

— А тепер дай Москву, — попрохала Металла, — я хочу музики!

Секунда, і кабінку заповнили могутні звуки музики. Це був надзвичайний момент для Богдана. Йому здавалося, що вони летіли не на машині, а що їх несло на крилах музики. Металла теж була в чарівному захваті. А коли скінчили передавати сонату, вона сказала:

— А тепер передай привіт нашим комунарам!.. Єсть?..

— Єсть!.. — І Богдан післав від себе та Металли таке привітання до „Комуни молодих“: — „Летимо на північний полюс. Обов'язково здорові. Побажайте щасливої подорожі. Вітаємо. Металла. Богдан“.

78

Потім він почав викликати найбільші міста світу — Париж, Лондон, Берлін, Нью-Йорк, Zenit, Парадіз, Електрополіс. В екрані мелькали сади, будинки, вулиці, юрми людей; краєвиди північної природи мінялися на тропічні; гори переходили в рівнини, рівнини змінювалися тропічними пальмовими лісами; далі він побачив голубу рівнину океану і на ній кілька великих суден. Він і їм послав привітання.

— А чи можуть вони нас побачити? — спитав він у Металли.

— А звичайно. Для цього треба тільки повідомити про точне наше перебування та номер нашого апарату.

— Ні, при такому зв'язку неможливо загинути навіть у полярних снігах, — подумав Богдан. — Потрібні особливі обставини, щоб трапилась катастрофа.

Він надовго замислився. З задуми його вивела Металла.

— Виклич Польгайм, — попрохала вона його, — і повідом, що ми летимо до них.

„Польгаймом“ називалось місто на північному полюсі на спогад тієї першої хатини, що її колись спорудив Амундсен на полюсі південному. Богдан увімкнув екран, і от на ньому показалися громади будинків, ніби висічених із криги. Вони горіли різнокольоровими вогнями, а над ними стояли високі стовпи електричного світла. То були світляні маяки, які вказували шлях трансполярним кораблям. Богдан передав радіо-фонограму на головну полярну станцію.

Звідтам відповіли:

— Знаємо... Про вас уже повідомили нас із Дежньова... Стежимо за вашим перельотом... Стережіться шторму!..

Останні слова нагадали Богданові й Металлі про небезпеку, за яку вони зовсім забули.

„Полярна Зоря“ зробила вже половину дороги, як раптом радіофон тривожно задзвонив. На екрані з'явилися сигнали небезпеки. Потім почулось: — „Sos, sos, sos! Усім кораблям між 130° сх. д. та 140° зах. д. загрожує снігова буря!.. Попереджаємо!.. Вжійте заходів!..“

Богдан глянув у вікно кабіни. Йому здалося, що там мелькнуло кілька сніжинок. Там, де на його думку був північний схід, на небі показалась чорна смуга. Він кілька хвилин дивився на неї і побачив, що вона швидко збільшувалась і наближалась. Він перейшов до Металли і розповів їй про свої спостереження. Саме в цей момент долетів перший дужий подув гурагану. „Полярна Зоря“ сильно хитнулася, але зараз же вирівнялась.

— От ми й попались! — подумав Богдан.

Він трохи злякано подивився на Металлу, але вона була спокійна. Тоді він подивився на барометр, стрілка стояла „на бурі“.

— Як ми витримаємо її? — пронеслось у нього в голові і перед ним вихром почали проноситись картини пригод у полярних країнах, що він наслухався та начитався останніми днями.

Удар вітру повторився і „Полярна Зоря“ знову хитнулася, на цей раз уже дужче. Та Металла, не кажучи й слова, різко повернула стерно. „Полярна Зоря“ майже під прямим кутом повернула ліворуч і ринула вперед на всю швидкість.

— Спробуємо втікати! — гукнула вона до Богдана.

Справді, їхня машина, що рухалась до цього часу досить помірно, тепер рвонулася вперед наввипередки з вітром, що вже гув за вікнами кабіни на всю силу. Збільшувався сніг. — „Він заліпить нам вікна! — подумав він. — Ми можемо тоді „осліпнути“ і нам буде важко тоді орієнтуватись!“ — Небо швидко затягалось темною пеленою, що в ній зникали одна по одній зорі. Якби не світло в кабіні, то Богдан і Металла тепер би летіли в одному суцільному мороці. Навколо їх скажено лютувала завірюха. Дарма во фарн і всі ліхтарі були засвічені, впереді і на десять метрів не було нічого видно, крім снігового вихру.

Проте, „Полярна Зоря“ рвучко неслася вперед, не зменшуючи свого погону. Це були страшні перегони. Люди хотіли своїм утлим повітряним човником утікати від могутніх обіймів гурагану, а він усе настирливіше навідав і кидався на них, намагаючися збити корабель з узятого курсу. Металлі ніби подобався цей смертельний герць, вона червонілась, пасма волосся лягли їй на чоло, очі випромінювали якимось дивним блиском. Ніколи ще Богдан не бачив її такою і йому раптом спала жахлива думка, що Металла навмисне так зробила, щоб потрапити в цю бурю. Він заплющив очі і міцно стулив ула.

За десять хвилин цього льоту „Полярну Зорю“ вже оточував сніговий хаос. Машина дуже хиталась. Її кидало на повітряних

хвилях, як кидають корабель хвилі океану під час морської бурі. Тут були свої смерчі, безодні, вали. Вони підкидали „Полярну Зорю“, крутили нею, клали її на бік, підіймали носом догори, то шпурляли просто вниз. Шторм кидався на неї то згори, то знизу, то з боків, то спереду, то ззаду, ніби вишукував найслабіше місце, куди б можна було найдошкульніше вдарити і разом покінчити і з людьми, і з цією їхньою іграшкою.

— Треба забирати в висоту, — сказала Металла. Богдан хотів їй допомогти, але вона різко й владним рухом зупинила його на місці.

— Стеж за екраном та сигналами!..

Почалась нова боротьба. „Полярна Зоря“ швидко пішла вгору, розрізаючи снігові вихри подібно до величезної кулі. Але вітер підбивав машину. Він був нечуваної сили. Він так крутив „Полярною Зорею“, що вона, подібно до золотого метелика, мелькала в снігу, що нісся із скаженою швидкістю. Тут, де вітрові не було жадних перепоїв, він був такої сили, що перед ним не могло нічого встояти.

Але „Полярна Зоря“ вперто набирала висоти. Та тут на неї впав новий повітряний шквал. „Полярну Зорю“ так крутнуло, що стерно вирвалося Металлі з рук. „Полярна Зоря“ закрутилася млинком, як тріска у виру. Богдан кинувся на допомогу Металлі, але вона вже схопила стерно і намагалася вирівняти машину.

80 — „Вискочимо чи не вискочимо? — подумав занепокоєний Богдан. Очевидно, „Полярна Зоря“ потрапила в сніговий смерч, своєрідну повітряну нурту, і в ній закрутилася. Кілька секунд можна було думати, що настав кінець. Але Металла тримала твердо стерно і от їй пощастило з величезним зусиллям вирівняти машину.

— На цей раз минулося! — гукнула вона Богданові.

— Значить погана справа? — запитав її Богдан крізь ревище бурі.

— Спробуємо ще раз піднятися! — відповіла вона. Очі її тепер були суворі, а вся її увага була зосереджена на стерні. Вона була певна машини і сподівалась, що вмілим маневруванням їй пощастить вирватись із цих смертельних обіймів, що гоїдали ними і готувались кинути їх у чорну безодню. І справді, навіть сама „Полярна Зоря“ тремтіла від цих обіймів і ніби бажала скоріше вирватись з цього хаосу, що ревів в такі гігантські труби, що зовсім заглушали шум моторів.

Почали знову підніматись. Але коли вони дібрались до 1.500 метрів, гураган знову збив „Полярну Зорю“ і кинув її в безодню. „Полярна Зоря“ ластівкою шугнула над нею, потім описала велику криву лінію, на мить затрималась на місці і майже перпендикулярно спробувала ще раз пробитись угору. Це був сміливий маневр. Вона вгвинчувалась у вихор все вище й вище. І коли можна було вважати, що перемога близько, ворог раптом притих, ніби поклав пощадити їх і випустити живими. Це була мить раптової тиші серед страшного виття; але її було досить для того, щоб „Полярна Зоря“, опинившись несподівано для себе в порожнечі, загубила рівновагу і стрімко скованула вниз.

Металла з поблідлим обличчям повернулася до Богдана.

— Нічого не поробиш, — прошепотіла вона, — треба приземлюватись.

Богдан хитнув головою.

— Ми ляжемо, — гувала вже тепер Металла, — і перечекаємо бурю.

Вони вирівнялись і Металла повернула „Полярну Зорю“ проти вітру і трішки ліворуч, намагаючись таким чином вирватись із пастки. Разом з тим вона почала обережно знижуватись. Вітер, ніби радіючи з цього, почав дужче, сильніше налітати на „Полярну Зорю“, але вона міцно трималась. Залишалося може якихось 100 метрів до поверхні криги, або може й того менше, як раптом крізь снігову завісу неясно впереді щось мелькнуло. Не встигла Металла збагнути, в чому річ, як „Полярну Зорю“ високо підкинуло; почувся страшний удар і тріск, фари погасли, а Богдан і Металла силою вдару були відкинуті назад і впали. Темрява зараз же вкрила „Полярну Зорю“. Тільки гвинти ще деякий час крутились. Потім і вони зупинились. Тільки сніг із зловісним шелестом крутився в білій пустелі та переможно ревів гураган у вихрах та смерчах.

Першою прийшла до пам'яті Металла. Вона кілька хвилин прислухалась до виття бурі, що лютувала за тонкими стінами „Полярної Зорі“, — до її слуху доносилось скавуління вітру, тріск, грохит, ніби всі пекельні сили були випущені на волю і тепер справляли тризну по них.

81

Металлу обхопило чуття непоправного нещастя й безсилости перед цією стихією. Але найжахливішим з усього цього була та непроглядна темрява, що в ній вони опинилися і в якій нічого абсолютно не було видно і серед якої, як їй здавалося, вони мали загинути. Коли б горіла хоч би одна лямпочка! Коли б звідкілясь доходив хоч би один промінь! Бодай би то був промінь далекої, холодної й недосяжної зорі! Але ця страшна темрява. Цей такий страшний грохит, тріск, виття, підозріле шарудіння й повна безсилість та безпорадність. Не можна нічого ні бачити, ні чути. Повна неможливість обдивитись апаратуру й побачити, як пошкоджені мотори, акумулятори і взагалі вся машина. І Металла з холодним жахом уявила собі, як буря поступово намітає над ними снігову могилу і як вони заживо будуть поховані під нею або загинуть за браком повітря. — „Отже смерть!“ подумала вона. Але ця думка так далеко сковзнула в її свідомості, що вона віднеслась до неї майже байдуже.

Раптом вона відчула, як від стіни йде тепло. Це повернуло їй бадьорість і жагу життя. Радість обхопила її, — значить не все загинуло, термоси працюють, акумулятори, бодай частина, цілі і на деякий час смерть від холоду відстрочена. Але чи надовго вистачить того тепла? Треба за всяку ціну здобути світло. Перемагаючи біль, Металла почала поволі рухатись

плазом по кабіні і досліджувати руками навпомацки стіни. Та як вона не лазила, як не торгала мечиків, нічого не виходило.

Тут вона згадала за Богдана. Що з ним? Чи живий, чи може?.. Голову їй здушив залізний обруч, поза спиною пішов мороз. Вона поповзла назад і наткнулася на Богдана. Він лежав нерухомий. Вона почала обережно мацати руками його голову, обличчя, груди, — здається, немає жадного пошкодження, жадної рани. Тоді вона приникла до його грудей і на свою радість почула, що хоч і слабо, але серце б'ється. У неї трохи відлягло. Вона поклала покищо не чіпати Богдана, а всі зусилля скерувати на те, щоб здобути світла, бо від цього, насамперед, залежав порятунок.

Металла намацала вимикач і повернула його в таємній надії. Але світло життєдайно не бризнуло зі стелі і не залило кабіни, темрява лишилась та сама, непорушна й німа. Стримуючи холодний відчай, Металла полізла вперед до моторів, але вони були холодні. — „Коли б світло, — думала вона, — тоді б скоро можна було все обдивитись, побачити, що за пошкодження має „Полярна Зоря“ і налагодити. А так — смерть!“

А головне, не можна було подати про себе відомостей, повідомити про аварію, як апаратура була пошкоджена, радіо екран і радіотелефон не працювали. Отже, вони були самі серед цієї полярної ночі, на сотні кілометрів від живої людської душі, серед страшної бурі.

82

Але оця повна свідомість трагічності свого становища надала Металлі нової енергії. Вона знову почала в темряві обслідувати всю машину, пригадувати, де що було в ній розташоване. Вона спробувала звестись на ноги. Це було трудно, бо „Полярна Зоря“ лежала боком і стояти було важко. І от тут її рука мимоволі, якось сама собою посунулася до кишені комбінезону, що його вона, за порадою Гая, надягла перед самим відлітом. Рука намацала щось холодне. Одного дотику було досить, щоб зрозуміти, що це таке. Металла готова була кричати від радості. Це був звичайний електричний ліхтарик. Тремтячими руками вона його засвітила і кабіна освітілась блідим світлом. За одну хвилину огляду Металла переконалась, що великих пошкоджень не було. Вона швидко взяла із скриньки в стіні запасний акумулятор і поставила його на місце пошкодженого. Двох хвилин було досить, щоб полагодити освітлення. Кабіну залило ярке світло. Тепер можна було подбати про Богдана, відклавши все надалі.

Він лежав у кутку, куди його відкинуло під час удару. Обличчя було бліде, очі заплющені. Металла швидко знайшла аптечку, закотила йому рукав і впорснула ліки. За хвилину Богдан глибоко зідхнув і розкрив очі. Кілька секунд він дивився на Металлу, нічого не розуміючи. Потім слабо посміхнувся.

— Ти жива?.. От ми й потрапили у пригоду!..

— Що в тебе болить?

— Голова, — і Богдан помацав її рукою. — Вона гуде, як дзвін, — додав він.

— Лежи, лежи, — наказала йому Металла, — поки я огляну все як слід!..

Вона пішла до моторів. Очевидно, „Полярна Зоря“ вдарилась об щось тверде передньою частиною, бо вона була сильно погнута, а мотори поцсовані. Лишилася ще задня частина. З огляду виявилось, що там було все ціле, треба було тільки поставити туди запасні мотори і коли б не буря, то можна було б спробувати летіти.

Металла повернулася до кабіни і побачила, що Богдан сидів у кріслі і ретельно тер собі голову.

— У мене ніби туман у голові, — сказав він Металлі, — але тепер це проходить.

Металла коротко поінформувала Богдана про стан механізмів та апаратів.

— Покищо нам нічого страшного не загрожує, — закінчила вона свій короткий звіт. — Нам повелось щасливо. А могло бути гірше. У нас є харчі, є запасний комплект усієї апаратури.

— Як ти гадаєш, о що ми вдарились?

— Якщо ми непомітно для самих себе не підлетіли до якої землі, чого я не припускаю, то ми наскочили на гору. Але найпевніше нас кинуло на айсберг.

— А що, якби ми на нього наскочили на всій ході?

— Ну, тоді стався б вибух, і від „Полярної Зорі“ і від нас нічого б не лишилося.

— Що ж робитимемо далі? — запитав Богдан.

— Перше, що треба зробити, це налагодити нашу станцію та радіоекран. Але, насамперед, нам треба чимось підживитись, бо я просто падаю від втоми. Разом з тим обміркуємо наше становище і виробимо план дій.

Кілька крапель вина та бісквіти підживили їхні сили. Потім вони ковтнули по дві чудодійних таблетки, що їх уже колись пробував Богдан. Це цілком повернуло їм енергію і вони могли, не звертаючи уваги на виття бурі, взятися до роботи.

— Ти береш на себе станцію й радіоекран, — говорила Металла, це зараз найважливіша справа. Як тільки вони будуть готові, зараз же повідом усі станції про нещастя з нами. А я поклопочусь моторами та механізмами. Потім ми спробуємо, якщо дозволить погода, вийти з кабіни й подивитись, що саме з гвинтами та де саме ми є.

— Найтяжче, — сказав Богдан, — це знати, скільки триватиме ця чортівська завірюха!

— От іменно. Поки вона лютує, ми в неї в полоні. Ми не можемо ні зрушити з місця, ні оглянути зовнішні пошкодження. Крім того, зараз важко сказати, щоб яканебудь рятувальна експедиція нас знайшла і подала нам допомогу.

— До того ж, — зауважив Богдан, — ми не знаємо, де ми є.

— Я гадаю, що між 170-м та 180-м меридіанами. Ми пройшли коло тисячі кілометрів. Отже, цим полегшується справа нашого розшуку. Такого змісту й подай повідомлення, як тільки станція наша почне працювати.

Вони працювали кілька годин, часто радячись між собою з приводу якогонебудь моменту. Нарешті Богданові пощастило налагодити станцію та радіоекран. Він передав „всім, всім, всім!“ таке повідомлення:

„Sos, sos, sos! Повітряний корабель „Полярна Зоря“ з двома пілотами потерпів аварію між 170-м та 180-м меридіанами зах. д. на відстані коло тисячі кілометрів від рогу Дежньова. Навколо лютує буря. Пілоти живі. Налагоджуємо машину. Але рушити не можемо через бурю та пошкоджені гвинти. Прохаємо всі станції, які одержать ці повідомлення, передати іншим“.

Це повідомлення одержали всі станції північної кулі. З Польгайму зараз же дали наказ організувати кілька рятувальних експедицій.

Гай довго ще сидів перед екраном, чекаючи на повідомлення від Металли. Але його не було. Проте, він не турбувався цим, бо був певний в Металлі, і гадав, що як „Полярна Зоря“ потрапить у шторм, то Металла виведе її з нього і вони щасливо прплетять на полюс. Та не одержавши в призначену годину повідомлення звідтам, Гай занепокоївся. Він запитав станцію на полюсі, чи не прибувала туди „Полярна Зоря“. Звідтам відповіли, що останньої години такого корабля не було, і що зараз сніговий шторм уже лютує і над полюсом. Це ще більше стривожило Гая. Він даремно просидів ще години зо дві перед екраном, але жадної звістки від Металли не діждався. Тоді він поклав перепочити годину, щоб потім розпочати наново свої розшуки. — „Може, — думав він, — вони, втікаючи від бурі, полетіли кружним шляхом“. Якраз саме в цей момент і наспіла радіофонограма із „Полярної Зорі“ про нещастя.

84

Гай в одну мить вирішив, що йому робити. Він викликав аеропорт і запитав:

— Мені негайно потрібна машина!.. Чи є у вас наготові „Циклоп“?

— Будь ласка, товаришу Гай! Є готова!..

— За кілька хвилин я буду у вас. Приготуйте все до польоту!

— Як, — ви летите? Не зважаючи на шторм?

— Двоє наших друзів потрапили в нещастя. Треба їх рятувати!

— Розумію. За дві хвилини все буде готове, товаришу Гай!

Гай хутко одягнувся і пішов до залі, де завжди збирались мешканці та пасажирки. Не сходячи вниз, Гай голосно сказав:

— Товариші! Двоє наших друзів, що вилетіли кілька годин тому на полюс, потрапили в нещастя. Їхній корабель попав у бурю, на щось наткнувся і потерпів аварію. Потрібна негайна допомога. Хто згодний летіти разом зі мною в рятувальну експедицію?

Всі, а там було не менше як двісті чоловіка, встали.

— Дякую, товариші, — сказав зворушено Гай. — Але мені треба тільки трьох. Дозвольте мені вже самому з вас вибрати!..

За п'ять хвилин Гай із своїми новими помічниками був в аеропорті. „Циклоп“ уже стояв, готовий летіти. Це був гігант: його прожектори кидали далеко вперед світло. Гай перевіряв апарату-

туру. Потім усі четверо сіли і „Циклоп“ рушив рятувати „Полярну Зорю“.

Він набрав одразу великої висоти і летів просто за меридіаном. Унизу під ним лютував сніговий шторм. За дві години „Циклоп“ пролетів 1.000 кілометрів. Тепер Гай наказав пілотові робити великі спіральні круги, а сам не відривався від спостерегального екрана. Крім того, він з самого моменту як вилетіли, встановив зв'язок з „Полярною Зорею“ і ні на одну хвилину не переривав його. Під час цих переговорів він від Богдана й Металли дізнався про всю історію аварії.

— Я думаю, — передав їм Гай, — що години за дві-три я вас відшукаю. Інша річ, чи зможу я вас узяти з собою, бо це залежить від того, чи дозволить нам буря знизитись. В якому стані „Полярна Зоря“?

— Ми точно не знаємо. Передня частина дуже пошкоджена, зате задня й кабіна зовсім цілі і не потерпіли від удару. Не знаємо також, у якому стані гвинти, бо завірюха не дозволяє нам вийти з кабіни.

— Вас не засипав снігом?

— Так. Але ми поставили вентилятори і вони не допускають цього. Нам зараз здається, що ми в кратері якогось снігового вулкану.

— Як сигнальні прожектори?

— Працюють справно.

— Посильте їх, не шкодуйте енергії.

— Єсть.

— Отже чекайте на нас.

— Слухаємо.

І от „Циклоп“ кружляв над сніговим штормом і намагався вловити своїм „оком“ проміння сигнальних прожекторів з „Полярної Зорі“. Нарешті це йому пощастило.

— Ми вас знайшли, — передав Гай на „Полярну Зорю“.

— Дуже раді, — відповіла Металла. — Що робитимете?

— Зараз наказую знижуватись! — І він передав наказ пілотові.

— Як, у такий шторм, товаришу Гай? — перепитав пілот.

— Я вже вдруге чую сьогодні цю фразу! — суворо перебив його Гай. — Чи ти хочеш, щоб я сам сів за стерно?

— Слухаю! — відповів пілот.

Минуло кілька хвилин.

— Галло!.. Галло!.. Галло!.. „Полярна Зоря“?

— „Полярна Зоря“ слухає.

— Ми знижуємось! — сказав Гай.

— Чекаємо. Але шторм страшенно лютує.

— Нічого, „Циклопові“ він не страшний.

І, дійсно; скоро недалеко від того місця, де лежала „Полярна Зоря“, ліг на сніг „Циклоп“, при чому він був схожий на гігантського вогняного павука.

Гай зі своїми супутниками, за винятком одного пілота, вилізли з каюти, але зараз ж загрузли по шию в снігу і не могли рухатись уперед, бо вітер валив їх з ніг. Однак вони з вели-

чезними зусиллями подерлися вгору, де лежала „Полярна Зоря“, випускаючи в небо снопи світла. — Гай, піднімаючись угору, говорив:

— Я так і думав, що це айсберг. Вони ще щасливо уникнули більшої небезпеки. Могло бути далеко гірше.

Богдан і Металла теж помітили „Циклоп“ і з нетерпінням чекали на своїх рятівників. Але проминуло цілих півгодини, заким вони дісталися до „Полярної Зорі“.

Потискуючи руки Богданові й Металлі, Гай говорив:

— Ну, кидайте „Зорю“ і переходьте до нас. „Циклоп“ швидко домчить вас до полюса.

Богдан і Металла одяглися. Потім вони оглянули кабіну і з жалем покинули її. Гай заспокоїв їх.

— Не бійтеся. Як тільки ущухне шторм, сюди прилетять охочі, щоб забрати її. Це для них буде теж своєрідним спортом!

Металла почервоніла.

— Мені соромно, вчителю, що я так безглуздо попалась!

— Нічого. У нас тут це з кожним може трапитись. Ну, ходімо!..

Але дібратись до „Циклопа“ було трудніше, ніж вийти з нього. Проте, з великими труднощами, допомагаючи один одному, провалюючись з головою в снігу, вони таки дісталися до нього.

Коли вже хотіли зачинити двері в каюту, Гай раптом ухопив пригоршню снігу і почав терти вухо Богданові.

— Інакше, ти обморозив собі вуха, — сказав він на німій протест Богдана. — Термометр надворі показує мінус 40!..

„Циклоп“ здригнувся і почав кризь бурю й сніг здійматися догори.

... Коли „Циклоп“ через дві з половиною години прибув в аеропорт північного полюса, а Богдан і Металла спустились поруч до залі аеровокзалу, то їх вітали вигуками вітання. Коли ж показався Гай, то його зустріли бучними оплесками, які перейшли в овадію.

Металла повернулась до Богдана:

— От ми й приїхали, Богдане... на північний полюс... без романтики!..

У Польгаймі Богдан і Металла затримались на довший час. Цілий тиждень над полюсом лютувала скажена буря і в цей час курсували тільки великі кораблі: стратопляни та ракети. На полюсі зібралось багато люду, при чому дехто зупинявся тут проїздом, других затримала буря, треті просто приїхали сюди на відпочинок або в різних наукових справах. Між іншим, серед прибулих вони там зустріли відомого астронома із Каліманджаро — Стеллу, яка теж збралася їхати з першою міжпланетною експедицією на Місяць. Вона, з доручення Товариства міжпланетних сполучень, ось уже десять років вивчала супутника Землі; її праці з селенографії вважали за найкращі з усіх відомих; вона ж мала намітити і той пункт, де мав згодом спуститись перший зоряний корабель Землі; потім на полюсі гостювала молода поетеса із Електрополісу — Русана, яка не-

давно видала дуже цікаву збірку віршів — „Атом“. Металла на здивоване запитання Богдана з приводу такої не зовсім звичайної назви, відповіла, що в цьому немає нічого дивного, бо Гусана, крім того, що талановита поетеса, ще й видатний фізик. Сюди прибув також хемік Стронг із Нью-Йорку та знаменитий історик Зігфрід із Сіднею в Австралії; напередодні прилетів до Польгайму вже знайомий Богданові конструктор зоряних кораблів Едвард, що з ним він познайомився ще за першого дня свого перебування в Комуні. Гай був своєю людиною в цьому гуртку і він познайомив з ним Богдана й Металлу.

Тим часом, як Металла знову заглибилась у свою працю, Богдан вивчав місто.

Польгайм був штучний острів. Коли остаточно повалили капіталізм, а вимоги до транспорту та зв'язку надзвичайно вирости, то на Першому всесвітньому конгресі „полярників“ ухвалили побудувати на обох полюсах постійні станції для трансземних меридіальних повітряних ліній, обладнані й устатковані за останнім словом техніки; станції ці мусіли мати свої наукові заклади, майстерні, корабельні, свої фабрики й заводи. Якщо це було порівняно легко зробити на полюсі південному, то для полюса північного це завдання було велетенське, надзвичайно важке, воно наражалось на безліч труднощів, які здавалися непереборними. Уже одне те, що північний полюс лежав серед полярного моря, глибина якого досягала 3 кілометрів, робило на перший погляд цю ідею неадійсненною; до цього треба додати особливі кліматичні умови, бо на полюсі стояли страшні морози, лютували взимку подовгу бурі, а влітку шторми нечуваної сили; приставляти сюди матеріяли було важко, здобувати їх треба було десь далеко на стороні, бо під рукою нічого не було, крім криги та води, а з них, як відомо, ні станції, ні міста не збудуєш.

87

До цього на північному полюсі була плавуча станція на судах: судна ці були побудовані на Шпіцбергені та на Землі Франца Йосифа, що на той час перетворились на великі індустріальні центри на Півночі, завдяки тому, що на них були відкриті багаті підземні надра. Могутні криголами привели їх на полюс і тут закріпили на кітвах. Однак ця станція не могла вже задовольнити нових потреб, що все зростали: вона була мала; крига затискала судна, рвала кітви; доводилось провадити ненастанну боротьбу з полярною природою та стихіями і боронити від них станцію. Отож треба було збудувати таку станцію, яка могла б і протистояти всім стихіям, і була б така велика, щоб задовольнити всі потреби повітряного транспорту та пасажирського руху.

„Полярний комітет“, призначений від Всесвітнього полярного конгресу, випустив спеціальну відозву до людности, де виклав всю історію ідеї побудування такої постійної станції на північному полюсі, а також і ті технічні вимоги, що мали лягти в основу всіх проєктів. На заклик Комітету відгукнулись тисячі інженерів та вчених і мільйони просто ентузіастів цієї справи, які віддавали себе в розпорядження Полярного комітету і готові

були з'явитись до праці на перший поклик. Це, справді, була грандіозна ідея, що її людство збиралося здійснити, і яка викликала величезний захват та ентузіазм мільйонів людей.

„Стати твердою ногою на північному полюсі!.. Підкорити під ноги людини природу!..“ — таке гасло кинув Полярний комітет.

Роботу розпочали, не чекаючи на затвердження проєкту, з підготування відповідних баз для майбутнього будівництва. У Гренландії, на Землі Пірі, на Шпіцбергені, на Землі Франца Йосифа, на Північній Землі, у всьому Північному Сибіру, Алясці та на Камчатці почали зростати нові колосальні заводи. На них мали виготовляти всі потрібні матеріали та машини для полюсної станції. Станція мала бути радіусом в 15 кілометрів, центр якої мав бути на самому полюсі. На цій площині мали збудувати місто „Північний Полюс“ — „Польгайм“ — „Полярну Хату“, як жартівливо прозвали його робітники, центральний вокзал, доки для морських суден, центральну теплову та електричну станцію.

„Полярний комітет“ оголосив конкурс на проєкт станції „Північний Полюс“. Перед інженерами були поставлені такі три основні вимоги: 1) станція має бути непорушна, не боятися ні морських течій, ні тиску криги; 2) матеріал для станції має бути простий, щоб на обробляння його не треба було складних процесів, і щоб він був недалеко від місця будівництва і 3) щоб станція була готова через 15 років від початку будівництва.

88 Сотні проєктів поступили на розгляд „Полярного комітету“, але жаден з них не відповідав задовільно на ці три основні вимоги. Ось тоді то й висунувся зі своїм проєктом Володимир Гай. Він був ще зовсім молодий інженер, але всі йому пророкували блискуче майбутнє. Проєкт Гая сховався ось до чого: Треба, — говорив він, — спорудити гігантський штучний острів у формі правильного усіченого конуса, спідня основа якого, що спіратиметься на дно океану, повинна мати радіус у 18 кілометрів, отже площа її дорівнюватиме $18 \text{ км} \times 18 \text{ км} \times 3,14 = 1017,36$ кв. км, а площа верхньої основи $15 \text{ км} \times 15 \text{ км} \times 3,14 = 706,5$ кв. км, висота конуса — глибина моря, тобто 3 кілометри, а стіни його спадають униз під кутом в 45° . Конус мав складатись із окремих циліндрів, що їх мали виготовляти із особливої водонепропускної маси — базаліту, тугоплавкого й легкого, міць якого мало чим поступається перед гранітами і питома вага якого дорівнювала б питомій вазі криги (питома вага криги 0,9 води), отже циліндри мали вільно триматись на поверхні води. Якщо взяти для прикладу, що висота кожного циліндра буде 100 метрів, то 90 з них будуть під водою, а 10 над поверхнею води, — отже всіх таких циліндрів мало бути 30.

Ясно, що це одне давало величезні переваги Гаєвому проєктові перед усіма іншими, бо непотрібно було ризикованих і важких підводних робіт, усувалася всяка потреба в кеонах та греблі; всі роботи за цим проєктом мали провадити на відкритій поверхні, — а це давало можливість, порівняно, легко подавати

на верх циліндрів усі потрібні матеріяли; циліндри виливались поступібно згори, метр за метром, і силою своєї ж власної ваги поступібно ж мали поринати у воду, аж поки не настане такий момент, коли підошва конуса не торкнеться дна океану; для того, щоб циліндри могли витримати колосальний тиск води, вони поділялись грубими стінами на окремі камери, проміжжя між якими мали згодом засипати піском, перемішаним з камінням, і залити бетоном або тим таки базалітом; отже щасливо розв'язувалась справа із водою в середині конуса, яку не треба було випомповувати, а вона сама виливалась із нього в міру заповнення його середини; матеріял для засипки мав подаватись на елеватори, звідки він попадав до труб, що були опущені на дно конуса; через спеціальні апарати — телевізори, не виходячи з апаратної, можна було стежити за тим, що робиться на дні і контролювати роботу; так що й тут відпадала всяка потреба в підводних роботах.

Головним будівельним матеріялом для циліндрів і, взагалі, для всього будівництва мав бути „базаліт“, спеціальний степ, що його винайшов Гай і питома вага якого була 0,95 води; виготовляти його мали з піску та глини, що їх гадав Гай брати з дна океану; після відповідної хемічної обробки їх при високій температурі і малось одержувати отой базаліт, що з нього мали виливати циліндри; до піску та глини мали додавати ще інших матеріялів, що їх приставляли з суходолу і які б давали потрібну вагу базалітові. Енергію для машин, для механізмів, для заводів, для базалітових печей мали, в основному, добувати на місці будівництва за принципами, що їх ще встановили Оствальд-Бужар, тобто використовуючи різницю температури води під кригою та повітря, а також різницю температур води на неоднакових глибинах океану. Крім того, улітку мали працювати соняшні машини для акумуляції енергії сонця.

Це зважаючи на такі переваги, Гайв проєкт спершу зустрів гостру критику, але одночасно він придбав собі і гарячих прихильників, що взяли на себе обов'язок спопуляризувати його серед людности землі. Сам Гай зробив велику подорож, під час якої прочитав сотні докладів, перевів силу диспутів. Цим він придбав собі нових прихильників, які з ентузіазмом зустрічали кожне його слово, кожну його заяву. І от, коли зібрався надзвичайний 46-й Полярний конгрес, то на ньому майже одноголосно ухвалили будувати Північну полярну станцію за Гайвим проєктом.

Але навіть і цей проєкт натрапляв на безліч труднощів. Насамперед, вражала сама грандіозність споруди, для якої було потрібно самого піску, цементу, каміння та базаліту 2.571 тисячу мільйонів кубометрів (повний об'єм конуса „Польгайм“ був — 2.571.660.000.000 м³); частину матеріялів треба було довозити за тисячі кілометрів, працювати доводилось серед лютого полярного морозу, що був ще жахливіший через шторми та снігові бурі під час довгої полярної ночі. На полюсі, де до цього ніщо не порушувало одвічного білого мовчання, де тільки знедавна жило постійно кілька сот людей, тепер розпочалась грандіозна

праця. На полюс потяглись незчисленні каравани могутніх криголамів; по крижаних дорогах взад і вперед рухались тягачі, автомобілі, трактори, ракетні аеросани, що рухались зі швидкістю до 500 км на годину, що везли й тягли будівельний матеріал та всякий вантаж; у повітрі безперервно прямували на полюс і з полюса повітряні кораблі, перевозячи людей; у північних портах лежали гори вантажу, чекаючи суден, які мали одвезти їх на полюс. Сотні заводів працювали на Польшаймі. На ланах вирощувались продукти спеціально для Польшайму. В газетах та книгах писали про Польшайм. У кінах показували фільми про Польшайм, а в театрах ставили п'єси, що мали своєю темою боротьбу людини з суворою північною природою Польшайму та ту героїчну працю рядових працівників, інженерів та техніків, яка там розгорталась. Одно слово, ніколи ще світ не бачив такого велетенського розмаху праці, таких зусиль, такої енергії, такої концентрованої волі, як на цій точці земної кулі.

90 П'ять мільйонів люду працювало на Польшаймі. Цілі гори піску були підняті з дна океану для виготовлення базаліту і цілі гори були зриті для цього ж. Тут, серед страшної холоднечі, що ще збільшувалась через те, що частину теплоти забирали енергетичні станції, працювали величезні екскаватори, занурюючись своїми хоботами в кригу, і з лускотом, грохотом та вибухами ламали її; транспортери відвозили ту кригу далеко в море, щоб вона не заважала будівництву; стояли сотні землерепальних машин, що трубами потворної грубизни смоктали з морського дна пісок та глину разом з водою; поруч них працювали базалітові печі, де клекотіла розтоплена маса, пускаючи червоні відсвіти в темне небо, — було схоже, що на полюсі ніби раптом почав діяти вулкан, випускаючи потоки розтопленої ляви, від якої горіло небо, горів океан; над усім будівництвом носились вихри водяних бризок, що мментально замерзали в холодному повітрі і до крови ранили обличчя; вода стікала скаженими потоками й водоспадами із країв циліндрів, при чому на морозі вони обертались на крижані сталактити найрозмаїтіших форм, крига, вода, бризки горіли багровими відсвітами, світились різнокольоровими вогнями під прожекторами суден, що являли собою цілі заводи: електричне світло ламалося й розсипалося тисячами мільярдів голубих іскор на кризі, у бризках, на снігу і створювало казкову незабутню картину; хмари крижаного пилу носились над Польшаймом, утворюючи часом справжні смерчі; стовпи пари здіймались догори; тяжкі відлихи машин будили в середині циліндрів дзвінку луку, що відгукувалась тисячою голося на кожен звук, а коли до всього цього ще додавалось ревище океану, виття бурі, свист шторму, тяжкі удари хвиль, якщо до цього додати страшний гуркіт, тріск та постріли, з якими ламалася крига під час підводних бур зимою, — тоді страшне й величне було це місце, де людина й природа стялись, здавалося, в смертельному двобої і не знати було, хто з нього вийде переможцем.

Партія за партією приїздили й виїздили робітники, — але серед них були й такі, що жили тут роками, — але жадним ступнем, жадним кубометром не поступилась людина стихії. Тут можна було зустрінути європейців з усіх країн; арабів, що прибули сюди із своєї пекучої Арабії, сирійців, єгиптян з дельти Нілу, берберійців з узгір'їв Атласу, негрів з Конго та Судану, нащадків білих поселенців Південної Африки, абесинців, американців і поруч них креолів з Південної Америки, індійців, перуанців, мекіканців, аргентинців; сюди летіли індуси, тибетці, малайці, яванці, австралійці, китайці, японці, всі народи, всі племена були репрезентовані тут, являли єдиний колектив, з'ютований однією метою, однаковою мрією — перемогти стихію, збудувати Польшайм!.. Це було вселюдське зусилля!.. Плянетарне завдання!..

Все глибше й глибше поринали циліндри; за перші три роки вони були на глибині 500 метрів; за п'ять вони опустились на 1.500 метрів; на сьомому році вони торкнулись дна океану. Тепер почалась засипка; за рік її закінчили. Останні 300 метрів не засипали, а випомпували воду; з цього рівня, в цьому гігантському котловані мали розпочати будувати саме місто та станцію. Так за десять років від початку будівництва основні роботи начорно були закінчені. Будівництво міста та станції забрало ще п'ять років; за ці п'ятнадцять років Польшайм забрав силу впертої праці мільйонів людей, колосальну кількість матеріалів. Але в призначений строк Польшайм був готовий! 20-й Полярний конгрес урочисто відкрився в новому місті!.. 91

Людство справедливо могло пишатися ним. Самий центр острова, де була математична точка земної осі — полюс, лишили вільним; туди вів спеціальний люк глибиною в три кілометри, що по ньому рухались ліфти; там, на дні, на 3.000 метрів нижче від рівня океану, спорудили спеціальну наукову лабораторію.

Коли був закінчений фундамент для міста, то на ньому почали споруджувати гігантські арки; зверху їх заливали баазалітом, потім знову ставили арки, так що, кінець-кінцем, вийшло кілька поверхів, аж поки вся споруда не вийшла на рівень океану.

У найнижчому поверсі містилась центральна електрична станція, що давала тепло, світло й енергію для всього Польшайму. В інших поверхах були побудовані різні майстерні, склепи і цілі заводи; поверхи сполучувались між собою складною системою ліфтів, так що можна було дуже легко потрапити до першого-ліпшого місця, куди ви тільки хотіли. Крім того, для пересування по горизонталях були електромагнетні залізниці, — так що в розумінні сполучення все було організоване ідеально; нижні поверхи були залиті потоками яскравого світла, тут були свої вулиці, бульвари, сади, фонтани, багата рослинність; вентилятори нагнітали повітря в особливі труби, що були прокладені в стінах; його озонували і тільки після цього воно поступало до приміщень та на вулиці; зіпсоване повітря теж витягалось вентиляторами, пропускалось через цілу систему фільтрів, очищалося від

двооксиду вуглевого та інших шкідливих газів і знову було готове для зужиткування. Так само був ідеально організований і зв'язок, бо до послуг були радіофони, радіоекрани, спеціальна система сигналів.

Над усім цим стояло, власне, місто, що трималося на грандіозних каркасних арках. Ці каркаси були залиті базалітом, а поверх нього був насипаний грубий шар землі, так що в ньому вільно могли рости дерева. На цих таки каркасах трималися й здіймалися догори легкі базалітові будинки.

Верхні краї циліндра непомітно переходили у скляний дах, що здіймався над Польшаймом грандіозною сферою; така конструкція даху була вигідна тим, що для нього не були страшні полярні вітри та бурі, бо вони вільно його обтікали; у зовнішню стіну циліндра були вправлені дзеркальні рефлектори, які під час шестимісячного полярного літа акумулювали сонячне світло та теплове й ультрафіолкове проміння і перетворювали його на електричну енергію; в цій же стіні були герметичні висувні двері, через які повсякчас, зимою й літом, можна було вийти на зовнішній край циліндра, спуститись до океану, до доків або на кригу.

92 Польшайм був новим оригінальним містом, чудом будівельної техніки. Плян його був строго геометричний. Середину займав великий круглий Центральний майдан діаметром в один кілометр і в центрі якого, над самим полюсом здіймався „Північний полярний інститут“ — будинок чудової архітектури з білого напівпрозорого базаліту в формі кулі, що являла собою точну копію нашої планети з її океанами, морями, річками, горами, градусною сіткою; другою чудовою особливістю цього велетенського будинку-глобуса було те, що він рухався на своїй осі, при чому цей рух точно збігався з рухом земної кулі навколо своєї осі.

Центральний майдан оточувало перше кільце будівель, а саме — Астрономічний інститут, Інститут штучного клімату, Океанографічний інститут, що вивчав гідрологію Північного океану, Метеорологічний інститут, Інститут авіації та повітроплавання, Інститут енергетики, Управа Центрального вокзалу та аеропорту північного полюса та управа центральної станції Польшайму.

Від Центрального майдану, в радіальних напрямках, радіусами в 200 метрів завширшки розходились десять радіальних вулиць, які на кінці розширялись до 500 метрів; радіальні вулиці ділили все місто на десять секторів. Сектори перерізували п'ять концентричних бульварів, що ділили місто на п'ять кілець. У другому кільці були розташовані клуби, готелі для приїжджих, гімнастичні зали, театри, філгармонія на 10.000 слухачів, дім зборів на 25.000 чоловік, книгозбірні та різні громадські установи, що мали значення для всього міста. Третє кільце займали школи, дитячі комуни, будинки молоді; тут було сконцентроване все, що потрібне для дітей і, взагалі, для підростаючого молодого покоління. В четвертому й п'ятому кільцях були розта-

шовані будинки для дорослого населення, що жило постійно в Польшаймі або селилось тут на довший час. Місто кінчалось широким бульваром, що йшов кругом усього міста і був завдовжки в 94,2 кілометри.

По кільцевих вулицях рухались електромагнетні безконечні плятформи, що ними можна було доїхати до потрібного вам пункту; радіальні вулиці сполучалися з центром електромагнетними вагонами. Для того, щоб обїхати Польшайм, треба було зробити окружною „магнеткою“ 94,2 кілометра; діаметр Польшайму рівнявся 30 кілометрам, а площа його дорівнювала — 706,5 кв. км, тобто Польшайм був одним із найбільших міст на нашій планеті.

Будучи закритий з усіх сторін, Польшайм скорше нагадував місто — оранжерею-сад, де постійно підтримувалась однакова субтропічна температура. Тут, у цьому полярному місті, пощастило створити оптимальний для самопочуття людського організму комплекс кліматичних умов, — ось чому Польшайм вважався за першокласний курорт, куди зїжджались на відпочинок з усіх кінців землі. Що особливо вражало кожного, хто вперше попадав до Польшайму, так це різкий контраст між довоколишньою природою та цим штучним містом-садом. Навколо нависла шестимісячна полярна ніч, термометр показує 40 ступнів морозу, надворі лютує страшна завірюха, а тут тихо, тепло, повно світла, пальми розпустили гігантські віяла свого листа, цвітуть ніжні циклямени та чайні троянди, солодко пахнуть мімози, вічнозелені лаври, мандаринові, помаранчові та цитринові дерева; на вулицях люди ходять у легких шовкових та білих костюмах; на зелених доріжках та бульварах бавиться дівчата. Вікон будинки зовсім не мали, бо в них не було потреби, а чисте озоноване повітря, напоєне тонкими пахощами дерев та квіток, наповнювало всі кімнати. В цьому місті був вічний день. Для сну були окремі кімнати, куди не проникало світло і не досягав ніякий шум; вікна мали тільки легкі шовкові штори, гарно розписані.

Вулиці являли собою прекрасні, з ідеальною чистотою й буйною рослинністю, бульвари. Між будинками були розбиті сквери з розкішними квітниками та зеленими газонами. Все це, разом з будинками, що були прикрашені прекрасною скульптурою і по стінах яких вився плющ, звисали грона винограду та повзучі ліяни, чудові фонтани у скверах та на перехрестях вулиць, — все це робило незабутнє гармонійне вражіння, що підносило самопочуття людини й викликало приплив енергії в кожного, хто тільки потрапляв сюди.

Будинки не були однакової архітектури. Базаліт, що йому можна було надавати яких завгодно форм і який можна було офарблювати в який завгодно колір, був у руках архітектів тим вдячним матеріалом, що давав можливість творити з нього, справді, шедеври архітектури. Особливо вражала розмаїтість фарб будинків, при чому гра кольорів була скомбінована так, що вони не тільки милували зір, а вони співали, ці вулиці, ці будинки, ці фарби.

Якщо центральні будинки для громадських потреб вражали грандіозністю, пишнотою та оздобами, то будинки для житла відзначались витонченою простотою своєї архітектури, комфортом, зручністю розпланівки та чудесним обладнанням кімнат. Все було на місці і нічого зайвого. В цих будинках людина не тільки відпочивала, але й займалася творчою працею, квартири — це, власне, були творчі індивідуальні лабораторії та кабінети, вони були устатковані й умебльовані не за стандартом (за винятком, хіба, одних механізмів), але кожен тут міг виявити свій індивідуальний смак і потяг до краси; тим то вся обстановка цих будинків була така, що вона, мимоволі, викликала потяг до праці, до творчості.

На дахах будинків був розбитий другий ярус садів, скверів та бульварів, а над вулицями були перекинуті легкі містки, аркади, переходи; з них спадали різнокольорові трельяжі квіток, зелені каскади плющу, дикого винограду, гірлянди ліян; це утворювало чудовну гру світлотіней, де зелену сутінь провишувало золото світла.

34 Кожен квартал мав своє власне керівництво із обраних осіб, але без жадних функцій адміністративної чи будь-якої іншої влади; загальні збори виділяли з-поміж себе раду, куди входили вчені, видатні педагоги, художники, архітекти, садівники, фізіологи, що відали харчуванням населення, хеміки. Всім Польгаймом керували загальні збори депутатів та рада депутатів.

Електричні „сонця“ заливали вулиці потоками світла, що своєю силою нічим не поступалось перед справжнім соняшнім десь в Італії або на французькій Рів'єрі. Крім того, це місто-сад огрівала ще й спеціальна теплова станція, що містилась в одному з нижніх поверхів і розносила тепло в усі кінці острова.

Однак, Польгайм був дивним містом не тільки на поверхні, але й під „землею“, де теж було своє своєрідне місто, власне не місто, а один велетенський завод, одна гігантська робітня, єдиний механізм, всі частини якого точно були припасовані одна до одної і неухильно виконували свою роботу. Тут виготовлялось майже все, потрібне для мешканців Польгайму; була велика „корабельня“ для будівництва стратопланів та кораблів-ракет, був машинобудівельний завод, фабрика штучної шерсти та шовку, хемічна фабрика виготовляти харчові продукти.

На даху, під сферою, містився центральний вокзал та аеро-порт, куди прибували і звідки відлітали в усі кінці світу повітряні кораблі; метеорологічна станція, центральна радіостанція; кілька санаторій; так само ходила електромагнетна залізниця та платформа, а ціла система ліфтів сполучувала дах з містом. Кругом міста в тунелях, а також і по радіальних вулицях кожного поверху ходили „підземні магнетки“, що ними довозили матеріали для заводів, фабрик та робітень, що містились під містом, та для пасажирського руху. В доповнення до всього цього весь Польгайм знизу догори оплітала ще одна „магнетка“, що проходила в спіральному тунелі в середині циліндра.

Зокола циліндра були збудовані спеціальні доки для суден, які прибували до Польгайму під час короткого полярного літа. В середині нього були пороблені величезні залі; одні з них правили за склепи для матеріалів, машин та харчових продуктів; у других містились різні лабораторії; в третіх стіни, що виходили в бік океану, були прозорі і через них можна було спостерігати таємниче життя морських глибин. Нагорі можна було взимку бачити безмежну полярну пустелю, милуватись сполохами, а влітку дивитись на плавучі крижані поля, на айсберги та спостерігати під час штормів розбурхану стихію в океані.

Такий був Польгайм. Довжина його вулиць була 1.780 км і довжина шляхів сполучення дорівнювала чверті земного меридіану—10.000 км. Богдан, гуляючи по його вулицях, вивчаючи його, не міг на перших порах отямитись од величезного захвату та здивування, бо на кожному кроці він натрапляв на якесь нове чудо. Одно тільки вражало—це повна відсутність усяких тварин, за винятком птахів. Тут були зібрані найкращі своєю красою представники пташиного царства; у ставках плавали гордовиті чорні й білі лебеді; в темній зелені листя та серед квіток алмазами, ізумрудами, топазами, яхонтами та рубінами перелітали колібрі; на пальмах веселими табунами лазили папуги: какаду, араари, араарауни—жовті, зелені, сині, червоні; внизу бігали злотисті фазани; серед гілля пурхали мальовничі квезали, смугнасті амазини, амаранти, вогняні в'юрки; великі райські птиці розпускали золото своїх хвостів до самої землі, а поруч вигравали всіма кольорами шестипері лорофіни та бюранграйї. Отже сади в Польгаймі не були мертві, а в них жило, щебетало й гомоїлось численне птаство, що робило вражіння повної ілюзії того, що ви є не на північному полюсі, а скоріше десь у сельвасах Амазонки або в пралісах Нової Гвінеї чи Суматри.

95

Однак і ця рослинність, і це багатство квіток і, взагалі, все багатство барв рослинности були створені на тих же принципах, що й у Якутську, Дежньові та по інших заполярних містах. Колосальна кількість енергії, майже необмежені енергетичні ресурси, що їх мало в своєму розпорядженні населення Комуни, дозволяли тримати такі полярні міста-сади. Та ще більше вражала не так ця рослинність, як контраст між нею, між цим містом, повним світла, тепла, рухливості, мас люди на його вулицях, і тим мовчанням полярної ночі, що прославсь навколо. Вражали вулиці, повні сніва, і темна шестимісячна ніч, що вкривала Польгайм згорі. Саме цей контраст темного неба, що його було постійно видно, ці зорі, що мигтіли у страшних високостях, і це тепло, і це світло особливо глибоко вражали Богдана.

Зустрівшись якимось випадково з Гаєм на бульварі, Богдан поділився з ним цим своїм вражінням. Гай відповів:

— Мені було всього 18 років, коли я прибув у полярні країни ще на перший заклик Полярного комітету. І от коли я згадаю, що було тоді, і що зроблено тепер, то мені й самому іноді не віриться.

— Ви були, здається, один із перших піонерів Польгайму?

— Так. Я поставив метою свого честолюбства узяти найактивнішу участь у будівництві Польгайму. Польгайм була моя мрія, моя мета. Але я дуже мало знав тоді. І от я засів до науки, вчився ночами. Це дало наслідки. Як тобі відомо, я досяг своєї мети і втілюю свою мрію!..

Богдан подивився на Гая, на його суворе й енергійне обличчя, на його блакитні очі, що в них ніби назавжди відбився блиск полярних льодівців, і раптом спитав:

— А скільки вам тепер років?

— Ми, взагалі, живемо тепер довго!..— відповів Гай.

Богдан був здивований цією заявою. Бачачи це, Гай сказав:

— Але чого це так тебе дивує, хлопче? Подумай, чому б нам і не жити довго? Адже тепер життя таке інтересне, таке цікаве, такі грандіозні перспективи воно відкриває; воно повнокровне; і ще стільки треба зробити, щоб розкрити все нові й нові таємниці природи і підкорити її людині, — ось чому ми намагаємося жити якнайдовше. Ми працюємо, але нас не гризуть турботи, як колись вони гризли наших предків, у нас немає ні капіталістичного рабства, ні капіталістичного пекла, що носило за тих давніх часів назву капіталістичного заводу і яке в тридцять років спустошувало душу пролетареві і руйнувало та калічило його тіло. Ми можемо всі користатися з надбань науки та нашої культури. Наше життя — це творча праця. Жити — значить творити, саме в творчості ми знаходимо найвищу насолоду, — ось чому ми, подруге, хочемо якнайдовше жити і тим самим вкласти щонайбільше праці в нашу загальну вселюдську скарбницю!

96

Останні слова навели Богданову думку на те, що в комуні він, дійсно, не бачив старих людей. Серед людських втовпів не було видно ні зморщених облич, ні помутнілих очей, ні зігнаних спин, ні опущених безсило рук. Навпаки, всі здавалися або молодими, або людьми середнього віку, саме тієї пори, коли наступає повний розквіт духовних та фізичних сил. Чоловіки й жінки були однаково вродливі, мали засмагли обличчя, бронзові руки і гармонійно розвинені тіла; одяга була проста, зручна для руху і водночас чудово драпувала постаті; очі весело випромінювали, обличчя були радісні й привітні; попадались багато жінок і чоловіків просто таки дивної краси, що могли посперечатися з клясичною скульптурою. Ясно, що такі обличчя і такі здорові тіла могли бути тільки в щасливих людей. Ось чому в Богдана мимоволі вихопилось:

— Вам можна позаздрити!.. Ви щасливі, здорова, розвинена раса!.. Ви здійснили те, про що мріяли сотні поколінь!.. Боротьбу за що розпочали ми!..

— Так, ми щасливі!.. — відповів Гай.

Потім, після деякого мовчання, він додав:

— Але, розуміється, і в нас є свої і турботи, і свої цілі, як були свої турботи і свої цілі у наших предків. Тільки наші цілі інші, наші турботи мають зовсім інший зміст, а наші зусилля

скеровані в інший бік, ніж зусилля мільйонів людей багато років тому. Тоді головним завданням було повалити кровожерний капіталізм. У нас головне завдання—остаточно підкорити природу. Але чи досягли ми ідеалу? З вашого погляду, з погляду наших предків, так. Але ще колись Енгельс якось сказав, що історія так само мало може сплнитися, як і наука. Людство ніколи не прийде до досконального ідеального ладу; досконале суспільство, досконала „державна“ може існувати лише в фантазії. Усі системи суспільних взаємин, що виникали в історії являють собою лише перехідні ступені нескінченного розвитку людського суспільства від нижчого до вищого. Ти, хлопче, прибув до нас із доби, коли світ стрясали величезні класові бої, коли народжувався комунізм. У нас класової боротьби немає; немає також і боротьби партій; немає політики; і немає самих партій; немає класу; всі ми забезпечені. Ось чому тобі може здаватися, що наше щастя спокійне. Спокійне щастя! Ні, наша раса не знає спокою. Вона мислить, творить, терпить поразки, перемагає, по-своєму страждає. Але тим щільніше вона єднає свої лави перед лицем єдиного свого супротивника—природи, вона все віддає для завоювання природи, для поборення стихій, на досягнення нових цілей!..

Одно питання давно вже муляло Богдана; тепер він наважився запитати про нього Гая.

— А які взаємини чоловіка й жінки?..

— Я радий, що торкнувся цієї теми, — відповів Гай, — бо мені, ніж кому іншому, вияснити тобі деякі деталі, що їх ти, очевидно, собі не уявляєш, і тим застерегти тебе від можливих помилок. Ми, люди Комуні, вільні, дуже й здорові, ми вміємо наповнювати своє життя змістовними інтересами, бо в нас однаково розвинені всі сторони людської особи, ми вміємо внаходити насолоду в усьому. Дурницею, шкідливими забобами, атавізмом вважаємо ми перебільшене роздмухування сексуального почуття і в такому дусі ми виховуємо і нашу молодь. Ми однаково мало страждаємо помилливістю як відносно нашого тіла, так і відносно так званих хвороб „духа“ — до серцевих страждань, — адже існують ще інші насолоди, крім кохання. Далі запам'ятай, що завдяки нашій довговічності наша красива зовнішність як у чоловіків, так і в жінок довше зберігається, ніж тоді, коли б ми самі собі створювали страждання. Наше відношення до цього питання просте й природне, хоч лицеміри, попи та сантиментальні люди минулого назвали б їх вульгарними. У нас немає ні комерції, ні страшною конкуренції, ні страху за завтрашній день, ні надприродньо напруженої пристрасті. Це, звичайно, не говорить за те, що ми євнухи, що в нас холодна кров, що нам невідоме пристрасне кохання!.. Гармонійна сполука двох істот — це велике щастя. Кохання падишає творчість. Але воно в нас очисило, ми не знаємо ревності, наші думки не гнітять брудні помисли, нам невідоме почуття власності, що за капіталізму у відношенню до жінки набрало найнаскудніших, найбрудніших і найпотворніших форм купівлі-продажу. Статтєве почуття, як одно із найпри-

родніших і найвластивіших людській істоті, підлягає в нас особливому вихованню, воно в нас очищене, песимізм і сентименталізм ми без жалю вимітаємо з нашого життя. Ми єдина сім'я, велика людська комуна, що протистоїть одному — природі!

Богдан з великою увагою вислухав Гая. Коли той замовк, то він сказав:

— Я дуже вам вдячний за ваші пояснення. Але я хочу ще про одне запитати.

— Прошу.

— Виходить, що багато людей, з якими я зустрічався і яких я вважав за молодих, насправді не були такими?

— Атож, атож, — засміявся Гай.

— А Металла? — з притиском спитав Богдан.

— Я так і знав, що ти спитаєш за неї. Тоді заспокойся. Металла, справді, молода ще дівчина і, на мою думку, у ній втілились найкращі риси нової раси людей. Вона так захоплюється працею коло своєї роботи, що в неї покищо не помітно інших почуттів та інтересів. Наука — її головна пристрасть. Та, звичайно, що й для неї проб'є своя година.

Гай замовк; згодом почав знову:

98 — У мене був дід, так він ще зазнав капіталістичного рабства. Його оповідання про це я ще й досі пам'ятаю. І коли я пригадую ті жорстокі часи, то в мені кров клекотить від ненависти і я завжди низько схиляю голову перед пам'яттю борців, що, не жалуючи себе, віддаючи найдорожче, що в них було — своє життя, боролися за Комуни! — і він суворо стиснув уста; потім, щоб переіменити розмову, сказав:

— Антарктик далеко краще місто за Польшайм. Він більший, краще устаткований. Щодо мене, то мені, з відомих причин, Польшайм рідніший. Ти не можеш собі уявити, яка тут краса буває влітку, коли сонце не заходить місяцями, коли навколо видно воду, кригу і сніг на ній; вони набирають найніжніших, найрозмаїтіших забарвлень; з тріском та громом стикаються один об одного айсберги; тоді велетенські крижані брили з шумом летять у воду, скалки та бризки різнокольоровими фюєрверками прорізують повітря, а розгніваний океан кидає валп зеленої води на Польшайм і безсило відступає, тороси лізуть один на одного і, подібно до велетнів, стикаються в герцях та страшних обіймах над темними водами океану, ростуть угору, щоб через секунду з грохотом розсіпатись і зникнути в морських глибинах, — тоді океан показує своє гнівне обличчя в усій своїй суверійній красі, а ти дивишся на нього згори, бачиш його безсилу лють, і відчуваєш себе сильнішим за нього.

Улітку сюди приїждять сотні тисяч екскурсантів з усіх кінців Землі. І це правильно. Я, наприклад, не знаю нічого кращого за ці країни. Ні тропіки з їхніми пальмовими лісами та могутніми ріками, ні теплі моря з бірюзовою водою не можуть мені замінити суворих скель півночі з їхньою бідною природою, ні збуреної стихії Північного океану. Це, мабуть, тому я їх так люблю, — посміхнувся Гай, — що вони забрали мою молодість!..

Над ними пролетіло безшумно кілька вагонів повітряної магнетки. Гай провів їх поглядом, потім окинув зором дах, що зникав у висоті, і сказав:

— Прийде час, коли ми скинемо цей скляний ковпак! І то незабаром!

Богдан не зрозумів, про що йшла мова.

— Що ви сказали?

— Я кажу, що скоро ми оце скинемо! — і він вказав пучкою на дах.

— Значить, тоді всього цього не буде? — і Богдан повів рукою на будинки, на дерева, на бульвари. — Адже зняти дах, значить усе втратити!..

— Ні, чого ж. Усе буде так, як і було. А може ще й краще буде.

— А як же буде з Польгаймом?

— І Польгайм останеться Польгаймом. Тільки без скляного ковпака.

— Я вас не розумію.

— Тут нічого й розуміти. Це дуже проста річ.

Як Богдан все таки нічого не розумів, то Гай запитав:

— Ти Стеллу знаєш?

— Ви сами мене з нею познайомили. Потім я зустрівся з нею в Металли.

— Так от, це, власне, її ідея та ще Стронґа. Стронґа ти, напевне, теж знаєш?

Богдан відповів, що тільки чув за нього.

— Ну, так от, ми, тобто я, Стронґ і Стелла, опрацьовуємо проєкт отопління полярних країн!..

— Отопління полярних країн?.. — Богдан широко розкрив очі. — Прошу, прошу вас, говоріть!

— Дивного тут немає нічого. Подібні ідеї висувалися ще за твоїх часів. Ми розтопимо споконвічні льодівці на півночі, — вів далі спокійно Гай, — зробимо полярні моря теплими, визволимо Гренляндію з-під її крижаного панциря, — і тоді в тундрах, на скелястих північних островах, землях та архіпелагах розцвіте нове життя і буятиме така сама, а може ще й краща рослинність, ніж оце в Польгаймі. Та що таке Польгайм? Це ж тільки оранжерія, а тоді тут ростимуть справжні тропічні ліси під відкритим небом!

Богдан за таке ще не чув. Раптом у нього родилася думка і він сказав Гаєві:

— Але даруйте мені... Чи зважили ви, які це зміни внесе в усе підсоння Землі, як це змінить її клімат і чи не втратить від цього теперішній помірний та теплий пояс! Адже це внесе повний переверот у всю метеорологію нашої планети?

— Розуміється, що це внесе великі зміни, але не такі помітні як ти гадав. Уже тепер ми колосально змінили клімат нашої планети. Потім, самий процес отопління йтиме поступово, він забере, можливо, десятки років, його можна буде регулювати, вживаючи всіх запобіжних заходів проти можливих катастроф.

— Як ви це гадаєте зробити?

— Ми хочемо повернути людству мільйони квадратних кілометрів землі, віднятих у нас холодом. І ми це зробимо. Ми примусимо холод віддати їй нам!

— Але де ви візьмете стільки енергії?.. Ви що хочете?.. Поставити станції?.. Дзеркала?.. Теплові рефлектори?..

— Ні, це ми розв'яжемо не на Землі, а там! — відповів Гай майже урочисто і показав на чорне небо, всіяне зорями.

Але бачачи, що Богдан все ще не збагнув того, про що йшла мова, він сказав:

— Ти, певне, вже знаєш, що ми прагнемо використати якомога більше сонячної енергії й перевести на неї всі технічні процеси на нашій планеті. Почасти ми це вже робимо.

— Так, я чув за це.

— Останнім часом ми маємо помітні успіхи в цьому. Наші станції для використання та акумуляції сонячної енергії працюють не погано. Але нам треба далеко більше, незрівняно більше енергії!

Богдан слухав Гая з усе більшим інтересом.

— Візьмімо для порівняння кілька чисел, — провадив Гай. — Сонце посилав в просторінь колосальну енергію. Земля дістає з неї одну лиш 225.0 0.000 частину, але й ця кількість така колосальна, що коли її перевести на механічні робітні сили, то це дасть нам 365.000 000 000.000 (365 більйонів) м. к.! Або 273.750.000.000.000 квт! Ти уявляєш собі тепер різницю того, що ми маємо і що ми можемо мати від сонця?

100

— Не зовсім, — признався Богдан.

— Тоді підемо далі, — відповів Гай. — Візьмімо рослини. З нашого погляду, це майже ідеальні лабораторії для засвоєння та конденсації сонячної енергії, хоч проведені в нас широкі заходи для поліпшення хлорофільного зерна внесли чималі зміни в природу рослин. Ці пальми, що під ними ми сидимо, ростуть у п'ять разів скоріше, ніж в природних умовах. Я не буду тут вдаватися в деталі, з цим ти можеш ознайомитись у наших ботаніків, скажу лиш, що це робиться електро-хімією, фото-хімією та біо-хімією. Взагалі ж, ми прагнемо того, щоб усю енергію, потрібну людству, взяти прямо й безпосередньо від сонця. Так от, про рослини. Знаєш, скільки вони беруть сонячної енергії в природних умовах? Поле, засіяне культурними рослинами, дає у вигляді насіння, стеблин та коріння ледве один процент із усієї тієї енергії, що їй з такою щедрістю ллє на нього сонце протягом року!

— Я все таки не розумію, який зв'язок між тим, що ви говорите, і отопленням полярних країн? — перебив Гая Богдан.

— Зажди, зараз я дійду до цього. Як тобі відомо, земна вісь стоїть похило до площини екліптики під кутом в $66\frac{1}{2}^{\circ}$. Таке становище призвело до того, що на полярні країни пспад є дуже мало тепла й світла, бо соняшне проміння падає тут дуже косо. Через це тут навіть улітку стоїть температура не вища за $6-8^{\circ}$ тепла, — цього мало для того, щоб розтопити той сніг і кригу, що

нагромаджуються тут за довгу полярну зиму. Не вистачить для цього й тієї енергії, що її ми маємо на землі. Тепер, коли наприклад, улітку поставити якийсь предмет на полюсі перпендикулярно до соняшного проміння, то він за деякий час сильно нагріється. Це простий фізичний закон. Ти бачив на зовнішній стіні Польшайму церкальні рефлектори акумулювати влітку соняшну енергію для вашої станції. Ось саме на цьому законі вони й побудовані. Отже, радикальний спосіб змінити підсоння полярних країн, це знайти засіб посилати сюди стільки теплової і світляної енергії у вигляді проміння під великим кутом або навіть вертикально, щоб її вистачило розтопити всі льодівці, всю кригу і потім підтримувати в цих широтах постійну температуру, яка б забезпечувала життя всьому живому. Очевидна річ, що таке джерело енергії має бути не на Землі, а десь над нею. Виходить, що — перше, енергію для цього має дати сонце; друге, для цього десь у небесних просторах треба побудувати соняшні силові станції величезних розмірів, величезних розмірів соняшні рефлектори, що дадуть можливість у першій-ліпшій точці Землі сконцентрувати потрібну масу енергії. Ось як розв'язується ця справа.

— Так, тепер я зрозумів, — сказав Богдан. — Але для мене неясне ще одне питання. Як ви боротиметесь із довгою полярною ніччю та тим охолодженням, що настає під час неї? Адже без світла ніщо тут не зможе рости і навряд чи витримає цю ніч будь-яка рослинність?

— Відповідь на своє запитання ти маєш перед собою, — сказав Гай. 101

Богдан озирнувся навколо і признався, що ніякої відповіді на поставлене запитання він не бачить.

— А Польшайм! Зараз ніч, а тут росте буйна рослинність. Зараз ніч, а в Польшаймі буйний день і при тому безперервний. Раз ми з наших надземних станцій зуміємо передавати на Землю тепло, то будь певен, ми дамо й світло. Це тільки одна з деталей тієї самої технічної проблеми.

— Ви мене переконали. Тепер ще одне запитання. Чи є який-небудь зв'язок між цим вашим проєктом та тим перелітом, що ви його організуєте на Місяць?

— Безперечно. Це перша серйозна розвідка в міжпланетні простори. Завданням експедиції буде побувати не тільки на Місяці, а й, взагалі, вивчити міжпланетні простори, бодай найближчі до нашої планети, та вивчити можливості й умови побудування міжпланетних вокзалів та силових станцій в етері!

— Це, справді, величезна ідея. Тільки вона якось туго вкладається мені в голову! — щиро признався Богдан.

— Ідея, справді, грандіозна, але вона вже не така й нова, — сказав Гай. — Її висували вчені ще за ваших часів. Автори старих утопійних романів не раз використовували її в своїх творах. Наприклад, письменник Курт Лясвіц у своєму романі „На двох планетах“ описує станції, що їх побудували марсіяни на висоті 3400 кілометрів над Землею, де зупинялися їхні міжпланетні кораблі; той таки автор розповідає далі, що вони побудували

на полюсах Землі величезні силові станції, і конденсували там соняшну енергію у вигляді особливого сірого порошка, а потім експортували її на свою планету. Отож ми й хочемо здійснити цю утопію, тільки в трохи зміненому вигляді: ми посилатимемо соняшну енергію на Землю, — от і все!

З цими словами Гай підвівся.

— Ну, мені пора йти, — сказав він. — Заходь колинебудь до мене, я радий буду з тобою ще поговорити! — і він швидко пішов бульваром, молодю скочив на платформу і зник.

Богдан же після розмови з Гаєм поклав цити до Центральної книгозбірні і взяти там книжку, яка б найповніше розповіла йому про історію Польгайму. Знайти книгозбірню було дуже легко і він зайшов усередину. Ця книгозбірня була зовсім інша, ніж то він собі уявляв і які були в ХХ сторіччі. Правда, і тут було кілька величезних залів з полицями, повними стародруків; але зараз не вони притягали увагу Богдана і він швидко їх проминув. Нарешті він опинився у великій читальній залі, де за окремими столиками сиділо й читало кілька сот людей; але ні в кого в руках не було книжок, не чути було шелесту перегортуваних сторінок. По всій залі були розкидані невеличкі столики і вигідні та зручні фотелі. Повна тиша. На кожному столику стояв маленький проєкційний апарат. Абонент брав книжку; що мала форму, власне, не книжки, а згорнутої бинди, отож таку книжку скорше можна було назвати книжкою-фільмом, вставляв її в апарат, який і „проєкціював“ текст на матовий екран, що лежав на столі; екран можна було ставити, держати в руках, так що читач міг прибрати найвигіднішою для себе пози; апарат автоматично пересував плівку з текстом, можна було його врегулювати так, як того треба було або легким притиском на гудзик на екрані зовсім згорнути книжку. Книжки-фільми перед старими мали багато переваг: приміром, книжка на 200 звичайних сторінок вміщала на фільмі, що мав вигляд невеликого циліндрика заввишки в 4 см і в діаметрі 2,5 см. Це заощаджувало багато матеріалу, бо не потрібно більше було тих колосальних мас целюлози, що за доби друкованих книжок пожирали величезні обшари лісів; крім того багато звільнялось місця в книгосховищах; для того, щоб розташувати невеличку хатню книгозбірню в три тисячі томів, треба було всього 1 куб. метр.

Богдан попрохав собі „Історію Польгайму“.

— Тобі яку дати історію? „Німу“ чи „звукову“.

Подумавши трохи, Богдан попрохав звукову. Річ у тім, що крім книжок-фільмів, випускались ще й звукові, і ті й ті були з ілюстраціями і без ілюстрацій, але різниця між „німими“ книжками й „звуківими“ була та, що перші були друковані, а другі „наіграні“. За рукописом „звукову книжку“ читали найкращі актори і все це фіксувалося на плівку, як у звичайному звуковому кіні. Вдома такий, наприклад, звуковий „фільм-роман“ міг вам прочитати вголос диктофон, який водночас і „ілюстрував“ оповідання на екрані; якщо ж ви хотіли слухати роман „про себе“, то надівали наушники; екран „ули настільні—

маленькі і великі на цілу стіну, ілюстрації не були мертві; кіно в цей час мало такі успіхи, що могло показувати „живу“ природу в усій її розмаїтості форм та барв; отже була повна ілюзія між тим, про що читали, і тим, що показували на екрані. Це було одно з найбільших досягнень радіо-кінотехніки; поруч із ним міг стояти тільки електро-магнетний об'єктив для телебачення, що з ним познайомився уже Богдан під час переліту на північний полюс.

Отже Богдан сунув до кишені чотири „величезних томи“ „Історію Польгайму“ і пішов до себе. Там він приготував диктофона, налагодив екран, сів у глибокий фотель, надів навушники і перед ним почали розгортатись одна за одною грандіозні картини боротьби людини з природою, з стихією на будівництві Польгайму. А поза цим усім йому ввижались серед темних міжпланетних просторів велетенські рефлектори на кільцевих станціях, що вільно тримаються в етері і ллють живодайне світло й тепло на Землю.

Богдан, після повороту з подорожі, поклав детально ознайомитись із сільським господарством Комуви, на що особливо напірала й сама Металла. Він записався слухачем в с.-г. інститут.

Металла тим часом виїхала на ріг Доброї Надії, куди її викликав Едвард і де мали випробовувати моделі нових міжпланетних кораблів; Стронґ теж там був, бо він привіз якраз свої нові атомні ракети; це був перший випадок, коли мали випробувати атомну енергію з такою метою; хоч про це були повідомлення й раніше, проте до них ставились скептично, бо ще нікому не пощастило цю енергію впіймати й скувати, хоч розкладати атом навчилися давно. Коли, справді, Стронґові пощастило цього досягти, то людство матиме в своєму розпорядженні нове, буквально вже необмежене джерело енергії.

Про це Металла розповіла Богданові під час однієї розмови перед радіоекраном. Вона частенько викликала його і вони розмовляли годинами на всякі теми. Коли вона йому розповіла про новий винахід Стронґа, то Богдан скептично посміхнувся.

— Ти чого посміхався? — спитала його Металла.

— Того, якщо Стронґ справді зможе запрягти атом і, визволяючи енергію його розпаду, може виконувати механічну роботу, то це перевертає всю дотеперішню техніку й механіку!.. Наслідки цього просто страшно збагнути!.. Це... це... ні, я просто відмовляюсь вірити! — відповів Богдан.

— В усякім разі ми цими днями випробовуватимем Стронґові атомні ракети, — відповіла Металла, — і коли спроби будуть удачні, то це відкриє перед нами нову еру!

— А що це дає конкретно? — спитав Богдан.

— Це дає конкретно те, що ми зможемо летіти не тільки на Місяць, а й куди захочемо! — засміялася Металла.

— В такому разі передай від мене побажання Стронґові повної удачі.

— Дякую... А як твої діла?

— Учусь помаленьку.

Дійсно, перших же днів свого перебування в інституті Богдан натрапив на такі речі, що потребували від нього повного напруження всіх духовних сил. З окремими досягненнями сільського господарства та с.-г. хемії він успів ознайомитись під час своєї подорожі. Він знав, що ідеї „штучного клімату“, „штучних дощів“, освоєння півночі та пустель, нові й оригінальні ідеї селекції, електро-біо-хемії, радіо- та фотохемії, розроблялись ще за його часів і малювали блискучі перспективи на майбутнє. Однак перший період розвитку сільського господарства за соціалізму ішов, в основному, двома напрямками: завоювання нових територій для культурних рослин (землі на півночі, пустелі, піски, болота) та селекції: до цього спричинялись—електрифікація сільського господарства, хемізація його, агротехніка в найширшому розумінні цього слова; це стало можливим з високою індустріалізацією країни та механізацією майже всіх процесів виробництва.

На даний момент сільське господарство в полярних країнах було вже цілком „культурне“, а „пустель“ як таких зовсім не було, вони обернулись на прекрасні оази, де буйна рослинність сполучалася з багатим сонцем та прекрасним підсонням.

104 У цій роботі „оновлення землі“ на Радянський союз припало виключне завдання піонера, — він перший почав серйозно завоювати для життя і північ і пустелі; боротьба з посухою була першим етапом у завоюванні пісків Середньої Азії. Само собою, що ці нові області, що їх пролетаріят завоював для культурних рослин, дали йому сотні мільйонів центнерів хліба, овочів, волокна тощо і тим зміцнили міць пролетарської республіки.

Довгий час, наприклад, гадали, що на півночі сільське господарство зовсім неможливе. Ясно, що це було неправильно і практика тут скоро перевершила найоптимістичніші сподівання. Приблизно до 1931 року на півночі існували лиш окремі розрізнені хліборобські „оази“, що підіймалися до Полярного кола і навіть трохи вище. Проте, в Норвегії вже на той час посіви ячменю, вівса, ярої пшениці та озимого жита вже цілі століття практикувалися між 70' та 69'. У Швеції ячмінь заходив всередині країни до 68,5°. У Канаді по річці Мекензі хлібні культури доходили до Полярного кола.

У межах Радянського союзу „плями“ хлібних культур так само доходили до Полярного кола. На Печорі коло рільництва робили до 66°. В Якутії окремі спроби культури ячменю, вівса і навіть ярої пшениці доходили до Верхоянську (67,5°). Інститут рослинництва широко запроваджує так звані „географічні дослідження“, які довели, що жито й багато інших культур можуть вистигати навіть на Хібінах (67°).

Звичайно, крайня лінія колоскових на півночі залежала від багатьох обставин; із них основні були—коротке літо та суворий клімат; отже, зусилля селекціонерів були скеровані на те, щоб вивести нові гатунки культурних рослин, що мали б короткий

вегетаційний період та не боялися б морозів, що доходять в цих широтах до 40 і навіть до 50°. Більшість городніх культур, як довели вже тодішні досліді, практично не знали географічних меж. Картопля, ріпа, цибуля, брюква, морква, капуста, буряк, редька, редиска і багато інших городніх культур доходили до самого Льодового океану до найкрайнішої точки європейського суходолу — Нордкапу (71,3° півн. ш.). Редиска успішно вистигала навіть на Шпіцбергені (78° 30"). Городні культури цілком удавались у Мурманську; парники були на Новій Землі. Одно слово, скоро стало практично можливо розводити городні культури як на Полярному колі, так і за ним.

Проме злість ґрунту на півночі не шкодила хліборобству. Верхній шар ґрунту відтає влітку і на ньому цілком можна було культивувати рослини. Доводилося лпш зважати не на глибину його промерзлости, а на глибину його літнього відтаювання.

Одночасно з цим іде перегляд і впливу континентального клімату на культурні рослини. Вивчення підсоння Америки та Євразії довело, що континентальне підсоння далеко сприятливіше для сільського господарства, ніж прибережний морський клімат. До того ж треба додати, що чим далі на північ, то там більше випадає вологи. Ці дві передумови сприяли просувати хліборобство до найдалшої межі Євразійського суходолу.

Отже повстало грандіозне завдання просунути масиви радянського рільництва і взагалі сільського господарства далеко на північ, в райони, багаті на вологу, бо там сподівалися мати стійкіші і вищі врожаї не тільки городніх культур, але й колоскових. Цього наочно переконували „географія“ врожаїв не тільки в Радянському союзі, а і в Данії, Швеції, Норвегії. З застосуванням агротехніки ці врожаї ще більше підвищувались і, наприклад, під Москвою жита збірала з одного га 27,2 центнера, а в Саратові в найкращих обставинах — 18,9 центнера. Озимої пшениці в херсонських обставинах родило 15,6, а в Москві — 25,2 центнера. Те саме було й з іншими культурами і в інших пунктах.

Агрономічній науці дали завдання: знайти найкоротшим часом найрентабельніші гатунки культурних рослин для півночі. З цим завданням вона блискуче впоралася. З її досягненнями Богдан уже почасти ознайомився під час своєї подорожі та перебування в Комуні ¹.

В міру того, як культурні с.-г. рослини з помірних широт перекочували все далі на північ, їхнє місце заступала південна та

¹ Академік М. І. Вавілов на сесії Академії наук СРСР 1931 року з приводу перспектив хліборобства на півночі говорив так: — „Сільське господарство на крайній півночі малюється в майбутньому в пайкультурніших формах з широким застосуванням удобрення, дренажу, механізації та електричної енергії. Це будуть величезні обшари осушених і вдобрених лук та пасовиськ на колишніх болотах та тундрах. Коло міст винякнутуть великі засклені площі теплиць та парників; їм буде за джерело енергії не тільки сонячне світло та гній, а також і електрика як для ogrивання, так і для збільшення періоду вегетації. Будуть використані відходи фабрик та заводів — гаряча вода, пара .. Тоді має змінитись пабагато вся сучасна географія культур.“

субтропічна флора, розуміється, теж радикально акліматизована людиною. Отже, колоскові, що займали раніше в помірних широтах основне місце, тепер заступили цінніші культури. Сміливі слова славнозвісного садовода Мічуріна про те, що на 50-й паралелі будуть простягати своє листя пальми, а під Москвою вистигатиме риж, не тільки не були тепер сміливою утопією, а стали найсправжнісінькою реальністю. Отже, після порівняно короткого часу, населення Радянського союзу, а згодом і населення інших країн, набуло в свій культурний фонд не тільки колосальні обшари північних земель та земель пустельних, що досі вважалися за непридатні для сільського господарства, а й величезний фонд нових культур та поширену територію культур старих, але дуже цінних. Наприклад, навколо Харкова, що лежить якраз на 50-й паралелі, не тільки розкинулись великі виноградники, а й помаранчові, цитринові та мандарянові сади, росли окремі види пальм, не кажучи вже про наших давніх знайомих, як вишня, слива, яблуня, груша, але далеко ніжніших та продуктивніших ґатунків.

106

Поруч із територіяльним поширенням культур, цінних або потрібних для людини, ішла інтенсифікація їх та цілковита, так би мовити, їхня внутрішня перебудова, що вносила великі біологічні та фізіологічні зміни в культурні ґатунки. Це стало можна здійснювати лише тоді, як цілком і ґрунтовно перебудували все сільське господарство на наукових засадах. Тут треба на першому місці поставити селекцію, гібридизацію, електрифікацію в найширшому розумінні цього слова та хемізацію сільського господарства. Всі ці чотири галузі були тісно пов'язані між собою і розвивались паралельно, а ніяк не відрубно: розвиток однієї галузі обумовлював розвиток інших і навпаки.

Уже праці американця Б'єрбанка та Мічуріна відкрили перед гібридами культурних рослин далекі перспективи. На допомогу селекціонерам та помологам прийшли електрики й хеміки. Було доведено... проте, краще повернімось до Богдана, який щойно прибув до лабораторії, де професор мав читати свою чергову лекцію. Він знайшов професора в колі слухачів, професор говорив:

— Ми мусимо розв'язати практично одну гіпотезу. Проблема, що поставлена перед нами, надто складна, але вона, коли ми її розв'яжемо, відкриє перед нами такі широкі перспективи, що їх зараз навіть важко уявити.

— В чому ж саме полягатиме наша праця? — запитав один із слухачів.

— Наше завдання коротко сходить ось до чого: ми мусимо практично й технічно розв'язати питання, як видобувати в фабричних масштабах із сонця та повітря всі продукти харчування, а також і різні тканини!

— Одно слово, геть сільське господарство і хай живе хемія!

— Ні, це не зовсім те, що ти думаєш!

Винниченкова сопяшна машина! — висловив свій здогад Богдан.

— Ні, бо це теж не така проста річ, як здавалося твоєму авторові. Але в принципі правильно — соняшна машина! — відповів професор.

— Все ж таки я не розумію вас, професоре, — сказав той, що касував сільське господарство на користь хемії. — Якщо тут не буде за головний чинник хемія, то що ж тоді?

— Хемія тут стане в пригоді, тільки не в тій формі, як ти розумієш. Наші хемічні фабрики, як ти знаєш, виробляють дуже багато штучних речовин харчування. Не зважаючи на їхню високу якість, вони все таки, до певної міри, фальсифікати і проходять надто складний хемічний процес; для цих фабрик потрібні великі корпуси і складні машини!

— Тоді я відмовляюсь вас розуміти, професоре!

— Ми повинні спростити цей процес, — провадив далі професор. — Ми повинні оперувати двома лиш даними — енергією соняшного проміння та повітрям!

— Але ж дозвольте, — сказав тоді Богдан. — Хіба соняшні станції не роблять цього тепер?

— Роблять; роблять так само й рослини; але робота ні тих, ні тих уже нас не може задовольнити. Треба й пора вже шукати інших шляхів.

Всі ждали дальших пояснень професора.

— Ми досі, здебільшого, використовували соняшну енергію для енергетичних цілей. Конденсовану й акумульовану соняшну енергію ми витрачаємо на найрізноманітніші потреби. Це правильно. Але коли ми поставимо перед собою проблему видобувати продукти харчування, то тут ми мусимо знову ж таки повчитись у природи, що дає нам прообраз найкращої і, до певної міри, найощаднішої лабораторії у формі рослини. Між сонцем і штучним крохмалем, що йде на харчування і який ми виробляємо на хемічній фабриці за допомогою його енергії, стоїть надто багато посередників, через які та енергія має пройти, заким ми здобудемо потрібний нам продукт. Ми ж хочемо скоротити й спростити цей шлях, бо наше завдання в тім, щоб між сонцем і продуктом виробництва була лиш одна машина, один прилад. Зрозуміло?

Але ніхто це розумів.

— Так чи інакше, але сільське господарство доведеться ліквідувати? — сказав перший студент.

— Дещо воно, звичайно, ліквідується тоді... Потреба в багатьох галузях його відпаде зовсім!

— Якщо я вас правильно зрозумів, професоре, — сказав той самий студент, — то виходить, що наше завдання конкретно стоїть так: соняшна енергія плюс одна кількість елементів рівняються білкові, і так далі і тому подібне!

— Ти зрозумів ідею правильно. Але я застерігаю вас від вульгарного розуміння цієї справи. Ще на початку нашої ери дехто ставив собі завдання — винайти в лабораторії протоплазму, тобто основу життя органічної матерії. Це була дуже спокуслива ідея, але від неї здебільша тхнуло науковою спекулятивністю. На жаль,

ми й досі протоплазми в лабораторії одержати не можемо, зате синтезу надзвичайно тонких органічних речовин ми можемо мати. Отже, ми повинні винайти ті органічні сполуки, що з них складається основа, жива сутність протоплазми!

— Значить, в наше завдання не входить створити протоплазму, саме життя?.. — спитав чийсь розчарований голос.

— Ні, — відповів професор. — Це було б схоже на завдання створити того „гомункулюса“, що про нього мріяли фантазери та хеміки минулих сторіч і про що не перестає мріяти дехто й тепер. Наше завдання далеко скромніше. Ми ще й досі не розкрили біологічної таємниці протоплазми. Це, звичайно, не говорить за те, що вона колинебудь не буде розкрита.

— Один хемік, — зауважив Богдан, — ще давно якимось сказав, що написати формулу білка й сказати, що це протоплазма, це все одно, що написати формулу вуглекислого кальцію, з якого складається мармур, і сказати, що це Венера Мілоська!

— Цілком правильно! — засміявся професор. — Біда в тому, що навіть у нас це ще не всі розуміють. Однак, я повторюю, що коли ми до цього часу, за допомогою хемії, не могли створити самого життя і протоплазми, як його основи, то вже тепер багато в нас є такого, що являє собою не що інше, як синтезу органічних речовин!

108

Далі професор розвинув перед своїми слухачами цю свою думку. Він указав їм, що, наприклад, всі харчові продукти, всі текстильні тканини, навіть більше, вся органічна природа є не що інше, як різні хемічні комбінації, різні хемічні сполуки чотирьох основних елементів: азоту, водня, вуглецю та кисню. Повторюючись в мільйонах варіацій — вони й становлять те, що ми називаємо живою природою.

Азот, кисень та водень є в природі в необмеженій кількості; гірше з вуглецем, бо тепер поклав кам'яного вугілля, нафти, торфу на нашій планеті зосталося дуже мало; однак і тут, крім вуглецю, що є в земній атмосфері, шукають нових шляхів видобувати його в потрібній кількості. Але основне питання не в цьому, основне питання в тім, щоб добрати спосіб мати яку завгодно органічну сполуку з цих чотирьох елементів, зв'язуючи їх асиміляцією енергії. Проблема, отже, розпадається на дві частини: хеміки мусять добрати спосіб найпростішої хемічної органічної синтези, інженери мають сконструювати машину асимілювати енергію в сполуці з названими чотирма елементами і виробляти таким способом органічні продукти!

— Чи є вже якінебудь досягнення в цій галузі? — запитали професора.

— Так, є і великі!

— Де джерело потрібної для цього енергії? — спитав Богдан.

— Сонце! — відповів професор. — Вся наша наука й техніка тепер повертається до нього. Не забувайте, що вся наша рослинність забрав всього лиш 0,5 процента сонячної енергії, що падає на неї, і тільки окремі види, і то рідко, до 1 процента. Якщо ми зуміємо використати через рослини, бодай, 10 процентів

соняшної енергії (наші окремі культурні рослини тепер, через поліпшення хлорофільного зерна, забирають до 5-6 проц. соняшної енергії), що падає на землю, то й тоді перед нами відкриваються далекі перспективи.

Проте, наше завдання цим не обмежується. Наша машина має бути такої ідеальної конструкції, щоб могла брати запаси соняшної енергії, що називається, на ходу. Це особливо важливо для міжпланетних сполучень. Ви сами розумієте, що це значить. Тоді не треба буде брати з собою великих запасів горючого, харчів і так далі. Тоді ви майже не залежите від Землі. Тоді ви зможете летіти куди завгодно не тільки в межах нашої соняшної системи, але й далі. Космічну енергію так само треба навчитись ловити!

— А осередатомна енергія? — спитав Богдан. — Радій?

— Я це й маю на увазі! — відповів професор. — Тільки, й для цього потрібна якась енергія, бодай для першого поштовху чи початку реакції! Словом, наше найближче завдання — навчитись брати все потрібне для людини з повітря, маючи на увазі, головно, продукти харчування та матеріали для одягу.

— Пекти з повітря пиріжки й тістечка! — сказав Богдан.

— Ажжеж, — стримано посміхнувся професор. — Якщо ми тепер виливаємо шовкові нитки і багато іншого у вигляді вискози з маси, що виготовляється хемічним обробленням деревини, то тоді її замінить повітря і вода, звідки й братимемо все потрібне для даної речовини!

— Виходить, що наша машина має асимілювати названі вами чотири елементи соняшною енергією, що поки виконує хлорофільне зерно в зеленому листі. Інакше кажучи, це буде гігантське хлорофільне зерно?

— Почасти це так. Дехто вже з наших інженерів та фізиків запропонував нам такі хлорофільні лінзи!

— Отже, хай живе сонце й техніка і геть хлорофіл!

— Не зовсім, бо ми, ясно, свої сади, ліси й парки збережемо для інших потреб. Очевидно, що наша штучна хлорофільна лінза не може заступити цілком натурального хлорофільного зерна, та це нам і непотрібно.

Після лекції Богдан попрохав у професора розмови.

— З охотою!

Вони вийшли в сад, що оточував інститут на сотні гектарів, і пішли широкою алеєю.

— Я хотів би, щоб ви мені ширше розвинули ті засади, на яких у вас провадять сільське господарство, і як воно розвивалось останніми десятиріччями, — попрохав Богдан.

— Коротко про це дуже важко розповісти. Перш за все, ти мусиш запам'ятати, що наше сільське господарство і, взагалі, рослинництво стоїть під ознакою електрокультури. Електрика, буквально, проникає в усі сторони нашої штучної фльори, включаючи сюди і ті культурні рослини, що йдуть безпосередньо на задоволення різних потреб людини. За електрикою йде хемія. Ось, власне, на цих двох китах і держиться все наше сільське

господарство! — і професор почав викладати перед Богданом ті шляхи розвитку, що ними йшло сільське господарство останніми роками, і про ту агротехнічну революцію, що початок їй поклав ще Радянський союз.

— Отже, — говорив професор, — спершу механізація, хемізація та електромеханізація. Звичайно, що все це неможливо було за капіталізму, коли існувала власність на землю і коли поміщиків часто було вигідніше уживати в себе дешеву робітну силу, ніж складні й дорогі машини. З другого боку, мільйони роздрібнених індивідуальних господарств так само не могли вживати в себе не то що останніх досягнень агротехніки, але й найпростішого агромінімуму. Пролетарська революція, скасувавши власність на землю, через колективізацію дрібних господарств та будівництво радгоспів відкрила найширші обрії перед сільським господарством, вона відкрила шлях до землі машині, агротехніці, хемії, електриці і взагалі машині. Цей процес слідом за Радянським союзом пережили всі країни після того, як у них був повалений капіталізм.

— Зупинімося, насамперед, на хемії, — сказав професор. — Я не буду тут зупинятися на добуванні синтетичного азоту та його сполук із повітря, не говоритиму також і про мінеральні добрива, що свого часу мали таку величезну вагу, а скажу лиш про деякі, так би мовити, чисто хемічні явища.

110 Він розповів Богданові кілька цікавих фактів, правда, загально відомих, але на які довго не звертали належної уваги, часом тим вони давали якраз найправильніше розв'язання питання про те, як найкраще застосувати хемію для сільського господарства.

— Живлення рослин, — зазначив він, — як відомо, не обмежується всмоктуванням рослиною через коріння з ґрунту розчинених у воді мінеральних речовин. Рослина живиться й через листя газовою поживою — вуглекислим газом з атмосфери.

Цього газу, такого потрібного для живлення рослин в атмосфері, дуже мало, — пересічно 0,025. Що більше цього газу в атмосфері, то інтенсивніше відбувається хемічне перетворення його в углеводани (цукор, крохмаль, целюлозу) під впливом сонячного світла в листі рослини. Так, між іншим, утворилися доісторичні праліси на горі життя нашої планети, що згодом, через багато мільйонів років, стали в пригоді людям у вигляді камінного вугілля. Ґрунтуючись на цьому й ужили в широких розмірах так званого „хемічного вдобрення повітря“, тобто „поливання“ ланів та садів двооксидом вуглевым. Це набагато збільшило врожаї незалежно від інших факторів.

Крім того, для свого живлення і для творення вуглеводанів рослина всмоктує із землі різні мінерали. Тут на першому місці стоїть, так зване, мінеральне добриво, що зробило свого часу певну революцію в поглядах на фізіологію рослин та в агрохемії. Однак, підемо далі. Зупинюся на гібридизації та хемії.

Він вказав, що ще досвіди американця Б'єрбанка та Мічуріна, а також багатьох інших гібридизаторів довели, що, наприклад, пересадка мигдалю на вишневий корінь сприяє поси-

леному вироблюванню рослиною тих речовин, заради яких її розводять.

— Що ми тут маємо? Маємо приклад посиленого збудження хемічної діяльності рослини якимись хемічними інгредієнтами. Через гібридизацію рослина стає продуктивнішою і то в напрямі, який бажаний і потрібний людині. Хемічна суть цих явищ очевидна. Соки однієї рослини в сполучі з соками другої дають продукт, що має якраз ту якість, яка нам потрібна.

Така сама картина спостерігалась і в тваринництві. Підмішуючи певні хемічні речовини до кормів або годуючи тварин певними ґатунками „хемізованих“ рослин, виводили той продукт тваринництва, який був потрібний.

— Так ми дійшли „хемізації“ рослин на корені, а тварин у стійлах. Ми, до певної міри, „хемізували“ саму фізіологію їх! Дивного, звичайно, в цьому не було нічого. Візьмімо той таки приклад з мигдалем та вишнею. Що робить гібридизатор? Він бере мигдаль і прищеплює його на вишню. Хемік ставить питання інакше. Він каже: я заміню вишню хемічними речовинами, вводячи їх у ґрунт, і матиму той самий ефект, як що не ліпший. І хеміки тут досягли просто таки блискучих наслідків. А що хемічний метод був простіший, вплив його позначався негайно, то його одразу стало можливим застосовувати в масовому масштабі. Та ти сам розумієш, який це переворот внесло в агрохемію.

Вводячи в ґрунт потрібні речовини, стало можливим виводити нові ґатунки фруктів, городини та ягід, при чому чіткістю своєї роботи ці рослини стали схожі на лабораторні апарати. Стало також можливим виводити деревину якого завгодно кольору, офарблювати шерсть на тваринах у бажаний колір, і отак агрохеміки ліквідували цілі галузі хемічної фарб'ярської промисловости, що займала таке велике місце до цього.

Продукти харчування так само були стандартизовані і наблизились своїм хемічним складом до якогось ідеального продукту, як банан, що має в собі жири, білки, вуглеводани, солі й вітаміни якраз у такій пропорції, яка найбільш корисна людині.

Це був перший етап. Другий етап — це перехід до електрокультури в найширшому розумінні цього слова, хоч, звичайно, хемізація й електрокультура йшли поруч і нерозривно.

Професор зазначив, що електрокультура це не те саме, що електрифікація механічних процесів сільського господарства, як ось переключення на електрику оранки, сівки, збирання врожаю, молотби, доїння корів, повна електрифікація молочарства, птахівництва та консервного діла.

— Ясно, що це все пророблено давно. Передача енергії куди завгодно, універсальний мотор, простота, портативність і потужність його спричинилися до того, що електрика давно витиснула всі інші рушії з сільського господарства.

Але з самою електрокультурою справа була далеко складніша, бо тут треба було буквально, що називається, увійти в лабораторію рослини, зважати на багато чинників — світло, повітря, ґрунт, їхній вплив разом на рослину, вплив кожного зокрема.

Багато важили в розвитку електрокультури інститути штучного клімату.

З чого треба було починати? З вивчення того, як рослини реагують на подразнення електрикою, наскільки фізіологія й біологія рослин залежить від електрики. З електрокультурою також зв'язані питання про штучний дощ, питання електрифікації ґрунту та електрифікації насіння і багато інших питань. Вплив атмосферної електрики на рослинність помітили давно, але перший зробив спробу дати наукове пояснення цим явищам професор Гельсінґфорського університету Лемстрем. Відвідавши полярні області, він був вражений тією швидкістю, з якою там розвиваються рослини, дарма що не достав тепла й світла від сонця. Лемстрем дійшов висновку, що очевидно існує якась причина для пояснення цього дивного явища. В подальшому він з певністю встановив, що цією причиною є електричний струм, зв'язаний з північними сполохами, який переходить із атмосфери в землю й назад. Уже перші досліди показали, що електрикою можна колосально збільшити врожаї. Давно також доведено, що електрикою можна змінити саму форму рослини. Нарешті, з розвитком електрокультури стало можливо організувати полярні сади, оранжерії і навіть цілі парки там, де цілими місяцями триває полярна ніч.

Богдан коротко переповів професорові своє величезне здивування й захоплення рослинністю в Польгаймі.

— А втім, — сказав професор, — у цьому немає нічого дивного. **112** Всю рослинність у Польгаймі виплекали тільки за допомогою електрокультури.

— Але як ці рослини можуть витримувати цей вічний день, що там панує?

— Ти не помітив однієї деталі. Крім тих „сонць“, що освітлюють польгаймівські вулиці й майдани, там ще є і спеціальні апарати — ілюміностати або електросвітлостати. Вони якраз розміщені над бульварами і дають потрібне рослинам світло. Вони працюють не постійно, бо їх періодично вимикають і тоді рослини відпочивають. Взагалі, — додав професор, — щодо електрокультури, то полярні країни перебувають навіть у кращих обставинах, ніж ми, бо там можна мати від чотирьох до шести врожаїв пшениці і як правило три врожаї на рік фруктів, але ясно, що для цього потрібні закриті приміщення. Ми трішки скромніші, і збиваємо лиш два врожаї, але й цього нам досить, бо ж наші врожаї не можна, звичайно, зрівняти з вашими — вони перевищують їх у кілька разів!

Професор указав Богданові на щогли, що були розкидані на однакових віддаленнях по саду і по полю.

— Це наші електрокультиватори. Вони призначені для кількох завдань: поперше, ними ми електрифікуємо ґрунт; подруге, з них ми „оббризуємо“ електрикою наші сади й лани; потретє, вони нам служать для поливання. Ті шпичаки, що ти їх бачиш, є антени; ними електрокультиватори притягають електрику з атмосфери. Але вони не тільки притягають її, а й випромінюють, коли нам то треба. Зробімо зараз одну спробу.

Вони підійшли до однієї із щогол, що стояла на гарному постаменті, і професор повернув мечик. Богдан почув у себе над головою легеньке тріскотіння електричних виснаг.

— Я зараз іонізую повітря над нами, — сказав професор. — Дивись, що далі буде.

Богдан підвів голову й побачив, як у них над головою з'явилась біла легенька хмарка, хутко збільшуючись.

Професор дивився на годинник. Хмарка мала правильну круглу форму і скоро темніла. Раптом професор повернув мечик назад. Блиснула невелика ярка блискавка і слідом за цим почувся легкий грім.

— Тікай, — сказав професор Богданові, — зараз буде злива.

Але Богдан не встиг відбігти й десяти кроків, як великі краплі дощу густо почали падати на землю і добре його обмочили.

— Отже ти бачив штучну маленьку грозу, — сказав професор Богданові і з сміхом дивився, як той струшував з себе воду. — Нічого, ми зараз вийдемо на сонце і воно нас за кілька хвилин обсушить.

Дощ після десятиох хвилин ущух і на деревах у соняшному промінні заблищали діамантами краплі води.

Богдан і професор пішли далі.

— Як бачиш, електрокультура поставила наше сільське господарство в зовсім інші обставини, ніж колись. Нам тепер не страшні посухи. Не страшні нам і грози, якими так колись захоплювались поети і описові яких найвидатніші письменники присвячували цілі сторінки і перед якими тремтів сільський господар, — ми їх просто розсіюємо. Волога в повітрі перебуває під нашим пильним контролем і наша рослинність має її в строго одмірених дозах. На своє бажання ми можемо давати чи не давати її рослинам і через те в нас, фактично, не пропадає марно жадна краплина її. Завдяки цьому постали цілком нові питання і про штучне зрошення, і про пустелі і таке інше.

— Так, це дуже дивно! — відповів Богдан, ще й досі остаточно не отямившись від цієї несподіваної небесної ванни.

— Проте, нас цікавить не тільки дощ сам по собі, — провадив далі професор, — що ним ми, коли захочемо, поливаємо наші сади й лани, а й те вдобрення, що є в атмосфері і яке ми разом з дощем даємо нашим рослинам!

— Удобрення в повітрі?.. Ні, я цього не розумію!.. — признався Богдан.

— А тим часом немає нічого простішого, — засміявся професор. — Хімічний склад дощової краплини залежить, головню, від атмосферних впливів. Під час грози, наприклад, у повітрі з'являється озон, що має властивість сполучатися з атмосферним азотом в оксид азоту; із водню й азоту утворюються, під впливом електричних виснаг в атмосфері, аміячні сполуки. Ці речовини потім разом з дощовими краплинами попадають в ґрунт. Правда, цих речовин в дощовій воді дуже мало. Літр дощової води має пересічно 2 мг аміячного азоту і 5 мг азоту в азотнокислій сполуці. Та коли підрахувати, скільки це дасть за рік, то ми

матимемо просто разючі числа. Цікаво, що німецькі вчені ще за твоїх часів підраховали, що на один квадратний кілометр випадало разом з опадами 45 т сполук азоту, або 7,5 т чистого азоту. Для всієї Німеччини, що мала кругло поверхню в 500.000 кв. км, це давало 3.750.000 т азоту, тим часом, як уся німецька промисловість виробляла лиш 400.000 т штучного азоту. Отже, за ціни в 1,4 марки за кілограм азоту, Німеччина діставала на той час атмосферного вдобрення на 5.250.000.000 марок, а вся Європа на 210 млрд марок. Тепер тобі ясно, яку величезну вагу має для нас штучний дощ і як багато важить у цьому електрокультура?

— Дивно!.. Просто дивно!.. — прошепотів Богдан.

— Так, числа колосальні. А штучний дощ ми маємо за допомогою електрики. От тобі перший результат електрокультури. Ми без ніяких витрат на вдобрення, кладемо його в наш ґрунт десятками мільйонів тонн.

Вони підійшли до ділянки, де росли невпсокі дерева з широко розгалуженими кронами. Богдан звернув увагу, що над ними була натягнена найтонша, подібна до павутини, сітка. Деревя мали велике листя і рясно вкриті великими фруктами, похотими на сливу; під прозорою шкуркою в них світився сонцем золотий сік.

Професор підійшов до найближчого дерева, зірвав одну сливу і подав Богданові.

114 — Попробуй.

Богдан обережно надкусив сливу і відчув у роті дивний аромат.

— Що це? — спитав він.

— Слива „Електра“. Ця назва правильна, бо вона вирощена електрикою.

Богдан відчув, що вплив соку сливи майже той самий, що й від живодайних таблеток, що їх він споживав тричі на день: всякі сліди втоми зникли і в організмі почувався приплив енергії.

— Якесь чудо!.. — не міг він заховати свого здивування. — Просто чудо!.. Головно, такий чудодійний вплив на організм!.. Сік цієї сливи схожий на якийсь життєвий елексир, що його колись шукали середньовічні алхіміки.

— Вся штука в тому, що „Електра“ має в собі майже всі речовини, потрібні для людського організму і то в ідеальній сполучі. Смаку надають їй різні хемічні екстракти, що ми їх вводимо штучно в ґрунт. Ось через що так „Електра“ освіжає організм і викликає в ньому бадьорість.

— А для чого тут оця тонка сітка?

— А це сіть електро-веґето-апарату.

— Це теж якась нова штука?

— Навпаки, — засміявся професор, — дуже стара. Старіша, ніж ти думаєш. Цей апарат уперше сконструював російський вчений Шпрехінов наприкінці XVIII сторіччя і тоді ж мав від нього дуже хороші результати; потім за його винахід, як то часто тоді траплялося, забули. Тільки через 150 років про нього

згадали і почали вдосконалювати. Тепер, ясно, наша електрокультура без нього не може обійтись, бо такі апарати є в кожній нашій теплиці, в наших городніх ангарах, особливо на півночі. Електро-вегето-апарати ставляться там, де ми хочемо впростити або скороспілі овочі та городину або де ми, взагалі, з якихось причин хочемо скоротити вегетаційний період та вистигання рослини або прискорити їхній розвиток до повного розквіту. Ці апарати доповнюють наші електрокультиватори. Працюють вони за тими самими принципами.

— На чім заснована його дія і вплив на дерева?

— На електриці, розуміється. З одного боку, ця сітка перебуває в постійному контакті з атмосферною електрикою, з другого, по ній і по ґрунту електро-вегето-апарати пускають електричний струм. Виходить, що утворюється ніби постійне електричне поле, а рослини весь час перебувають в наелектризованій атмосфері,— це дуже спричиняється до їхнього росту і скорочує вегетативний період. Апарати, як і вся сіть, діють автоматично. Наслідки перед тобою. Ця, наприклад, ділянка, дає на рік два врожаї.

— Два врожаї!.. Алеж однієї електрики для цього мало!..

— Звичайно, мало. Потрібна хемія і потрібне хлорофільне зерно.

— А що ви з ним зробили?

— Ми в окремих випадках примусили працювати його інтенсивніше в кілька разів.

— Розкажіть, як ви добулися цього?

— Мені доведеться повернутись до своєї лекції, — сказав професор. 115

— Я з охотою її прослухаю знову.

— Як ти гадаєш, що нам дає всі сільськогосподарські продукти? — спитав професор.

— Земля, звичайно! — відповів Богдан, не задумуючись.

— От бачиш, ти повторюєш поширену помилку, яка панувала сотні років, хоч її спростували агрономи та ботаніки ще в XIX сторіччі.

— Тоді, будь ласка, роз'ясніть.

— Коли ми говоримо про землю й виміряємо нею площу наших ланів, садів, плянтацій тощо, то ми повинні мати на бачності не так землю, як таку, а поверхню, куди падає соняшне проміння.

— Ага, розумію, — відповів Богдан, — знову все повертається до сонця.

— Так, знову повертаємось до сонця. Бо що таке оця слива? Не що інше, як повітря й соняшне проміння.

— Так, я починаю трохи розуміти вашу думку.

— Тепер, що таке рослини? Не що інше, як своєрідні живі лябораторії, апарати, коли хочеш, засвоювати енергію соняшного проміння. Соняшна енергія падає на зелений лист, у клітинках якого хлорофільне зерно зв'язує її у вуглеводанові сполуки; вони в подальшому, переробляються рослинами раз в азотними речовинами, що їх вони беруть із ґрунту, в складні білкові сполуки, які й становлять основні речовини живлення людини й тварин. Тепер ти зрозумів, у чому річ?

— Цілком. Хлорофільне зерно чи скорше весь лист і є той апарат, який покищо найдешевше давав нам органічні речовини й вуглеводани, беручи матеріал для них, в основному, з повітря і переробляючи те повітря чи скорше хемічно зв'язуючи його, тобто азот, вуглець, водень та кисень за допомогою соняшної енергії у вуглеводани, — повторив Богдан.

— Правильно. Однак ми повинні визнати, що цей апарат, як і багато чого іншого, природа дала нам далеко не вдосконаленим. Він міг тільки засвоювати 1% тієї соняшної енергії, що падала на рослини.

— І ви взялися за хлорофільне зерно, щоб його поліпшити? — перебив професора Богдан.

— Звичайно. Подібно до того, як в селекції ми довгим штучним добром, подібно до того, як гібридизацією ми створюємо нові форми рослин і радикально відміняємо їхні основні якості й риси, подібно до цього ми змінили й хлорофільне зерно, щоб воно інтенсивніше „ловило“ сонце. І ми цього досягли.

— Електрикою і хемією?

— Само собою розуміється.

— А тепер ви хочете замінити хлорофільне зерно штучною лінзою й вирощувати в лабораторії сливи „Електра“! От коли я піймав вашу думку, професоре! — засміявся Богдан.

— Я вже під час лекції сказав, що це не зовсім так. Але, в основному, до того йдеться.

116 — Алеж у вас сіють хліб, розводять овочі і так далі. Невже вони так потрібні вам?

— Овочі в нас стоять на другому місці. Нас цікавлять не вони сами по собі, а вітаміни, білки, жири, цукор, що є в них. В колоскових нас так само, насамперед, цікавлять білки, вітаміни, крохмаль. Як ти знаєш, ці речовини споживають у нас у кондєнсованому вигляді. Колишні хлібні заводи у нас заступили білкові й вітамінові фабрики. До цих рослинних продуктів споживання ми що далі, то більше додаємо продуктів синтетичної хемії. Від м'яса ми давно вже відмовились, зате молочарство та птахівництво у нас квітне. Ну, а до того, нам ще доводиться зважати й на саму конституцію нашого організму, який дуже повільно еволюціонує. Звичайно, настане такий час, коли наша штучна „хлорофільна“ лінза та хемія зроблять те, що сільське господарство зовсім відіме.

— Я знаю, — сказав Богдан. — Ще славнозвісний французький хемік Бертело 1894 року намалював картину, де він говорив, що „надійде час, коли кожний носитиме в кишені дозу хемічних речовин і ними задовольнятиме свої потреби в живленні білками, жирами та вуглеводанами незалежно від пори дня й року, дощів і посухи, морозу, граду й шкідників. Тоді настане переверот, що його зараз неможливо навіть собі уявити. Хлібні лани, виноградники й пасовиська зникнуть. Відпаде різниця між родючими й неродючими землями, і, може бути, пустелі стануть улюбленим місцем перебування людей, бо там житиметься здоровіше, ніж на зараженій наносній землі і на болотяних гнило-

сих рівнинах, де тепер хлібороблять. Земля стане садом, в якому можна, при бажанні, вирощувати траву й квіти, кущі й ліс, і де людство житиме в достатку, ніби в золотому віці“.

— Як бачиш, ми до цього й наближаємось, — відповів на це Богданові з легкою посмішкою професор.

Богдан одного дня одержав від Металли радіофонограму; вона передавала записини Зіґфіда прибути до нього на Синє озеро в Гімалаях. Там мали зібратися Русана, Стелла і вона; прилетить Гай; Едвард і Стронґ ось уже кілька днів, як живуть на Синьому озері.

Богдан поклав негайно вилетіти. Він сів на магнетку і через годину прибув до Електрополісу, щоб там пересісти на ракетний корабель і летіти разом з Русаною на Гімалаї; але виявилось, що Русана вже вилетіла кілька годин тому.

Тоді Богдан поспішив до аеропорту, сподіваючись ще застати останній корабель Гімалайської лінії. Проте, його чекало розчарування, — годину тому він теж відбув.

— А коли летітиме ще? — спитав Богдан.

— До ранку вже не буде, — була відповідь.

Доводилось ночувати в Електрополісі. Був вечір. Електрополіс горів міріадами електричних огнів, що тремтіли й відбивалися в тихій воді повноводного Дніпра. Гідроцентрально була похожа на казковий палац, зітканий із самого світла. До міста поспішали аеропляни, на воді сновигали тисячі легких суден.

117

Богдан був зачарований цією панорамою і пригадав, як він колись із товаришем приїздив сюди; тоді це був ще майже голий степ, де тільки но розпочиналось грандіозне будівництво Дніпрельстану. Минуло багато років, а ця споруда не тільки працювала, а й була набагато поширена.

— Так, — подумав сам собі Богдан, — Дніпрельстан був один із наріжних каменів соціалізму.

Він перенісся спогадами в далеке минуле, в ті часи, коли здійснювалась перша соціалістична п'ятирічка, — цей перший план Великих робіт коло оновлення землі, і глибоке хвилювання охопило його. Він увесь віддався спогадам, аж чує позад себе, хтось питає:

— Товаришу, ти хотів летіти на Гімалаї?

Богдан швидко повернувся і побачив перед собою чоловіка і поруч нього юнака.

— Так, хотів. Але ракета вже відлетіла і мені доведеться чекати до ранку.

— Ми зараз летимо на Гімалаї своїм стратопляном. Коли хочеш, можемо взяти тебе з собою, у нас є одне вільне місце.

— Буду дуже вдячний, — відповів Богдан.

— Тоді рушаймо.

Вони піднялись на дах аеропорту, де вже стояв готовий до відліту невеликий стратоплян. Поки вони підіймались, Богдан дізнався, що його нового знайомого звать Світозаром, він з фаху

інженер і тепер із сином подорожує, і йому буде дуже приємно зробити Богданові послугу. Богдан ще раз подякував.

Вони були на даху. Над головами в них прослалось неосяжне склепіння майже чорного неба, всіяного зорями. Одні з них блищали холодно, спокійно, а інші жили чудовим і тремтливим життям, то спалахуючи, то зникаючи. То рухались в усіх напрямках пасажирські повітряні кораблі. Ось один з них швидко виростає на темному небесному фоні і видно, як його прожектори ллють цілі потоки сліпучого білого світла над темною нічною безоднею; те біле світло прорізували сполохи зелених, рубінових та червоних сигнальних огнів.

— Готово, сідаймо! — сказав Світозар Богданові.

Богдан поспішив до кабіни. Не встиг він зайняти вказане місце, як Світозар пустив мотори, апарат зірвався і почав братись угору. Богдан глянув униз і побачив, як швидко тікають назад огні Електрополісу — місто ніби провалювалось кудись.

Від Електрополісу до Евересту було майже 6.000 кілометрів; якби Богдан летів ракетою на висоті 40.000 метрів, то він міг би бути на Синьому озері за якихось півтори години. Світозарів стратоплан летів не вище за 15.000 метрів, зрідка піднімаючись до 20.000 метрів, отже дорога мала забороти кілька годин.

118 Богдан крізь ілюмінатор кабіни бачив темну ніч. Вони вилетіли за ясної години, але незабаром під ними показали товщі хмар. Коли стратоплан пролітав над ними, то хмари від огнів ілюмінаторів спалахували й світилися надзвичайним блиском. Це було внизу. А вгорі, в розрідженій атмосфері, зорі світили так ярко, що при їхньому світлі можна було читати без освітлення дрібні друк.

Зрідка цю товщу хмар пронизували снопи проміння прожекторів і, переломлюючись у тумані випарів, воно розливалось в білясті й безформні світляні плями. Часто спалахували сполохи, — то були сигнали, що вказували пілотові шлях; через яких дві-три секунди вони гасли і стратоплан знову летів серед темної ночі під світлом зір.

Ще вище Богдан бачив інші рухливі й блискучі точки; то пілоти, механіки та навігатори вели свої нічні дирижаблі та аероплани, пошти вантажу, пошти та пасажирів. Зрідка показувались великі сузір'я вогнів — то значило, що вони пролітали над якимось великим містом.

Коли пролітали над Паміром, то на сході небо ледве-ледве порожевіло, а потім раптом викотилось сонце, океан проміння залив увесь гірський ландшафт, і він світився своїми верховинами, льодівцями та фірновими полями. Богдан, зачарований, дивився з 15.000-кілометрової висоти на цю дивну й незабутню картину, аж ось перед ними виріс другий гірський хребет — Куенлунь, потім пішов Тибет і, нарешті, показалися Гімалаї.

Серед маси верховин, пасом, глибоких западин та окремих шпиль здімав свою шапку Еверест, висота якого досягала 8.882 метрів, Кінгджінга — 8.583 метри, Далавагірі — 8.182 метри. Синьо-бірюзово блиснула вода. Стратоплан, облетівши кругом

Еверест, почав плавно знижуватись і за кілька секунд увійшов в аеропорт. Богдан розпрощався з Світозаром та його сином і поспішив до вказаного Металлою готелю. Увійшовши у свою кімнату, він хутко роздягся і, стомлений подорожжю, зараз же заснув.

Богданові приділили прекрасну велику кімнату з видом на гори; він прокинувся надвечір, прийняв ванну, переодівся і вийшов на терасу. Звідси перед ним прослався чарівний краєвид.

На заході велично заходило гірське пасмо за сонце. Льодівці верховин променіли голубим сяйвом і червоно полуменіли. Серед них височівся Еверест, а на ньому, здавалося, спочивало само небо.

Нижче, на гірські тераси, що повільно здіймалися догори, лягали сині тіні. Внизу Синє озеро, гігантський сапфір, опрацьований в рамки з зеленого ізмуруду прибережних дерев; вода в ньому була прозора і вилискувала ніжноблакитним кольором, який непомітно переходив у зеленкуватий.

Навколо була тиша, яка буває тільки на великих гірських висотах. По обидва боки озера простяглась прекрасна широка дорога, затінена дубами, буками, ялинами і ще якимись чудовими деревами невиданої форми. Далі були розкидані галявини, а на них купи декоративних дерев і квіти розпустили свої пуп'янки, напоюючи повітря ароматом; з гір спадали безліч струмків, водоспадів і, плигаючи з каменя на камінь, з прискалками на прискалку, то весело дзюрчали, то з шумом розбивались, даючи з урвищ і розсипаючись па срібну легку піну, від якої над ними стояв ніби туман.

119

Галявини переходили в чарівні долини; вони ховали в собі ніби якусь таємницю, що вабила зайти до них. Іноді при вході до таких долин чітко вирізнялись чорні скелі й шпалі, і, подібно до кам'яних старих демонів, стерегли входи до них.

У долинах, на галявинах, на гірських терасах, серед куп дерев і серед альпійських лук укритих чарівними квітами, стояли то велічні, то маленькі будинки, тієї легкої й гармонійної архітектури, трохи суворої в своїй простоті і одночасно чарівної, — що так розцвіла в цей щасливий вік.

До Богдана донеслись знизу голоси і веселий сміх. Він глянув туди і побачив групу з п'ятьох душ — двоє чоловіків і три жінки. Чоловіки були стрункі й високі; у жінок волосся вилискувало вороновим крилом, а кризь смугляву шкіру обличчя пробивався ніжний рум'янець. Це був уже зовсім інший тип краси південної, з великою домішкою індійської крові. Вся компанія зупинилася в тіні велетенських гірських ялин коло білого портика і про щось весело розмовляла. За кілька кроків від них з ласкавим шелестом та плюскотом розбивалась об берег вода в озері.

Богданові раптом захотілося побачити Металлу і він пішов до неї; але її не було, тільки диктофон повідомив його, що вона

вийшла і повернеться за півгодини. Він тоді спустився вниз на берег озера. Воно прослало перед ним свою синю гладінь, яка поступово переходила у ніжнорожеву, а далі в густі пурпурові мааки; у тихій воді, що була схожа на розтоплене золото, відзеркалювались прибережні дерева, будинки, портики, вілли, гори зі своїми лісами й верховинами, вкритими снігом та вічною кригою. На воді завмерло кілька човнів і яхт із білими, що тепер здавалися рожевими, вітрилами, які безсило опали, чекаючи на вітер; пронеслось кілька глісерів, спінюючи воду й розбризкуючи розтоплене золото її; кілька таких глісерів тихо качалися коло готелю на причалах; угорі швидко проносились лискучі аеропляни; увесь світ навколо був напоєний великою сумирністю, у ньому була розлита тиха радість, уся картина була така чудова й прекрасна, що смуток Богдана так само раптово зник, як і з'явився.

Синє озеро було теж із серії тих споруд, що їх людство збудувало, коли воно остаточно скинуло з себе капіталістичне ярмо і вперше відчуло себе господарем всієї нашої планети. Воно розпочало реорганізовувати землю. І от, між іншим, коли постала потреба в нових колосальних джерелах енергії, взялися збудувати на гімалайських верховинах великі сонячні станції для акумуляції сонячної енергії, а також електрифікувати великі індійські річки — Ганг, Інд та Брамапутру в їхній верхній течії.

120

Синє озеро лежало в долині Брамапутри. Брамапутра бере свій початок на Тибетському узгір'ї недалеко озера Манасаровар на висоті 4.700 метрів над морським рівнем, тут вона називається Цзанг-по (що значить, по-тибетському „річка“) і тече вздовж північної підосви Гімалаїв, направляючись на схід південним Тибетом. Далі, під ім'ям Дихона, вона повертає на південь, прорізує дикі міжгір'я в гірських пасмах східних Гімалаїв і крутою бистриною, на порівняно короткому протязі течії, спускається більше, ніж на 2.500 метрів на рівнинні індійські простори. Ось на цьому місці й вимурували величезну дамбу, що мала зупинити води Брамапутри та її припливів. Так утворилось Синє озеро, завдовжки з кілька сот кілометрів. З нього вода зі скаженою швидкістю текла дериваційними трубами кілька десятків кілометрів вниз і падала на турбіни гідростанції, що була побудована нижче.

Богдан задумано дивився на озеро, коли до нього підійшла Металла; вона теж кілька хвилин мовчала. Потім сказала з захватом:

— Богдане, ти тільки подивись на це озеро. Десятки тисяч людей були кинуті сюди. Вони пробили тунелі в гірських надрах, вони побудували титанічної величі й моці греблі, вони наповнили цю долину водою і от ти маєш перед собою це гірське озеро. Кілька мільярдів кубометрів води, кілька сот мільйонів кіловат енергії дають його турбіни, що потім транслюється до Індії, до Тибету, до Сибіру і навіть далі. На горах поставили люди сонячні машини ловити його тепло й світло. Там збудовані прекрасні санаторії та аеропорти. Памір — цей неприступний коліс Дах світу, Гіндукуш, Куень-Лунь, Гімалаї, — все

це тепер наше, все це людство перетворило на найкращі куточки нашої планети!

— Мені зрозумілий твій захват, — відповів Богдан. — Ви маєте право всім цим пишатися. Але й я цим пишаюся. Бо все це розпочинали ми, наше покоління, покоління наших батьків, наша партія, наш пролетаріят, СРСР — ударна бригада пролетарської революції. Саме там уперше повалили капіталізм і зачинався соціалізм!

— Так, я це знаю. Саме цим ваша доба й велична. Але скажи, Богдане, хіба тобі не радісно бачити, як ваші мрії тепер здійснені та втілені в життя?

Помовчали. Потім Металла взяла Богдана за руку і, як йому здалося, якимось особливим голосом, ніж звичайно, сказала:

— Ну, ходім. Нас уже напевне ждуть.

— А де Гай та інші?

— Вони пішли раніше.

Вони перейшли галявину, вкриту густим зелом з розсипаними по ньому різнобарвними квітками, і вийшли на нешироку стежку, яка непомітно підіймалася вгору. З кожним поворотом її відкривалися нові, все чарівніші картини. Нарешті вони порівнялися з невеличкою долиною.

— Це сюди, — сказала Металла.

Богдан побачив рожеву віллу, яка потопала в цілих водоспадах червоних троянд. На терасі стояли Гай, Стронг, Стелла, Русана, Едвард і махали до них руками.

— Скоріше, бо Зігфрідові нетерпеливється вас бачити!.. — гукнула Русана.

Але назустріч їм поспішив сам Зігфрід і сердешно привітав Богдана.

— Я особливо радий бачити тебе, наш молодий гостю, і вітати в себе!.. — сказав він.

Вони зійшли на терасу і пройшли до кімнати, що мала двоє великих вікон у формі льоджій; одно з них виходило на захід і з нього було видно мальовничу затоку, що глибоко врізувалась в долину і вся світилась і пролизувалась золотим промінням, друге виходило на південь і з нього відкривався величний вид на гори і на верховини Евересту, Гавріанкару і далеко на Далагагірі, що здавалися звідси, знизу, недосяжними й неприступними.

Кімната мала напівциркульну форму; у ній стояло два великі столи, де, поруч радіоекранів, радіофонів та диктофонів (річ у тому, що Зігфрід звідси часто читав свої лекції слухачам у всіх кінцях світу) було багато стародавніх книжок; у стінній ніші теж стояли старі книжки, виблискуючи крізь скло своїми спинками; уздовж другої стіни стояла бібліотека книжок-фільмів. По кімнаті стояло кілька фігелів і посередині великий круглий прекрасної роботи стіл якогось чудесного рожевого кольору, що ніби світився асередині. Угорі навколо всієї кімнати ішов широкий карниз у вигляді фріза зі сценами із робітничого життя; із-за цього карніза лилося в кімнату м'яке світло.

Надворі вечоріло. Синій присмерк насувався на долину й на озеро. Тільки гірські верховини ще полуменіли; але поволі й вони згасали й меркли; на небі показались перші зорі; верховина Евересту спалахнула вогнями своєї станції та численних санаторій, що були на ній; у небо сяйнуло світло з прожекторів і зупинилось на ньому світлими стовпами; потім від них відділилось кілька пасом і лягли на гори; було схоже, що хтось перекинув надзвичайно легкі й тремтливі містки через темні гірські безодні з верховини на верховини, що спалахували на мить у темряві білим світлом; у цьому світлі, такому тавмничому, безшумному й тремтливому, що розсікало ніч на сектори, губилось у високоствях і лежало на горах, прикро виступала темна зелень дерев і обриси скель та гір; над озером засвітилися тисячі вогнів, відбиваючись у воді; там теж було небо, будинки, береги, вогні, світло з прожекторів; це нероальне, химерне, фантастичне, схоже на мариво, вражіння ще більше посилювалось, коли на воду набігав вітер; тоді це підводне царство прибирало найфантастичніших форм, — будинки ламалися, гори зсувались, падали вниз колони, дерева згинались ніби під подувом гурагану; вітер ущухав і знову все ставало спокійним і на місці; над озером часто, подібно до метеорів, проносились аеропляни, світлячки всіма своїми ілюмінаторами; а ще вище кометамп пролітали стратопляни на швидкості і на північ, на схід і на захід.

122 Зігфрід уважно стежив за виразом Богданового обличчя; решті сказав:

— Ну, як тобі подобається в нас? Яке вражіння робить на тебе все це?

— Прекрасне, — відповів Богдан. — Але коли я дивлюсь на все це, коли вивчаю ваше життя і ваші досягнення, то моя думка якось мимоволі повертається до минулих часів, що їх так несподівано для себе я покинув. І самі собою напрошуються порівняння.

— Так, так! Прошу, прошу! — захоплювався Богдана Зігфрід. — Це дуже цікаво.

— Бачите, — і Богдан оглянув усіх блискучими очима і на мить зупинив свій погляд на Металлі, яка не зводила з нього очей, — бачите!.. Коли я дивлюсь на ваші станції, на ваші міста, заводи й фабрики, на ваші шляхи, машини тощо, то в мені підіймаються гордощі піонера, що побачив буйні парості своєї тяжкої праці, а його мрія втілюється у життя і стала реальністю. Так, гордощі. Про це ми вже говорили з Металлюю, ідучи сюди. Так от, — ми піонери, зачинателі вашої дивної культури й цивілізації. Ми перші повалили владу капіталістів на одній шостій частині суходолу. Ми відбили натиск світового імперіялізму. Ми — пролетаріят СРСР — розбили контрреволюцію. Крізь блокаду, голод і холод, крізь бурі і грім громадянської війни прорвалася пролетарська революція. Що тоді було? Радянська земля лежала в згаринах та руїнах. Фабрики й заводи стояли. Залізничні ледве животіли. Шахти були залиті водою!

Більшовицька партія кидає гасло: — „На фронт боротьби з господарською руїною!“ — І мільйони стають під трудові прапори.

Живуть під ними, боряться й перемагають. Партія й робітничі класа взялися відновляти своє господарство. Почали з малого: ремонтували старі заводи, фабрики, цехи; боязко прибудовували перші радянські цехи; далі, ширше й ширше розгортається будівельний фронт. Закладаються перші гіганти, мільярди кидаються в бій за соціалістичну індустрію. Революційним запалом тисяч і мільйонів стають в шереху гіганти радянської індустрії. Народжується перша п'ятирічка. Через рік пролетарські маси висуюють „зустрічну“ — п'ятирічка за чотири роки. Зростає ентузіазм, ударництво, соцзмагання. На сцену виходить герой праці, ударник соціалістичного будівництва. Сама праця перетворюється на справу честі, справу слави, справу звитяги й героїства. Ламається старе село Бурхляво зростає колективізація, ширяться радгоспи — ці соціалістичні фабрики рільництва. Викорчовуються рештки капіталізму на селі і на базі суцільної колективізації села ліквідується глитаїня як класа. На 14-му році революції пролетаріят СРСР закінчує побудування фундаменту соціалізму. СРСР стає соціалістичною батьківщиною міжнародньому пролетаріатові і всім пригнобленим народам. Він стає величезним огнищем пролетарської революції в цілому світі. Він стає прообразом прийдешньої Всесвітньої комуні.

— Прекрасно, чудово! — шепотів Зіґфрід, потираючи руки і жадібно слухаючи Богдана. Решта слухала мовчки.

— Чому ми були зобов'язані своїми перемогами? Це прекрасно висловив тов. Сталін у своїй промові на конференції робітників промислових підприємств в лютому 1931 р. (в 14 році Революції). — „Робітничі класи СРСР, — сказав він, — є частина світової робітничої класи. Ми перемогли не тільки зусиллями робітничої класи СРСР, нас підтримала світова робітничі класи. Без такої підтримки нас давно б розклювали. Кажуть, що наша країна є ударна бригада пролетаріату всіх країн. Це гарно сказано. Заради чого підтримує нас міжнародній пролетаріат, чим ми заслужили на таку підтримку? Тим, що ми перші кинулися в бій з капіталізмом, ми перші встановили робітничу владу, ми перші почали будувати соціалізм. Тим, що ми робимо діло, яке на випадок успіху переверне весь світ і визволить цілу робітничу класу. А що треба для успіху? Ліквідувати нашу відсталість, розвинути високі більшовицькі темпи будівництва. Ми мусимо рухатися вперед так, щоб робітничі класи цілого світу, дивлячись на нас, могла сказати: он він, мій передовий загін, он вона, моя ударна бригада, он вона, моя робітничі влада, он вона, моя батьківщина, вони роблять своє діло, наше діло — добре, — підтримаймо їх проти капіталістів і роздмухаймо світову революцію!“

Богдан замовк; всі теж кілька секунд мовчали. Потім заговорив Зіґфрід.

— Те, що намалював нам зараз Богдан, справді було героїчною дією. Це була доба великих пролетарських революцій та велетенських класових боїв пролетаріату з буржуазією. У величезному історичному фільмі визвольної боротьби пролетаріату,

що, як відомо, тривала багато років підряд, брали участь мільйони борців. Вони боролися під прапором Комінтерну, під прапором пролетарської революції. Отже, коли й можна кому небудь завдячувати перемогою в цій боротьбі, так це, насамперед, їй. Це вона вела на останній бій з прогнилим і жорстоким старим світом своїх бійців і тисячі пролетарів з вигуками: „Хай живе Революція!“ — вмирали під червоним стягом за те краще „Завтра“ людства й своєї кляси, що є нашим „Сьогодні“, що його проголосив і що за нього самовіддано боровся пролетаріят!

— Мені дуже важко уявити тодішній світ, — призналася Стелла. — Це якийсь бедлам, якась скажена гонитва за прибутками, якась нездорова гонитва за насолодами представників панівних класів! Просто не віриться, що це було так. І однак це було так! І потім ці страшні контрасти. Колосальні багатства в руках окремих осіб і поруч страшна бідність, голод, холод, хвороби. Марнотратство — і брак грошей, щоб купити шматок хліба. Перших були тисячі, що найбільше десятки тисяч, і других — були сотні мільйонів!

124

Світ тоді, справді, являв дивну картину марнотратства, безумств та анархії. Це був світ капіталістичний. Людство, здавалося, стояло перед прірвою, куди його штовхав капіталізм. Але світло народам явилось зі Сходу. Перша імперіялістична війна була страшною гекатомбою на честь капіталістичного Молоха — бога наживи і кров жертв цієї війни кричала про страшний злочин купки паразитів проти трудящих мас. Не багато розумів зберегли за цих страшних кривавих часів ясність ума і вірність принципам комунізму. Тільки Ленін та його група високо тримала прапор міжнародної пролетарської революції і кинула гасло: — „Війна війні!“ — „Проти війни імперіялістичної війна класова!“ У Леніна це не була фраза, це була для нього програма дій, що її він неухильно проводив в життя. Коли вибухла революція в Росії, Ленін і його партія організують пролетаріят, викривають буржуазію та її прихвостів-есерів та меншовиків і через сім місяців валять капіталістичну владу. Жовтнева революція поклала початок соціалістичній ері на нашій планеті. Ленін та його партія, як уже тут зазначав наш друг Богдан, з дивною мужністю боронили першу соціалістичну республіку від капіталістів; партія з такою самою мужністю й відвагою робила діло свого вождя і після його смерті. І от СРСР поволі стає „іншою планетою“, як заявляли робітники, що приїжджали сюди, серед капіталістичного світу, що перебував в стані хаосу.

Народи лежали під капіталістичним пресом. Його важка п'ята давила на всі трудящі класи, насамперед, на пролетаріят. Цілі раси були закуті в капіталістичні кайдани, цілі суходоли обернулися в свої колонії і дев'ять десятих населення земної кулі були, фактично, його рабами. Він руками кривавого Гоміндану розстрілював китайських комуністів; голандські капіталісти те саме робили на о. Яві; французи сотнями розстрілювали повстанців в Аннамі; англійці тримали в ярмі 300 млн. індусів.

Всюди, за винятком СРСР, була та сама картина: моря крови, грабунок, насильства!

— Цих насильств не могли навіть заховати буржуазні письменники, — сказала Русана. — Наприклад, буржуазний французький письменник А. Льондр у своїй книзі про екваторіальну Африку, що мала назву „В країні чорних“, наводить факт, коли для того, щоб прокласти 140 км залізниці, поклали 17000 трупів негрів. Другий американський буржуазний письменник Паркер Томас Мун наводить просто таки жахливу статистику. — „В екваторіальній Африці, — каже він, — 1900 року було 10 млн. негрів. 1913 року їх зосталося 5 млн. На 1921 рік їх число скоротилось до 3 млн. 1931 року їх нараховували лиш 2 млн.“

— Так, це жахливі цифри, але вони не виключні. Це просто система, — сказав тихо Гай. — Капіталізм, іменно, спочивав на кістках мільйонів трупів. Запах людської крови був для нього наймиліший, бо вона давала найбільші прибутки.

— Злочини капіталістичної системи ще збільшувались від страху перед соціальною революцією. Капіталісти жорстоко переслідували робітничу класу та її робітничі організації. Капіталісти створили й широко використовували так званий фашистський рух, що мав за головну мету боротися з революційним рухом, — додав Зіґфрід.

— Не забувайте, — сказав Богдан, — що капіталісти вели боротьбу проти робітничої класи не тільки за допомогою і через фашистів, але й за допомогою соціал-фашистів чи соціал-демократів. „Соціалісти“ цілком обернулися на буржуазну партію, а соціал-демократія стала за головну підпору буржуазії серед робітничої класи.

— Еволюція соціал-демократів, справді, дуже характерна. Це безперервний ланцюг зради та ренегатства. А II Інтернаціонал був інструментом у руках капіталістів, яким вони довгий час обдурювали та ошукували робітничу класу. Не було того злочину буржуазії проти пролетаріату та проти СРСР, що б його II Інтернаціонал не ухвалив! — вигукнув Зіґфрід. — Він брав найактивнішу участь у підготованні нових імперіалістичних і колоніальних воєн та в організації контрреволюційних замахів і інтервенційних змов проти Радянського союзу!

— Зрада ця почалась ще з часів першої імперіалістичної війни, — сказала Металла. — Виходить, що панове „соціалісти“ кинули під ноги генералам усі свої резолюції проти війни!

— Авжеж, — підхопив її слова Зіґфрід. — „Національні“ секції соціалістів оголосили для пролетаріату кожної країни за святий обов'язок боронити свою буржуазну батьківщину, тобто буржуазію. Це було найбрутальніше порушення всіх принципів інтернаціоналізму, найбезсоромніша зрада міжнародних і класових інтересів робітничої класи!

— Але невже робітники не розуміли цього? — спитала Стелла. — Невже вони не бачили цієї зради своїх „вождів“?

— Треба зважати на величезний психоз війни, особливо в перші дні, — відповів на це Гай. — Мій дід теж брав участь

у першій імперіялістичній війні, так він розповідав, що спершу він, дійсно, вірив у те, що робив справді святе діло, боронячи „царя-батюшку“ та „Русь святую“.

— Капіталісти пустили в діло всю свою машину, — сказав Богдан. — Їм це було вигідно. Адже війна несла їм величезні прибутки. Кров, що лилася на всіх фронтах, верталась до сейфів купами золота. Заради цих прибутків капіталістам не жалко було салдатів, цього гарматного м'яса, як їх презирливо називали генерали.

— Справді, становище салдатів було найжахливіше, — зауважила Русана. — Мені пригадується місце з книги Ремарка „На західному фронті без змін“, що свого часу чимало нашуміла, де він описує картину війни такими словами: — „Гураганний огонь, перепинний огонь, міни, гази, танки, кулемети, ручні гранати — все слова й слова, але вони містять у собі всі страхіння світу. Наші обличчя покрились коростою бруду, наші думки спустошені, ми смертельно втомилися; коли треба йти в атаку, то багатьох доводиться розштовхувати, щоб вони прокинулися і йшли вперед. Очі в нас опухли, руки зранені, коліна кровоточать, лікті у виразках. Минають дні, тижні, місяці, роки. По блідих обличчях мручих ми бачимо, як пролітає час мимо нас, ми їмо, лежимо, кидаємо гранати, стріляємо, вбиваємо, спимо, ми ослабли й отупіли, і нас підтримує лиш думка, що, тут є ще слабші, отупіліші, безпомічніші, що широко розкритими очима дивляться на нас, як на богів, бо ми іноді вміємо уникнути смерті“.

126

— Але це ще не все, — відповів Богдан. — Цивілізація буржуазії під час війни доходив того, що галасуючи про оборону „батьківщини“, вона водночас і продавала її інтереси „ворогам“. Документально встановлено, що Німеччина через неутральні країни експортувала патрони, а на обмін одержувала кавчук, жири, масло. Англійська фльота, бившись з німецькою коло Скаґераку, мала оптичні прибори, доставлені їй за 6 місяців перед тим від німецьких фірм Цейса та Герца. Німецькі салдати, йдучи на штурм Вердену, гинули на колючому дроті, що був приставлений за два місяці перед тим до Франції через швейцарський кордон від фірми „Магдебург Драт унд Кабельверке“.

— Так ось цю братовбивчу бійню і благословили соціал-демократи, — говорив далі Зіґфрід. — Благословили во славу святої буржуазії власности та золота — цього справжнього бога біржі й капіталу. Але найпотворнішим у всій цій трагедії було те, що соціал-демократи аргументували від соціалізму і намагалися довести, що не їхня буржуазія винна у війні, — навпаки, вона бореться „за права народів“, „за цивілізацію“, „за демократію“, — а винна в усіх страхіннях війни, у тій руїні, що вона її несла, буржуазія їхніх „товаришів“. Отже, за „соціалістами“ виходило, що коли німецький робітник стріляв у французького робітника, то він, на думку німецьких соціал-демократів, „боровся за соціалізм“. Але й французький робітник, стріляючи з наказу своєї буржуазії в німецького робітника, теж „боронив соціалізм“. Так виходило за їхньою логікою!

— А коли скінчилася війна, то як вони дивилися в очі один одному? — спитав Едвард.

— Очима авгурів! — сказала Русана.

Всі засміялися. А Богдан сказав:

— Вони зібрали конгрес, вилили моря крокодилячих сліз над жертвами війни, оголосили священну війну більшовикам і благословили імперіялістів на інтервенцію проти радянської республіки, після чого урочисто відпустили один одному гріхи, — що їм було іншого робити, адже в усіх їх однаково руки по лікті були в пролетарській крові. Вони й надалі вірно служили своєму хазяїнові. В найкритичніші для буржуазії моменти вони брали владу до своїх рук, при чому кожного разу це проголошувалось як початок якоїсь „нової ери“ для пролетаріату. Але проходив гострий момент, гроза минала, і буржуазія проганяла своїх льокаїв з міністерських місць, щоб тримати владу в руках своїх людей. Однак це мало впливало на поведінку соціал-демократів, вони й надалі льокаїстували. Капіталісти бували іноді так задоволені зі служби соціал-демократів, що доручали їм посади катів над пролетаріатом, посади, як відомо, найвідповідальніші. Треба віддати справедливість соціал-демократичним міністрам, вони ні разу не зрадили інтересів своїх хазяїв.

Зігфрід сказав на це:

— Картина, що Ю намалював тут Богдан, цілком правильна й правдива. Але на цьому соціал-демократи не зупинилися, вони пішли в своєму угодовстві далі. Цергібелі, Зеверінґи, Макдоналди і інші роастрілювали робітничі демонстрації, кидали комуністів до в'язниць. Ця зрада дійшла свого апогею під час великої економічної кризи на початку 30-х років ХХ сторіччя, що потрясла основи капіталізму, та під час другої імперіялістичної війни.

Криза ця наочно показала, що капіталізм, як економічна система, себе вичерпав, що він загниває, що це гняття песе нечувані страждання мільйонам трудящих мас. Вона довела, що капіталісти далі нездатні ні керувати, ні організувати економіку, бодай у капіталістичному розумінні. Утворюється величезна постійна резервна армія безробітних, яка 1931 року досягає 42 млн. чоловіка. Мільйони здорових робітників стають зайвими. Заводи стають, домни гаснуть, банки лопаються, вся система розхитується, бо продукційні сили переросли капіталістичні рамки, капіталізм став великим тягарем, гальмом, що затримував дальший поступ суспільства, науки, техніки, життя. Він своїм подихом напівтрупа отруював усе. Вихід із цього становища був один — пролетарська революція!

Ось один із малюнків, узятий мною із тодішніх часів і який можна було зустрінути майже щодня в пресі... „Перестають диміти фабричні димарі... З усіх місцевостей надходять жахливі відомості про закриття шахт і фабрик, про безробіття і про привид голоду, що підкрадається під стріхи робітничих осель. Повідомлення ці стали звичайними, так само, як звичайними були під час світової війни повідомлення про десятки, сотні, тисячі,

мільйони вбитих, — одначе, коли розібратися в тій трагедії, що розгортається навколо... то жах і тривога охоплюють нас не тільки за долю близьких... але й за власну долю. — Мури навколо заводів схожі на цвинтарні мури між життям вулиці і могильною тишею, що панує на фабриках. Подібно до руїн або надгробків, стирчать численні фабричні будівлі. Темрява вкрила східці, що нагадують східці до підземелля. Ніде не видно жадної живої душі!.. „Така картина за тих часів була загальною для більшості промислових районів у капіталістичних країнах, — додав Зіґфрід.

А в СРСР в цей час усі димарі диміли, розгорталось величезне будівництво. Пролетаріят пускав завод за заводом. Третього вирішального збудували 518 нових фабрик та заводів, з них деякі велетні, що їм не було рівних у світі, і заклали 1040 МТС на селі!

— Правильно. Тим часом, як капіталізм розкладався і йшов до загибуні, соціалістична республіка хутко йшла до розквіту, п'ятирічка успішно виконувалась, СРСР будував соціалізм. Це вказувало шлях робітничій клясі капіталістичних країн.

— Як капіталісти та її преса поставились до п'ятирічки? — спитав Стронґ Богдана.

128 — П'ятирічку капіталісти зустріли спершу глузом. Капіталістичні й соціал-демократичні „теоретики“ оголосили її божевільною вигадкою, більшовицькою фантазією, яка зарані засуджена на провал і про яку не варт навіть серйозно говорити. Проте, їм скоро довелось розчаруватись у такому своєму легковаженні і змінити презирливий тон на інший. Успіхи в проведенні п'ятирічки викликали страх і ненависть до СРСР ще більший, ніж був досі. Річ у тім, що після громадянської війни та проголошення так званого непу буржуазія сподівалась, що більшовики „порозумішають“ і СРСР поступово еволюціонізує до типу звичайної „демократичної“, тобто капіталістичної держави. П'ятирічка розбила всі сподіванки на таку еволюцію. Це доводило, що більшовики не тільки взялися будувати соціалізм, а й успішно виконують програму цього будівництва. Перша п'ятирічка — то фундамент соціалізму в СРСР. І от буржуазія гарячково починає добирати способів зірвати соціалістичне будівництво в СРСР та повалити диктатуру пролетаріату. Організовується широко шкідництво та посилено готується інтервенція.

— Ми б хотіли, щоб ти ширше зупинився на цьому надзвичайно інтересному й важливому етапі боротьби буржуазії проти СРСР, — попрохав Зіґфрід.

— Це забере багато часу, — сказав Богдан.

— Нічого, нічого, бож нам важливо знати деякі деталі цієї справи.

— Просимо, просимо! — підтримали Зіґфріда інші.

— Так от, — почав Богдан, — було б дуже помилково розглядати шкідництво реакційних кіл спеціалістів, як явище випадкове, епізодичного характеру, не зв'язане з ходом пролетарської революції в середині країни і з міжнародним станом робітничо-селян-

ської республіки. Шкідництво, що чинилося протягом багатьох років союзній промисловості, є один із виявів непримиренної антирадянської боротьби класових ворогів пролетарської диктатури та соціалістичного будівництва.

Тим часом, як робітничі класи на всіх етапах життя республіки одбивала скажений натиск інтервенції, коли вона самовіддано працювала над відновленням зруйнованого народного господарства, коли, нарешті, країна вступала на шлях соціалістичної реконструкції, — шкідницькі організації не припиняли своєї діяльності, що їй надихали колишні власники й агресивні угруповання закордонної буржуазії.

Шкідництво з такою ж історичною закономірністю було викликане до життя скаженим опором Жовтневі від поваленої буржуазної класи, як і всі інші спроби антирадянської боротьби: білогвардійські повстання, терор, інтервенція. Через це шкідництво слід розглядати як основну тактичну форму, створену своєрідністю обставин боротьби на економічному фронті. Цілком очевидно, що 1918-20 років, рівнобіжно з розвитком громадянської війни, не могла не виникнути прихована, темна боротьба реакційних сил у галузі промислового життя країни в ім'я повороту фабрик та підприємств до рук буржуазії.

Створенню шкідницьких організацій на базі реставраційних стремлень буржуазії допомагали — соціальний склад інженерських верхів, їхнє ставлення до Жовтневої революції і спільність інтересів із колишніми власниками. Основна керівна група членів шкідницьких організацій складалася з осіб, нерозривно зв'язаних усією своєю ідеологією і матеріальними інтересами з буржуазно-поміщальським ладом. Насамперед слід зупинитись на категорії колишніх капіталістів, що володіли до Жовтневої революції промисловими підприємствами, що були учасниками акційних товариств і власниками великих банківських вкладів. Вони були центральними фігурами антирадянської діяльності. Крім колишніх капіталістів, політичне обличчя особового складу організацій визначали також військові інженери, що посідали визначне становище за старого режиму; вони були надійні ляндекнехти капіталу і непримиренні вороги пролетарській диктатурі.

З цими завзятими шкідниками тісно зросталась група старих спеціалістів, що не мали в минулому ні підприємств, ні капіталів, але посідали управілеюване правове й матеріальне становище при колишніх власниках. Це той самий верхівний прошарок інженерства, що його один із шкідників назвав „обер-офіцерами капіталу“. Своєю ідеологією, що формувалася протягом багатьох років, особливими зв'язками з представниками буржуазії, нарешті, через звичку працювати дореволюційними методами, ці люди не могли примиритися з існуванням радянського ладу. Надто складний комплекс найрізноманітніших мотивів — ідейних, моральних, службових, матеріальних та кастових — штовхав їх на боротьбу за реставрацію капіталізму тими методами, що прямо впливали з їхньої технічної спеціальності, а саме шкідництвом і зривом індустріалізації країни.

Тактика шкідницьких організацій, як я вже згадував, тісно залежала від міжнародного стану робітничо-селянської республіки. Інакше й не могло бути, бо шкідництво, будучи зброєю для повалення радянського ладу, було в руках колишніх власників та світового капіталу.

Надії на неминуче і при тому скоре падіння радянської влади під натиском інтервенції й блокади накладали 1918-20 років особливу ознаку на антирадянську діяльність контрреволюційних угруповань. В цей період шкідницька тактика й директиви колишніх власників сходили до консервування підприємств, затримки їхнього пуску, скорочення експлуатаційної роботи і до утаювання надрів від використання їх радянською промисловістю.

Обстановка міжнародня і в середині країни різко змінилася після розгрому інтервенції. Капіталістичний світ утратив надію на повалення радянської влади озброєною силою. Наступила „передішка“, як називав цей етап Ленін, перед новими нападами та війнами проти СРСР. Але це, звичайно, не значило, що буржуазія відмовилась від боротьби, остаточно склала зброю; навпаки, боротьба тривала далі, тільки іншими засобами, вона набрала тільки інших форм.

130 Європа в той час переживала гостру економічну кризу, породжену імперіалістичною війною і виходом радянського ринку з системи світового господарства. Після ганебного провалу інтервенції дипломатам треба було вишукувати нових методів для „одживання більшовизму“. Провісником мирної тактики став найгнучкіший політик буржуазного табору — англійський прем'єр-міністр Ллойд-Джордж. Наспів виготована теорія одмирання радянського ладу під впливом економічних зноски з капіталістичними країнами була покладена в основу дипломатичного наступу на робітничо-селянську республіку.

Року 1922 відбулася конференція в Генуї та в Газі, куди вперше були запрошені представники від радянського уряду. Сутічка двох світів, що розгорнулася навколо так званого „російського питання“, яскраво висвітлює нові тактичні форми боротьби проти диктатури пролетаріату. Капіталістичні держави подають спеціальний меморандум, де основною вимогою було — повернути закордонним власникам націоналізовані підприємства, або, на лихий кінець, компенсувати збитки, давши їм концесії. Ця ідея ліквідувати радянський уряд реставрацією опорних пунктів капіталізму становить прихований зміст ультимативних пропозицій європейських дипломатів.

Сподіванки імперіалістів були безсумнівні. Буржуазія була певна, що Радянська республіка, знесилена інтервенцією, голодом та господарською руїною, дозволить широку експансію приватного капіталу в економіці країни. Генеральна ставка робилася на захоплення командних висот у народньому господарстві колишніми власниками і, в наслідок, переродження країни Рад в державу, що має в основі приватно-капіталістичний лад.

Міжнародні конференції 1922 року оставили після себе загальне тактичне настановлення для всього буржуазного табору: це

запровадження приватного капіталу під виглядом концесій, завоювання економіки країни і наступна ліквідація пролетарської диктатури.

Керівниками наступу закордонного капіталу були найбільші угруповання колишніх власників, а безпосереднє технічне виконання антирадянських плянів було покладене на шкідницькі організації в середині країни.

До цієї ганебної, зрадницької місії контрреволюційна частина „оберофіцерів капіталу“ була підготована всім розвитком класової боротьби після закінчення інтервенції і початку відбудовного періоду народнього господарства. Правда, погром білих армій розвіяв надії на „автоматичний“ поворот колишніх власників. Але на зміну з'явилися нові перспективи, створені класовою пожадливістю антирадянських шарів інтелігенції. Так виникають одна за одною шкідницькі організації, що їх викриває вартівий пролетарської революції — ОДПУ, — „шахтинці“, шкідники на транспорті, шкідники у військовій промисловості та контрреволюційні організації — СВУ на Україні, „копдратьєвщина“, „промартія“, організація меншовиків-шкідників. Всі ці організації були тісно зв'язані з закордонною та колишньою російською буржуазією, з закордонними урядами, генеральними штабами та контррозвідками капіталістичних держав... і II Інтернаціоналом. Поруч шкідницьких плянів широко розроблялись і пляни інтервенції: наприклад, на процесі „промартії“ точно встановлено, що інтервенцію призначали на літо 1930 року, потім її відклали на рік, бо не всі учасники до неї підготувались так, як слід. Ось як було діло з шкідництвом, — закінчив Богдан.

131

— Як ставилась капіталістична преса до всього цього?

— Розуміється, боронила шкідників. Вона, включаючи й соціал-демократичну пресу, проголошувала шкідників „мучениками“ та „жертвами“ ОДПУ. Щождо участі окремих груп капіталістів у цих змовах, то вона відкидала всяку можливість такої участі; все це, мовляв, неймовірні вигадки більшовиків. За її словами виходило, що ризи в буржуазії біліші за сніг і чистіші за янгольські крила! — засміявся Богдан.

— А як ставилась капіталістична преса до п'ятирічки?

— Теж „оригінально“. Спершу вона, слідом за своїми хазяїнами, оголосила її „черговою фантазією“ більшовиків. А коли побачила, що п'ятирічку успішно виконують, тоді вона починає сигналізувати буржуазії про нову „небезпеку“. Я наведу кілька фактів. Ось один попівський німецький журнал писав: „Спочатку цю гігантську спробу регулювати, зарані накреслити все суспільне життя в економічній, політичній, культурній і інших галузях, у нас сприйняли як божевільну ідею рад. Її висміювали та глузували з неї...“ А коли побачили, що фантазія починає втілюватись, що „загадкова країна“ вкривається сіткою індустриальних гігантів, то в голосах буржуазії ми чуємо переполох і таємну надію на провал п'ятирічки. Одна з німецьких газет це висловила одверто, написавши: „П'ятирічний плян — цей

гігантський почин — може провалитись; цього треба бажати всім серцем і всією душею. А якщо він удасться? Ясно, що тоді більшовицька небезпека загрожуватиме нам з усіх сторін“. Буржуазія побачила і другу небезпеку для себе, що її несла п'ятирічка, а саме її величезний революційний вплив на робітничі маси капіталістичних країн; бо п'ятирічка викликала глибокий ентузіазм серед них. „Глибоке вражіння робить міцний організаційний зв'язок між п'ятирічкою та світовою революцією...“ — зазначає одна буржуазна газета. — „Вдасться цей інтернаціональний плян, і тоді горе Європі!“

— А що в цей час робили соціалісти, як вони ставились до всього цього? — запитала Стелла.

Богдана попередила Металла. Вона сказала:

— Вони брехали на СРСР, вигадували всякі інсинуації та провокації, під'юджували капіталістів на війну проти СРСР.

— І одночасно, — підхопив Зіґфрід, — вони лизали чоботи капіталістам і волали про те, щоб вони були „добрі“ до своїх робітників і не вривали їм останнього терпцю, інакше, мовляв, всі робітники перейдуть до комуністів і тоді вибухне пролетарська революція.

— Зрозуміло, що капіталісти не звертали уваги на ці ляментациї. — подав репліку Едвард.

132 — Вони звертали увагу на це, поки треба було тримати в залізній вузді пролетаріят і придушувати революційні виступи робітництва. Але однієї голої сили було замало і тут соціал-демократи надзвичайно прислужились капіталістам своїми „теоріями“!

— Цікаво, що то були за теорії?

— Найпоширеніша й найпопулярніша з них була та, що капіталісти щодалі стають „розумніші“, „цивілізованіші“, що вони, мовляв, одного прекрасного дня зрозуміють, які вони були неправі, що досі тримають у своїх руках засоби виробництва, банки і таке інше; вони послухаються своїх найкращих радників — соціалістів, поступляться владою робітникам і передадуть їм до рук свої фабрики й заводи. Поруч із цим зародилась так звана „теорія“ про „мирне вростання капіталізму в соціалізм“; третя теорія була про те, що можна парламентським голосуванням запровадити соціалізм; коли соціалісти матимуть більшість у парламенті, то соціалізм можна буде просто декретувати.

— Алеж ніколи ще тигр не був ягням! — скрикнула Металла. — Капіталістів треба було повалити силою!

— Це так за твоєю думкою, Металло, — засміявся Зіґфрід. — За теорією ж соціал-демократів виходило, що тигр може бути ягням. Правда, це ягня відрізнялось від звичайного однією характерною особливістю, — воно споживало виключно пролетарську кров, але це шановних соціалістів не обходило. Так само й про те, що капіталістів треба було повалити силою. Так говорили комуністи і цього вони вчили пролетаріят. Але соціалісти гадали інакше. Вони вірили, чи, принаймні, вдавали, що вірять, в таке переродження капіталістів, тож і проповідували, що проле-

таріятові треба тільки трохи зачекати, бо рано чи пізно, а капіталістів осіє благостиня і тоді запанує „на землі мир і в чело вецех благоволеніє“!

— Були ще й інші не менш цікаві „теорії“, але всі вони сходили до „клясового миру“, до того, що не треба ніякої боротьби вести проти капіталістів, а що соціалізм сам упаде з неба з волі соціал-демократів. Отже, пролетаріятові рекомендувалось тільки трохи поголодувати, тільки трохи потерпіти, пережити дві-три війни і спокійно зачекати, заким соціал-демократи вкупі з капіталістами не спечуть соціалістичного пирога і не подадуть його на стіл зголоднілому пролетареві. Так відпадала всяка потреба в пролетарській революції та інших більшовицьких „нісенітницях“. Потрібен клясовий мир між пролетарем та капіталістом, бо тепер, мовляв, не ті часи, коли жив Маркс і проповідував комуністичну революцію. Тепер можна комунізму досягти мирним шляхом. Щождо більшовиків та їхніх „експериментів“, то всім відомо, що вони творять насильство над історією, що вони запроваджують „азіатський соціалізм“, і що, взагалі, вся їхня робота веде не до соціалізму, а до найчорнішої реакції!..

— Здорово! — вирвалось у Едварда.

— А раз так, то треба викрити цих баламутів. І от соціал-демократична преса починає й відхоплює наклепницькі кампанії проти першої соціалістичної республіки. Вона боронить „хрестовий похід“ римського папи проти СРСР. Вона відхоплює кампанію буржуазної преси про так званий „радянський демпінг“ та „рабську працю“ в СРСР. Ніхто інший, як соціал-демократи висунули потворну вигадку про те, що не капіталісти, а більшовики винні і в кризі, і в усіх тих стражданнях та злиднях, що їх переживав тоді пролетаріят.

— Але звідки в них узялась така божевільна думка? — вирвалось у Стелли.

— Звичайно, вони її запозичили в буржуазії. Один англійський тупоголовий лорд якийсь заявив у парламенті: „П'ятирічний план має за свою мету обернути аграрні області СРСР на індустріальні. Це не так питання внутрішньої політики, як старанно розроблена програма ширити комунізм у решті Європи“.

— От дурень! — сказала Стелла. — Ніби самі ж лорди не дбали за те, щоб якнайскорше наблизити комуністичну революцію в себе!

— Але не забувайте, що цю „пісню“ повторювали на всі лади й інші. Приміром, міністер закордонних справ тодішньої буржуазної Франції пан Бріян заявляв: „Більшовизм може захопити цілі країни. Досить якогонебудь соціального потрясення, щоб більшовизм, огнище якого таке близьке, захопив території Польщі й Румунії. Ось чому треба піти на допомогу малим аграрним країнам Східної Європи, щоб вони могли дати відсіч більшовизмові“. Зрозуміло, що тут мислилась всяляка допомога — дипломатична, фінансова, воєнна; остання насамперед.

— І все таки, не зважаючи на всі намагання пана Бріяна,

Польща, ні Румунія, ні сама Франція не врятувались від комунізму! — вигукнула Металла. — Який жаль, що пан Бріан не дожив до цього моменту!

— Це прийшло згодом. А в той момент газети писали: — „Наше зубожіння завжди було їхньою метою (тобто метою більшовиків) і тепер ця мета досягнута...“ — Або: — „До їхніх послуг чудова армія, що складається з мільйонів безробітних в Англії, Німеччині, Америці та Італії. Їм уже не треба більше посилати до Європи своїх салдатів, свої кулемети, свої гармати...“, тут уже явна брехня, бо ніколи ніяких салдатів СРСР ні до Європи, ні до будь-якої іншої країни не послав.

— І це тоді, — провадив далі Зіґфрід, — коли капіталістична кляса потопала в розпусті, коли вона марнотратила здобутки сотень поколінь в кривавих та жорстоких війнах, провадячи їх заради своїх егоїстичних інтересів¹. Якщо магнати капіталу нагромадили колосальні багатства, то серед пролетаріату й селянства можна було бачити найжахливіші картини голоду, злиднів та безробіття, що охопило було десятки мільйонів пролетарів. Досить сказати, що 1930 року число безробітних дорівнювало 35 млн., а разом з родинами було 100 млн. людей, засуджених на голод, блукання по вулицях та повільне вимирання; 1931 року це число підскакує до 42 млн. чоловіка. Безробіття охопило не тільки пролетаріат, а й широкі верстви інтелігенції; в одній Німеччині у 1931 р. було 21000 безробітних інженерів та техніків; досвідчені інженери служать перемивальниками посуду по ресторанах, кур'єрами, танцюристами по шинках і вважають для себе це за щастя, бо ж це краще, все ж таки, ніж голодна смерть.

Пролетаріат вмирає; найменш стійкі кидаються з високих містків у Сену, Шпре, Темзу, Гудзон. Вони вішаються у своїх комірцях, або, щіпко зачинивши двері й вікна, відкривають газ. 1931 року Вашингтон був свідком незвичайного аукціону: Х. Юнг, економіст з фаху, доведений до відчаю безробіттям, продавав себе з аукціону на ціле життя за мізерну суму тисячу доларів!

¹ Французька газета „Попюло“ опублікувала в листопаді 1931 р. інтересні дані про економічний баяне імперіалістичної війни 1914-1918 рр. За офіційними обрахунками Ліги націй, держави, що брали участь в імперіалістичній війні, витратили на війну 10 трильйонів (10000 млрд.) французьких франків — цифра майже астрономічна.

Людській уяві дуже важко уявити собі цю суму. Для наочності англійські математики зробили деякі обрахунки. Виявилось, що витрачена на імперіалістичну війну сума була б достатня для того, щоб:

1) дати в довічне користування всім родинам Канади, США, Франції, Англії, Бельгії, Німеччини та СРСР умобльовану віллу з садком вартістю в 100 тисяч французьких франків;

2) побудувати в кожному великому місті з населенням поперх 200 тисяч людина в тих таки країнах: лікарню вартістю в 125 млн. франків, бібліотеку в 125 млн. франків і університет вартістю в 250 млн. франків;

крім того, коли б рашту суми віддати в ріст по 5 процентів, то щорічного приросту капіталу вистачило б для виплати зарплати 125000 учителів та 125000 лікарів.

І після всіх цих видатків решта капіталу відповідала б вартості всього майна Франції та Бельгії до імперіалістичної війни.

— Алеж це справжнє рабство! — вигукнула Стелла.

— Не що інше. Проте й цього мало було капіталістам. Ско-
ряставшись з кризи, вони повели скажену атаку на заробітню
плату робітників, оголошуючи льокавти, закриваючи фабрики
й заводи, рудні й шахти, касуючи і ті мізерні здобутки, що їх
пролетаріят завоював десятками років попередньої впертої бо-
ротьби. Часто все касувалось одним розчерком пера, звичайно,
з участю й за згодою соціал-демократів. Всі жертви мав вестн
пролетаріят, всі збитки мав покривати він, але прибутки капі-
талістів мали бути недоторкані. І от в Америці спалахують ве-
личезні огнища, — то горить бавовна, бо її дуже багато, і через
це бавовняні королі не можуть нагнати таких високих цін на
неї, щоб покласти до кишені грубі бариші, про які вони мріють.
Разом з бавовною горять пшениця в печах електростанцій. Горить
кава, облита гасом. Гниє м'ясо на склезах. Гниє картопля, нав-
мисне не вибрана з землі. Цистерни молока виливають у річки.
Вагони овочів викидають у море. Горять навіть роялі. Масою
нащипується продукція, бо вона надто дорога, щоб її могла купу-
вати армія безробітних робітників і зубожілих селян. Її надто
багато, щоб можна було нагнати на неї ціни так, як того бажав-
лося капіталістам. І вони палять і гноять продукти, щоб нагнати
ціни на решту і одержати бажані бариші.

— І їх не судили за це? — вигукнула Стелла.

— Ти забуваєш, мила Стелло, що вся влада, суд, поліція,
військо, преса були в руках капіталістів, були знаряддями в їхніх
руках для досягнення й охорони їхніх класових інтересів, —
засміявся Зіґфрід. — Хто б їх мав судити? Не сами ж вони. Су-
дити їх мав пролетаріят. Але він на той час ще не був як слід
організований. Згодом він зробив свій суд правий, класовий
суд. Але були ще й не такі випадки; ось, наприклад, один ха-
рактерний факт. В Америці, на річці Тенесі, була велика дер-
жавна гідростанція і при ній промисловий комбінат. Раптом
надходить розпорядження цю станцію закрити. 114 заводських
корпусів завмирають, тисячі робітників викидаються на брук.
Причина? Станція давала дуже дешеву електроенергію, заважала
наживатись власникам приватних електроень. Вони підкупили
пресу й уряд і домоглися закриття станції.

На деякий час у кімнаті запаувала тиша. Потім Богдан сказав:

— Все це правильно, всі ці факти були оголошені в нашій
пресі. Я тільки хочу звернути вашу увагу на те, що „соціалісти“
й тут, в міру свого розуму та здібностей, допомагали капіталі-
стам. Посилюється агресивність капіталістів проти пролетаріату
та першої пролетарської держави. Що роблять соціалісти? Вони,
замість того, щоб розгорнути революційну акцію, закликають
робітників до спокою. Капіталісти віддають владу до рук най-
чорносотеннішим і найагресивнішим групам, і ті видають один
за одним надзвичайні декрети, а „соціалісти“ підтримують цю
владу, висуваючи нову теорію „меншого зла“. Капіталісти
організують із фашистів банди для нападу на робітничі
демонстрації, будинки, культурні заклади, на редакції, а коли

робітники організують самоохорону, то „соціалістичні“ міністри заарештовують цих робітників і запаковують їх до в'язниць. Скрізь і всюди „соціалісти“ працюють рука в руку, пліч-о-пліч з капіталістами. Американська буржуазія організовує спеціальну охорону із покидьків суспільства для охорони св. їх підприємств та розстрілу страйкарів, „соціалісти“ допомагають їм у цьому. По всіх великих містах Америки працюють бандити, так звані ракетиря, що, з доручення капіталістів, убивають комуністичних лідерів, а Американська федерація праці з цього приводу виводить цим бандитам подяку!..

Капіталісти в багатьох випадках явно провокували пролетаріят на виступи, щоб мати нагоду потопити його в крові, розгромити його революційні організації і мати формальні причини для оголошення фашистської диктатури і тим самим остаточно зв'язати собі руки¹.

— Скажіть, Зігфріде, як це все відбилося на духовній культурі буржуазії? — попрохав Стронг.

— Як в економіці, так і в культурі капіталізм дійшов до свого власного заперечення. Частину буржуазії, коли вона побачила ті спустошення, що їх ввела криза в економіку та культуру, охопив чорний песимізм, але, звичайно, це не змешило кровожадности капіталістичної класи. Наприклад, один із буржуазних німецьких міністрів, я навіть його ім'я запам'ятав, — Брендт, цинічно заявив якось: „Якби раптом за одну ніч померло 20 мільйонів німців, то Німеччина прокинулася би найбагатшою країною в світі!“ Проте, треба було бажати смерті не 20 мільйонам пролетарів, а треба було бажати смерті 20 тисячам німецьких капіталістів і ще одному — капіталістичному ладові.

Поруч із розкладом капіталістичного господарства ішов швидким темпом і розклад суспільного життя та занепад буржуазної культури. Панівні класи тонули в шаленій розпусті. Мільйони витрачались на різні забаганки. Бажаючи заощадити, буржуазія скорочує видатки на школи, на лікарні, на комунальне будівництво. Капіталістична Європа й Америка стали на порозі нового середньовіччя. Буржуазні квартали по містах почали обертатися на справжні фортеці, куди під страхом суворої кари доступ робітникам був заборонений. Навколо цих міст утвори-

¹ У листопаді 1931 р. німецька преса опублікувала „Проект захоплення влади“ націонал-соціалістами (німецькими фашистами); його повна назва така: „Проект першого оголошення нашої влади по усуненні теперішніх вищих державних органів і після перемоги над комуністами“. „Проект“ зобов'язує людиність незаперечно виконувати всі розпорядження націонал-соціалістичних штурмових загонів, загрожує неслухняним стратою, наказує — під загрозою розстрілу — протягом 24 годин здати вогнепальну зброю, загрожує стратою всім державним і муніципальним робітникам і службовцям, які страйкуватимуть. За торгівлю продуктами харчування карасться конфіскацією всього майна і стратою. Постачання провадитимуть людиності безплатно, — за картками, „інше регулювання буде неможливе, бо керівництво (націонал-соціалістів) розпоряджатиметься всім державним майном і майном окремих осіб“. За спеціальним проектом мають запровадити „національну примусову працю“ для всіх осіб — чоловіків і жінок, що мають не менше як 16 років.

лися багатотисячні табори безхатніх безробітних, що жили в землянках, печерах та дірявих бараках життям троглодитів. Щоб охоронити себе від вибухів пролетарської ненависти, буржуазія реорганізовує армію, куди допускаються тільки надійні елементи, фашизація її, озброєє технікою, — і отак обертає її та фашистські загони в преторіанців, які готові повсякчас учинити пролетаріатові різанину.

Зрозуміла річ, що серед цього розвалу та загального занепаду починають з'являтися письменники, які проклинають машину, техніку і кличуть назад, „до капіталістичної Аркадії“ Американець Чейз пише книгу „Люди й машини“, де, між іншим, говорить: „Машини зародились і почали плодитись і розмножуватись за своїми власними законами. Людські істоти, що так дбайливо їх виплекали, прокинулись і побачили себе в оточенні нової раси — диких і небезпечних звірів, що павують над ними“. Німець Шпенглер вибухає такою тирадою проти машин: „Господар землі стає рабом машини... Колісниця, що скажено мчить, волочить за собою поваленого переможця, поки він не загине... Техніка вже починає припадати до фавстівського мислення...“ — Але чи дав якийнебудь вихід, якийнебудь просвіток для своєї кляси Шпенглер? Ні. Ось якими словами він закінчує свою книгу: „Немає, — каже він, — ніяких мудрих поворотів назад, ніяких розумних відмовлень. Тільки мрійники вірять у вихід, — оптимізм — це боягузство. Ми народжені в цій епосі і повинні хоробро пройти призначену нам путь. Нема іншого шляху. Наш обов'язок триматися на забутому посту без надії, без вигляду на порятунок, триматись, як той римський салдат, що його знайшли коло воріт Помпеї і який загинув, бо його забули змінити перед вибухом Везувія. У цьому величність, у цьому виявляється раса. Цей чесний кінець є єдиний, що його не можна відняти в людини!“

— Цей чесний кінець, — засміявся Богдан, — на посту коло сейфу, повного опротестованих векселів і акцій, які вже не приносять дивідендів!..

— Алеж була Ліга націй, — сказав Стронґ, — Газький трибунал, Інтернаціональне бюро праці. Яку вони вагу мали?

— Паневропа, Європейські сполучені штати, — підхопив Богдан, — „гуманісти“, „пацифісти“. Але все це були „струменти“ не миру, а війни. Досить переглянути історію тих часів, щоб переконатись цього. Візьмімо ставлення Ліги націй до так званих малих народів, чи народів слабих та колоніальних. Ліга націй боронить Польщу від „агресії“ Литви; Ліга націй віддає Західну Україну на поталу тій таки фашистській Польщі, а Басарабію та Буковину на поталу боярській Румунії. Ліга націй глуха й німа до потреб та скарг малих і колоніальних народів, які наслідують звертатися до неї зі скаргами на насильства великих держав. Жадна вимога їхня не була задоволена. Навпаки, сильним державам Ліга націй завжди потурала, тим часом, як для слабих у неї був і грізний голос, і „гарантії“, підкріплені гарматами.

— Ліга націй нагадує мені того лева з байки, який загартував цілого вола і вибухнув таким страшним гнівом проти зайця, що намагався крадькома взяти крайок вуха з лев'ячої здобичі, за що лев убив його на місці! — засміявся Зігфрід.

— Приблизно. Якраз 1931 року виник гострий конфлікт між Японією та Китаєм. Японія загартувала величезну китайську провінцію Маньчжурію. Вона при цьому порушила всі пакти й статуту Ліги націй, на яких стояв підпис і японського представника. Але Японія була дужа, а Китай слабкий. Потім щодо Китаю, то в усіх імперіалістів рильце було в шерсті. Ясно, що Японія була права, а Китай винен. Ясно, що Ліга націй вступилася за Японію, а не за Китай!¹

— А що ти скажеш про „пацифістів“ та „гуманістів“? — спитали Богдана.

— Про всіх їх можна сказати найкраще словами Ромен Ролляна: „Бідні барани, як би нам треба було боронитись лиш від вовків, ми б завжди зуміли оборонитись. Але хто врятує нас від пастуха?“ — Само собою, що в число „пастухів“, насамперед, треба зарахувати „соціалістів“, бо всі вони були апробовані і „гуманісти“, і „пацифісти“.

— Як ставились комуністи до Паневропп?

138 — Вони інакше не могли ставитись, як гостро вороже й негативно і застерігали пролетаріят не ловитись на цей пацифістський гачок, що його, рукою соціал-демократів, буржуазія закидала і в робітничі маси, а, навпаки, боротися проти неї. Паневропа своїм лезом була скерована проти СРСР та несла нове ярмо, ще тяжче, пролетаріатові.

— Чи протестував ще хто, крім комуністів, проти цих проєктів?

— Найкращі розуми Європи й Америки розуміли, куди й проти кого скерована Паневропа і кому вона потрібна. Наприклад, той таки Ромен Роллян дуже гостро виступив проти цього проєкту. Він із цього приводу писав: „Коли я відмовився приєднатись до Паневропи графа Куденгов-Калерга та пана Бріана, я так поступив не в ім'я утопії — „господня града“, що прийде через двадцять років або ніколи. Тут ходить про ту саму землю, що по ній ми ступаємо, про землю, що перебуває під безперестанною загрозою невспутих сил війни. Мова йде про штурми, що чекають на нас завтра“.

— Виходить, що Паневропа була новою спробою стабілізувати капіталістичну Європу. Вона несла нові страхіття війни? — сказав Зігфрід.

— Так. Ідея Паневропи народилась у Франції, найсильнішій імперіалістичній державі на європейському континенті. Франція, завдяки грабіжницькому версальському мирові, посіла одне із чільних місць у так званому європейському концерті держав та в Лізі націй. Вона прагнула й надалі посідати це місце і лишити

¹ Цікаво відзначити, що японські соціал-демократи теж виправдували цей імперіалістичний грабунок Китаю інтересами... майбутньої соціалістичної Японії?!

версальський мир недоторканим. Паневропа була висунута як ширма для цього. Франція мала бути гегемоном у цій Європі. Крім того, вона гадала Паневропою створити єдиний фронт проти СРСР і повалити диктатуру пролетаріату. Кажучи словами того ж Ролляна, паневропейці бажали миру тільки губами.

— Ми дійшли до одного із найцікавіших моментів, — сказав Стронг, — до вияснення таємних стрижнів буржуазної дипломатії. Чи не можеш ти нам на прикладі хоча б тієї ж Паневропи пояснити ширше це питання?

— Це дуже важко для мене, — відповів Богдан, — бо все це робилося у великій таємниці. Однак можна й тут послатися на вже цитовану статтю Ромен Ролляна, який називає ці таємні переговори між Арнольдом Рехбергом та аферистами від французького націоналізму жахливими, бо вони мали на меті утворити франко-німецький військовий союз, що дозволив би відродитись німецькій військовій промисловості, за умовою участі в її прибутках і капітанів французької промисловості. Зрозуміла річ, що такий союз дуже вабив французьких імперіялістів¹.

— А як ставився Ромен Роллян до СРСР?

— Він говорив: „Коли СРСР будуть погрожувати, хто б не був його ворог, я стану на його бік... Я вірю і знаю, що він робить найгероїчнішу спробу, найтвердішу надію майбутнього. Коли він зникне, я більше не цікавитимусь майбутнім Європи“. — На випадок нової війни він відмовляв Європі своєї підтримки. — „Європа, якщо ти розпочнеш страшну битву, я піду проти тебе, проти твого деспотизму й хижацтва, за моїх братів в Індії, Китаї, Індо-Китаї і всі пригнічені нації“.

Звичайно, це не говорить за те, що Роллян був марксист або комуніст. Роллян був ідеаліст, прихильник загальнолюдської культури, надкласової гуманітарності. Але в здичавілому бур-

130

¹ Ми хочемо тут навести довгий витяг із цитованої Богданом статті Р. Ролляна, який характеризує як саму ідею „Франція-Європа“, так і саміх „паціфістів“, що боронили цю ідею.

„Ці потворні проєкти воєнного співробітництва, — писав Р. Роллян, — є один із таємних стрижнів нової Паневропи. Я б хотів знати, що думають про це французькі інтелігенти із ліги „Франція-Європа“ і чи схильні вони прикрасити квітами ці проєкти. Я не можу дозволити їм відвернути очі від цього і не ставити перед собою запитання, куди їхню „Францію-Європу“ можуть завести автори цих проєктів. Дві наймогутніші західні держави не стануть збільшувати своїх озброєнь і армій лиш для того, щоб бути зі зброєю в руках.“

Ці два згодовані черева, звичайно, прагнуть здобичі, що їй вони пропонують одне одному поділити, бо не можуть упоратися з нею кожне нарізно.

Гастон Ріу, що чомпо порівнює мене з євангельською Марією, мітичною улюбленицею Христа, яка, сидячи у його ніг, марила з закритими очима, бере на себе роль доброї Марти, що готує для господа. А чи добре Гастон Ріу підняв очі до лица господня? Чи може він мені сказати, хто він? Чим він буде завтра? Чи буде це Коміте-де-форж, чи, може, Стандарт Ойль та сер Детердінг? Я боюся, чи не перекине добра Марта свого горщика, підкохавши від жаху, коли вона побачить того, хто заняв місце улюбленого і жаданого господа“.

До цього треба додати, що одним із основних моментів у плані Паневропи було включити Німеччину до орбіти антирадянського блоку, з тим, щоб вона, за певні компенсації на Сході, тобто за рахунок СРСР, узяла участь в інтервенції проти СРСР.

жуазному суспільстві не осталося місця навіть і для цих понять. Безкорисний мрійник змушений був тікати із свого соціального оточення й шукати притулку для своїх ідей у робітничої класи, будівника нового суспільства. В цьому була глибока драма Р. Ролляна.

— Мені здається, — тихо вимовила Русана, — що це була драма не одного лиш Ролляна!

— Без сумніву. Найбільш чесна інтелігенція відчувала всю гнилизну буржуазної культури зоби імперіялізму, коли все стало предметом купівлі-продажу і коли все служило „богові кавчуку, оточеному своїм священним гаремом — богинями Волі, Світла й Розуму, мистецтвом, наукою, прогресом, цивілізацією“. Для всіх них стало питання: з революцією чи проти революції? З пролетаріатом чи проти пролетаріату? Найчесніші з них стають на бік революції. Ми бачимо, що Анатоль Франс майже перед своєю смертю вітає СРСР, Леніна і пролетарську революцію. Знаменитий американський письменник Теодор Драйзер виступає в оборону СРСР. Відомий англійський письменник-драматург, який висміював весь час лицемірство, тупоголовість та бундючність англійської буржуазії, Бернард Шов, на схилі днів своїх іде до СРСР і, повернувшись до Англії, починає гонорити правду про нього. За це його починає цькувати продажна капіталістична преса, оголошуючи його мало не божевільним. Так 80-літній письменник, слава й гордощі Англії, перед смертю опинився без батьківщини! ¹

140

¹ Ставлення Бернарда Шов до СРСР не завжди було однакове: бували періоди, коли він виступав досить гостро проти радянської держави. Тим знаменніший був поворот письменника лицем до СРСР та приїзд до нього в 1931 р.

Особливо дотенно Б. Шов висміював тупе ставлення англійської буржуазії до того, що творилося в СРСР. Наводимо тут два характерних місця із його статті „Страхіття Радянської Росії“, написаної ще в 1921 р. Він писав:

„Російський солдат зробив одну надзвичайно цікаву річ. Довго він воював, терплячи жахливі страждання, а потім йому раптом спала в голову одна дотепна думка: він взяв і несподівано перестав воювати, повернувся додому і захопив собі землі в країні. Це, з погляду грабіжницьких класів інших країн, була перша жахлива російська жорстокість.

Може бути це й є жорстокість, — якщо це так, то ця жорстокість дуже практична й хороша. Коли потім росіяни взялися до організаційної праці, вони почали організовувати промисловість в інтересах народу, вищачи ледарів, а також демократію, яка стояла їм поперек дороги“.

У цій такій статті Шов писав про Леніна:

„Ленін зробив одну „жахливу річ“. Припустімо, що ви воюєте з більшовиками. Припустімо, що більшовики перемагають вас. Ви в полоні і вже заради знаєте, що з вами зроблять більшовики (відріжуть пучки, ніс, вуха і т. інш). Коли ви відпочинете, до вас з'являється людина з куною літератури й питає: — „Ви англієць?“ Ви, розуміється, з гордощами відповідаєте: — „Так“. Тоді він подає вам цілу купу більшовицької літератури англійською мовою і ви повинні її читати. Ви починаєте розуміти, чого хочуть і що роблять більшовики. Потім вас посилають три рази на тиждень до театру і пускають на прогулянку по місту, щоб ви бачили, як іде життя. Вас примушують читати книжки, точнісінько так, як це роблять лиці класи в дітях в церковних школах.

Вони напихають ваші голови своїми ідеями. Цю „жорстокість“ роблять вони, однак, не тільки над дорослими, а й над всіма дітьми в Росії. Російських дітей тепер з раних років учать, що надзвичайно нечесно для людини не бути корисним працівником. Ось якого „страхіття“ учать більшовики дітей“.

— Отже, друзі мої, — говорив Зіґфрід, — хай після цього всього вас не здивують так звані „мавп'ячі процеси“ в Америці, що мали на меті пострамити Дарвінову теорію і возвеличити біблію. Та що ці процеси! Учений муж, доктор Хелдж заявляє, що бог незримо присутній у кожній лабораторії і що чим далі розвивається наука, тим ближче вона підходить до бога. Славнозвісний американський хірург Келлі в книзі „Вчені й біблія“ заявив, що він сприймає біблію цілком, як справжнє слово боже. „Я вірю, каже він, що страшний суд може бути кожної години“. Педагог С. Тульчін „довів“, що в дівчаток „душа“ виявляє себе на 18 місяці, а в хлопчиків на 30 місяці їхнього життя. Другий учений, Майкл Пучін, доводить, що людське тіло збудоване „по образу й подобию“ буржуазної держави, де церква є опора. І нарешті, цікава замітка в найпоширенішій газеті, в якій говориться, що професор Вільям Бравн провів увесь сьогоднішній день у каятті та молитві, сподіваючись таким чином підвищити рівень знань своєї кляси з електротехніки! От яка була буржуазна культура тоді! От до чого вона скочувалась!

Всі засміялись.

— Це похоже на божевілья перед потопом! — зауважила Русана.

— Дехто з буржуазії так і розумів. „Ми тонемо в страшному хаосі! — писав один із сучасних буржуазних економістів в розпачі. — Ми грубо помилялися в керівництві чужою машиною економіки, законів якої ми не розуміємо!..“ Що капіталісти та їхні капітани не розуміли законів економіки, це нам ясно. Але з тим більшою ненавистю вони нападали на комуністів, що ті закони розуміли, знали і на основі яких вони будували свою економіку й політику. Все зло було в капіталізмі, у власності на засоби виробництва, у капіталістичному рабстві. Але самі ці „закони“ буржуазія оголосила за „вічні“, за „непорушні“. Писати, пропагувати комунізм у капіталістичних країнах було заборонено. Комуністів переслідувано, розстрілювано, кидали до в'язниць. Проповідь комунізму вважалась за замах на „непорушні“ й „святі“ закони буржуазії. Впиним у цьому загрожувала смерть або на електричному стільці або в газовій камері.

— Основна мета капіталістів, — сказав Богдан, — була повалити диктатуру пролетаріату в СРСР, не допустити пролетарської революції в себе. Але це ще не значить, що протиріччя між імперіалістами на той час зм'якшилися. Навпаки, на початку тридцятих років ХХ сторіччя вони досягли свого вершка, хоч у питанні про СРСР усі капіталістичні країни виступали одностайно!

— Ось чому, — сказала Русана, — Ромен Роллан був трижды прав, коли казав старій Європі: „Поширся або умри! Засвоюй все нові вільні форми землі! Ти задихаєшся в своїй шкаралущі минулого, славній, але пожолобленій. Скинь її! Зідхни і не перешкоджай нам глибоко дихати. Нам потрібен дім, нам потрібна батьківщина просторіша за Європу!“

— Моя батьківщина не Вчора. Моя батьківщина — Завтра. І передрапаний дзвін цього „Завтра“ вже прозвучав! — продеклямувала Стелла.

— Любі мої! — засміявся Зіґфрід. — Все це трапилось трішки не так. Стара Європа не сама померла, а повалив її пролетаріят, що був гробокопачем капіталізму. Європа впала під ударами пролетарської революції і поховала себе у своїх власних руїнах. Бо ніщо не врятувало капіталізм. Ні преторіянци, ні церква, ні колосальний арсенал морального впливу на народні маси, — все розбилося об пролетарську єдність, свідомість та його залізну дисципліну. Ті величезної сили соціальні конфлікти, що наступили згодом, змели капіталізм. Пролетаріят раз назавжди поклав край капіталістичному рабству і проголосив еру соціалізму.

— І от відтоді вся Земля стала нам за Дім, — урочисто проказав Гай. — Настали часи, що про них говорили, і за які боролися Маркс, Енгельс, Ленін, і тисячі й тисячі! Ми, їхні нащадки, що живемо в щасливу еру комунізму, віддаймо їм шану!..

Всі встали і так стояли цілу хвилину мовчки при світлі ясних зір, що їх було видно через широко розчинені вікна.

Перейшли до другої кімнати. Там уже була подана вечеря. Розмова тривала далі, при чому тепер більше говорив Богдан, розповідаючи про устрій першої пролетарської держави, про партію, про її генеральну лінію та боротьбу за неї, про героїв праці — ударників, про бурхливий розвиток господарства та культури в першій соціалістичній державі на фоні загального розвалу капіталістичного світу.

Було вже десь біля півночі, коли Русана раптом сказала:

— Зігфріде, ви мали пам щось прочитати?

— А, це ти про „червону ракету“ нагадуєш! Це новий рукопис, — полегив він присутнім; — його мені недавно надіслали з Електрополісу, де його знайшли в архіві. Але я не знаю, чи згодні ви слухати? — звернувся він до всіх.

— З великою охотою, — відповів Гай. — Це дуже добре на кінець нашого сьогоднішнього вечора.

Зігфрід вийшов до кабінету і скоро повернувся з зошитом в старовинних чорних цератових палитурках. Поклавши його обережно на стіл, він сказав:

— Це, на мій погляд, цікава літературна спроба. Автор, очевидно, намагався змалювати деякі моменти з життя однієї із сучасних йому фашистських держав, проте, у його викладі більше фантазії, ніж об'єктивного знання дійсності; правда, він і не ховає цього, бо в нього в підзаголовку стоїть „сон“... Так що, починати?

— Просимо! — і всі присунулись ближче до столу.

Зігфрід розгорнув зошит і прочитав:

„червона ракета“

Потім він зробив хвилину павзу і почав читати:

... Була, може, друга година ночі. Я догортав останні сторінки книжки. Тихо. Місто давно спало. Тільки десь за стіною шаруділа миша. Настирливо, безугавно.

В утомі я відхилився на спинку канапи. Сами зімкнулися повіки. Думав. У голові калейдоскопом проносились картини недавнього минулого.

Раптом мені здалося, що я опинився на вулиці якогось незнайомого великого міста. Надворі мороз. Я підіймаю ковчир свого пальта і щільніше пасуваю на голову шапку. Озираюся навколо. Тихо. Нема нікого. На вулиці стоять на великому віддаленні ліхтарі і ллють скупе світло.

Потім я бачу впереді себе, так кроків за сто, дві чоловічих постаті. Не знаючи чому, я починаю йти за ними. Але не встиг я зробити й десятих кроків, як із-за рогу виступив високий чоловік, поклав владно свою руку мені на плече і сказав:

— Ходім зі мною!

Я не протестую і даю себе вести. Ми довго йдемо порожніми вулицями міста, ні на хвилину не спускаючи очей з тих двох, що їхні постаті весь час маячать перед нами, — аж поки ми не опинилися на околиці міста перед великим похмурим будинком. Місцевість була глуха й непривітна. Ті двоє кудись зникли.

Куди ми потрапили? І я пожалкував, що не маю з собою зброї.

Будинок був оточений високим муром. Ми зупинилися перед масивними залізними ворітьми. Мій товариш натиснув на одну половину і вона відчинилась з тихим іржавим скрипом.

Тепер ми стояли на широкому й просторому подвір'ї. Ледве помітна стежка, втоптана в свігу, вела кудись у глибіню саду. Пішли нею. Деревя, обсіпані кім'яхами, спускали донизу своє гілля, похоче на білі грона. Ніде ні шелесне.

Ми обійшли будинок кругом і зупинилися біля низеньких, ледве помітних, вмурованих в стіну дверей.

Високий підійшов і тихо постукав:

— Тук-тук!.. — Потім три рази: — Тук-тук-тук!.. — Нарешті, ще раз: — Тук!..

144 Очевидно, це був умовний знак. З хвилину не було ніякої відповіді. Потім двері ніби сами собою відчинились і ми опинилися перед входом у темний хідник.

Мій товариш шепнув мені на вухо:

— Обережно, тут східці! — і ми почали спускатись у якесь підземелля. Про нього я здогадувався по затхлому й прілому повітрю.

Я нарахував 52 приступки раніше, ніж ми зупинилися. Високий знову постукав, тільки тепер його стук був більше схожий на якусь таємничу звукову абетку, що на ній він вибивав пароль.

У відповідь нам спершу було довге мовчання. Потім за стіною почулись кроки, раптом відчинились двері, хтось підняв важкі порт'єри і ми опинились у великій підземній залі.

По середині неї стояв великий стіл, накритий темномалиновим єдвабом. Пишна люстра, що збереглася бозна від яких часів, лила на всіх присутніх м'яке світло. Вона зрідка ніжно дзвеніла своїми криштальовими оздобами, коли поважні льокаї нечутною ходою розносили каву у філіжанках старовинного сервізу з золотими коронами.

За столом сиділи люди. Вони, певне, зібралися на якісь свої таємничі збори чи нараду. Але я не був певний цього, бо картина, що була переді мною, скорше скидалася на сцену із якогось бедламу, ніж на дійсність. Чи може мене тряс жорстокий напад малярії і все це було не що інше, як тільки хоробливе маріння мові уяви?

Насамперед, що спадало в вічі, так це те, що тут майже не було молодих, за винятком трьох-чотирьох чоловіка. Але найдужче вражало інше. Вражав блиск генеральських еполетів та розшитих золотом і брузументом мундирів, ордени, широкі бинди через плече, пишні бороди та бакенбарди й чорні сурдуги.

Це було скорше похоже або на засідання старої державної царської ради, або на засідання якоїсь масонської льожі, що кохасться в таємничій парадності.

На нас ніхто не звернув ніякої уваги. Я прокрався обережно вперед, став за широкою колоною і почав слухати, про що говорилось. Говорив саме високий худорлявий пан, що в такт своєї промови ввесь час розчісував топкими жовтуватими пучками свою пишну сиву бороду.

Він говорив:

— Наша країна величезна... Про неї звикли говорити з гордощами — „шоста частина суходолу“, хоч для неї була б характерна приповідка: — „Лежить собака на сні, сама не їсть і другому не дає!“.

... Величезні простори родючої землі, невміло експлуатованої. В руках „австрійців“ ця земля дала б хліба в два рази, в руках німців в чотири рази, а в руках англійців у шість разів більше, ніж у нас. Незчисленні багатства лежать марно. Про це нема що говорити, адже це ясно!

... Ми не зможемо самі впоратися з цим завданням, це теж ясно. Отже ми повинні закликати „варягів“.

І ми закликаємо варягів: вони прийдуть не в панцирях і не з мечами, — але не забувайте одного, що й ті варяги-літописні... були насамперед купці.

Хтось із місця запитав оратора:

— Все це добре. Але не забувайте одного — варяги потребують плати. Чим платитимемо?..

— Південь платитиме хлібом, а північ — лісом і працею. Я знаю, тут почнуть говорити про те, що це розпродаж країни. Все це ми чули, все це ми знаємо, і все це бридня. Всі ці старі слова про засилля німців, англійців і таке інше треба відкинути, переглянути. Чужинцям, чужоземному капіталові треба відкрити найширшу дорогу до нашої країни. Від цього обидві сторони тільки виграють.

Треба буде закласти закордонні підприємства. Закордонних капіталістів треба зацікавити дешевою працею й високими прибутками...

О, я передбачаю плачі лже-патріотів: — „Як, віддати країну в неволю закордонним хижакам?!“ — Добре, добре, не залякаєте!..

Тоді другий голос запитав:

— Все це нам зрозуміле. Але ви забули про населення. Що скаже на це населення?

— Я зараз і переходжу до так званого населення, — до населення, що різко поділяється на дві частини. Так званий „народ“, загалом фізично й духовно здоровий, але лінивий, темний і

позбавлений одного з основних елементів культури — поваги до чужої власності.

Друга частина, так звана, інтелігенція. Напівхвора, вічно з усього незадоволена (наполовину „нитики“, наполовину „бомбісти“), мало вдатна до практичної роботи, але за те поюща, вопіюща, визнаюча й глаголюща всіма мовами, а крім того, ще й танцююча, рисуюча, деклямуюча й граюча, ну словом, ви її знаєте... суміш дегенеративних естетів з анархізованими дегенератами. То хіба будемо вважати на це населення?

Складніша річ з так званими „іногородцями“...

— Цікаво послухати вашу програму щодо цього питання! Наприклад, як бути в Польщі?

— Взагалі, зараз смішно ставити питання про Польщу чи про „Царство Польське“... Та коли ми вже заговорили про Польщу, то я б сказав — нікчема буде той, хто зневіриться в нашій і польській приязні. Хай Польща розвивається й квітне!

— А Фінляндія?..

— Фінляндія? — Бажаю всілякого добра колишньому „Великому князівству Фінляндському“. Ви знаєте, щодо цього, то я тримаюся чудних поглядів. „Живосилом милим не будеш“... Бажають фіни незалежності — на здоров'ячко!

— А що скажете про Литву?

146 — Литва? Ах, боже мій! Те, що й про других. *Vivat, crescat, floreat!* Коли Литва і за відновленої Росії бажав й може бути самостійною, благослови її господь. В етнографічних межах, розуміється... Хай буде навіть велика Литва, — це тепер у моді, — *Litania Magna!* Чим це звучить гірше ніж велика Латвія, або колосальна Грузія, або велетенський Азербайджан, або „Ні з чим незрівняна Вірменія“... Всім їм бажаю „благоденственного и мирного життя и во всем благого поспешения, на враги же победы и одоления!“.

— От моя програма, панове, щодо „іногородческого“ питання. Переходжу тепер, власне, до Росії...

Тут я зовсім відкидаю „федерацію“, як устрій, що в його основі лежить який договір між областями, — договір, на основі якого утворюється держава. Це, на мій погляд, для Росії нікчемна ідея. Широкі місцеві автономії повинні бути одержані згоря без жадного договору, тільки за постановою єдиної всеросійської влади...

... В той час, як в етнографічній Росії будуть „обласні“ автономії, ну, скажімо, області: Петроградська, Московська, Київська, Харківська, Одеська, — в так званих „іногородчеських“ країнах будуть області: Литовська, Латиська, Грузинська. Там буде, наприклад Київська обласна дума, а тут — Литовський сойм.

Тоді, в Харківській обласній думі — голова обов'язково українською мовою, а решта як хоче, хоч „по-українськи“ наприклад у Латвії, — голова неодмінно говорить російською, а решта, коли хочуть, хоч — по-російському. Такому ж роді...

насамперед організувати ту Росію, що населена народом в етнографічному значенні цього слова.

Давайте спершу міцно влаштуємо російське плем'я, а решта покищо од лукавого... Там далі видно буде...

Я гадаю, що мені не треба уточнювати, що під російським плем'ям я розумію й південно-руський нарід, що його спершу поляки, а потім і німці назвали „українцями“.

Отже, почнімо справу звідса, будемо Росію відроджувати власними силами... А Києву не звикати бути „колискою“ всіляких рухів „географічного порядку“.

На цьому можна покищо з цим питанням і покінчити. Переходжу до „земельної“ політики.

... Земельна політика повинна базуватися на власності. Власність — от той Сезам, що відмикає всі колодки. І безсмертні слова великого економіста зостаються безсмертними й досі:

„Дайте власникові безплідну скелю, і він оберне її на розквітлий сад!“

... Батьківщина і власність — от альфа й омега величності кожної країни... Біда тільки в тому, що ми ще розуміємо власність як вузько-егоїстичне чуття, а не як священний принцип будови світу!

А тому треба негайно і всякими, так би мовити, звуками сурм і літаврів повідомити, що власність відновлена і свята, і недоторкана на віки віків...

... Весь же секрет у тому, що ми повинні створити мільйон хуторів!

От, панове, основи моєї програми!

Світ живе не „фантазіями“, а фантазією, винаходом, кебетою, енергією... Бурхливу людську волю треба взяти в рямці, але в такі широкі, щоб вони, приборкавши божевілля, не задушили творчости...

Моя програма ось у чому... По всіх значних містах мають бути великі залоги. Дужі не так кількістю людей, як якістю та удосконаленою технікою. Ядром цих залог, їхньою фортецею, дозволю сказати, „гвардією“, повинні бути 100.000 „військових студентів“.

Я гадаю порядкувати країною за такою схемою:

Максимальна воля друку — пишть, що хочете... але друкарні в наших руках... Так само проповідуйте і на закритих зібраннях, і на мітингах під голим небом, що вам у голову полізе. Можете закладати спілки... Можете ходити вулицями з якими завгодно прапорами й гаслами, можете кричати: — „Геть уряд!“ все це вам дозволяється повною мірою, при одній тільки умові: щоб ви не перешкоджали рухові трамваїв та візників.

А як хтось із вас забере собі в голову виступити зі зброєю в руках і підняти одверте повстання, знайте, що за п'ять хвилин після цього вас оточуть автомобілі з кулеметами, — і вулиці будуть укриті трупами. Але за чверть години по кривавій лекції порядок мусить бути відновлений, трупи прибрані, і повне, вільне життя тим самим темпом, як і до заколоту, заб'є знову джерелом. Тих, хто хотів бунтувати, вже немає, а решта, хто зостався живий, — користуйся жаттям. Ніяких перешкод, ніяких переслідувань.

Так само й робітникам надається повна воля страйків. Не хочете працювати, будь ласка. Але коли ви захочете або спробуєте хоч чимнебудь перешкоджати тим, хто бажає працювати, коли ви дозволите собі наблизитися юрбою до фабрики, що працює, то вас зметуть, розчавлять, як непотрібних зайвих людей, що не вміють користуватися з наданої волі.

Хай зле не живе на світі!

Найширші рямці громадянської волі і моментальне й безжалісне придушення всього того, що за ці рямці вискочило.

Панове, де закопано ключ до всієї російської загадки? Власність — от той Сезам, що відмикає всі колодки.

Чи добре селяни запам'ятали велику заповідь:

— Не крадь!..

Коли добре, значить, надійшов час. Коли добре, то, значить, не доведеться верхній владі знімати шапку Мономаха, щоб уклонитись влодіям, а навпаки, всі злодії, хоч би їх було сто мільйонів, стануть навколяшки перед єдиним, що встояв, перед єдиним, що не пішов неправдивим шляхом, перед єдиним, що не вклонився бісам...

Тому я гадаю, власність... власність без жадних обмежень, без поділу на купців, промисловців та поміщиків, — вся власність має бути відновлена царським словом.

148

Селяни одержать той клаптик синього паперу з печаткою, про який вони мріють. Але вони його одержать не тому, що в грабіжницький спосіб захопили поміщицьку землю, а в ім'я забуття й помилування їхньої провини... Недоторканість власності поміщиків буде проклямована з усією ясністю й силою... маніфестом царя...

І будуть Івани, Грицьки, Петри й Стецьки, як і колись, платити викупну плату, і тою платою будуть винагороджені попередні власники.

Така реформа до снаги тільки монархові. Її несила ще кому-небудь здійснити. Її може завершити лише царський підпис: — „быть по сему“.

Докладчик замовк і сів на своє місце. Кілька хвилин тривала мовчанка. Потім голова цієї надзвичайної наради запитав:

— Може хто має які запитання?

— Так, я хочу запитати, — сказав один. — Як все таки шановний доповідач гадає відшкодувати промисловців?... З його промови це неясно, бо він більше говорив за поміщицьке землеволодіння, ніж за промисловість!..

— Я хочу відповісти на це одним прикладом з недавнього минулого. Один із наших організаторів промисловости, якого ми всі знаємо і якого всі ми вельми поважаємо, якось сказав: — „Від наших крамниць та заводів руки геть!.. Хазяями наших заводів та крамниць будемо ми!“ — Так він почав, цебто проклямуванням недоторканости власности купців та заводчиків. А чим скінчив? А скінчив тим, що став навколяшки перед найграндіознішим грабунком, що його колинебудь бачив світ. — „Хай пам'ятають російські поміщики, що земля відійшла від них назавжди!.. Хай забудуть дорогу до неї!..“

...Хай собі російська приватна промисловість квітне на славу. Держава їй всіляко допомагатиме... Але, все таки, моя свята думка, що на заводчиків надійся, а сам не плошай... Я переконаний, що в Росії великі державні підприємства мають всі дані для успіху. Це зовсім не соціалізм. Проте, я стою за те, що держава має право й повинна втручатися в приватну промисловість.

На тому кінці стола, що був ближче до мене, сперечались між собою „міністер справ харчових“ та „міністер справ земельних“.

— Та чорт його бери, це земельне питання, — кип'ятився „міністер харчових справ“, — хай воно провалиться на кілька літ. Хай володіє землею хто хоче, мені все однаково. Аби дав мені хліб. Що там буде, це ми потім побачимо, а зараз дайте мені спосіб видряпати хліб у мужиків. А ви їм „земельну реформу“! Знову почнеться яканебудь історія... „пани землю одбирають“... і піде казна-що!

— Та зрозумійте ж ви, — накинувся на нього „міністер справ земельних“, — все це ваше „казна-що“ й триватиме доти, поки ви самі робитимете „казна-що“! Ви вимагаєте, щоб він сів. Так дозвольте ж вас запитати, для чого він сіятиме, коли він не певний того, що ця земля його?.. Зрозумійте ж ви, що треба ж йому дати ту снію „бомагу“, казенну „бомагу“ з печаткою, з двоголовим орлом, щоб він переконався, що то його шматок землі, що ніхто в нього її не відбере. Тоді й скінчиться оте ваше „казна-що“! Як же мені не говорити про землевпорядження! Чи може й надалі терпіти оту дурницю, що призвела нас до катастрофи?..

149

Мені хотілося реготати з цих двох „міністрів“, які сперечались за справу, яка вже давно розв'язана без них. Я нахилився до свого проважатого і тихо запитав:

— Скажіть мені, що це за люди?.. Звідки вони?.. Де вони живуть — на землі чи на місяці?.. Невже вони нічого не чули ні за нашу п'ятирічку, ні за колективізацію, ні за радгоспи?.. Що за Бедлам такий?..

Але він не встиг мені відповісти, бо загальну увагу притяг до себе новий оратор. Його іривнице нагадало мені одного із надхненників контрреволюційних змов у СРСР та інтервенції; воно згодом фігурувало на відомому процесі, що пролунав на увесь світ¹.

Я приготувався вислухати його з найпильнішою увагою.

— Панове! — почав свою промову оратор. — В тій блискучій доповіді, що ми оце вислухали, я б сказав, надто багато ідеалізації. Життя пішло далеко вперед, а наш шановний доповідач все ще тупцюється на старому місці. Для реального політика це не годиться.

¹ Автор тут має на оці В. Рябушкіна, стаття якого „Справедлива війна“ фігурувала на процесі „Промпартії“, контрреволюційної організації, що її фінансували й інспірували фінансисти капіталістичних країн, насамперед, імперіалістичної Франції. Процес „Промпартії“ сколихнув увесь Радянський союз і знайшов широкий відгомін серед пролетаріату цілого світу.

Я не буду тут говорити про плян відновлення та відродження нашої нещасної батьківщини і не берусь критикувати подану від доповідача програму. Річ — не в цьому. Справа, що на неї зараз ми повинні скерувати всі наші зусилля, справа центральна — це повалення більшовиків. Ось у чому суть справи. А якраз про це доповідач нам нічого й не сказав.

Отже, насамперед, питання: як повалити більшовиків?

А потім уже можна говорити й про те, який лад треба запровадити у визволеній від більшовиків Росії.

От про те, як повалити більшовиків, я й говоритиму.

Але я хочу тут повторити те, що говорив рік і два тому. Я хочу звернути увагу високих зборів і наших шановних гостей на свою статтю, що була опублікована... — тут оратор виймає з кишені досить пом'ятий нумер газети, — і після якої мало що змінилося в ситуації. Чи згодні шановні збори вислухати ті мої аргументи, що їх я виклав тоді в цій статті?

— Просимо, просимо!.. — залунали голоси.

— Так от, — сказав оратор, розгортаючи газету, — я хочу звернути увагу високих зборів і наших шановних гостей на такий факт.

Є війни безглузді, шкідливі, руйнівні, і є війни корисні, розумні, творчі.

150 Остання європейська сутячка належить до першої категорії, а майбутня озброєна боротьба культурної частини людства з Третім інтернаціоналом за звільнення Росії буде, звичайно, зарекована до найсправедливіших і найкорисніших воєн.

П'ять років тому ми вказували, що комуністична влада коштує Росії два з половиною мільярди золотих карбованців на рік. Зараз, на жаль, доводиться констатувати значний зріст цієї суми.

Справді, в 1925 році можна було гадати, що національне багатство Росії, хоч і сильно зменшене за перші роки революції, стало на якійсь, хоч і хисткій, але все таки рівновазі; збитки від більшовиків сходили, головне, на те, що не зростали багатства країни.

Гірше ми бачимо тепер: знову почалось і набирає величезних розмірів активне зубожіння Росії; навряд чи ми перебільшимо його, коли вирахуємо збитки в півтора мільярда золотих карбованців на рік. До цього треба додати відсутність того природного приросту багатства Росії, що на нього можна було б розраховувати тепер, коли б була повалена більшовицька влада хоч би чотири роки тому.

Що це може становити?

До великої війни наша батьківщина дописувала до свого активу щороку не менше як 2-3 мільярди золотих карбованців.

Сполучені Штати Америки, на думку багатьох авторитетів, збагачуються тепер щорічно на 30-35 мільярдів карбованців.

Беручи на увагу всі поправки на революцію, господарку більшовиків, нашу відсталість і т. д., але водночас ураховуючи розміри, природні багатства Росії, ділову кмітливість її населення та його

кількість, гадаю, що після чотирьох років вільної праці ми б легко досягли 10-15 відсотків американських заощаджень, тобто пересічно близько чотирьох мільярдів золотих карбованців на рік.

Ця сума разом з теперішнім зубожінням в півтора мільярда і становить приблизну суму російських збитків від комунізму. Вони дорівнюють п'ятим з половиною мільярдів золотих карбованців на рік¹.

Цілком ясно, що щорічне влиття у європейську економіку таких багатств у формі попиту на цілу низку товарів, за можливості їхньої негайної оплати, дуже швидко позначилось би на зменшенні, а можливо, навіть і на цілковитій ліквідації армії безробітних.

Це, справді, радикальне розв'язання проблеми безробіття, а не ті жалюгідні паліативи, що їх застосовують бюзкі державні діячі Західньої Європи.

Якже знищити більшовицьку болячку?

В 1920-25 роках спеціалісти бралися здійснити таку операцію за 6 місяців з армією в 1.000.000 чоловіка. Видатки вираховувались в 100 мільйонів англійських фунтів.

Зараз механізм радянської влади сильно розхитався і дрібно-буржуазна стихія, головне, селянство відійшло від неї зовсім. На цій підставі можна дійти висновку, що операцію звільнення Росії тепер можна здійснити з меншими силами й за короткий час, як 5 років тому.

Мабуть, 500.000 чоловіка і трьох-чотирьох місяців буде до- 151 сить, щоб закінчити роботу начорно. Добивання окремих комуністичних банд, звичайно, забере ще деякий час, але це буде скорше поліцейська, ніж воєнна операція.

Взагалі, слід відзначити, що з кожним роком витрата сил, потрібних для повалення більшовиків, буде зменшуватись, та чи є радія чекати на це?

Мабуть, через п'ять років не армії, а двох-трьох дивізій вистачить, щоб знищити червоний кошмар, і витрати будуть, порівняльно, нікчемні — 10 мільйонів фунтів замість ста, але за

¹ Нахабна брехня й нісенітниця, що її навіть не варто спростовувати. Але оскільки для декого буде цікаво знати, якими бурхливими темпами зростала перша соціалістична республіка, можна навести такі статистичні дані. Народний прибуток СРСР в 1931 р. дорівнював, приблизно, 49 млрд. крб., при чому, за попереднім пляном, досягти такої суми передбачалось тільки в 1933 р. Приріст народнього прибутку в 1931 р. становив не менше 35%. Бурхливий зріст народнього прибутку дав можливість капітальні вкладення в промисловість, транспорт, сільське господарство та в інші ділянки усуспільненого сектору народнього господарства збільшити до 17 млрд. проти 10 млрд. попереднього року. На капітальні роботи в соціалістичній промисловості та електрифікацію було асигновано 7470 млн. крб., в тім числі на електрифікацію — 850 млн. крб. і на промисловість ВРНГ — 5.500 млн. крб. Зріст гуртової продукції всієї державної промисловості в 1931 р. дорівнював 45% проти 1930 р. Вироблено електроенергії 12,7 млрд. квг. (проти 8.8 млрд. в 1930 р.). Дійшовши такого зросту промислової продукції, Радянський союз виконав весь п'ятирічний плян у промисловому виробництві в 1931 р. — за третьому вирішальному році п'ятирічки — на 79%, а у важкій індустрії — на 98%. Примітка Зіг-

цей час світова, а зокрема і європейська економіка втратить не менше як два мільярди фунтів.

Де ж тут діловий обрахунок?

Повалення комунізму в Росії — великий моральний подвиг і моральний обов'язок людства, але коли навіть стати на черствий бездушний чисто діловий погляд, то й тоді можна запевняти, що немає в світі підприємства, що було б прибутковішим та рентабельнішим, як звільнення Росії.

Витративши один мільярд карбованців, людство одержить прибуток не менший, як у 5 мільярдів, тобто 500% річних з перспективою дальшого зросту прибутків щорічно на 100-200%.

Де знайти діло краще?

Додамо ще таке. Користь буде не тільки в подальшому, а негайно.

Зформування міжнародної армії в 1.000.000 чоловіка зараз же зменшить число безробітних в Європі, а, крім того, відомо, що всяка мала війна не руйнує економіки, а стає для неї корисною. Без сумніву, звільнення Росії викличе в Європі промислове пожвавлення.

Можна гадати, що попит на робітників сильно підвищиться, в усякому разі, не менше, як на 500.000 чоловіка, і вони разом з воєнними вольонтерами в значній мірі розв'яжуть проблему безробіття в Німеччині та Австрії. Неморального тут немає нічого, бо на війну люди підуть не з примусу, а добровільно, заради ідеї.

152

Однак, всі вищезазначені вигоди не пішли б нікому на користь і, кінець-кінцем, через глибокий, хоч зразу й непомітний, зв'язок між мораллю й економікою, обернулись би останній на шкоду, коли б ця війна, подібно до інших, була б неморальною, але в даному випадкові ми бачимо протилежне.

Ганебна зараз не боротьба, а те, що Європа спокійно, байдуже й лякливо спостерігає страхіття, що творяться в Росії; тепер ганебний мир, а не війна.

За порушення заповітів шляхетности, мабуть, і б'є тепер доля Європу й Америку по кишені.

Чи зрозуміють це наші друзі в Європі?

Якщо зрозуміють, то допоможуть. Тоді буде врятована не тільки Росія, а й вся дотеперішня цивілізація.

Коли ж не зрозуміють, то всі ми потонемо в хаосі. Революція святкуватиме перемогу, а ми загинемо.

Оратор згорнув газету й провадив далі:

Ось які думки я висловив. Чи змінилась тепер ситуація? Не дуже. Твердження мої zostалися ті ж самі, що й тоді. Річ тепер не стільки в нас, скільки в Європі та Америці. Пожежа підкрадається вже до їхніх осель. Від них залежить, чи допустити її далі, чи погасити в зародкові!..

Оратор сів. Кілька хвилин тривала мовчанка.

Потім звівся, як він сам себе назвав, спостерігач Америки.

— Я тут тільки приватна особа, — заявив він. — З великим інтересом вислухав я виголошену тут програму дій. Я її від щирого серця вітаю. Справа тільки в тому — хай розпочинають

діяти ваші друзі там, в Росії. Щодо нас, то ми допоможемо. Громадська думка Америки на вашій стороні. Як мені відомо, високі кола згодні ваяти на себе постачання армії... У нас є хліб, одяг, амуніція... Ми з охотою все це дамо вам!..¹

— Щодо Франції, заявив французький представник, — то високим зборам відомо, яку близьку участь бере мій уряд у справі відродження вашої пешасної батьківщини та відновлення в ній нормального порядку. Французька нація завжди прагнула й прагне справедливості. Це, так би мовити, наша історична традиція. Французький геній не терпить жадної тиранії. Ось чому ми бажаємо найскорішого повалення більшовицької диктатури. Високим зборам певно відомо, що недавній голова нашого уряду безпосередньо займався цими питаннями. Наш генеральний штаб має навіть плян кампанії...

Серед присутніх помітно рух.

Щождо матеріальної допомоги, то Франція, зі звичайною своєю шляхетністю й доброзичливістю, дасть зброю, воєнних інструкторів тощо, але все таки потрібні деякі гарантії. Знаєте, ми все таки демократична держава... Ми повинні зважати на виборців... А виборці?.. Ви самі повинні знати, що це визначає... І хоч демократична Франція завжди поважає чужі права, проте... Ми особливо зацікавлені Україною, зокрема Донбасом... Я з величезним задоволенням вислухав оголошену тут програму, особливо те її місце, де говориться про участь закордонного капіталу у відродженні Росії... Є й ще деякі пункти, що про них нам би хотілося почути категоричніші запевнення, наприклад, борги...²

Але я не міг більше витримати й кинувся до столу.

— Ах, ви ж!..

У залі зчинився зляканий рух. Усі посхоплювались із своїх місць. Почулись голоси:

— Тут є чужі!.. Нас арадили!..

Хтось вимкнув світло і ми опинилися в густій морочливій темряві, що в ній метушилось кілька десятків людей. Мій провожатий схопив мене за руку і крикнув над вухом: „Тікаймо!“ і ми побігли якимись підземними переходами, а до нас здалеку доносилося грюкання дверей та прптишені людські голоси.

¹ Це факт. Встановлено, що президент ПАСШ Гувер давав згоду бути „головним інтендантом“ у війні капіталістів проти СРСР. „Комітет допомоги фермерам“ під керівництвом Олександра Легге почав закуповувати величезні запаси хліба, бавовни, сушні, молочарських продуктів, м'яса, консервів, тютюну, шерсти, рижу, бобів і таке інше. На випадок інтервенції всі ці запаси були б продані з величезними прибутками. Але процес „Промпартії“, що викрив наміри інтервентів, зіпсував гру Легге та Гувера. Згодом більша частина цих продуктів була знищена, вбитки від чого вираховувались в сотні мільйонів доларів. Примітка Зігфріда.

² Теж не вигадка. У підготовуванні інтервенції брав активну участь один із прем'єр-міністрів Франції Раймонд Пуанкаре, прозваний від робітників за свою кровожерність та воєвничість „Пуанкаре-війна“. За свою участь в інтервенції Франція мала одержати певні територіальні й всякі інші компенсації. На процесі „Промпартії“ участь французького ряду та французького генерального штабу в підготовуванні інтервенції була викрита цілком і підтверджена документально. Примітка Зігфріда.

Несподівано хідник скінчився і ми опинилися в якомусь яру. Серце скажено калатало, чоло вкрив рясний піт, спина була мокра, а в грудях переривалось дихання. Хотілося впасти на сніг і втопити гаряче обличчя в його холоді. Але в цей момент над нами пролунали два сухі постріли й кулі продзвигчали, як дві оси, мимо наших вух. Ми кинулися тікати... Мій провідник раптом десь зник між деревами... Я остався сам... З холодним одчасм я чув, як до мене наближається погоня... Ноги грузли й провалювалися по коліна в снігу... Деревя перегороджували дорогу... Я вже хотів зупинитись, ще передихнути трохи, коли з усього розгону об віщось спіткнувся і полетів сторч головою в сніг... Погоня наближалась... Ближче, ближче... Я звівся, готовий захищатись до останку сил... і прокинувся...

Я був у себе в кімнаті... Лямпа лила м'яке світло на стіл. Книжка випала мені з рук і її розсіпані сторінки вкривали підлогу. Голова мені була важка, ніби налита чавуном. Я справді, був увесь мокрий.

У кімнаті було напівтемно. Я з полегшенням відхнув і подумав сам собі:

— Це був лише кошмар!..

Проте, я спершу не міг усього розглядіти. Раптом мені показалося, що в кімнаті є хтось сторонній.

Так і є. Гість сидів край стола у затіненій частині кімнати й насмішкувато поглядав на мене.

154

— Що за чортовина? — промайнуло мені в голові.

Гість постукав пучкою по столі й промовив:

— За останній час ви здорово здалися. Раніше я вас знав за людину зі сталевими нервами!..

Я тим часом оглядав його. Це був... ну, якби його схарактеризувати... на ньому був дорогий, але приношений костюм. Обличчя було зім'яте, а борода з тиждень як голена. В очах світився цинізм і та холодна жорстокість, що буває тільки в людей, які мають на своїй душі стільки злочинів, що один зайвий ані скільки не потребує їхньої сумлінності, а в зморшках обличчя, здавалося, ховалися всі пороки великих міст. Я сам собі пригадував, ким би „він“ міг бути. Із зовнішнього вигляду його можна було прийняти за зломника високої марки, за авантюриста інтернаціонального масштабу, за...

Раптом мені блискавкою промайнула неймовірна думка, і в мене мимоволі вихопилось:

— Ви — фашист?..

Він підвівся і вклонився мені мало не королівським уклоном.

— Так, перед вами один із них!..

— Чого вам тут треба?.. — сказав я різко, ледве стримуючи свою лють. — І як ви попали сюди, через дві замкнені двері?.. — бо я добре знав, що двері були замкнені.

По обличчю йому пробігла стримана посмішка.

— Чого, питаєте, я прийшов? А просто так. Навідатись захотілось, побачити дещо, побалакати!..

— Нам ні про що балакати.

— Неправда. От, наприклад, зараз ви не можете заперечувати того факту, що міжнародні обставини складаються не на вашу користь. Ворожі вам сили зростають, організовуються!..

— Так, — перебив я його, — ми це знаємо. Але зростаємо й організовуємось і ми. Зростає й організовується міжнародній пролетаріят та міжнародня пролетарська революція. Успіхи нашої індустріялізаці, нашої п'ятирічки, нарешті, успіхи колективізаці не можуть відкидати зараз ні буржуазні публіцисти, ні капіталістичні політики, — і це примушує їх гарячково шукати якогось виходу... Наприклад, інтервенція... Ми це знаємо... Але тепер уже минули ті часи, коли проти нас легко було йти... Тепер той, хто захоче нападати, хай сам спершу серйозно подумає над цим... Ми не самі... За нами стоїть міжнародній пролетаріят... І скільки б там буржуазія не намагалася нас подолати, які б змови вона проти нас і зовні, і всередині не організовувала б, все таки вона, кінець-кінцем, буде бита!..

Він похитав головою.

— Ви завжди були надто самовпевнені!..

— Це не самовпевненість, а це облік реальних сил... Це розуміння історичного процесу... За нас історія, і вона ж проти вас, скільки б ви не хотіли зупинити біг її колес і повернути назад... Кріт історії працює добре... Він працює на пролетаріят!..

— Хм!.. — хмикнув він і постукав пучкою по столі. — Блажен, хто вірує! А ви потрудіться виглянути на хвилинку сюди!..

І він показав на вікно.

Я виглянув.

Спершу нічого, крім каламутного мороку, я не бачив. Та по троху той морок став розсуватись і передо мною відкрилися величезні далі. Рівнина була якогось одноманітного сірого кольору, природу якого я не міг відгадати. Ця сіра одноманітність робила гнітюче вражіння. На рівнині виднілися якісь будівлі, але здалеку не можна було розібрати які саме; вони не тільки не оживляли ландшафту, а навпаки, робили його ще похмурнішим, невідрадінішим та гнітючішим. А далі стояли велетенські заводи, що куріли сотнями димарів, — цілий ліс димарів.

Ось до нас ніби присунувся один із тих заводів. Тепер було видно, як в його корпусах сновигали стомлені, виснажені й засмальцьовані робітники. Серед них виділялись інші, здорові, відгодовані, чисто зодягнені. У кожного з них у руках було щось як гумова палиця, а за поясом стирчали невеликі револьвери. На кашкетах у них блищали золоті кокарди. В очах цих людей світилась холодна, невблаганна, я б сказав, нелюдська жорстокість.

Я дав їм назву „доглядачів“.

Поки я розглядав цей похмурий пейзаж, на одному із заводів трапилась така подія. До доглядача підійшов уже літній виснажений робітник і почав щось пояснювати. Той рухом руки наказав йому повернутись до верстату. Робітник рішуче відмовився. Тоді доглядач розмахнувся своїм нагаєм і оперезав ним робітника по спині. Одяг був розсічений до шкіри і цівкою бризнула кров.

У всьому цеху стався незвичайний рух. Верстати стали, і на доглядача полізли з кулаками десятки робітників. Притиснутий до стіни, він хотів стріляти, але його моментально обеззброїли і з вигуками спустили вниз по сходах.

Робітники, як комашня, почали збігати вниз з усіх поверхів на широке подвір'я, що скоро було залите чорними людськими постатями. Ось серед юрми сп'ялась одна постать і почала щось гаряче говорити, вимахуючи руками. Ще через хвилину над юрмою замаяв прапор, що полосонув червоним повітрям.

— Здорово! — подумав я. — Починається страйк... Значить і в цій сірій країні капіталістам не пощастило придушити робітничого руху... Дух революції живе...

Юрма вилилась із двору на широку дорогу і сунула в напрямі до другого, сусіднього заводу. Там теж помітний був надзвичайний рух.

Я чекав, що ж робитимуть доглядачі. Вони спокійно оступились перед демонстрацією й дали їй вийти на дорогу. Потім вони заметушились, — і від них побігли у кілька напрямів гінці. Далі я побачив, як по шосі летіло з півдесятка мотоциклів. На зустріч їм сунули якісь страховища. Скоро я розібрав, що то було. „Ага, — подумав я, — то їдуть панцерники. Але куди?“

156 Тим часом панцерники почали звертати з дороги і згодом утворили широке півколо, що мало перегородити шлях демонстрації і не пустити її до заводу. Я, завмираючи, стежив за всіма цими маневрами. Я відчував, що зараз має статись щось потворне, жахливе... що зараз проллється кров. Мені хотілося крикнути до робітників, попередити їх про ту небезпеку, яка на них чатувала, але вони ніби не помічали панцерників і сміливо йшли на них.

Ця тактика мені була незрозуміла. Але я помилявся. Скоро демонстрація зупинилася і повернула ліворуч, а від неї почали відділятися невеликі загони робітників, що бігли вперед і лягали на землю.

„Це справжній бій“, подумав я.

Тут мою увагу звернуло дзижчання в повітрі. Я глянув на небо, воно теж було сіре від диму, — і я побачив кілька аероплянів, що, подібно до хижих птахів, стежили за юрмою робітників, що тим часом усе зростала.

Потім сталося щось незрозуміле, несподіване й страшне.

Спершу почувлись постріли... Стріляли з панцерників доглядачі... потім з аероплянів полетіли просто в юрму бомби... повітря наповнилось громом, вогнем і димом, що все закрити своєю заслоною.

Я збентежено повернувся до свого гостя, щоб запитати, що має означати ота вся картина.

Він сидів на тому ж самому місці й глузливо насвистував.

— Що за містифікація? — накинувся я на нього. — Що це ви мені за кошмар показували?..

— А що, хіба погана картинка? — сказав він мені нахабно. — Не подобається?.. — і далі насвистував.

— Але ж чекайте!.. Це ж неймовірно!..

— Що неймовірно?.. Те, що ви бачили?.. Так знайте, це ми починаємо здійснювати нашу програму!.. Теорію ви щойно чули. Тепер перед вами практика!.. — і він ще дужче засвистав.

Мотив мені показався дуже знайомий, але де я його чув, якої пісні він був, цього я ніяк не міг собі пригадати. Це мене, до всього того, що я бачив, ще дужче дратувало.

— Що ви насвистуєте? — накинувся я на нього. — Що за па-срудний мотив?

— Ні, це дуже хороша пісня!.. — тепер він уже свистів ска-женням темпом.

— Ху, чорт!.. Тепер пригадав!..

Він насвистував:

От Урала до Алтая,
От Амура до Дністра!..

Тут мій гість встав із-за стола, зробив широкий рух руками й сказав:

— Ви запитували, що то за картинку я вам показував?.. Кар-тинка ж, правда, весела? — в його голосі чувся глум. — Вона ви-значає, крім усього того, що ви бачили, ще й те, що ми вам готуємо... Так-так, добродію!.. Не хитайте головою й не дратуй-тесь!.. Подібний порядчок ми вам зорганізуємо „От Урала до Алтая, от Амура до Дністра“, — і тоді подивимося, як ви в нас потанцюєте!..

— Не бувати цьому!.. — і я кинувся на нього через стіл.

Він ухилився й гукнув:

— Стережіться!..

За вікном щось зі зловісним свистом шугнуло вниз. В ту ж хвилину землю потряс колосальної сили вибух... Будинок стру-сонувся і, здавалося, піднісся догори разом зі своїм фундамен-том... полум'я вирчалось довгими червоними язиками... і я, і мій гість в одну секунду зникли в ньому... на мене щось важке навалилось, і я більше нічого не бачив і не чув...

... Поволі серед темряви моя свідомість почала оживати, як ожи-ває бліде світло сірого осіннього ранку серед важкого мороку темної ночі. Я відчував якусь невимовну слабкість у всьому тілі, що не мав навіть сили розкрити повіки. В моїй уяві зри-нали якісь дивні спогади, з'являлись немов у тумані якісь кар-тини, що раптом зникали... Потім знову темна безодня.

Раптом я відчув дивну полегкість... ніби чиясь рука обережно підіймала мене з темного провалля. Глибока темрява змінилась на сірий присмерк. До мого слуху доносились якісь неясні звуки, що згодом переходили у великий шум, ніби за стіною у прибої й шумовинні розбивалося бурхливе море. Я напружився й роз-крив очі.

Перше, що я побачив, — була біла низька стеля. Звідкілясь пробивалось скупе світло і в приміщенні стояла сутінь. Тіло було важке і ніби зв'язане. Я спробував було повернути голову, щоб повернутись, але мене всього, од кінців волосся на голові

Й до нігтів на ногах, пронизав такий гострий біль, що я ледве стримав зойк, — і тут я побачив сіру, оббиту дешевими шпалерами стіну. А зрозумів, що лежу на ліжку в якійсь кімнаті. Але де і в кого, того я не знав.

Це мене збентежило і я вирішив за всяку ціну встати. Кілька разів я не пробував робити, але кожного разу невдало, бо біль брав мене на голки і клав назад на ліжку. Нарешті я напружив, адалося, всі свої останні сили й підвівся. Але при цьому я не міг себе стримати і застогнав на всю кімнату.

Видно стогін мій почули, бо напроти відчинилися двері й на порозі показалась постать дівчини. Вона була висока, струнка, повна грації. Мала прекрасний овал лиця, тонкий ніс, великі світлокарі очі й хвилясте, кольору старої бронзи волосся. Підстрижене й відкинуте назад, воно відкривало високе мармурове чоло, що дихало мужністю, в той час, як нижня частина обличчя з маленькими устами й ніжним абрисом підборіддя вражала своєю жіночістю. Від всієї її молодості і водночас сильною постаті віяло певністю, вона ніби випромінювала спокій.

Дівчина подивилась на мене, тихо сплеснула руками й негolosно погукала на когось, що був, мабуть, у другій кімнаті.

— Гансе, він встав!..

На її голос до кімнати ввійшов уже літній чоловік. Він наблизився до мого ліжка й поклав мені на гаряче чоло свою шорстку руку. Мені від того дотику стало легше.

158

— Ну як, товаришу, трохи легше стало? .

Я подякував його очима.

— Зі мною був ще один чоловік? — запитав я з натугою. — Де він?...

Чоловік заперечливо похитав головою:

— Не знаю.

Тоді я попрохав:

— Я хочу до себе... Відправте мене до моєї квартири!..

Чоловік відвернувся. Дівчина мовчала.

— Це неможливо, — сказав згодом чоловік лагідно, але твердо. — Ти надто слабкий, а в місті бій і стрілянина!..

— Бій і стрілянина?.. — перепитав я здивовано.

Я нічого не розумів. Може це тому, що голова мені гула і все пливло перед очима.

Але він не встиг мені відповісти, бо в цей момент широко відчинилися двері.

— Лікар!.. — сказала дівчина і відійшла набік.

Лікар підійшов до мене.

— Ну, як він?

— Проситься додому!.. — посміхнувся Ганс.

Лікар обмацав мені голову, провів пульс і сказав, звертаючись до дівчини:

— Ірено, дайте мені ліки й шприц!..

Він закотив мені рукав і я відчув легкий укол.

— Він тепер засне і ви можете йти!.. — почув я голос здалеку і мене обгорнув сон, навіть не сон, а якась непритомність.

Коли я, нарешті, опритомнів, то побачив себе у високій білій кімнаті, що її я спершу прийняв за шпиталь. Голова мені страшенно боліла і я не пробував ворухнитись, а намагався лежати нерухомо. Було тихо. Крізь темні шовкові штори пробивалося золоте проміння дня і вся кімната набирала м'яких спокійних тонів. Скосивши трохи око, я побачив коло' ліжка невеликий круглий столик, весь заставлений скляночками та різними пляшечками. Потім почув пах ліків. Тільки тепер я зрозумів, що був або важко хворий, або поранений.

За стіною почувались притишені кроки. Я поспішив заплющити очі. Кроки стали віддалятися, поки зовсім не затихли. Звідкілясь почувлось, як зачиняють двері. Знову тихо.

Думки вихором крутились мені в голові. Де я тепер?

Що я не вдома, це для мене було ясно. Однак, що це за приміщення, де я зараз перебуваю? Що за люди, що мене зараз оточують? В залежності від цього впливала та чи інша моя поведінка.

Я не міг більше витримати і різко повернувся. Страшний біль в голові прикував мене до ліжка: біль був такий великий, що від нього, здавалося, розколювалася голова і полуменіло в очах, я перед собою бачив ніби стовпи червоноуватого полум'я.

Я вирішив більше не повторювати цих спроб і ввесь віддався своїм думкам, що непомітно перейшли в сон.

Прокинувся я від тихої розмови, що її вели в кімнаті чоловік і жінка. Проте, я не розкривав очей.

Я мимоволі ворухнувся. Жінка, голос якої мені показався до дивного знайомим, здивовано й радісно сказала:

— О, докторе, дивіться, він прокинувся!..

Я відчув, як хтось узяв мою руку, помацав пульс і сказав:

— Криза минула... Як ся маєте?..

— Болить!.. — простогнав я й розкрив очі.

Жінки в обличчя я не бачив, вона, певно стояла в мене в головах. Наді мною нахилився лікар і перепитав з посмішкою:

— Болить?.. Я думаю, що болітиме!.. Але то нічого!.. Ми думали, що ви, взагалі, вже не встанете!..

— Де я?.. Що зі мною?..

— Про це ви довідаєтесь потім... А покищо ніяких розмов, ніяких розпитувань. Тільки спокій!.. Абсолютний спокій!.. Ми повинні боятися можливих ускладнень... Розумієте?.. Ніяка інша небезпека вам тепер не загрожує!.. — його голос набрав при цьому металевого тембру.

— Значить, вона мені загрожувала? — запитав я слабым голосом.

— Так, бо ви були тяжко хворі. Тепер криза минула і ми вас врятуємо. Повторюю, — вам не можна багато ні говорити, ні тим більше хвилюватися... Я вам скажу чого... Ваша нервова система дуже вражена, і ви, буквально, весь час висите над безоднею... Ви, певне, розумієте, що я хочу сказати... Так, розумієте... От і гаразд... Ось чому далі я ні на які ваші запитання не відповідатиму, бо відповідальність за ваше здоров'я й ваше життя

лежить на мені... Лежіть спокійно, вудужуйте, набирайтесь сил, а потім, у свій час, ви про все дізнаєтесь... Я зараз вам дам ліки, ви ще заснете і за кілька днів будете зовсім здорові... Будьте слухняні й виконуйте все те, що вам накаже ваша доглядачка.

Я почув легкий укол і за хвилину мене охопив блаженний спокій.

Прокинувся я ніби від внутрішнього товчка і зразу ж відкрив очі. Дивно, я відчував себе далеко краще, ніж напередодні, голова майже не боліла, думки проясніли. Знайомий жіночий голос промовив у мене над головою:

— Добридень!.. Ви спали прекрасно!..

Я зробив спробу ворухнутись і подякувати.

— Лежіть, лежіть, — наказала вона. — Вам не можна рухатись, аж поки не дозволить лікар. — Він із хвилину на хвилину тут буде!

Вона нахилилась наді мною і я побачив ніжне кругле обличчя з бронзовим волоссям і великими світлокарими очима. Це була Ірена, та дівчина-привид, що вже один раз мелькнула перед моїми очима. У мене не було жадного сумніву. Ось чому я здивовано сказав:

— Ви?... І ви тут?..

Вона дивно подивилась на мене. В очах у неї спалахнули вогники.

160

— Авжеж, і я тут!..

— Скажіть, скільки я спав?..

— Сорок вісім годин.

— А скільки часу, взагалі, я вже хворий?..

— Хворий?.. Він хворий!.. — сказала вона здивовано. — Та у вас була ціла дірка в голові!..

— Рана в голові?.. Ось чому вона мені весь час так страшенно боліла!..

— Авжеж.

— І скільки часу минуло, як ви тут зі мною возитесь?..

— Скоро місяць буде.

— Так давно? Дивно. Але я зараз відчуваю себе майже зовсім здоровим.

— Так, лікар сказав, що ви скоро зовсім видужаєте.

— Але скажіть, як я потрапив сюди?.. Бо признаюсь вам, що з усього того, що навколо мене діється, я нічого не розумію!..

— Я вам дещо скажу, але з однією умовою.

— Приймаю вашу умову наперед.

— Перше, — ви не повинні жадним словом, жадним рухом показувати, що ви мене знаєте або будь-коли раніше бачили.

— Чому?

— Тому, що так треба. Тому, що це в ваших, в моїх, в інтересах тисячі! Дасте таке слово?

— Даю.

— Слово товариша?

— Слово товариша.

— Я вам вірю! — сказала вона просто.

— Я теж. А тепер яка ваша друга умова?

— А друга умова така: ви слухаетесь мене і виконуете тільки мої накази. Поки ви тут, жадного кроку ви не повинні робити, не попередивши мене або не сказавши мені про це.

— Приймаю, хоч це й важко для мене.

— Отже, глядіть, ви дали слово товариша!

— Я дав його, сподіваюсь, товарищі!

— Розуміється.

— Тепер прошу вас, розповідайте!

— Ну, от. Вас знайшли пораненого біля фабрики Хемічної компанії патрулі, — це було в той день, коли робітники цієї компанії застрайкували, а в місті виникли заворушення. Патруль уже хотів вас пристрелити, як на цю сцену цілком випадково натрапив Марко. Він наказав вас перенести до нього в машину і сам вас відвіз до лікарні, де здав на відповідальність головного лікаря... Ось чому ви остались живі... Марко особисто заопікувався вами, але стан вашого здоров'я був майже безнадійний... Вас лікував лікар Георг, отой самий, що ви його тут бачили. Він шукав до хворого доглядачки... Лікар наш друг, і тому не дивно, що я потрапила до вас. Там ви мене вперше й побачили... Потім лікар, коли ви трохи одужали, але весь час були непритомні, заявив, що в місті вам, через страшне пошкодження й зворушення вашої нервової системи, лежати небезпечно, і на поліг на тому, щоб вас відправити кудись до такого місця, де б була абсолютна тиша, чисте повітря і таке оточення, яке б зовсім не нагадувало б вам колишнього... Марко погодився... І нема нічого дивного, що ваша доглядачка теж поїхала з вами, — додала вона з трохи лукавою посмішкою. — Ну от, — а тепер небезпека минула і ви скоро станете на ноги!..

— Чекайте но, — сказав я. — Тут для мене неясні кілька пунктів. Поперше, хто такий Марко, якому я завдячую гостинністю, порятунком і життям? Подруге, що він має на меті що виказує до мене таку, на перший погляд, дивну великодушність?.. Потретьє, мені неясна ваша роль в усій цій справі і я прохав би вас її розшифрувати в наших обопільних інтересах, коли це не порушує нашої угоди?..

— Я думала, що ви здогадуєтесь. Але я бачу, що ні, то й відповідаю вам, починаючи з вашого останнього запитання. Комітет не інформував мене про свої наміри. Він наказав мені бути при вас і передати вам те, що я тільки що сказала. На цьому ми повинні поки що поставити крапку. Подруге, що має на меті Марко?.. Ось про це то, головне, і йде мова. І третє, — я вже забула...

— Хто такий Марко?

— Як, ви не знаєте Марка?.. Ніколи нічого за нього не чули?..

— Не знаю й ніколи за нього нічого не чув.

— Дивно, — знизала вона плечима. — Так знайте, що Марко небіж самого Гаммера...

Очевидно, цим Ірена хотіла мене вразити. Але цього не вийшло, бо я спокійно запитав:

— Гаммер?.. А це хто?

Тепер уже надійшла черга Ірені дивуватись.

— Як?.. Ви й Гаммера не знаєте?.. Та звідки ж ви тоді до нас з'явилися?.. Не з місяця ж ви впали!..—і в неї в очах мелькнуло, як мені здалося, недовір'я.

— Можливо, що й з місяця, — відповів я так само спокійно. — А втім, не знаю!..

Тепер на її обличчі було написано найбільше здивування.

— Я просто відмовляюся вірити, що ви не знаєте й нічого не чули за одного із наших найбільших фінансових та промислових магнатів! — сказала вона з непривітними нотками в голосі.

Я сам про себе посміхнувся.

— Так, значить, Гаммер фінансовий король. А хто такий Марко?

— Марко? А Марко — молодий інженер і вчений, кажуть, геніальний інженер, і до того ж небіж Гаммера, головного директора Хемічної компанії. Лябораторію Марка охороняє вдень і вночі спеціальна варта, туди нікого не допускають, крім трьох-чотирьох осіб та кількох його асистентів... Ця оселя належить Маркові... Він то й помістив вас сюди на прохання лікаря, щоб на вас ніхто не звертав уваги і щоб ви скоріше видужали. А тепер дозвольте дати вам кілька запитань?..

— Прошу.

— Перше, — хто ви такий?

— Я?..

162

— Нуда, ви!..

Я вже було розкрив уста, щоб відповісти, але не міг. Ірена дивилась на мене, не зводячи очей. Я винувато відвів свій погляд від неї і почав напружено думати, і з жахом пересвідчився, що я забув своє ім'я. Тоді я хотів пригадати своє минуле, але й тут моя пам'ять була мов глухий мур, німий і мовчазний. Я пам'ятав тільки той момент, коли трапився перший вибух коло моєї квартири, далі — нічого, далі йшла порожнеча. Це було дивно. Це — нарешті, лякало. Почуття було таке, ніби ви повисли над безоднею і губите останню точку опертя.

Я повернувся до Ірени і розгублено відповів:

— Не знаю...

Мабуть мій вигляд у цей момент, справді, був жалюгідний, бо Ірена з тривогою запитала:

— Що з вами?.. Вам погано?

— Ні, нічого... Але зі мною трапився неприємний казус... Я не можу пригадати свого ім'я... Розумієте, забув!..

Дівчина подивилась на мене довгим поглядом. Потім, надиво спокійним голосом, відповіла:

— Я вас розумію... Ви боїтесь розкрити ваше інкогніто... Ну що ж, зайва обережність не погана річ... В такому разі — можете не відповідати!

В її голосі, коли вона кінчала цю фразу, ясно чулася гіркість.

Я схопив її за руку.

— Та ні, Ірено, нічого я не боюсь... Тут трапилось щось гіршого... Здається, мені просто відібрало пам'ять... Я от знаю, що

я - я!.. Але коли ви запитали мене, хто я, то я, розумієте, аразу відчув, що нічого не пам'ятаю з минулого... Я стою перед своєю пам'яттю, — продовжував я говорити далі, — ніби перед глухим муром, від якого ви чекаєте відповіді на поставлене йому запитання... Зрозуміли мене тепер?.. Я навіть знаю, що я десь жив до цього, щось робив, напевне, щось робив, але де, що саме, хоч убийте, зараз не пригадую!..

На обличчі Ірени з'явився турботний вираз. Вона замислилась.

Еврика! — нарешті вигукнула вона. — Я тепер розумію, що з вами. Це — амнезія!.. Безперечно, амнезія! Вона буває після нервових або інших зворушень. Доктор теж говорив, що у вас велике зворушення всієї нервової системи... А ви все таки поставайте пригадати своє ім'я! — попрохала вона мене.

Я знову почав напружено думати, але нічого не виходило. Я рішуче не міг пригадати свого імени.

— Ні, не пригадаю... — сказав я розгублено. — Але ж ім'я було у мене?.. Напевне, що було!.. І от воно тепер зникло!.. А хіба може бути людина без імени?.. Як ви гадаєте, Ірено?.. Правда ж, не може?.. І, взагалі, хто ж я тепер?..

— Певно, що не може!.. — відповіла Ірена.

— Так де ж воно поділось?..

Деякий час ми мовчали. Потім Ірена заговорила знову:

— Про вас ще ніхто не знає, крім кількох членів комітету та Марка. Ваше перебування тут покищо тримають, очевидно, в таємниці. Марко, мабуть, не хоче, щоб про вас пронюхали агенти „Свастики“.

— „Свастика“!.. Що не слово, то нова загадка!.. — подумав я. — Потім ця історія з моїм ім'ям і пам'яттю!..

Вголос я сказав:

— Ірено, я не розумію ні вашої країни, ні ваших законів!.. Одно слово, я відчуваю, що закрутився в незрозумілих для мене подіях!..

— Якщо ви, дійсно, впали з місяця, — засміялася вона, — а коли поживете, то знаєте ще багато дивних речей! — додала вона загадково.

Павза.

Розмова наша явно не клеїлась.

Я знову взяв руку Ірени і, тримаючи її в своїй, сказав:

— Ірено, дозвольте мені подякувати вам за всі ваші турботи за мене!..

Вона трохи зніяковіла.

— О, що ви!.. Це був мій обов'язок!..

— Ні, це більше ніж обов'язок!.. Перебуваючи зі мною в лікарні й тут, ви наражувались на велику небезпеку, ризикували своїм життям!..

— Але ж і ви ризикували за нас своїм життям там!..

— Ну, то зовсім інша річ!..

Десь у другій кімнаті почувлись чоловічі кроки. Ірена обережно визволила свою руку з моєї, поспішно пішла до дверей і широко їх відчинила.

— А ось і ваш лікар, — сказала вона майже весело, повернувшись до мене. — Добридень, докторе!

— Добридень!.. Як наш хворий?

— Хворий в хорошому стані!.. Тільки...

Але він, певне, не чув її і пішов просто до мене. Тепер я міг краще роздивитися на нього. Це був високий огрядний чоловік з трохи холодним поглядом сірих очей. Він нахилився до мене, перевірів пульс, потім обмацав голову і з посмішкою сказав:

— Все як слід!.. Ви щасливо вибралися із усієї цієї історії!

— О, не зовсім щасливо, — перебила його Ірена голосом, в якому чулись і турбота, і жаль. — Уявіть собі, він нічого не пам'ятає!..

— Що таке?.. Нічого не пам'ятає?..

Він жваво повернувся до мене.

— Ви хочете сказати, — сказав він до мене, — що не знаєте, як попали до фабрики Хемічної компанії?.. Але на цьому ви нікого не підведете!..

— Не тільки це, — відповів я. — Як я потрапив до Хемічної компанії, я, справді, не знаю... Але я взагалі нічого не пам'ятаю з свого попереднього минулого. Коли можна висловитись фігурально, то ви бачите перед собою людину, яка загубила своє минуле... Я пам'ятаю себе тільки з того моменту, коли я опинився... — тут я прикусив язика, бо побачив, що Ірена, яка стояла позаду доктора, поклала собі на уста палець. Я зрозумів і замовк.

184

Лікар слухав мене з надзвичайною цікавістю.

— Трапилось те, — сказав він, звертаючись до Ірени, — чого я найбільше весь час боявся. Проте, нічого. Ми вам ваше минуле повернемо!

— Буду дуже радий! — сказав я серйозно.

Лікар ще раз уважно всього мене оглянув. Виходячи, сказав:

— Режим той самий, ліки теж!.. Головне, поставити його на ноги!..

А звертаючись до мене, промовив:

— Вам ще кілька днів треба полежати. Потім можна буде встати. Раджу багато не думати й не турбуватись. До побачення! Ірено, проведіть мене!

Видужування моє посувалося надзвичайно швидко. Ірена була зі мною весь час. Крім неї та лікаря, я більше нікого не бачив. Я, навіть, не знав, чи в ще хто у будинкові. Мені було приємно дивитися на чистий овал обличчя Ірени, стежити за її легкими кроками по кімнаті, слухати її голос. Я кілька разів намагався поговорити з нею про те, що мене цікавило, але вона уникала серйозної розмови, посилаючись на заборону лікаря. Перед сном вона завжди мені впорскувала якісь ліки, після чого мене обгортав міцний сон. Дні тяглися один за одним, усі однакові, всі одноманітні, так що, кінець-кінцем, я загубив ім'я лік.

Одного дня рано Ірена, як звичайно, ввійшла до мене і сказала:

— Лікар дозволив вам встати!..

— Хіба він був? — я спитав це тому, що вже кілька днів його не бачив.

— Ні, не було. Але я його щодня повідомляю про стан вашого здоров'я. Сьогодні він передав, що для вас уже немає жадної небезпеки і ви можете встати.

Вона вийшла на хвилину і принесла якийсь пакунок.

— Ваш одяг.

Я обережно, не вірячи сам собі, звівся з ліжка й одягся. Потім помалу перейшов кімнату і відсунув штору. Стриманий крик подиву вирвався з моїх грудей.

Моє здивування мало свої підстави. Справді, картина, що відкрилася моїм очам, була грандіозна.

Просто під моїми ногами йшла в глибину долини з чорними урвистими схилами. Подібно до моря, над нею хвилювався туман, тут підіймаючись, там опускаючись, сірими густими масами. Далі, по той бік долини, простяглося неосяжне пасмо гір. До самих хмар височилися голі верховини, скелі, гострі шпилі, піраміди, вінчані снігом конуси, зубці, що обвалились, гірські кряжі, що йшли в усіх напрямках, скелі всіх форм, що підносились під саме небо, — і все це засипане снігом, прорізане голубими льодівцями, а посередині одна найвища гора в крижаній короні й сніговій мантиї. Нижче, в страшних урвищах, клубочилися тумани, з них визирали чорні скелі, під ними ховалися темні безодні та провалля. На темносиньому небі ярко світило сонце і все це заливало своїм сяйвом. Глибока тиша панувала навколо. Жаден звук не порушував цієї урочистої гірської тиші.

Це була камінна пустеля, первісний хаос. Але природа навіть у цій пустельній гірській місцевості, на високих схилах, де лежав глибокий шар вічного снігу та голубіли льодівці, не осталась бездіяльна. Серед голих скель і безладно накиданого каміння, де тільки можна, розсипала вона цілі килими альпійських троянд, що прикрашали цю бідну скелясту землю своїм, кольору іржі листом та квітами, що полуменіли на сірому тлі червоним огнем.

Цікавість примусила мене відчинити двері й вийти на скляну терасу. Чисте гірське повітря затопило мені груди і, здавалося, що я сп'янію від нього. Я відчував якусь дивну полегкість, і, здавалося мені, що я був такий легкий, що зможу перелетіти з цієї тераси на ту високу гору, що блищала на сонці своєю голубою крижаюю верховиною.

Я глянув униз, віби наміряючись зміряти безодню, що відділяла мене від гори. Будинок, очевидно, ліпився на карнизі крутого схилу гори, подібно до ластів'ячого гнізда, і було просто чудом те, як він тут тримався, бо зараз же під ногами починалась страшна безодня, темна й вогка, від неї так паморочилась голова, що я поспішив відсахнутись назад.

Коли я повернув голову, то побачив Ірену, що стояла на порозі й посміхалася.

— Ну що, подобається вам?

— О, — вигукнув я, — чудово, прекрасно!

Тут у моїй голові мелькнули якісь неясні, якісь невловимі, спогади, але тільки моя пам'ять хотіла їх затримати на якусь секунду, як вони зникли. Болюче розчарування охопило мене.

— Мало не пригадав, — сказав я сумно. — Але одно скажу вам, Ірено, що та країна, де я жив досі, зовсім не схожа на вашу. Ірена з цікавістю мене слухала.

— Стійте, я пригадую... Так... це рівнина з лінивою течією річок... прекрасною весною... і повним сонця літом... степ той розлігся аж до самого моря, вітер легко гуляє по ньому... коливає тирсу або неосяжні лапи золоті пшениці... Потім сталась велика боротьба... Степ той палав у пожежах... Червоні прапори... — і мою пам'ять закрила чорна завіса. Ніби чиясь рука взяла й зітерла все. Це було якесь просвітлення на кілька секунд.

— Говоріть, говоріть! — схвильовано прохала мене Ірена.

— Все зникло! — відповів я. — Але ці ваші гори! Які вони прекрасні в своїй одвічній суворій красі! І все таки я хотів би бути зараз у себе вдома!..

— Пригадайте, як називається ваша країна! — сказала Ірена.

— Моя країна!.. — я наморщив чоло. — Моя країна?.. Стійте, стійте, вона, здається, називається... називається... вона називається... Гардаріки!

166

— Гардаріки?

— Так, Гардаріки! — повторив я вже впевнено.

— Яка надзвичайна назва... Я такої країни зроду не чула!..

Я мовчки дивився на гірський пейзаж. Після довгої павзи я запитав Ірену:

— А скажіть, Ірено, як ваша країна називається?

— Мені заборонено про це говорити з вами?

— Заборонено? — здивовано перепитав я. — Хто заборонив?

— Лікар.

— Лікар?.. А йому яка користь від цього?

— Не знаю. Можливо, що йому так наказав Марко.

Знов цей Марко. Куди не повернешся, всюди натикаєшся на нього.

— Марко? А то чого?

— Не знаю. Проте, я вам скажу. Наша країна зветься Норд-ляндія.

— Нордляндія? Зроду такої країни не чув!..

Ірена засміялася.

— Вона варта вашої Гардаріки.

— Не будемо сердитись, Ірено, — сказав я. — Хай буде Норд-ляндія. Але яка рація Маркові тримати в таємниці від мене назву країни?

— Цього я не можу знати, але якісь підстави в нього для цього, очевидно, є.

Далі Ірена пояснила мені, що їй з самого початку заборонили давати мені будь-які інформації про що б то не було.

- Так, — сказав я. — А ви порушили цей наказ.
- Порушила.
- І ми з вами схожі на двох змовників. А щоб було, коли б я розказав про це Маркові?
- Ви цього не зробіть! — відповіла вона серйозно.
- Ясно, що я цього ніколи не зроблю.

Помовчали.

Потім Ірена сказала:

- Є важливі новини, товаришу!..
- Я швидко повернувся до неї.
- Новини?.. А то які саме?..
- Вас має допитати спеціальна комісія!
- Спеціальна комісія?.. Як ви про це дізнались?..
- Мене про це повідомили... Хто, не важно.
- Виходило, що мій стан, щодалі, то більше заплутувався.
- А скажіть, Ірено, комісія та прибуде скоро?
- Не знаю.
- А хто входить до складу цієї комісії, теж не знаєте?
- Теж не знаю.
- Ви весь час сьогодні говорите якимись загадками. То ви відкриваєте мені великі таємниці, то ви не знаєте простих річей. — В мені заговорило роздратування. — Так давайте сюди вашого Марка, вашу комісію, я хочу, нарешті, розплутати цей чортів вузол і все в'яснити. Доволі мені всіх цих таємниць!..

— Поперше, заспокойтесь, бо вам не можна хвилюватись, — тихо й серйозно зауважила Ірена. — Подруге, комісія з'явиться тоді, коли, очевидно, того захоче Марко!..

167

Чорна підозра мелькнула мені в голові. Я підійшов до Ірени і пильно подивився їй у вічі. Ні, не могли ці очі брехати. І спитав тихо:

- А скажіть, Ірено, по щирості скажіть, чи не знаходжусь я тут в полоні?.. І чи не є ця хатина в горах моєю в'язницею?..

Вона на хвилину зам'ялася. Потім щиро відповіла:

- До певної міри це так... Але ви тут в повній безпеці!.. Вас тут ніхто не посміє чіпати!.. І потім за вас Марко!.. Він не допустить, щоб з вами щось трапилось!..

- Виходить, що на Марка можна надіятись?
- Я думаю, коли тільки...
- Ну-ну, кажіть!
- Коли тільки за вашу справу не візьмуться „брати свастіки“.
- А це хто такі?
- Виходить, що ви й про „братів свастіки“ нічого не знаєте?
- Я вже вдруде сьогодні чую від вас це слово, але воно мені абсолютно нічого не говорить!..

Ірена озирнулась, ніби перевіряючи, чи не підслухує хто нас. За нею мимоволі озирнувся й я.

- Хто ж вони такі, ці ваші „брати свастіки“, що одне їхнє ймення, як я бачу, може наводити жах?

— Я проговорилась! — відповіла Ірена. — Не питайте мене більше про це!.. Ідіть зараз же до покою, а то ви застудитесь!..

Нова загадка. Чи, може, це просто прекрасна гра, яку ведуть зі мною. Ні, я більше не дозволю собою крутити.

— Я не піду, аж поки ви мені не розкажете всього про цих ваших „братів“, — сказав я вперто. — Бо я певний того, що ви щось ховаєте від мене!

— Коли я й ховаю щось, то тільки у ваших же інтересах. Потім, де ж ваше слово?

— Яке слово?

— Що ви в усьому мене слухатиметесь!

— Але ж ви обіцяли мені сказати!

— Якщо я вам скажу, то я зроблю злочин!

— Ви повинні мені сказати. Погодьтеся з тим, що мова йде про мене, а, можливо, що й про моє життя!..

Вона похилила голову. Нарешті сказала:

— Добре, я вам скажу... — і почала розповідати.

З її слів виходило, що „брати свастіки“ це щось вроді таємничого фашистського ордену. Власне, докладно про нього ніхто нічого не знає. До цього ордену належать найвизначніші фінансисти, промисловці й політики. По суті кажучи, цей орден і є зараз справжнім урядом країни; він зв'язаний з фашистськими організаціями інших країн. Орден має свою юрисдикцію й суди, вирок яких один — смерть. Коли хтось таємниче зникає, коли когось знаходять в постелі мертвим, коли без усякої ніби видимої причини розбивається автомобіль з пасажирами, то можна сказати напевне, що це робота „братів свастіки“. Дехто пробував боротися з „братами“, але або скоро скорявся, або ставав жертвою їхньої помсти. Для розправи з небезпечними для „братів“ людьми вони мали в своєму розпорядженні наймані зграї бандитів, що й виконували їхні завдання. В різних фінансових операціях, аферах, підкупках, політичних комбінаціях тощо „орден“ пускає в хід усю свою могутню машину і весь свій циліндр це йому тим легше зробити, що його члени розкидані по всій країні, по всіх ланках, по всіх установах, фабриках та закладах, і ви не можете знати, чи не належить ваш найкращий приятель, ваш найкращий друг або товариш до „братів“. І в той час, як ви з ним весело розмовляєте, він уже має в кишені про вас вирок ради ордену. Багатьом людям, яким не можна закинути, що їм бракує мужності, коли вони одержують якесь повідомлення від „братів“, обличчя полотніють.

Але основна мета цього „ордену“ — це боротьба з „комуністичною небезпекою“, з робітничим рухом, з вождями та керівниками цього руху. Багато з них уже стали жертвами „братів“. В один прекрасний день хтось із них зникає і більше не повертається. Нема сумніву, що він попав до лап „ордену“. В таких випадках кажуть, що він зник в „газовій камері“. Звичайно, що робітнича кляса веде героїчну й безупинну боротьбу з „братами“ та їхніми агентами, як і зо всіма фашистами та соціал-фашистами, але ще ні разу не пощастило викрити хоч би один випадок прямої участі „ордену“ в тому чи іншому вбивстві, — „брати“ добре вміють ховати кінці в воду, а, крім того, і суд, і поліція в їхніх

руках. Ніхто з урядовців не ризикне піти проти „ордену свастіки“.

Потрапити до них, це, значить, потрапити до пагурів самої смерті. Де там, гірше. Від смерті іноді щастить урятуватися, але від „братів“ ніколи.

Ірена скінчила. Я довго мовчав, а потім сказав:

— Скажіть, Ірено, а Марко не належить до цієї організації?.. До цієї банди убивць?..

Ірена, після деякого мовчання, відповіла:

— Я думаю, що ні!.. Проте, тяжко судити!.. Бачите, у „свастіків“ є кілька ступенів, як колись у масонів. Для того, щоб дістати вищий ступінь, звання командора, треба мати якісь заслуги або володіти великими капіталами... Марко ж того нічого не має, хоч він і небіж одного з найбагатших наших промислових магнатів. Але, можливо, я припускаю це, що він висвячений у нижчу ступінь служителів ордену!

— Тепер ще одне запитання, Ірено. Як на вашу думку, чому моя скромна особа так зацікавила Марка?

— Про це важко догадатись. Скоріше всього вони вас мають за когось іншого!..

Я мало не свиснув, коли почув це.

— Дякую вам, Ірено... Ви, дійсно, повелися по-дружньому, як товариш... Тепер я, принаймні, знаю, що мені загрожує, і відповідно буду триматись!..

— Мені здається, що якби ви нічого не знали, для вас було б **169** краще.

— Ну, то хто його знає... Ще раз дякую... Тепер я можу повернутись до покою!..

Отже, для мене тепер було ясно, що мені загрожує велика, можливо, смертельна небезпека. Таємним оставався ще один тільки Марко.

Я двинувся у вікно на гори й обмірковував свій стан. Гори ж були мовчазні, прекрасні й суворі. Їхні верховини йшли одна за одною до самого обрію і небо ніби спочивало на них. Якийсь хаос скель, каміння, льодівців, чорних гігантських піків, феєричних замків, що вигравали різними кольорами своїх стін на сонці. Над ущелинами й проваллями високо мостилися великанські вежі, легкі аркади, переходи, містки, карнізи над безоднями, колонади. Це каміння, що було піднесене, роздерте й пошматоване первісними силами природи, застигло в довічному сні, де панували віки віків холод і тиша.

Так перед вікном я просидів певно кілька годин, поки сонце не повернуло на захід і довгі сині тіні не лягли навколо. Верховини гір почали горіти червоним. Було схоже, ніби хтось запалив на кожній із них велику ватру, що палахкотіла долум'ям, і потоки червоної ляви стікали по схилах гір в долини, гублячись у їхніх вогких глибинах. А ще далі, крізь широкий перевал між двох гір, там, далеко, далеко, було видно кригу, ціле крижане поле, що сліпило очі своєю білістю. Над ним ринуло клоччя жовтуватого туману, тепер злегка рожевого, що чіплявся

ва високі гострі й повиті мрякою гори, що їхні верховини мутно виступали крізь темну завісу туману, закрашену в золотисто-пурпуровий кольор проміння сонця, що сідало десь за горами позаду будиночка.

В міру того, як туман зсувався вниз, силуети гірських верховин вимальовувалися все різче на небі, що тепер усе палало. Зате підосви гір повивалися в туман усе густіше. Туман клубочив тепер з усіх ущелин і долин, і, ніби димова завіса, насувався на них. Барви блідли, мерхнули, обриси крижаних гір розпливалися, — раптом вони потухли і все стало сірим... В цей момент в горах щось загуркотіло, почалась страшна стрілянина, тріск, гуркіт, що їх повторювала стоголоса луна. Мовчання перетворилося на ревище звуків, од якого стрясалися гори, а наш будинок трусило так, що він от-от, здавалося, зірветься й полетить униз у прірву.

Зляканий, повний нерозуміння того, що діється навколо, я звівся з крісла. Коло мене зараз же з'явилась Ірена.

— Це просто лавина! — сказала вона спокійно.

Я розсміявся зі свого страху. Проте, нерви мої були напружені до краю. Що за несподіванки на мене чекали в цьому будинкові, серед цих одвічних мовчазних верховин? І тут мій мозок блискавкою прорізала одна думка:

— Тікати!..

170

І коли гори вкрила ніч, а на небі висипались великі зорі, я тихо звівся з ліжка і втопив свій зір у темній отвір вікна. Для мене вже не було сумніву, що ця хатина в горах була моєю в'язницею, хоч моєю тюремницею й доглядачкою і була прекрасна Ірена. Питання ходило лише про те, чим я був полоненим.

— Так-так, — думав я, — мене навмисне завезли в ці пустельні гори, щоб тут спокійно вбити або замурувати десь за живіття!..

Я обережно обійшов усю кімнату. Намацав двері. Вони були замкнені. Сіпнув другі двері, на балкон, вони теж були замкнені. Постукав тихо об стіну, але вона віддавала глухим звуком, очевидно, будинок поставлений був з якогось міцного матеріалу.

Щоким я стояв так, замислений, серед кімнати, раптом засвітилось світло. Воно лилось зі стелі і ярко освітлювало всю кімнату. Я злякано озирнувся навколо.

Нікого. Тихо. Ніч і темні силуети гір присунулись майже до самого вікна. Я притулив гаряче чоло до холодного скла і довго вдивлявся в темряву. Потім світло так само раптово, як і засвітилось, погасло. Я далі надружено вслухався в тишу.

Нічого не чути, — ні кроків, ні голосів, ні найменшого шуму. Могильна тиша. І знову мені промайнула думка:

— Тікати!..

Так, тікати. Але як?..

Ранком другого дня Ірена сказала:

— Сьогодні в нас буде Марко!..

— Сам чи з ним ще хто буде?

— Здається, з ним придуть Гугенберг та Берк. Буде також лікар Георг, що вас лікує.

— Чудово. Нарешті я дізнаюсь, що зі мною мають робити і чого, власне, від мене хочуть!..

— Я прохала б вас бути розважливим під час розмови з ними, — попрохала мене Ірена.

— Постараюсь бути розважливим, Ірено, настільки розважливим, наскільки можна бути з такими розбійниками та вбивцями. Даю вам у цьому слово!..

І я намагався бути спокійним; навіть пробував жартувати, але всередині в мені все тремтіло від нетерплячого очікування. Своїх загадкових гостей я бажав бачити якнайскоріше, щоб розв'язати всі загадки, що мене оточували. Та минали години, а їх все не було. І тільки тоді, коли гори знову залив пурпур і сині тіні простяглись подібно до легких містків через глибокі долини, я почув спершу якийсь шум, потім кроки кількох чоловіка і, нарешті, чийсь голос, що питав:

— Де він?

Услід за цим постукали в двері.

— Ввійдіть!..

Двері відчинилися навстач і на порозі з'явилися три постаті, а трохи позаду їх стояв мій лікар. Передній був зовсім молодий, високий на зріст, з шапкою русявого з золотом волосся і з блакитними великими очима. Плечі геркулеса показували, що він володіє надлюдською силою і, взагалі, вся його постать, не позбавлена деякої шляхетності, дуже чомусь нагадувала постать легендарного велетня.

Він оцинув пильним поглядом усю кімнату, не лишаючи нічого поза увагою, і переступив поріг.

Я подивився на них, гадаючи, що, може, десь поблизу стоїть Ірена. Але її не було і кімната стала мені одразу холодна й чужа.

— Добридень! — промовив золотоволосий велетень досить увічливо.

— Добридень! — відповів я й підвівся з свого крісла. Це я зробив не з особливої якоїсь пошани до моїх гостей, а якимось машинально.

Другий був чорнявий з бульдожим обличчям і масивними щелепами; невеликі його карі очі горіли злими вогниками і в них ніби весь час плигали іскри. Це, як виявилось потім, був Гугенберг, один із фашистських секретарів. Третій був довготелесий і довгов'язий — Берк. На його довгому тулубі була насаджена невелика пташина голова. Тонкі бліді уста його весь час ехидно посміхалися. Під час дальшої розмови він майже не говорив. Четвертий був уже знайомий мені лікар Георг. Якщо Гугенберга з усієї цієї компанії можна було назвати вовком, то Берк більше скидався на гієну. Серед цих двох хижаків Марко був схожий на лева, але лева ситого, що тільки но посвіжував гарячою кров'ю і тому не мав причин вказувати свою вдачу зараз. І відносна його лагідність видавалась скоріше машкарою, ніж притаманною рисою його природи.

Марко перший заговорив зі мною. Він запитав:

— Вас попередили про те, що ми приїдемо сьогодні?

Я мовчки хитнув головою.

— Ви зможете нам відповісти на деякі наші запитання?

— Це залежатиме від того, які питання ви передо мною поставите!

Тут я побачив, як крізь щіливу відхилених дверей на мене дивиться Ірена і подає мені якісь знаки очима. Мені здалося, що вона попереджала мене бути обережним. Я не моргнув навіть віями, щоб показати, що я зрозумів її тривогу. Спокійним голосом я сказав, звертаючись більше до Марка:

— Я, панове, так само нетерпляче чекав на вас, бо в мене до вас є теж низка запитань, дуже важливих, на мою думку, і які я хотів би негайно розв'язати!..

— Ми прибули сюди, — перебив мене Марко, — щоб упевнитись, поперше, як ви себе почуваєте, — і, подруге, зняти, коли дозволить нам лікар, з вас невеличкий допит!..

— Додит? — вигукнув я. — Виходить, що я підсудний, а ви щось ніби слідча комісія чи трибунал?.. Так, чи що?.. Тоді які для цього у вас є підстави?.. Аджеж для того, щоб когось допитувати, треба тій особі поставити якісь обвинувачення?.. Тоді скажіть, в чому ви мене обвинувачуєте?..

— Тут справа не в юридичних формальностях... — сказав Гугенберґ.

— А в чому ж?

172

— В тому, що...

Але Марко зупинив його рухом руки.

— Це не зовсім так, як ви розумієте, — сказав він, звертаючись до мене.

— Тоді, прошу вас, роз'ясніть мені, в чому я помиляюся.

— Бачите, ви перебуваєте у винятковому, так би мовити, стані. Перше, ніж поставити вам будь-які обвинувачення, ми б хотіли в'яснити деякі окремі моменти...

Я жваво повернувся до нього.

— Я дуже вдячний вам за вашу гостинність і за ваші турботи про мене під час моєї хвороби, — сказав я Маркові, — хоч винна в цьому, насамперед, мені здається, ваша ж компанія. Я не говорю цим, що хочу притягти вас до права, але я маю підстави запитати вас, чи довго ви мене ще триматимете в цій надхмарній в'язниці?.. Я вимагаю, щоб мене негайно звільнили, бо я почуваю себе цілком здоровим!..

— Ця людина з смішними претензіями! — вигукнув обережно Гугенберґ, повернувшись до Марка.

— Це неможлива річ! — відповів спокійно Марко.

— Що неможлива річ?

— Щоб вас негайно звільнити.

— Чому?

— Я вже вам сказав. Ми повинні виконати деякі формальності та в'яснити деякі деталі. Доктор говорить, що ви частково втратили пам'ять, і я не знаю, чи безпечно для вас самих буде перебування, припустімо, в великому місті...

— Виходить, що ви мене вважаєте за божевільного?

— Не те, — відмахнувся Марко. — Подруге, вас знайшли пораненим коло фабрики Хемічної компанії наші патрулі. Повстає питання, як ви туди потрапили?

— Не знаю.

— Як ваше ім'я, хто ви і звідки прибули?

— Не знаю.

— Не знаєте тому, що у вас амнезія, чи не знаєте тому, що не хочете сказати?

— В даному разі ви повинні більше вірити не мені, а лікареві. Тепер за ним слово!..

Доктор мене підтримав.

— Я мушу підтвердити, що у хворого майже цілком втрачена пам'ять.

Марко повернувся до мене.

— Отже, ви не можете сказати ні свого імени, ні того, як ви потрапили на фабрику?..

— Абсолютно.

Вся ця розмова відбувалась на ногах, і через те лікар запропонував:

— Чи не перейшли б ми до другої кімнати і там сіли? Так буде краще вести розмову.

— Так, перейдім! — погодився Марко.

Ми перейшли до сусідньої кімнати. Я бачив її вперше, бо досі не переступав порога своєї. Там стояв великий круглий стіл і шість вигідних глибоких фотелів.

Коли ми сіли, Марко повернувся до мене і знов заговорив:

— Ми вас вважаємо за чужинця — ось чого до вас така увага. Коли б ми були певні, що це не так, то тоді б розмова була інша.

Лев починав показувати свої пазури.

— Дійсно, тоді б розмова була зовсім інша! — не сказав, а скорше проріккудавав Берк.

— Я повинен вас попередити, — вів далі Марко, — щоб ви собі ясно усвідомили своє становище, що за нашими законами кожен, хто без дозволу уряду переходить наш кордон, щоб утекти до іншої країни, або переходить до нашої країни, підлягає страті. Така сама кара загрожує кожному, хто чинить збройний опір владі, підбурює робітників на виступи або проповідує доктрини, як от комуністичні. Тепер вам зрозуміло, як для вас важливо сказати нам усю правду?

Я посміхнувся.

— Дякую за відвертість. Не скажу, щоб ваша країна і ваші закони особливо мені подобались. Але, припустім, я б і захотів вам усе розказати, але як я можу це зробити? Ось вам лікар і до його інформації я не можу нічого додати. З тої простої причлини я не можу нічого вам розказати, що абсолютно нічого не пам'ятаю.

Тоді до розмови втрутився Гугенберг.

— Ми вважаємо вас за передягненого шпигуна або комуніста, що з злочинними намірами намагався пролізти до фабрики

Хемічної компанії. Коли б не ваш одяг та ще не Марко, то ви б давно були мертві!— сказав він порстко.

— Ви, пане, певне, не любите сантиментів і говорите те, що думаєте, — відповів я. — Це похвальна риса, хоч і не завжди. Але ж почекайте, — повернувся я до нього, коли помітив, що він хоче ще щось сказати, — чому ви не хочете припустити того, що я попав до вашої фабрики цілком випадково, зовсім того не бажаючи. Коли б не трагічна історія з цією моєю пам'яттю, то, можливо, що вся справа розв'язалася б за якихнебудь дві хвилини!..

— Вас знайшли в зоні, що доступ до неї без спеціального дозволу карається смертною карою. Щождо вашої так званої амнезії, то я в неї, взагалі, не вірю, скільки б тут нас не запевняв наш шановний лікар у протилежному!.. — сказав Марко.

— Одно слово, у вас за кожний проступок одна кара...

— Смерть!.. — доказав Гугенберг. — Смерть, мій любий пане!.. підкреслив він удруге з притиском.

— Так, смерть! — підтвердив Марко.

— Якби не Маркова сантиментальність, — засміявся шакалом Берк, — ви б давно вже були в газовій камері!..

Усе всередині в мене вдригнулось, але я якомога стримував себе, щоб не показати перед ними себе боягузом.

174 — Значить, — сказав я, — коли я не доведу, що я без злочинних намірів потрапив до тієї нещасної фабрики і не виправдаюсь від інших обвинувачень, що проти мене можуть висунути, то мене чекає газова камера?..

— Я радий, що ви зрозуміли нашу поставу і своє положення! — відповів Марко.

— Дякую! — кинув я іронічно. — А коли я доведу протилежне?

— Тоді вашу справу передадуть до Найвищої ради стражів ладу: вона тільки компетентна вирішити вашу долю!

— Не вмер Данило, так... — засміявся я. — Але ще одне запитання. За кого ви мене приймаєте? — і я пильно подивився у вічі Маркові.

Він ухилився від відповіді:

— Ви вже чули це від пана Гугенберга.

— А ваша, ваша особиста думка? — домагався я.

— Це наша спільна думка.

— Значить, мені все одно загрожує смерть?

— Ви вже знаєте. Але ви маєте один шанс на порятунок!

— Який?

— В усьому щиро признатися і виказати нам своїх спільників!

— Таких, запевняю вас, у мене не було і немає. А коли б і були, то знову ж, повторюю, попри все своє бажання, я не міг би задовольнити вашого прохання через мою хворобу!..

— Я гадаю, панове, — сказав лікар, — що ми можемо подождати з своїми висновками, аважаючи на стан здоров'я хворого. Я повинен іще раз підкреслити, що ми маємо справу з справжнісінькою амнезією. У мого пацієнта цілковито втрачена пам'ять. Це треба взяти до уваги!..

Гугенберг незадоволено відповів:

— Або ми маємо справу з спритним симулянтом!..

Берк дивився то на Марка, то на Гугенберга. Очевидно, все залежало тепер від того, що скаже Марко.

— Скільки вам треба часу на те, щоб остаточно в'яснити й переконатися, що хворий дійсно втратив пам'ять?—спитав Марко.

— П'ятнадцять-двадцять днів, не більше.

— Гаразд! — Марко підвівся. — Отже, добродію, — звернувся він до мене, — ви маєте в своєму розпорядженні 15 днів. Справа для вас ясна. Ви її обміркуйте, постарайтесь пригадати своє ім'я, своє минуле і те, як ви попали до фабрики... Від цього залежить те чи те розв'язання вашої справи... А покищо до по-ачення!..

— Перед смертю!.. — пожартував я.

— Можливо! — відповів він серйозно. — Можливо, — додав він ще раз. — Я навмисне поставив перед вами так одверто питання, щоб ви змогли зважити всю серйозність свого становища і всі свої шанси!..

— Я дуже вам вдячний за цю одвертість.

— Не надумайте тільки тікати, — прогавкав Гугенберг, — це річ безнадійна. — Я повернувся до нього, дивуючись, як він міг читати чужі думки, бо саме в цей момент така думка в мене майнула. — Двоину й будинок пильно охороняють, і вас, коли спробуєте тільки вийти з будинку, підстрелять. Наказано стріляти, не попереджаючи. Отже, майте це на увазі. До речі, ми бачили цієї ночі, як ви ходили по кімнаті!..

175

Я не стримався.

— Ви бачили?.. Як?..

— О, то вже наше діло!

— Треба признати вам справедливість: ви прекрасно будували свою пастку! — сказав я, навіть не стараючись приховати своєї люті.

— О, будьте певні! — засміявся Гугенберг.

Лікар ступив два кроки до мене.

— Ви не хвилюйтеся зарані. Вам іще потрібні будуть нерви. Чи не так, панове?..

Гугенберг на цих словах зареготав, Берк єхидно посміхнувся, а Марко, що вже виходив із кімнати, кинув з порога:

— Лікар говорить правду, — вам ще знадобляться ваші нерви!.. Поки! — І він махнув рукою.

Лікар на одну секунду затримався в кімнаті. Проходячи повз мене за своїм капелюхом, він тихо, самими устами, промовив:

— Не впадайте в розпач, ще не все втрачено!..

Я не був певний того, що ці слова він справді сказав. І через те, як тільки за ним зачинились двері, я впав у крісло, і треба було величезних зусиль, щоб стримати себе від пароксизму плачу.

Минуло кілька днів, як відвідав нас Марко, і більше ми не мали від нього ніяких звісток. І знову ми були самі з Іреною,

і знову мені видавалося все тільки важким сном. Нашу одноманітність зрідка розважав лікар. Так ішли дні.

Нарешті мені дозволено вийти з своєї кімнати. Як я й думав, наш будиночок стояв на схилі гори; в цьому місці вона мала невеличку скелясту терасу, що на ній і був приліплений наш будинок, як ластів'яче гніздо. Нижче, метрів на сто, було невеличке плято, куди з гори вели витесані в граніті сходи.

За другою кімнатою була їдальня. З її вікон, що виходили на захід, було видно трохи інший краєвид, ніж з моєї кімнати. Гори не були такі дикі, обриси в них були м'якші, схили вкриті буйними сосновими лісами, і їх цілющі пахощі наповнювали гірське повітря. Просто відкривалась широка долина, а при вході до неї висилися дві гори, що ніби хотіли кинутись одна одній в обійми. Під час заходу сонця повітря в долині набирало золотисто-синього кольору, ніби було все пронизане золотими стрілами. Краєвид був такий прекрасний й чарівний, що я не маю слів передати всю його красу.

Однак, у той час я мало звертав уваги на всю красу, що мене оточувала і за інших обставин могла мене захопити. Всі мої думки крутились навколо останніх одвідин та слів, тоді сказаних.

176 Фактично мені проголошено присуд на смерть. Так це розумів я, так розуміла й Ірена. Проте, ця хороша дівчина держала себе так мужньо, що весь час знаходила в собі силу мене розважати і вірила в те, що я виплутаюсь із того становища, в яке я потрапив через самому мені невідомі обставини.

Але, власне, не це мене лякало, не сама по собі смерть була для мене страшна, бо в мені жевріла надія на те, що ще останнє слово не сказане, що події можуть повернутись так, що я ще визволюсь. Було жаль іншого. Я повернувся до життя, але в моїй душі панувала порожнеча, якась боязкість, якась непевність. Свідомість того, що в мені зникло моє минуле, що я загубив своє ім'я, свідомість того, що я потрапив у центр якихсь невідомих мені подій та боротьби, свідомість того, що я був, у повному розумінні цього слова, безбаченком, людиною без імени і без племені, без свого минулого, свідомість, нарешті, того, що мені загрожує смертельна небезпека, — ось що мене невимовно гнітило.

У моїй підсвідомій пам'яті весь час проносились якісь неясні тіні, спогади, образи, але як тільки я хотів їх затримати на довший час у своїй свідомості, вони зараз же зникали, і це мене страшенно дратувало. Цілими годинами сидів у кріслі, віддавши чорним думам, дивився на гори і думав. Але в моїй пам'яті було дуже мало фактів для асоціацій. Хтось зітер увесь мій досвід мого майже тридцятилітнього життя, і мій мозок, до певної міри — кажу, до певної міри — являв собою чистий аркуш паперу, що його треба було покрити новими письменами, якими я мав записувати своє, вірніше сказати, своє нове життя. Але воно теж могло скоро увірватися.

Найприкріше в усій цій історії було те, що ні я, ні Ірена не могли знати або передбачати, коли й звідки наступить удар.

Коли „брати свастіки“ вирішать мене знищити? Де? Яким способом? Чіими руками? Ми часто цілими годинами говорили про це з Іреною, ми вжили деяких заходів до охорони, але я мало вірив у них. Проте я думав, що на випадок чого я так легко не дамся до рук цієї банди. Правда, була ще маленька надія на Марка, надія, що її в мені ввесь час піддержувала Ірена, але я мало вірив Маркові. „Він теж один із цієї банди“, думав я, і йому нема ніякої радії боронити зовсім невідому йому особу.

Мій мозок рестрував факти, слова, ландшафти, вражіння тільки з моменту мого пробуду в цій гірській оселі. Моє старе в мені вмерло. Це фігурально, як то часто говорить, а буквально його більше не існувало. Тільки один раз, тільки в перший момент, коли я побачив Ірену, на одну секунду в мені майнули спогади про мою рідну країну, щоб через мить погаснути і більше не повертатись. Але я розумів, що я десь жив, що в мене повинно було бути якесь життя, якісь зв'язки з людьми, якісь взаємини з околичним світом, з людьми, бо так говорила логіка. Але яке було те життя, де я жив, які були мої інтереси, хто був мені близький, — усе це зникло і всього цього я не знав. Нові люди, нові обставини, фашисти, ці горп. „орден свастіки“, Марко... І от тепер я довгими годинами сидів перед вікном і намагався щось пригадати. Даремно. Мозок мій на всі мої накази відповідав мовчанкою.

Ірена й далі ходила за мною і поводитися зо мною як сестра. Я взагалі не знаю, що б було зо мною, коли б її тоді не було коло мене. Але лікар очевидно дав їй певну інструкцію про поведінку зо мною; і вона намагалася не давати мені довго ні про що замислюватись. Вона часто грала мені на роялі якісь ніжні мелодії, що нагадували колискові пісні; тоді на мою стривожену й поламану душу зходив великий спокій, і я на деякий час забував свій безпорадний стан. Часто, коли я поринав у свої чорні думи, я ловив на собі її стривожений погляд. І я відповідав їй слабкою усмішкою.

Так минали дні. Але одного дня Ірена мені тихим шепотом передала, що в нашому будинку з'явилося двоє нових слуг. присланих їй від Марка. До цього часу я, крім нас двох із Іреною, нікого не помічав. Готувала нам унизу стара служниця, якій сказали, що нагорі живе тяжко хворий. Ці двоє таємничо з'явилися разом з радіограмою, яку одержав лікар, що нові слуги охоронятимуть будинок від можливого нападу. Але хто мав напасти на нас, від кого вони мали нас охороняти, — це було нам незрозуміле.

— Як ви думаєте, Ірено, чи це не слуги „ордену свастіки“, яким доручено мене зліквідувати?

— Може. Але можливе й те, що це Маркові слуги. Він боїться, щоб Гугенберг не втяв якої штуки і не розправився з вами по своєму!

— Ви все думаєте за мене. Але вам загрожує ще дужче небезпека, ніж мені!

Хоробра дівчина на це відповіла:

— За мене не клопочіться. Я якось то дам собі раду!

Тоді я, після довгої мовчанки, сказав:

— Ірено, я мушу втекти... Мушу втекти... І ви повинні мені в цьому допомогти. А ще краще було б, якби ми це зробили разом!..

— Поки нев'ясна справа взагалі, не треба ризикувати. А потім... це річ безнадійна!

— Що, втекти?

— Авжеж! Наш будинок стоїть на скелі на вершині гори. До нього добратись і з нього вибратись можна тільки на аероплян!..

— Тільки на аероплян?

— Тільки на аероплян.

— На що ж і на кого я маю надіятись?

— На Марка й на лікаря.

— Я їм не вірю.

— Я теж.

— Так чого ж ви мені радите покладати на них надію?

— Того, що зачекати — це за даних умов найкращий для нас вихід. Очевидно, Марко має якусь свою мету, коли він дає вам спокій. Це наш шанс. Коли він провалиться, тоді можна буде думати про інші способи.

— А чому б нам одноразово не розробити кількох варіантів?

— Це й робиться.

— Хто це робить?

— Комітет.

178 — Алеж ваш комітет мовчить, Ірено?

— То нічого не значить. Раз він мовчить, значить усе гаразд.

— Виходить, що мені покищо не загрожує ніяка небезпека?

— Бачите, тут ідеться про щось більше, ніж про вас або про мене. Про нас не забули, я певна цього, але справи йдуть так, як їм належить іти, і через те я така спокійна.

— Але фашисти можуть нас обдурити?

— Ну що ж? Значить ми тоді програли.

Увійшов лікар.

— Ну, як справи?

— Я хотів би вже вийти звідси, докторе!.. Так чи інакше!..

— Терпіння, терпіння, терпіння. Ще трохи терпіння і все, сподіваюсь, закінчиться гаразд. Марко хоче ваяти вас на поруки. — Я широко розкрив очі. — Не думаю, щоб йому в цьому відмовили. Значить тут вам більше не загрожує ніщо. Але небезпека підстерігає вас з іншого боку. — Він присунув стільця до мене. — З вами можна говорити серйозно? — Я кивнув головою. — Добре. Я хочу пояснити вам ваш стан. Ваш розум стоїть увесь час над безоднею. Він вразливий і роздратований. Усяке різке вражіння, перехід до нового життя може болюче й згубно на ньому відбитися. Щоб цього не трапилось, треба ваш розум повільно тренувати, треба уникати всього такого, що може викликати різку реакцію. До цього часу такі різкі реакції були потрібні; тепер, коли ви стоїте на шляху до цілковитого одужання, вони зайві. Отже, спокій — насамперед. Ніякого нетерпіння. Спокійно чекайте на розвиток подій!..

Коли лікар пішов, я похвалився Ірені про те, що він мені сказав. Вона довго про щось думала; нарешті вимовила:

— Я дам звістку нашим. Вимагатиму відповіді. Цими днями ми мусимо цю справу розв'язати!

Через два дні вона мені сказала:

— Я сповістила своїх. Приготуйтеся до від'їзду. Кожного дня за нами може прийти аероплян.

Я широко розкрив очі.

— Значить справа розв'язана, і ми можемо покинути цю скелю?

— Ні, справа не розв'язана, але це буде означати, що ми втечемо!

— Як?

— На аероплянні.

— Вибачте, Ірено, але хто надішле нам аероплян?

— Комітет.

— Комітет? Але ж будинок і скеля під охороною. Вона не допустить його знизитись!

— Знаю. Але аероплян прибуде ніби від Марка. Лікар дістане наказ вас забрати і привезти до міста.

— А далі?

— Далі ви непомітно виходите в сад і через маленьку хвірточку виходите на вулицю, де вас жде автомобіль. Ви сідаєте, кажете пароль і вас везуть у безпечне місце.

— А який пароль?

— Марко.

— Ви це здорово придумали, Ірено.

Вона посміхнулась.

— Одного тільки прошу від вас, — сказала вона, — не робіть вигляду, що ви щось знаєте. Робіть усе так, як вам накаже лікар, щоб не викликати ніяких підозрінь.

— Гарзд, слухаю.

Я нетерпляче почав дожидати лікаря. Справді, другого дня він прийшов до нас і особливим, як мені здалось, веселим голосом загукав до мене ще з порога:

— Віншую, віншую!.. Від Марка я одержав повідомлення, що ваша справа налагоджена і він узяв вас на поруки... Сьогодні або завтра рано за нами прибуде аероплян!.. Нарешті покинемо цю скелю!..

Ірена вся просіяла, коли почула ці слова. Вона простягла мені обидві руки:

— Я теж віншую!.. Бачите, я ж казала, що все скінчиться добре!

Я не міг сказати й слова і тільки посміхався.

— О, то ви вже почали сміятися!.. — сказала вона.

— Хіба?

— Нуда! — і чомусь почервоніла.

Мене поняло велике хвилювання, і я цілий день до пізньої ночі пильно вдивлявся в горизонт, чи не покажеться де аероплян. Але, так і не дождавшись, пішов спати. Певне не минуло після того й двох годин, як я почув, що хтось мене сіпав за плече. Я прокинувся і побачив перед собою лікаря, уже зовсім сдягненого.

— Вставайте, — сказав він. — За чверть години ми відлітаємо! Мене не треба було вдруге просити. Швидко вдяглись, ми з лікарем покинули будинок і крутими сходами вийшли на невелике плято, де вже нас дожидав аероплян, виблискуючи своїми крилами в сутінках ранку.

Ірена була вже тут і встигла передягтись.

— Одягайтесь!.. — і подала мені теплий комбінезон.

Пілот перевірів роботу моторів.

— Все справно, — сказав він до лікаря, — можете сідати.

Лікар зайняв пілотове місце. Я сів поруч з Іреною.

Загудів пропелер. Машина хитнулась, побігла по невеликому пляцу і раптом повисла над безоднею. Я заплющив очі. Розплющивши їх, побачив, що земля швидко тікала під нами. Апарат був прекрасний: майже не почувалось, що він хитається. Він чудово маневрував між горами; видно, лікар, попри всі свої таланти, був до того ще й хорошим пілотом і чудесно знав топографію гір.

Перед нами був товстий шар туману. Увесь обрій був затягнений важкими хмарами, і вранішнє сонце, що з першим промінням його ми вилетіли, не могло пробити їхньої густої полони. Дужі подуви вітру почали хитати нашим апаратом. Ми врізались у сіро-білу масу туману, і все зникло з наших очей. Я глянув на лікаря. Але вся його постать була спокійна. Ірена трохи зблідла. Вона нахилилась до мене і почала голосно мені гово-

180 рити на ухо. Я ледве розібрав:

— Несподівана пригода. Але доктор хороший пілот, і він скоро виведе апарат із туману.

Дійсно, машина почала круто забирати вгору, і от ми вискочили з цієї мокрої мряки. Хмари й тумани zostалися позаду і вниз, і перед нами пропливали тепер прекрасні панорами гірських краєвидів. Окремі верховини, скелі, схили, альпійські луки, густі ліси, широкі й вузькі долини, що на дні їх срібними нитками тяглись річки. Іноді нам траплялися села, що з висини здавалися ляльковимп, і невеличкі міста. Потім раптом наш аероплян узяв круто вгору. Я зайнято подивився на Ірену.

— Зараз передітатимемо останній кряж. Після наш шлях піде понад рівниною! — написала вона мені в бльокноті.

Це справді був гігантський кряж. Верховини гір, обкутані хмарами, підводили свої голови аж під небо. На них сліпуче грало сонце. Тиша й спокій панували на цих надхмарних високостях. Ми летіли понад краєм великої хмари, і було видно, як вона вся валувала туманом. Потім нас обняла молочна темрява, і шибки кабіни змокрили. Так тривало може хвилин із десять; потім стало яснїти, і, нарешті, ми вирвались на величезний перевал, що білів від снігу та льодовиків. Схили гір були вкриті одвічною кригою, що товстелезним шаром вкривала ці голі й мертві гори.

— Чого ми вибрали цей шлях? — написав я Ірені.

— Того, що другого нема! — відповіла вона.

Мені здавалося, що ми вже летимо давно, але коли показалися лісисті гори, то виявилось, що весь переліт через перевал забрав у нас всього двадцять хвилин. Ще через десять хвилин перед нами розгорнулася безкрая рівнина, вся залита сонцем, з розкиданими по ній селами, містами, фабриками й заводами. Я жадібно вдивлявся в цю землю, що на неї ми мали скоро спуститись. Ірена теж, видно, була рада, що повертається, нарешті, до своїх.

Раптом вона схопила мене за руку і, показуючи в далечинь, де показалась якась імлиста пляма на безконечному зеленому килимі, заголосила до мене:

— Дивіться!.. Столиця!..

Справді, скоро ми летіли над велетенським містом. Видно було цілі квартали хмародерів. Далі — ліс фабричних та заводських димарів. Потім блиснула широка річка. Місто зосталось позаду.

Ми повернули кудись убік, описали велике коло і почали спускатись на землю. Як ми торкнулися її, я не помітив. Тільки коли аероплян заплигав по землі, я побачив, що ми спустились на зеленій моріжок. Ірена відчинила дверцята і легко вискочила з кабіни; я за нею і зацікавлено оглянувся навколо.

Ми стояли перед широкою терасою білої загородньої вілли, і нам назустріч ішов з простягненими руками й веселою усмішкою незнайомий молодий парубок.

— Ну, як літалось? — було його перше запитання.

— Чудово! — відповів лікар.

Я був докраю здивований і повернувся до Ірени, щоб спитати, що це все має означати. Але її не було: вона десь зникла.

Парубок, помітивши мій стривожений погляд, сказав:

— Ви шукаєте Ірени?.. Бідній дівчині певно стало не зовсім гарно, і вона пішла до будинку. Будь ласка, ідіть за мною, я вам покажу вашу кімнату.

Він провів мене через великий передпокій, потім вітальню, далі ми пройшли через невеличкий коридор, і він штовхнув двері.

— Ось ваша кімната, — сказав він. — Марко зателефонував мені, що він трохи запізниться і доручив мені вас зустріти. Вас це трохи дивує, але нічого дивного в цьому нема, бо я брат Марків Отто. За десять хвилин ми вас ждемо за столом!.. — І він вийшов, причинивши двері. Я зостався сам.

Думки вихром крутились мені в голові. Я відчув якусь нову небезпеку в усьому цьому. Потім мене вразила розбіжність між тим, що говорила Ірена, і тим, що трапилось.

Я ступив два кроки і почав напорошено прислухатись. Думка про автомобіль не виходила мені з голови. Потім я сам собі розсміявся, бо не в моїй натурі було відступати перед небезпекою, скинув літунський костюм і пішов до ванної.

Але тільки я встиг переступити її поріг, як на мене кинулось двоє людей; один із них приставив мені до скроні холодну сталь револьвера, другий моментально скрутив руки, рот мені заткнули хусточкою, двері напроти безшумно відчинились і мене поволокли геть.

Усе трапилось так швидко, що я просто не міг опам'ятатись. Коли я спробував був пручатись, то один із бандитів рішуче заявив:

— Не пробуйте чинити опору. Найменший опір з вашого боку і ви будете застрелені!..

Я хотів крикнути, подати знак голосом, але той самий бандит мені заявив:

— Кричати не варто, бо кімната ізольована і вас все одно ніхто не почує. Тепер прошу йти з нами. Ідьте спокійно, ніби нічого не трапилось і ніби ми з вами хороші приятелі. А коли ви зробите хоч один натяк на втечу, то я вам прострелю голову.

Мені нічого не залишалося, як скоритися, втішаючи себе тим, що дальші події підкажуть мені вихід.

Ми вийшли через задні двері в сад і доріжкою пройшли до високої огороди, за якою стояв прекрасний автомобіль. Хвіртка була відчинена, і ми вийшли на дорогу. Передній сказав пароль: — Марко! — і мене вштовхнули всередину.

Автомобіль безшумно зірвався з місця.

Коли я трохи отямився, то сказав до обох моїх супутників:

— А спритно ви все це підстроїли!.. Виходить, що все це була тільки комедія!..

Але мої слова не мали ніякого відгуку. Обидва добродії мовчали. Я теж замовк, і думав про те, що ж має означати ця нова пригода.

182

Тепер дозвольте розповісти, щоб не переривати оповідання, і, як воно виявилось згодом, те, що діялося на Марковій віллі, поки автомобіль із скаженою швидкістю нісся зо мною дорогою в напрямку від міста.

Ірена, як тільки ступила на землю і, кинувши привітання Оттові, зараз же зробила на обличчі болісну гримасу й прожогом пробігла до вестибюля. Через велику залю вона повернула праворуч, прослизнула в бічну невелику кімнату і зупинилась перед столиком з багатьма цифрами й літерами. Це був спеціальний апарат передавати шифровані повідомлення. Вона озирнулась і почала швидко надушувати гудзика, так що, кінець-кінцем, у неї вийшло:

— Нумер 11-00-11-137-5049 прибув на умовлене місце... „Марка“ нема... Зустрів Отто... Турбуюся...

На стрічці, що виходила поруч, була одержана відповідь:

— Прекрасно... Передам негайно...

І одночасно з цим у місті, в кімнаті одного з величезних будинків, де за столом сидів молодий чоловік, на такому самому столику теж тихо задзеленчав дзвінок. Чоловік, почувши сигнал, мерщій кинувся до апарату. Він почав вистукувати:

— Ви, Ірено?.. Як справи?.. Які новини?..

— Я... Слухайте, Еріху! Нумер 11-00-11-137-5049 прибув на умовлене місце... Що ви зробили?..

— Наші вже там... Ви негайно рушайте на 15-8-125.

— Слухаю.

Апарат закритися. Мужчина надів легеньке пальто, взяв капелюх і вийшов зараз же з кімнати, повернувши в дверях два рази ключ.

Ірена, скінчивши передавати, пройшла до туалетної кімнати і, підждавши там п'ять хвилин, знову вийшла на газон перед терасою, де Отто з лікарем про щось жваво розмовляли далі. Вона підійшла до них і з легкою посмішкою звернулась до лікаря:

— Пане докторе, а де наш хворий?..

— Він зараз буде, — відповів Отто.

Всі трое пройшли до їдальні, де вже був приготований сніданок на п'ять осіб.

— Зараз повинен бути Марко, — сказав Отто і подивився на годинник.

Якраз минуло десять хвилин. Потім ще дві.

— Ваш пацієнт, докторе, — сказав Отто, — заставляє себе ждати!..

Але минуло ще три хвилини, а хворого не було. Ірена сиділа як на голках і ледве здержувала своє хвилювання. Доктор підвівся з свого місця.

— Дозвольте мені подивитись, що він там робить, — попросив він дозволу в Отта.

— О, будь ласка!..

Доктор зник за дверима, але зараз же в їдальні почули його схвилюваний голос: 183

— Його нігде нема... Він зник!..

Отто й Ірена підвелись бліді, як крейда.

— Що?.. Зник?.. Куди зник?..

— Я обдивився кімнату й ванну нігде нема!.. — розгублено розвів руками доктор.

Отто й Ірена кинулись туди. Дійсно, ні в кімнаті, ні у ванній хворого не було. На кріслі лежав тільки літунський костюм — і все.

Всі трое з тривогою й замішанням переглянулись. Ірена не здержалась і вигукнула:

— Його вкрали!..

Отто швидко повернувся до неї.

— Ви думаєте? — І пронизав її очима. — Давайте краще обдивимось, куди б він міг вийти.

Він підійшов до вікон і заглянув у сад. Потім пройшов до стіни і почав уважно її вистукувати.

— А, от в чім річ! — сказав він, посміхнувшись. — Виявляється, що Марко має свої маленькі секрети!..

Він торкнув якусь непомітну пружину, і стіна безшумно розсунулась. В отвір було видно сад.

— Тепер для мене ясно, — сказав Отто. — Він утік цими дверима.

— Але як він міг знайти їх? — скрикнув схвилювано доктор.

— Ваш хворий певно був розумніший від нас усіх! — відповів глузливо Отто. — Неприємна історія!.. — додав він. — Що я скажу Маркові?..

Він на хвильку замислився.

— Я зараз подзвоню до нашого бюро!..

Отто пішов до телефона. Лікар і Ірена zostались сами. Довго вони не могли вимовити й слова, так були схвильовані. Нарешті лікар вимовив:

— Нас перехитрили... Очевидно, хворий не повірив у вашу „амнестію“ — слово „амнестію“ він підкреслив, — хтось його попередив і поміг утекти!.. От тепер і маєте!.. Що ми скажемо своїм?..

— А леж, докторе, це неможлива річ, — відповіла Ірена. — Коли б він хотів утекти, то зробив би це через вікно... Це ж далеко простіше!..

— Тоді що ви думаєте?..

— Думаю, що його вкрали!..

— Ходім до Отта, а то тут далі нам зоставатись незручно!.. — сказав лікар.

Вони вийшли і почули, як Отто дзвонив телефоном:

— Алло!.. Бюро?.. Пап Шварц?.. Добридень... У чім річ?.. негайно беріть свій найкращий детектив і приїздіть на Маркову віллу... Нагальна справа!.. Так!.. Державні інтереси!.. Гарзд!.. Жду!..

184

Через чверть години на нарінку перед терасою зашамотів автомобіль, і з нього вийшло два добродії, що швидким кроком пройшли до будинку. Отто зустрів їх на терасі.

— У чім річ, Отто? — запитав Шварц. — На вас лица немає!.. Ви бліді, як крейда!..

— Справа дуже важлива... — відповів Отто. — За всяке розголошення відповідатимете перед Директоратом!..

Шварц схилив голову.

— Я хотів би знати обставини, — почав він.

— Один із друзів Маркових, що його недавно привезли з лікування, півгодини тому зник... В його безпеці зацікавлений не тільки Марко, а й Директорат... Треба його знайти! — І Отто в кількох словах переказав усю історію зникнення.

— Покажіть, де це трапилось?..

Вони пішли й обдивились кімнату, потайні двері, потім ними вийшли в сад і пройшли до обгороди. Хвіртка була незамкнена. Шварц тихо свиснув. Потім вийшов на дорогу і, як гончак, почав удивлятися в землю; тим часом його помічник видчав стежку.

— Тут стояв автомобіль, — сказав Шварц. — Ви не помітили його?..

— Ні.

— А стежкою пройшло троє, — відгукнувся його помічник.

— Невже?

— Напевне.

— Значить, ви нічого не чули й не бачили? — спитав знову Шварц Отта.

— Абсолютно.

— Хм!.. — хмикнув він. — Дивна історія.

— Що ви думаєте з приводу всієї цієї історії, пане Шварце? — запитала Ірена.

— Можна запропонувати вам дві версії. Або автомобіль ждав на умовленому місці і ваш знайомий, якого чекали його двоє друзів, знаючи секрет ванної кімнати, спокійно вийшов через двері в сад і... поїхав. Або злочинці ввійшли до кімнати тими ж таки дверима і його вкralи!..

— Дуже правдоподібно, — засміявся Отто. — Але ці дві версії я теж міг би вигадати. А нам треба його знайти!..

— Постараюсь.

— Ніхто не міг знати, що він сьогодні прибуде сюди. Розумієте, ніхто. Тільки рано сьогодні Марко подзвонив мені і попросив мене прийняти гостей, заступивши його на деякий час!..

— Коли виключити перший варіант, то, виходить, що знали. Проте в нас є в руках одно кільце — автомобіль. Зараз ми його перевіримо.

Шварц підійшов до телефона і почав викликати по черзі поліцаїв на стійках і питати їх, чи не бачили вони, часом, на дорозі якого підозрілого автомобіля, що звернув би на себе увагу. Всі відповідали негативно. Тільки поліцай № 147 відповів, що хвилини із двадцять тому, дійсно, дорогою промчав із сказеною швидкістю автомобіль. Він хотів був його задержати, але примушений був поступитись.

— Чого?

— Того, що автомобіль був синій із золотою крилатою фігурою ганія і значком сонця.

— Марків автомобіль?.. — схвильовано перепитав Шварц.

— Боюся запевняти, але здається так.

— Куди він поїхав?

— До міста.

Шварц витер піт на своєму лисому черепі.

— Справа ускладнюється, панове! — повернувся він до присутніх.

— Алеж тут можлива містифікація! — скрикнув лікар.

— Навряд. Проте зараз перевіримо! — і він знову взявся за слухівник.

— Галло!.. Гараж?.. Чудесно... Це ви, Віллі?.. Скажіть, особистий автомобіль Марків у гаражі?..

На відповідь почувся спокійний голос:

— Ні, нема.

— А де він?

— Годину тому пан виїхав ним до міста.

— Ви цього певні.

— Як того, що зараз чую вас, пане Шварце!

Піт тепер лився з Шварца цілими струмками. Проте, він говорив далі.

— Хто подавав йому машину?

— Я сам.

— Хто з шоферів повів машину?

- Ніхто... Пан виїхав сам!..
Шварц тепер зовсім змок.
— Чи не сказав він вам, часом, куди їде?
— Ні, сказав. Він заявив, що коли хто запитає, де він, то щоб сказали, що він поїхав до міста, а потім до себе на віллу.
— Дякую.
Більше нічого?
— Нічого, Віллі. Повісьте слухівник.
— Ну що?.. Що сказав гараж? — запитали Шварца всі.
Шварц розвів руками.
— Віллі сказав, що Марко наказав, приблизно, годину тому подати йому автомобіль і сам ним виїхав до міста.
— А що сказав поліцай?
— А поліцай сказав, що він теж бачив, як автомобіль Марків нісся до міста, тільки вже з протилежного боку.
— Нічого не розумію... — розвів руками лікар.
— А може він ото тут і був сам? — здогадався Шварц.
— Ні в якому разі цього не припускаю! — відповів категорично Отто і кинувся сам до телефону.
— Галло!.. Галло!.. Це ви, Генріху?.. Скажіть, пан дома?..
— А, це ви, пане Отто!.. Ні, пана Марка немає!..
— А де він?
— Годину тому виїхав до міста.
— Що він вам говорив перед від'їздом?
— Сказав, щоб не ждали його снідати, бо він із міста їде до вілли!
— Дякую.
— Більше вам нічого не треба, пане Отто?
— Ні, більше нічого. Дякую!.. — і Отто повісив слухівник. — Виходить, що Марко справді рано зник разом з автомобілем! — сказав він, ні до кого не звертаючись.
— Можливо, що трапилось що і Марко, перед тим, як їхати сюди, вирішив заїхати до міста! — заспокоїв його лікар.
— Знаючи Марка, його строгий розпорядок, трудно це припустити. В усякому разі, коли б його що затримало, то він би подзвонив, як подзвонив мені, щоб я зустрів вас.
— А що він говорив вам?
— Він подзвонив мені, що зараз виїздить до вілли, але можливо, що на кілька хвилин заїде до лябораторії!..
— Так може він там?.. — скрикнув Шварц і вхопився за слухівник. — Галло!.. Галло!.. Три нулі!.. Так, так!.. Лябораторія?.. Пан Марко є?.. Хто питає?.. Шварц питає!.. Що, немає?.. І не було?.. Не було, кажете, сьогодні? І не знаєте де?.. Так, він нам потрібний?.. Як прибуде, хай зараз же подзвонить на віллу!.. Так, так, негайна справа!.. Важливі для нього вісті!..
Шварц знесилено повісив трубку.
— В лябораторії пана Марка сьогодні не було!.. — сказав він тихо.
Запанувала мовчанка. І перервав Отто:
— Сідаймо снідати... Може за цей час Марко над'їде!..

Сніданок минув мовчки.

Коли він скінчився, Отто, звертаючись до Ірени, сказав:

— Я думаю, що ви вільні, Ірено... Зараз подадуть ваш автомобіль... Коли будуть які нові відомості, я зараз же подзвоню до вас!

— Дозвольте мені трохи дати собі порядок!

— О, прошу... Ви ж знаєте, що все тут до ваших послуг!..

Вона пішла, а через деякий час знову прослизнула до апарата і почала передавати:

— 137504... 00... 14... 17... 31... 0000... Галло!.. Сліди хворого зникли. Зник також і Марко... Так, годину тому... Де?.. У мене?.. О десятій?.. Гаразд... Чекаю!

Знадвору почувся гудок автомобільної сирени. Ірена похапцем закрила апарат. Проходячи пова кімнату, де лікар, Шварц і Отто обговорювали пригоду, вона ласкаво кивнула головою:

— Перекажіть привіт Маркові... Шкода, що я його сьогодні не побачила!.. Вас, Отто, я жду в себе!..

Шофер, відчиняючи дверцята автомобіля, спитав:

— Куди накажете?..

— Вілла Троянд!..

І Ірена з задоволенням відкинулась на м'які подушки розкішного автомобіля.

Наш автомобіль скажено мчав далі вперед. Сирена безперервно гула, даючи знати, щоб усі, хто був спереду, давали нам дорогу. Очевидно, автомобіль належав особі, перед якою всі звикли поступатись і для якої всі приписи про порядок руху були не обов'язкові.

187

Скоро звернули на бічну дорогу. Пішов ліс. За півгодини ми зупинилися перед чудесним невеличким старовинним мисливським замком, що стояв серед дрімучого бору. Один із моїх провозатих швидко скочив на землю і попросив вийти й мене. Я виліз. За всю дорогу ми не сказали й слова. Тепер я почув:

— Ідіть за мною!..

Мені зоставалось тільки скоритись. Автомобіль зараз же повернув назад і швидко зник за деревами.

Я озирнувся навколо. Місце було дике й пустинне. У мене з обох боків було по вартовому, які могли щохвилини пустити в хід револьвери. Тому то я вирішив покищо ждати дальшого розвитку подій.

Заким ми сходили на другий поверх, цілий рій інших думок проносився мені в голові. Я даремно старався пояснити цю нову пригоду і заважити, наскільки тут була винна моя довірливість і чи не була це зарані підготована для мене пастка; але нічого не міг придумати.

Ми зупинились перед високими дверима, і передній штовхнув їх веселим вигуком:

— Ось він, товаришу Еріху!..

Я побачив перед собою білявого чоловіка, досить красивого, з мужнім енергійним обличчям сангвініка, що пішов назустріч

мені з простягненими руками. Вхопивши мої руки, він міцно їх стиснув і сказав:

— Вибачте, товаришу, що нам довелося проти вас ужити насильства, але це конче потрібне було за ходом подій. Сподіваюся, що з вами товариші поводитимуться чемно?

Я нічого не розумів. Проте, дивлячись на це ясне лице, я й собі мимоволі посміхнувся й відповів:

— Не зовсім!..

Тоді він повернувся до моїх двох невільних супутників і досить різко запитав:

— Що це значить, товариші?..

Обоє широко посміхнулися, а один сказав:

— Товариш почав був чинити опір, і нам довелося пригрозити йому револьвером. Але це не виходило поза межі даної нам інструкції, тим більше, що нам доводилося діяти швидко й енергійно!..

Зілявий повернувся до мене.

— Коли ви визнаєте все, товаришу, то сподіваюся, тільки подякуєте їм. І ще раз перепрошую за цю неприємну годину, що її вам через нас довелося пережити. Але інакше не можна було зробити... Прошу сюди!..

Ми пішли за ним до кімнати поруч. Там був ще один чоловік. Суворий і стриманий вираз його доводив залізну вдачу.

— Ось наш полонений, Петер. Знайомтесь!..

188

Він потяг мені руку, і я почув його ім'я:

— Петер Герц!

Ми всі п'ятеро сіли за стіл, на якому був приготований скромний сніданок.

— Через те, що ми перервали ваш сніданок на Марковій вулиці, — сказав Еріх, — то прошу закусити в нас, бо ви сьогодні ще нічого не їли, а ми, тим часом, розкажемо вам усю цю історію з маскаралю!

— Ні, ні, — запротестував я. — Я горю з нетерплячки все знати якнайскоріше і через те прошу розказати мені про все зараз!

Як хочете!.. — І Еріх подивився на Герца. Той кивнув головою:

— Можна починати!..

Еріх узяв з маленького столика ілюстрований журнал, розгорнув його посередині, показав мені портрет на всю сторінку, і, затулявши підпис під ним, спитав:

— Пізнаєте?..

Моему здивованню не було краю.

— Та це ж Ірена! — вигукнув я. — Моя доглядачка!..

— Правильно. А тепер, прошу вас, гляньте на підпис під цим портретом.

Він зняв руку й прочитав:

„Кіно-зоря фірми „Атеней“ Ірена Рінґ у своїй новій ролі, в картині „Босоніжка“.

Я повів очима по всіх обличчях присутніх, намагаючись побачити на них щось похоже на жарт або сміх. Але всі вони були серйозні.

— Чорт бери! — сказав я сердито. — Я відмовляюсь будь-що розуміти в усій цій історії! Невже я став жертвою якогонебудь спритного кіно-режисера?!.. — і знов подивився на всіх.

Еріх стримано посміхнувся.

— Це було б добре, — відповів він. — Але ні. Ви мало не стали жертвою досить спритної провокації фашистів!..

— Але до чого ж тут оця „босоніжка“ й Ірена?

— Зараз ми все вияснимо. А тепер прошу вас подивитись на цей портрет, — і він показав мені другий портрет здорового чоловіка з геркулесовими плечима.

— Марко!.. — але голос мій звучав уже не так певно.

— Віп самий!.. Але читайте, будь ласка, підпис!.. — попросив Еріх.

Я прочитав:

„Адольф Обергоф, всесвітній чемпіон боксу!..“

У мене голова пішла обертом.

— А тепер я вам покажу портрет справжнього Марка. Ось, пате!..

На мене з сторінки журналу дивилося ще молоде обличчя з великими блакитними очима й високим шляхетним чолом. Воно не було позбавлене приємності. Внизу стояв підпис:

„Останній портрет Марка Юліуса, небожа Леопольда Гаммера, одного з власників і головного директора Хемічної компанії. Марко Юліус винайшов новий реактив для ракети, що вносить цілковитий переворот у цю справу. Кажуть також, що цим винаходом починаються колосальні перспективи для використання ракети на війні“.

189

Еріх забрав у мене журнал і сказав:

— А тепер остання сцена. Поблиште Ірену!..

Двері відчинились, і передо мною стала дівчина. Сумніву не було ніякого. Подібність була дивна, виключна, разюча. І я не міг себе стримати, схопився з місця, підбіг до неї і схвильовано запитав:

— Ви?.. Але як ви могли сюди потрапити, коли я вас годиною тому залишив на Марковій віллі?..

І я зовсім розгублено глянув навколо і вхопився за голову. Що це? Галюцинація? Повернувшись до мене знову хвороба, що про неї попереджав мене весь час лікар? І я очима попросив пояснити. Сказати я не міг нічого.

— Це Ірена Бах, ваша перша доглядачка!.. — відказав на мій німий запит Еріх. — Двійник Ірени Рінг!..

— Нічого не розумію!.. — розвів я руками. — Абсолютно!..

Еріх сказав:

— Ми тепер усі в зборі, нема самого Марка. Поки він прибуде, ми все пояснимо вам у цих, на перший погляд, дивних подіях і розкажемо всі обставини справи в хронологічному порядку, так, як вони відбувалися. Заперечень нема?..

— Прошу, прошу!.. — попрохав я.

— Ну, так от. Вас знайшли пораненого коло фабрики Хемічної компанії, де тоді саме стався вибух. Але, щоб був зрозумі-

ліший дальший розвиток подій, вам треба знати, що таке Хемічна компанія... Це найбільший хемічний концерн у країні, що головню працює на... війну. Спеціальність Хемічної компанії — отруйні гази. І які таємниці в цій ділянці ховають сейфи компанії та її лабораторії, про це знають тільки директори Компанії та хеміки, що в неї на службі.

Не так давно нашу пресу обійшла звістка про те, що Марко Юліус, небіж Гаммерів, винайшов надзвичайно могутній хемічний реактив; застосування його цілком розв'язує проблему міжпланетного сполучення на ракетних кораблях. Я думаю, що з принципом ракети і взагалі з питанням міжпланетного сполучення ви трохи ознайомлені, — звернувся Еріх до мене. — Я хитнув головою. — Ви певно також знаєте, що до цього часу ця справа впиралася в те, що для таких перелетів треба було брати колосальну кількість вибухових чи інших речовин, потрібних для того, щоб ракета рухалась у стратосфері, щоб вона могла відірватись від Землі, пристати до якої іншої планети і потім знову відірватись від неї. До цього часу такого сильного й портативного реактиву не було, а те, що було, занадто переобтяжувало ракету і робило такі перелети дуже проблематичними й ризикованими. Таким чином, цей новий винахід Марків мав виключне науково-технічне значення.

190 Але після цього першого повідомлення всякі відомості про новий реактив Марків раптом припинились. Відомо тільки, що Марко зробив доповідь про цей свій винахід на раді директорів компанії і що там ухвалена була якась важлива постанова. Не були опубліковані і наукові дані про цю нову роботу.

В чім же річ? Чого так одразу припинено всякі інформації про дальші досліди й роботу Маркову коло нового реактиву?

Того, що Хемічна компанія оцінила величезне воєнне значення нового винаходу, — підкреслив Еріх, — і заборонила Маркові будь-що публікувати про нього в пресі. Ви собі легко можете уявити це значення хоч би з того, що ракета, начинена тротилом або якимнебудь отруйним газом і послана за точно вирахованою траєкторією на сотні, а, можливо, і тисячі кілометрів, навіть з одного суходолу на другий, може зробити колосальні спустошення. Той, хто володіє цим секретом, має величезну перевагу перед своїм супротивником. Так капіталістичні найкращі досягнення науки використовують не на благо людства, не для мирних цілей, а для цілей війни, грабунку, захоплення колоній, посилення свого клясового панування й побільшення гніту пролетаріату та трудящих мас.

Марко видатний інженер і хемік, але він не політик. Він працює спеціально коло питання осередотомної енергії, і, можливо, що його винахід якраз і стосується цієї проблеми. Якщо це так, то винахід Марка має виключне значення. Його лабораторія — одна з найкращих у світі. А що він має справу з речовинами колосальної вибухової сили, то вона міститься глибоко під землею; доступ до неї заборонено будь-кому без спеціального на те дозволу; лабораторію і самого Марка охороняють як якогонебудь

принца крови; це ясно чого, бо мозок Марків — теж прекрасна лабораторія, потрібна його дядькові та акціонерам його компанії, і вони намагаються задовольнити всі його примхи, хоч сам Марко у своїх звичках досить скромна людина. Не зважаючи на свої молоді роки, Марко має славу всесвітнього вченого і має до своїх послуг усе, чого тільки забажав.

Але одночасно він і раб; раб своєї науки, раб своєї лабораторії, раб свого дядька, раб капіталізму. Ця прекрасна, ця чудесна психічна лабораторія, цей геніяльний, як б сказав, розум, погруз у свої хемічні та математичні формули і поза ними зовсім не бачить життя, не цікавиться тим, що поза ним діється і який вжиток роблять його хазяї з його блискучих і геніяльних винаходів!.. Отже, об'єктивно, Марко служить потворним цілям купки капіталістів, що в своїй жадобі крови й баряшів не зупиняться ні перед чим і які підготовляють нову, ще страшнішу й грандіознішу війну. І друге, всі зусилля цієї компанії спрямовані на те, щоб спровокувати війну з СРСР і таким чином нажити нові мільйони.

Раб він і в буквальному розумінні цього слова. Кожен рух його розрахований. Користуючись деякою його відлюдністю, нехиттю бачити нових людей, його оточують люди, на дві голови нижчі за нього, а до того ж і агенти фашистської охоранки. Ні одної своєї наукової праці він не може опублікувати без згоди на це директорів компанії; через це більшість його праць зостається невідома й зберігається в сейфах Хемічної компанії.

— Алеж дозвольте, — спитав я. — Невже ваш Марко не розуміє свого становища?..

— Вся біда в тому, — відповів Еріх, — що, як я вже відзначав, що Марко не політик. Він вважає, що наука стоїть поза політикою, вона стоїть над нею, вона вища за неї. Він навіть до певної міри утопіст, міщанський, розуміється, утопіст, коли думає, що наука може розв'язати всі суперечності сучасного клясового суспільства і встановити рай на землі, не помічаючи навіть того, що його власну наукову роботу використовують якраз не для встановлення добра, а вона служить найбільшому злу — капіталізму, а сам він служить капіталістичному пеклу, де його дядько — один з найголовніших кухарів насильств, провокацій воєн. Це найбільша Маркова хиба, бо в клясовому суспільстві, зрозуміється, не може бути й мови про якусь надклясовість науки, бо всі надбання її капіталісти використовують у своїх клясових інтересах.

От як стояла справа, коли вас, непритомного й пораненого, знайшли на хемічній фабриці недалеко від Маркової лабораторії. Там саме того дня випробовували новий Марків реактив. Ці спроби робили, розуміється, в глибокій таємниці. І от раптом вибух. Багато жертв. Заворушення серед робітників. І тут таки знаходять невідому людину недалеко від місця вибуху.

Само собою повстає питання, хто ви і звідки взяли. Вас забрали. З вами можна було розправитися нишком, пустивши чуточку, що ви померли від ран. Але це не входило в розрахунки

Хемічної компанії, фашистів та тієї групи мілітаристів, що на чолі їх стоїть Гаммер. Вони вхопилися за цей випадок, щоб показати всю справу як результат „комуністичної змови“, щоб звернути свої ескадрони на робітничий рух та на комуністичну партію. Через вас вони хотіли підготувати грандіозну провокацію і здобути нові позиції, а також ударити по всьому революційному рухові.

Вас узяли до лікарні. На один момент до вас вернулась сестра, потім у вас почалось запалення мозку, і ви ввесь час були непритомні. Тоді була якраз ось ця товаришка, Ірена Бах. Що ви робить Хемічна компанія? Вона, разом із фашистським штабом, опрацьовує досить талановитий план, а саме: вас виряджують далеко в гори разом із лікарем та Іреною Рінг, що взялася за величезний гонорар розигрувати при вас ролю доглядачки; це їй, як талановитій артистці, було не дуже важко виконувати, а разюча подібність до Ірени Бах не могла викликати у вас сумніву в тім, що це та сама людина. Ірені Рінг було поставлене завдання: зажити в вас віри до неї або навіть закохати вас у себе і постаратись вивідати через вас усі нитки „змови“.

— А я ж дурний, увесь час так їй вірив!.. — вигукнув я і почервонів. — А вона, виходить, увесь час водила мене за ніс!..

Усі засміялися на цих словах, а Еріх сказав:

192 — Приблизно. Але слухайте лиш далі. Ви видужуєте, і починається гра, при чому, повторюю, гра блискуча з боку Ірени Рінг. Але тут актори и режисери паразити на вашу амнезію чи... — і Еріх пильно подивився на мене, — на не менш тонкого партнера!..

— Ні, ні, — замахав я руками, — якщо ж була з мого боку гра, то тільки несвідома. Справді, я пам'ять свою втратив, і, можливо, що тільки через це Ірені так і не вдалося нічого взяти від мене!..

— Чудесно. Що-що, а Ірені Рінг не пощастило нічого від вас вивідати. Вона закидала тенета і так і сяк, але все було даремно. Вона прикидалась комуністкою і хотіла вас піймати в гачок якогось комітету, але ви на це не пішли. Ви пропонували їй тікати, вона старалась вас відмовити від цього, вселяючи надію на те, що все обійдеться гарзд, а в крайньому разі — надійде допомога від „комітету“, і він вас в останній момент визволить... Адже так?

— Так. Мене тільки дивує, що ви все це так детально знаєте.

— Ну, про це не так уже й важко було, кінець-кінцем, узнати, — відповідь значуще Еріх. — Що-що, а Ірена Рінг явно провалювалась. Тоді поклали розиграти сцену допиту вас від уповноваженого верхньої комісії. Переконавшись, що ви абсолютно нікого не знаєте, все розигрувалось так, що ніби за всім тим, що діялось навколо вас, стояла особа Марка, і все робилося від його імени. До вас посилають Гугенберга, Берка і Адольфа Обергофа, цього фашистського ката, якому доручено розиграти перед вами ролю Марка. На нього була покладена ще й інша, важливіша роля — вас ліквідувати...

В мені все струснулося.

— Ну-ну!.. — прошепотів я.

— І він би вас ліквідував, якби в останній момент це не було, я знаю вже, з яких мотивів, скасоване. „Уповноважені“ мали допитати вас, налякати вас як слід і так чи інакше примусити вас розповісти про „змову“ і потім донести про все президії „стражів“, тобто стражів капіталізму, куди входять тільки найвпливовіші фашисти з капіталістів.

— Значить така організація справді існує?

— Звичайно. Таємна. В середині самої фашистської партії. До ордену „стражів“ чи до ордену „свастики“ входять тільки обрані люди. Так от, коли „уповноважені“ вернулись від вас і зробили доповідь, ухвалили, що „ліквідувати“ вас у горах буде до певної міри незручно, бо міг вийти розголос усієї справи, а подруге, не діходили мети, тобто не виходило „змови“. Треба було змінити проти вас тактику. Вас привозить до Марка „комітет“, при чому вас мав зустріти той самий Обергоф. Ірена Рінг „організовує“ вам „утечу“ з Маркової вілли, вас привозять в одно затишне місце і допитують уже як слід...

— Що значить „допитувати як слід“?

— Це означає тортури... — В мені знову все струснулось. — А потім здихатись вас за допомогою „газової камери“!

— Виходить, що й „газова камера“ є?

— Звичайно. У нас є докази, правда, не прямі, що саме за допомогою неї „стражі“ розправляються з робітниками та комуністами. Принаймні, буває так, що вони зникають без жадного сліду.

193

— Вибачте, — перебив я його, — я вас увесь час уважно слухав, але яка роль в усій цій справі була справжнього Марка — я так і не добрав.

— Марко нічого про це все не знав. Усе це робилося поза його спиною, але його ім'ям. Випадково вся ця історія стає нам відома і ми починаємо за нею пильно стежити, гадаю, для вас ясно чого. Коли ми взнали про остаточний плян щодо вас, то вирішили, що настав час діяти. Я сам поїхав до Марка, добився побачення і розказав йому про все це. Признаюсь, що він таки дуже обурився, коли я викрив йому всю гру, що велась його ім'ям. Вас мали привезти завтра, а ми з Марком ухвалили вас викликати сьогодні. Марко попросив Отта зустріти вас за нього, ставшись на якісь нагальні справи, з тим, що він сам приїде на сніданок. А сам Марко заїхав за двома нашими товаришами, одвіз їх до своєї вілли і викрив їм таємницю ванної кімнати. Поки вас „кralи“, він ждав в автомобілі і потім привіз вас сюди. От як ви попали до нас!..

Я всіх оглянув.

— Алеж, товариші, усе, що тут було розказане, більше похоже на сон, на якусь авантуру, ніж на правду. І потім, вибачте мені на слові, чи можу я бути певний того, що ви мені говорите правду?..

Всі мовчали. Нарешті Герц сказав:

— Питання поставлено правильно. Я думаю, що в нас є докази того, що все, що вам тут розповів товариш Еріх, правда. Ось, знайоме вам оце? — І він поклав передо мною червоненьку й синеньку книжечку. — Тут є і ваш портрет і ваше прізвище!.. — Я схвильовано схопив їх. — Щастя ваше, що вони попали не до посіпак, а до певних рук!.. Потім усе може підтвердити і Марко, хоч у нас із ним буде своя, інша розмова...

Еріх подивився на годинника й сказав:

— До речі, зараз тут буде і сам Марко!..

Справді, у двері злегенька постукали, потім вони відчинились, і на порозі з'явився сам Марко. Я його тепер одразу пізнав по портретові.

У кімнаті почався рух.

Марко підійшов до столу, відсунув фотель і, сідаючи, глухо промовив:

— Я до ваших послуг, панове!.. Я вас слухаю!..

З хвилину панувала мовчанка.

Її знову перервав Марко. Він уважно обвів усіх своїми великими блакитними очима і повторив:

— Я вас слухаю, панове!..

Тепер почав говорити Герц.

— Ви, Марко Юліус, небіж Гаммерів? — запитав він.

194 Марко здивовано підвів на нього очі.

— Так, я до цього часу звався так, як ви тільки що назвали.

— Вашого батька звали Вільгельм Юліус. Так?

— Як я пригадую, батька, дійсно, звали Вільгельмом, але я його зовсім не пам'ятаю. Він помер тоді, коли мені ще не було й року.

— Вам відомі обставини його смерті?

Обличчя Маркове перекривила гримаса.

— Ні. Ні моя мати, ні мої родичі ніколи про батька не говорили. Мені тільки якось сказали, коли я ще вчився, що батько помер ганебною смертю, що він на ту смерть заслужив, і що він поклав цим ганебну пляму на всю нашу родину і спричинився до великих нещасть. Так мені говорила мати, а я їй вірю!..

— І ви більше не цікавились цим?

— Ні, не цікавився. Мені було досить того, що сказала мені моя мати.

— Так, — сказав Герц. — А вам відомо, звідки пішло багатство вашого дядька, Леопольда Гаммера?

Очі в Герца засвітились лихим вогнем, і він аж підвівся на своєму кріслі.

— Ні, невідомо. Але яке це має відношення до мене й до мого батька, про якого ви тут так недоречно згадали?

— Дуже велике.

— Я тільки знаю, що Леопольд Гаммер був мені за рідного батька з малих літ, що він мене виховав і дав освіту... Що якби

не він, то ми б з матір'ю залишились бідаками. Ось що я знаю і прошу не торкатись особи Гаммера, коли ви хочете зо мною далі розмовляти!..

Настала павза важкої тиші. Потім Герц почав помалу підводитись, ніби збираючись зробити плижок, і наблизив своє лице до Маркового обличчя.

— Так знайте, — випалив він, — що ваш дядько, вельмишановний директор Хемічної компанії, злодій і підлий убивця!..

Це було похоже на вибух бомби. Всі закам'яніли на своїх місцях, крім Герца, що спокійно сів назад на своє місце, та Еріха.

Ці слова вдарили Марка ніби нагаєм.

— Що-о-о!.. — не прокричав, а скорше, проревів він, нахилиючись до Герца. — Повторіть, що ви сказали!.. Повторіть, бо я зараз прострелю вам голову! — І в нього в руках блиснув револьвер.

— Леопольд Гаммер, — почав знову говорити Герц тепер уже з спокійною ненавистю, — злодій і вбивця... Він убивця вашого батька!.. І я доведу це вам документами... Він убив вашого батька, вкрав його винахід і вкрав жінку... Він обікрвав вас, цей Леопольд Гаммер, кого ви вважаєте, що то він із своєї шляхетности вас виховав і дав вам освіту!..

Марко осів назад і закрив обличчя руками.

— Далі, далі... — прошепотів він. — Добивайте!..

— Так, я буду говорити далі, — продовжував так само безжально Герц, — бо ви повинні знати всю правду, повинні знати, кому ви служите. Так, ви служите вбивцям, злодіям і шахраям, і в одного з них руки в крові вашого батька. Ви живете під одним дахом з ним, ви щодня стискуєте йому руку. Прошу, вислухайте мене спокійно, кожне мов слово я потім підтверджу документами, і тоді ви сами вирішите, чи правду я кажу чи ні!..

Марко сидів, закривши обличчя руками; він так і не розкрив його, аж поки Герц не скінчив говорити.

— Дозвольте говорити? — запитав Герц.

— Говоріть...

— Так от... На заводі працюють двоє братів у перших — Леопольд Гаммер і Вільгельм Юліус. Колись вони були навіть друзі. Але згодом Леопольд Гаммер, лінкуватий і зухвалий парубок, стає фашистом, а Вільгельм Юліус вступає до комуністичної партії. Ясно, що після цього їхній приятні настає кінець; між ними виростає ворожнеча, їх поділяє прірва... Країна переживає величезну кризу... В країні точаться величезні класові бої... У цих боях Леопольд Гаммер і Вільгельм Юліус на різних бочках барикади... Вони б'ються за різні справи і один проти одного... Вільгельм Юліус стає секретарем місцевої комуністичної організації... Робітничі маси йому вірять і довіряють... Здохатись цього повного вогню і відданости робітничій класі революціонера стає черговим завданням фашистів... Серед фашистів усе частіш і частіш обговорюється плян убивства Вільгельма Юліуса... В цих обговореннях бере активну участь і Леопольд Гаммер... У Юліуса кілька разів стріляють, але невдало.

По всіх значних містах у той час утворюються зграї бандитів із фашистських молодців, серед яких були представники найбагатших родин та аристократії. Вони грабують, насакають на багаті квартири, на каси, вони грабують потяги і громлять робітничі квартали, не зупиняючись перед убивствами, але фашистська влада дивилась на це крізь пальці, бо ці бандити були їй потрібні для боротьби з робітничим революційним рухом... І от поблизу трапився грабіж однієї вілли з убивством. Убито хазяїна вілли, його жінку й двоє дітей... Убили фашисти... Серед них був і Леопольд Гаммер... Фашисти хапаються за цю справу й обвинувачують в організації убивства Вільгельма Юліуса, бо вбитий був помічником прокурора і вславився своєю суворістю на судах щодо комуністів... Справу зрушують, Вільгельма Юліуса трусять, знаходять кілька речей із вілли і заарештовують... Тепер справа швидко посунулася... У „свідках“ недостачі нема, і Вільгельмові Юліусові загрожує страта... Капіталістична преса використовує цю провокацію для скаженого цькування комуністів... У багатьох містах фашисти громлять робітничі квартали... Уряд використовує це для нових заборон і декретів проти комуністів та робітничих організацій... Йому підло підвивають соціал-демократи!.. Але диригенти всього цього процесу бояться, як би справа не викрилась, і підло вбивають у камері в'язниці Вільгельма Юліуса, при чому був присутній той же Леопольд Гаммер, і пускають поголоску, що то він завісився у в'язниці.

196

Як видно, Гаммер в усьому цьому відігравав одну із перших ролей. Але з самого початку арешту Юліуса він виявляє велику великодушність як до Лоти Юліус, дружини Вільгельмової, як і до його сина. Далі — більше. Він так завойовує симпатію вдови, що одружується з нею і заволодіває всіма паперами Вільгельма Юліуса. Серед них він знаходить один інтересний винахід про надзвичайно простий спосіб одержувати синтетичний азот із повітря і, взагалі, амоніякальні добрива, видає його за свій і починає багатіти. Постає питання, чом не опублікував цього винаходу сам Вільгельм Юліус? Того, що не хотів збагачувати капіталістів. Він думав цей свій винахід подарувати радянській республіці. От звідки пішло багатство Леопольда Гаммера, одного з найбільших наших фінансових та промислових магнатів!..

— Документи!.. Документи!.. — закричав Марко.

— Прошу, ось документи... До них додано фота... Ось свідчення учасників убивства прокурора і учасників убивства Вільгельма Юліуса... Тут є й вирізки з комуністичних газет, де цю справу досить широко висвітлювано... Ви їх можете переглянути тут, можете взяти з собою!.. — І Герц подав йому цілу теку паперів.

Марко жадібно вхопив її. За цеї півгодини він постарів може на яких десять років. Він швидко розв'язав теку, пальці йому тремтіли, і почав похапцем перегортати папери. І чим далі він їх читав, тим більше блідів. Нарешті, він тихо поклав теку на стіл і відійшов до вікна. Ми всі ждали, що буде далі.

Раптом Марко повернувся й пішов до нас. Він був тепер спокійний, тільки сухий блиск його очей, у яких зовсім зникли

чоловічки, та легка краска на обличчі показували його стримане хвилювання і те, яких величезних зусиль йому коштувало стримувати себе.

Він простяг руку Герцові.

— Дякую вам за те, що ви розкрили мені очі... Що ви радите мені далі робити?..

Герц випустив його руку й сказав:

— Наш обов'язок був розкрити це ганебне вбивство... Ми думаємо опублікувати всю справу... Але ми спершу вирішили поінформувати сина нашого загиблого товариша, бо, можливо, гадали ми, він не знає цієї таємниці, і його слово багато важитиме в цій справі. Ми б хотіли, щоб ви підтвердили все це в письмовій формі, ну, у вигляді листа, що ви читали всі документи і стверджуєте, що всі наведені факти — правда!

— Ви б хотіли, щоб я написав такого листа зараз?

— Так, краще було б, якби ви це зробили зараз.

— Добре!.. — і він вийшов.

За п'ять хвилин він повернувся назад і передав Герцові листа. Той швидко пробіг його очима.

— Дуже добре. Ви написали те, що треба.

— Ще що?..

— Скажіть, Марку, одверто: компанії відома формула вашого останнього винаходу? — Герц пронизав його очима.

Після деякого мовчання Марко відповів:

— Ні, невідома.

Герц потер руки.

— Я вам вірю на слово... Так от, ми б хотіли, щоб ви її нікому не показували і не звірялися з цим нікому... Ви певно знаєте, що тепер надзвичайно напружений міжнародний стан... Серед підпалювачів війни особливо активну діяльність виявляє Леопольд Гаммер. Він збирається їхати до столиці сусідньої держави і почати переговори про постачання їй для воєнних цілей ваших ракет. Напад готується проти радянських республік... У змові беруть участь найбільші капіталісти всіх країн... Я вам передам, коли хочете, з цього приводу, копії документів, що в мене є. — Марко хитнув головою. — Ви повинні не допустити того, щоб ваш винахід використали для вбивств сотень і тисяч робітників та селян радянських республік. Ви цим самим, коли ви досі служили Гаммерові несвідомо, а я цьому хочу вірити, якнайкраще прислужитесь тій справі, за яку загинув ваш батько, що став жертвою класової помсти капіталістів. Ми, з свого боку, можемо гарантувати вам повну безпеку й допомогу!..

— Я досі не цікавився політикою, чи — скорше — вона мене не цікавила... Я знав тільки свою лабораторію й науку... Повірте, досі я не думав, як використовується мої винаходи... Два дні тому ваш друг мені трохи розкрив на це очі... Сьогодні ви мені розказали жахливі речі... І я даю слово, що ніхто більше не скористується з моєї ракети!.. Ви задоволені?..

— Задоволений.

— Я можу йти?

— Так, ми більше вам не можемо нічого сказати.

Марко пішов до дверей. На порозі він обернувся.

— До речі, тов... товаришу Герце, ваші друзі й ви можете безпечно повертатись до себе... Ніхто вас не затримає!..

Він густо почервонів.

— Ми вам віримо, але не віримо агентам Гаммера, і через те сами потурбувалися за свою безпеку. Дякуємо!

— Тим краще, — відповів Марко, і за ним зачинились двері.

Я обдумував всю цю історію; моя власна тепер відсунулась назад. Інші теж мовчали.

Перший перервав мовчанку Еріх.

— А нічого, у нього все таки є нерви.

— Спершу його все ж це здорово вразило! — відповів Герц.

— Як ви думаєте, що він почне тепер робити?

— Важко сказати... Це покаже його дальша поведінка!

— А формула?..

— Ну, формули тепер Гаммер, безперечно, не дістане, якщо він не вкрав її раніше... Проте, справа зроблена, і нам пора розходитись. Хто бере товариша?..

— Я, — відповів Еріх. — І ми перші покинули мисливський замок.

Сьогоднішні газети вийшли з великою сенсацією — зник Марко. Крім тих нісенітниць та дурниць, що в них надруковані, фактичну сторону справи вони малювали так:

„Вчора рано Марко виїхав з палацу Гаммера на власному автомобілі без шофера. Старшому шоферові гаражу і своєму слугі він сказав, що їде до міста. Дійсно, автомобіль Марків бачив поліцей № 147, і після цього сліди його зникають. Своєму зведеному братові Отто він подзвонив, що буде на снідання у віллі, але туди не прибув. Заждавши 15 хвилин, Отто подзвонив Маркові, але вже не знайшов його вдома, і його повідомили, що Марко виїхав. Отто, похвилювавшись трохи, заспокоївся, думаючи, що Марка затримали десь якісь нагальні справи.

„О другій годині Марко вернувся до своєї лябораторії і зараз же подзвонив до Отта і перепрошував за те, що не приїхав. У лябораторії він пробув до п'ятої пополудні. Звідси він, не давши ніяких наказів своїм асистентам, на другий день — цього ніколи не бувало — пройшов до головного інженера Мюллера, з яким розмовляв хвилин із десять. Мюллер звернув увагу Маркову на те, що в нього надто стомлений і блідий вигляд соличчя.

¹ Далі кілька сторінок вирвано. Примітка Зігфріда.

Марко відповів, що він перевтомився за останньою працею і тепер думає відпочити.

— Потім, — заявляє Мюллер, — ми поговорили кілька хвилин про те, куди краще зараз поїхати на відпочинок, і Марко розпрощався зо мною...

„О пів на сьому Марко прибув до фенебельного ресторану „Асторія“ і замовив собі обід. Метрдотель і льокаї, які подавали страви йому на стіл, звернули увагу на те, що Марко був надто блідий і чимсь схвильований.

„У цьому самому ресторані в той же час обідала разом з кількома своїми друзями відома кіноакторка, слава й гордощі нашого кіна, Ірена Рінг, яка щойно вернулася з подорожі. Вона написала записку Маркові, але він порвав її на очах у всіх, не читаючи. Це зробило надто неприємне вражіння на всіх присутніх. Але Марко не звернув на це жадної уваги.

„Допитана Ірена Рінг із своєю милою посмішкою відповіла, що записка була найневинніша, у ній вона запрошувала Марка прибути до неї на нову віллу, що має поетичну назву „Віллі троянд“ і що її подарував акторці один із наших видатних кіноманів на знак свого захоплення її талантом, на вечірку, де мали зібратись її інтимні друзі. Ірена Рінг додала до цього, що вона була сильно вражена й ображена вчинком Марка, але, знаючи його здавна до певної міри як дивака і що Маркові, як і кожній геніяльній людині, притаманні деякі ексцентричності, вона не надає ніякого значення цьому інцидентові.

199

„Асторію“ Марко покинув о пів на восьму, наказав подати йому свій автомобіль і виїхав невідомо куди. Більше його не бачили. Додому, ні на свою загородню віллу він не повертався і там не ночував.

„На ноги поставлено всю поліцію, але шеф відмовився подати будь-які відомості чи висловити які свої здогади з приводу цієї справи... Він тільки заявив, що розшук Марка енергійно провадиться і що він певний того, що за кілька годин матиме в своїх руках усі нитки справи“...

Коли я прочитав це, то глибоко замислився. Характеристичне було те, що ні про мене, ні про те, що Марко ждав якихсь гостей до себе на віллу, не сказано ні слова. Очевидна річ, що тим, хто це знав, і кому це було відоме, не вигідно було про це говорити. Потім, що сталося з Марком? Чи він сам зник? Чи може він убитий. Після того, що я взнав про Гаммера, нічого дивного в такому припущенні не було. Але дійти до якогось певного висновку я не міг, — і через те зосталося ждати полудневих газет.

Їх приніс мені Еріх. Всі вони рясніли аншлягами:

„Зникнення небожа мільйонера Леопольда Гаммера!..“

„Убивство чи самогубство? Зник молодий учений Марко Юліус!..“

„Таємниця Марка Юліуса!..“

„Марка Юліуса і досі не знайшли!..“

„Шеф поліції заявив, що на його думку Марко став жертвою якоїсь запальної революційної організації!..“

Але нічого нового й істотного про справу Марка не було.

Я звернувся з запитанням до Еріха, але він значуще промовчав моє запитання. Я не наполягав. О четвертій Еріх зник, сказавши, що він прийде пізно, але вечірні газети мені надішле.

Вечірні газети принесли нову сенсацію. Поперше, газета „Трибуна“ видрукувала листа Маркового, датованого вчорашнім числом, де він обвинувачує Леопольда Гаммера в убивстві свого батька, Вільгельма Юліуса... Газету закрито, а редактора заарештовано за це.

Подруге, з провінції надійшла телеграма, що там бачили автомобіль, схожий на Марків, який мчав на північ.

Жду нетерпляче нічних газет. Нарешті, вони є. Розгортаю й читаю: „Автомобіль Марків знайдено за 400 кілометрів звідси... В автомобілі зостався верхній одяг Марків. Ніяких слідів самого Марка не пощастило знайти. Він зник...“

Усі буржуазні газети обвинувачують в убивстві Марка якусь „запільну революційну організацію“, досить виразно натякаючи цим на комуністичну партію, і вимагають суворих розправ над комуністами.

Редактора „Трибуни“ звільнено з-під арешту. „Вечірня трибуна“ офіційно заявила, що вона стала жертвою ошуканства... Фальшивників виявляють, і на їх слід уже напала поліція.

200

Зате другого дня в місті розірвалася справжня бомба: комуністична „Рот фронт“ вийшла з цілим розворотом, де була викладена вся історія вбивства Вільгельма Юліуса. Були подані фота документів і між ними фото листа Маркового, в якому він стверджував правильність усіх свідчень комуністичної газети.

Оповідні всі газети, починаючи від соціал-демократичних і кінчаючи фашистськими, були схожі на зграю вовків, що з страшним виттям та лайкою накинулись на „Рот фронт“. Майже в усіх висновок був один: усю цю історію вигадали комуністи з початку до кінця. Фашистський „Чорний фронт“ закликає до погрому комуністів.

Про самого Марка буржуазні газети ні слова.

А Марко таки дійсно зник. Мені здається, що Еріх знає його таємницю; але через те, що він мовчить, мені незручно розпитувати.

А скоро насунулись такі нові події, що в них потонув і Марко, і багато іншого.

У повітрі запахло по-справжньому війною. Це було видно з тієї агресивності буржуазних газет, яка день-крізь-день збільшувалась. Газети все злобніше нападали на радянські республіки.

Говорили, що сусідня республіка напередодні розриву дипломатичних стосунків із Радянським союзом. Хоч слово „війна“ ще й не сказане, але сама вона носить в повітрі.

Соціал-демократи займають, як і звичайно, найпідлішу позицію, — за пацифістськими фразами вони закликають до інтервенції. Фашисти одверто вимагають війни з більшовиками.

Капіталісти вживають заходів від себе. Сьогодні від поліцай-президії по місту розліплено такий наказ:

Останніми днями помічено, що різні агітатори намагаються викликати заколоти серед населення та робітників і тим припинити працю на підприємствах. Цим оголошується до загального відома всіх, що:

1. Стражам дано наказ розстрілювати кожного агітатора на місці.

2. Якщо стануться заколоти на вулицях або буде хоч найменша спроба покинути роботу на підприємствах загальнодержавного чи загальногромадського значення, а також спроба поцувати машини, верстати та апаратуру, або спроба порушити вуличний рух та спокій громадян, — проти винних негайно вживатимуть зброї.

Поліцай - президія.

Еріх сказав, що цей наказ протелефонував міністрові внутрішніх справ сам Гаммер.

201

... Сьогодні всі буржуазні газети вийшли з новими інсинуаціями проти комуністів, обвинувачуючи їх у готуванні державного перевороту.

„Рот фронт“ вийшла з великим аншлагом на всю сторінку: „Ми будемо вішати, хоч би були по коліна в крові!“ — заявив міністер внутрішніх справ, погрожуючи кривавим терором революційному пролетаріатові. Ми відповідаємо: „РУКИ КОРОТКІ!“, Далі йшла така замітка:

Учора міністер внутрішніх справ на запитання в парламенті про те, яких заходів вживає уряд до попередження можливих ексцесів, заявив:

— Ми вішатимемо навіть коли будемо по коліна в крові. Ми знищимо всіх, хто стане нам на шляху або хто спробує виступати проти уряду!..

Соціал-демократична преса обвинувачує комуністів у путчизмі. „Краще одверта фашистська диктатура, — вигукує преса льокаїв, — ніж більшовизм... Більшовики сами винні в тому, що їх ненавидить цілий світ (який світ?!).. Вони тепер пожинають те, що посіяли!..“

Підлота, якої навіть трудно було сподіватися від соціал-фашистів.

¹ Тут знову не вистачає кількох сторінок. Примітка Зігфріда.

Компартія випустила відозву до пролетаріату з закликом виходити на бойову демонстрацію. Відозва кінчається такими гаслами:

- Проти загрози нової імперіялістичної війни та інтервенції!..
- На захист соціалістичної батьківщини — СРСР!..
- За повалення диктатури буржуазії!..
- Геть льокаїв буржуазії — соціал-фашистів!..
- Хай живе компартія!..
- Хай живе пролетарська революція!..

... Зараз мені трудно сказати, як воно все почалося. Другого дня все місто і всю країну оголосили в стані облоги. Всі збори й демонстрації були заборонені під страхом розстрілу. Але ясно було, що нас це не могло зупинити... Пролетарські маси вимагали рішучих дій, вони рвалися на вулиці... Ми не могли допустити до того, щоб буржуазія нам відібрала право на вулицю.

— Демонстрація мусить бути!..— і ціла ніч проминула в готуванні до неї.

202 Проте, мені не довелося брати в ній участі. Я потрапив до загону робітничої самооборони, що мала охороняти наш квартал від можливого нападу посіпак, бо носились чутки, що фашисти готують робітничий погром. У загоні, крім мене, були Ірена, Ганс, Моріц і ще кілька знайомих мені робітників. За командира в нас був робітник-металіст Гофман. За штаб-квартиру ми обрали собі приміщення Ганса і чекали тут на розпорядження. На всіх вулицях кварталу за ніч вирости барикади. Поліції віде не було видно, вона ніби вимерла; казали, що її всю стягли до центральних кварталів.

Було тихо. Ті, хто не пішов з демонстрантами, сиділи по квартирах. По вулицях зрідка проходили робітничі патрулі.

До дванадцятої години все було тихо. О першій десь далеко почувись постріли, що переходили у випали. Ми всі напружено вслухались у це. Коло дверей показались стривожені купки людей.

Постріли частішали. Я схопив кашкета і рушив до дверей.

— Ви куди?— сердито запитала мене Ірена.

— На розвідку!.. — буркнув я.

— Я вам категорично забороняю це робити!.. — заявила вона.— Гофмане, — звернулась вона до нашого командира, — у вашому загоні дисципліна нікуди не годиться!..

— Так, так! — сказав Гофман, почервонівши. — Ірена наш комісар і вона має радію так говорити. Без дозволу ніхто не має права нікуди виходити!..

— Алеж чекайте, я зовсім не хотів!.. — почав я виправдуватись.

— Будь ласка, не треба ніяких виправдувань!.. — махнув рукою Гофман.

Я невдоволено повернувся на своє місце.

У цей момент до нас увійшло двоє — робітник-маляр Макс, якого я знав по зборах, і жінка. Макс швидко пройшов через кімнату і сів поруч мене. Жінка майже безсило обіперлась на стіну і закрила обличчя руками.

Ми всі мовчали.

— Це жахливо, Гансе!.. — нарешті вихопилось у жінки. — Що робиться на вулицях!.. Немає слів, щоб передати весь цей жах!.. — і я побачив, як її плечі почали здригатись від беззвучного плачу. Видно, щоб не розридатись уголос, коштувало їй величезних зусиль.

Ганс підійшов до неї і тихо став гладити її плече.

— Не треба так, Марто, не треба!.. Це в тебе від хвилювання!.. Заспокойся!..

Потім він повернувся до Макса.

— Ти звідтам?..

Макс хитнув головою.

— Що там діється?.. Що за постріли?.. — закидали його запитаннями. — Які відомості ти нам приніс?..

— Покищо не зовсім радісні... Тим часом, як наші колони демонстрантів просувалися до центру, посіпаки вирішили вдер-тись у північні робітничі квартали, щоб вчинити там бешкети і, взагалі, мати причіпку цілковито нас розгромити. Все це, ясно, робиться за згодою соціал-фашистів!.. — додав він з ненавистю. — Само собою зрозуміло, що коли до будинків почали вдиратися загони посіпак та фашистів, наші товариші не захотіли бути тими баранами, що їх можна безборонно різати, і почали чинити опір. Тут уже до наших хлопців почали приєднуватись і соціал-демократичні робітники... Розпочалась справжня битва... Посіпаки, паткнувшись на цей несподіваний і такий рішучий опір, розпочали скажену стрілянину, але примушені були відійти, боячись, що їх запруть і не випустять живими... Звідси вони кинулись до інших кварталів... Комітет дав гасло взятися до зброї, бо виявилось, що посіпаки розробили цілий плян погрому робітничих кварталів, укупі з фашистами, які всюди шукають комуністів за певними списками. Серед фашистів та посіпак є багато синків буржуазії, що для них полювання на робітників є новий і надзвичайно цікавий спорт... Тому то нашим бойовим дружинам дано наказ негайно стати до бойової готовності. Ви скоро одержите про це наказ... Наші будуть наступати з заходу... Коли нам пощастить натиснути на посіпак і прорвати їхній фронт, то тоді... — Раптом він звівся на ноги. — Ну, я пішов. Мені наказано зібрати кількох хлопців з вашого кварталу і виставити з них уперед охорону, яка могла б затримати на деякий час посіпак, коли вони задумають зробити обхід!.. Мені треба товариша Блюма!..

— Це через два квартали, у школі, — сказав Ганс. — А ще що ти нам скажеш?..

— Коли вясниться ситуація, то, можливо, вдаримо на ратушу!..

— Правильно! — похвалив Ганс. — Треба бити буржуазію в її ж кварталах!..

— Ну, бувайте!.. — і Макс рушив до дверей.

— А як же я, Макс? — сказала Марта.

— Ти побудь покищо тут. Потім прийдеш!..

— Ні, ні, я хочу з тобою.

— Але зараз ти мені непотрібна. Можливо, що на явку принесуть якийсь нове розпорядження або наказ, ти тоді принесеш мені... У всякім разі через півгодини я на тебе чекаю!..

Тоді зірвався з свого місця хлопчик Віллі, що був у нас за зв'язкового.

— Макс, візьми мене!..

— Ні, Віллі, не можу. Ти маєш спеціальне доручення і я не маю права тебе брати. Ти в розпорядженні Ірени. Потім ти можеш щохвилини бути потрібним комітетові. Зв'язок насамперед!..

Хлопець невдоволено посміхнувся і повернувся на своє місце. Макс зник за дверима.

Марта майже заспокоїлась.

Ганс ходив по кімнаті й говорив:

— От і добре, Марто, от і добре... Треба тримати себе в руках... Нам ще будуть потрібні і наша мужність, і наші сили... Час розплати надійде і то скоро!..

Кулаки йому стиснулись, а обличчя набрало суворого камірного виразу.

Ірена труснула своїм золотавим волоссям, ніби проганяючи від себе якісь привиди. Після короткої павзи сказала:

204

— Так, Гансе, розплата наближається... Можливо, що вона навіть ближче, ніж ми думаємо... Земля розпечена і горить під буржуазією... Посіпаки це відчувають і хочуть попередити події!..

Віллі теж схопився на ноги.

— Так, — гукнув він, — вона наближається!.. І тоді — око за око, зуб за зуб, життя за життя!.. Олігархам та їхнім наймитам це так не мине!.. Ми прикрасимо ними ліхтарі на вулицях!.. Рот фронт!..

Тоді ми всі схопились і піднесли стиснуті кулаки вгору:

— Рот фронт!..

— Це жахливо, Гансе, — розпочала розповідати Марта. — Я якраз переходила тими кварталами, де йшов погром... Розумієте, жахливо!.. — і вона обвела нас усіх поглядом. — Гори трупів ні в чому неповинних людей, серед них жінки й діти!.. Кажуть, що вже зареєстровано більше як двісті убитих... Це офіційно... А скільки неофіційно?! Гвардія доглядачів та фашистська буржуазна молодь нікому не дають ощадку... Всякого підозрілого розстрілюють на місці... Скільки ж, взагалі, жертв такої розправи, ніхто не знає!..

Ми всі мовчали, слухаючи це оповідання. Потім Марта почала знову говорити.

— Майже перед моїми очима... Зупиняє патруль п'ятьох робітників... Вони повертали з роботи... Обшукали... Потім, як худобу, загнали у невеличкий городчик... Вони навіть не встигли й зрозуміти, що з ними мають зробити, як пролунали постріли і всі лягли мертві!..

Павза.

— Багато ж просто зникло!..

Я збентежено подивився Марті в вічі.

— Що ви цим хочете сказати? — спитав я хрипко.

— Те, що від них не лишилося жадного сліду!.. Розумієте, жадного сліду!..

Я не розумів. Тоді до мене повернулась Ірена.

— Вас це дивує?..

— Авжеж дивує!

— Алеж це найзвичайніший спосіб фашистів розправлятися з робітниками. З того часу, як фінансова олігархія захопила владу в свої руки, вона стала на шлях масового терору щодо робітників, на шлях масового нищення їх за найменшу спробу виявити протест або вчинити опір її диктатурі!..

— Я це знаю, — відповів я.

До кімнати вскочив робітник з рушницею.

— Товариші, посіпаки наближаються до нашого кварталу... Всі до зброї!.. Товаришу Гофмане, вам наказ!..

Гофман розірвав конверт.

— Товариші!.. Нам наказано зайняти першу барикаду!.. До зброї!.. За мною!..

У дворі на нас чекало ще чоловіка з двадцять п'ять. Гофман зробив перекличку.

— За мною, кроком руш!.. — скомандував він.

Дорогою Гофман пояснював:

— Сигнали наші — червона ракета... Коли буде в наших руках арсенал, нам дадуть знати однією ракетою!.. Коли ми захопимо парламент — то про це нас повідомлять двома ракетами... Якщо ж спалахнуть три ракети, значить у наших руках ратуша — центр міста!..

Пішли вузьким провулком. Над ним виднілась смуга неба, що почало вже темніти. З дверей ще вискакували робітники і приєднувались до нашого загону. Ішли довгенько. Потім зупинились за муром якогось великого будинку. Хвилини повзли дуже повільно. Всі нетерпеливилисьь. Нарешті надійшло розпорядження йти далі. Пішли. Скоро опинилися на вулиці. На ній ні живої душі. Тільки з нижніх дверей нас проводжали жінки, киваючи руками.

Вулиця порожня. Ліхтарі не світились. У вікнах ні одного вогника. Не чути жвавого лементу дітей, що в цей час завжди бавляться на вулиці.

Ми мовчки пройшли з кілометр. Тут вулицю перегороджувала на скору руч збудована барикада. Це робота жінок та наших патрулів, що стояли тут удень. Наш командир швидко розставив нас усіх і дав наказ не стріляти доти, доки він не подасть сигналу сюрчком.

Кожен зайняв своє місце. Мені припало бути поруч з Іреною. Вона лягла біля кулемета і перевірила наводку. Я ліг за два кроки від неї.

Кілька хвилин минуло в цілковитій тиші. Квартал ніби вимер. Нерви були збуджені до краю. Тихо.

Раптом звідкілясь здалеку, видно, десь поблизу від центру, до нас донеслися часті постріли. Ми напружено вслухались. Потім почулось кілька вибухів.

Було схоже на те, що кидали гранати.

Швидко насувалась темрява. Серце чітко вибивало секунди.

Небо прорізало світло прожекторів. Постріли все частішали, іноді зливаючись в один загальний шум, крізь який проривалась стрілянина кулеметів та вибухи бомб.

— Як почуваете себе, товаришу? — почув я голос Ірени.

— Нічого, прекрасно.

— Найнебезпечніше, — говорила вона, — коли посіпаки випустять газу. Але зараз тихо і вони не наважаться, — прошепотіла вона. — А вам не холодно, товаришу? — запитала вона знову.

Ця турбота за мене зворушила мене. Я швидко відповів:

— Ні, ні, не турбуйтеся...

Найбільше я тепер боявся того, щоб мене під приводом слабости не відіслали з барикади.

Видно, бій у місті розгортався з усе більшою силою. Але в нашому кварталі все було тихо.

Стемніло зовсім. Як передати вражіння від темного й мертвого міста, коли ви завжди його бачили ясно освітлене й рухливе? Але наша вулиця не була мертва. Життя тільки пішло з неї і заховалося за мурами. Будинки припишкли, причаїлись. З дахів, з вулиці, з вікон, з відусіль у темряву дивились зіркі очі, шукаючи й вичікуючи на ворога. Його можна було чекати кожної хвилини з усіх сторін.

206

Раптом Ірена торкнула мене за рукав.

— Посіпаки!.. — прошепотіла вона і закам'яніла коло свого кулемета, що дивився своїм одним смертельним оком туди — вперед.

Я напружував свій зір, стискаючи до болю в руках рушницю, але нічого не бачив.

Так минула хвилина, дві...

Потім мені здалося, що вулицю почали перебігати якісь неясні тіні.

Напруга доходить до скрайньої межі. Ще секунда і не можна буде більше видержати: рушниці сами почнуть стріляти.

І справді, тишу розбивають кілька пострілів із рушниць.

— Кулемет!..

І кулемет зайшовся, захлинувся вогнем:

— Та-та-та-та!..

З його дула виривалися короткі снопи червоного полум'я.

— Та-та-та-та!..

Ірена й кулемет злились в одно. Вона водила дулом зліва направо і назад і дощ смертельного свинцю поливав упереді вулицю. Якщо там і був хтось живий, то його вже давно не було.

Наша барикада ощерилась смертю. У мене залишилися дуже смутні спогади про ті кілька годин, протягом яких ми билися з посіпаками.

Після першого нападу вони, очевидно, зникли, чекаючи собі допомоги. Так минуло, може, з чверть години. Потім на вулиці

показались два розпливчасті великі силуети, що швидко наближались, а позаду їх торохтіло щось важке.

— Панцерники!.. — пронеслось барикадою. — А позаду танк!..

— Приготуйсь!.. — пролунала команда.

Панцерники зупинились на далекій відстані, ніби роздумуючи, що їм робити далі. Потім вони швидко ринулись уперед на нас атакою.

Барикада вся знову засвітилася від виблисків пострілів... Казився кулемет... Вбухали бомби й гранати, що їх кидали з вікон... Чувся хрип... Голоси... Брязкіт шибок... З шумом обсыпався тинк із стін... З обох боків вулиці видно було, як з вікон також стріляли... Брук стрясався... Вулиця ніби перекинулася набік... Панцерники опинились у вогняному коридорі... Стрілянина росла... Все злилось у хаос звуків, серед якого зовсім не було чути людських голосів...

Панцерники, не дійшовши до нас, може, метрів на триста, зупинилися. Що, підбиті?.. Аварія?..

— Вогонь!..

Мені вже давно рушниця пекла руки, але я посилав кулю за кулею вперед.

Панцерники теж поливали нас вогнем.

Одна куля вдарила об повалений стовп переді мною, так що полетіли тріски... Друга вцілила в камінь і мене обсыпало дрібними скалками... Третя влучила в дуло і воно розлетілось на дрібні тріски... З серцем я відкинув від себе рушницю... Рука мені була легко поранена і кров важкими краплями падала на брук.

Раптова павза.

Ірена, що заправляла саме нову стрічку, гукнула до мене:

— Беріть мій мавзер!..

— Дякую.

— Вогонь, вогонь!.. — лунало в нас.

Панцерники й собі вибльовували вогонь, свинець і смерть... Вони підперезались вогнем і поволі почали відходити назад.

— Вогонь!..

Вулиця тепер колихалась від вибухів... Звуки від пострілів не вмщалися в ній... Вони налазили один на одного, змішувались, змотувались, вили й гуркотіли.

І раптом тиша.

Зловісна, страшніша за вибухи, за стрілянину, тиша. Страшніша за смерть.

— А чорт! — полунав голос праворуч від мене. — Ява шкода, що пощастило посіпакам драла дати!..

— Тепер вони радяться, що далі робити!.. — сказав я.

— Напевне!..

То говорила Ірена. Голос її був спокійний, майже веселий. Зона відкинула назад своє буйне волосся, що його пасма спадали їй на чоло і заважали дивитися вперед. Очі в темряві блищали. В голосі чулась відвага.

— На місце!..

Ми знову закам'яніли по своїх криївках. Барикада знову була готова до бою.

— Добре, що темно, — подумав я. — Для того, хто наступає, важко цілити!..

Ніби відповідаючи на цю мою думку, по небі метнулось світло прожектора і тремтливе лягло на нашу вулицю. Стало видно, як удень. Очі не могли витримати цього яркого світла. Ми сліпли. Почни в цей момент наступати ворог, ми б не могли стріляти.

В цьому світлі чітко вимальовувались постаті на нашій барикаді, темні вістія вікон, будинки скидалися на довгий ряд черепів, що дивилися кудись своїми порожніми зіницями.

Посередині барикади маяв наш червоний прапор.

Місто було оточене кільцем битви. Вона кипіла крутом нього. Очевидно наступ ішов з околиць на центр.

Цей шум то на хвилину вщухав, то зростав до нечуваної сили. Здавалося, що то море клекотіло під час гурагану, і той шум розрізали вибухи та постріли.

— Бум!..

— Бах-бах!..

— Бум!..

— Тра-та-та-та!..

— Ба-бах-бах!..

— Ссик... ссик... ссик!.. — сичали кулі.

— Піу-у-у!.. — іноді співала яканебудь заблудла.

— Брязь!.. — і каскада дрібних скляних скалок із дзенькотом сипалася на брук.

— Чмок!.. — впивалась куля у щось м'яке

— Чок-чок-чок!.. — то кулі чиркали об каміння.

Але то не на нас. То летіли звідкілясь. А в нас тихо. І це бліде мертво світло прожектора.

Я підповз до Ірени.

— Що далі?..

Вона, не повертаючи голови, прошепотіла:

— Танки!..

— Де?

— Певне там, далі... За рогом... Наша барикада передня...

Мимо нас пробіг зв'язковий.

— Товаришу, які новини?..

— Не знаю...

Швидко пройшов командир; за ним ішло двоє і роздавали гранати.

— Для панцерників і для танків...

— Товаришу командире, мені треба рушниці!..

— Перебіжи на другий кінець, там є...

Я швидко, згинаючись, перебіг і зараз же назад.

Чую, Ірена розмовляє з командиром.

— Як справи, Гофмане?..

— Покищо нічого... Добре...

— Де наші?

— Точно зараз не знаю... Зв'язок перерваний... Післав Віллі...
Але ти ж знавш!.. Ми передові!..

— Як нам поводитись надалі?..

— Триматись до останнього .. Без наказу не відходити!..

— Розумію... У нас є вбиті?..

— Один і два поранених...

— Хто?

— Убитий Вільгельм... поранені Отто й Павль...

— Шкода Вільгельма... четверо дітей...

Все шепотом.

Раптом прожектор погас. Було навіть дивно, що це так сталося несподівано. Темрява одразу насунулась на нас з усіх боків.

Команда:

— Приготуйсь!.. Пильнуй!..

Всі наші погляди туди, вперед. Зараз почнеться найважливіше... Але я був спокійний... Біль минув... Я переживав велике піднесення.

— Пильнуй! — прошепотів я до самого себе і злився із своєю рушницею.

Тихо... Тільки на віддаленні випали, що зливалися в сальви.

Але що це?.. Цокіт по брукові... Громохка залізна хода... Вухом не могло обдурити. Танки...

Так, то були вони... Їх ще не було видно... Тільки доносились їхня залізна хода...

За танками піхота, ясно...

На одну мить я подумав про Ірену...

Барикадою проходить:

— Приготуй гранати!..

Ми — напружений слух і зір. У вуха й очі ніби перелилась уся істота.

Танки, видно, рухаються покищо повільно, певно, бояться якоїсь засідки...

Але ось раптом із темряви виривають їхні масивні силуети...

І знову вулиця спалахнула вогнями пострілів, вибухами бомб, брязкотом, шумом...

Але ми вже нічого не чуємо... Тільки бачили самі ці залізані потвори.

Вони швидко наближаються...

— Ба-ба-бах!..

Під одним із них виривається стовп червоного полум'я.

Але він тільки злегка хитнувся...

Прискоряє біг...

За ним другий...

Третій...

Четвертий...

Все мішається...

Хрип... крики... постріли... вибухи... брязкіт...
ходить під ногами...

земля

Ось він просто перед нами виріс...

Я хапаю гранату, випростуюсь і кидаю...

— Ба-ба-бах!..

І в цей момент я гостро відчуваю, я бачу, як над сталеву вежею танка підіймається повільно її круглий шолом і в отворі показується голова в кашкеті з золотою кокардою...

Я стріляю, не цілячись...

Голова ховається...

Тріск... Танк іде просто на барикаду...

Я метнувся вбік...

— Ірено!.. Ірено!..

Але я навіть сам не чую свого голосу...

І от щось важке б'є мене по голові... Я падаю... Останнє, що зафіксувала моя пам'ять, так це те, що танк пропоз може за якихнебудь десять сантиметрів від моєї голови... Я відчув над собою подих гарячого заліза й пах нафти...

І в цей момент, коли моя свідомість примеркала, я раптом побачив, як чорне небо прорізала велика червона ракета.

За нею друга.

Потім третя.

— Перемога!..

Танки, виявляється, відступали.

— Товариші, перемога!...

— Ура!.. Перемога!..

210 Всі вискакують наперед і кричать:

— Перемога!..

З вікон кричать:

— Перемога!..

У мене в голові проноситься:

— Перемога!..

Я підводжусь і кричу:

— Хай живе революція!..

І ще що промайнуло мені в голові, так це:

— Смерть!..

Далі все — темрява й невідомість...

епілог

— Повість закінчена! — сказав автор і кинув ручку на стіл.

Його друг, що був при цьому, здивовано запитав:

— Уже?.. Ану, дайте, хай я прочитаю кінець!..

— Прошу!..

Друг швидко пробіг сторінку.

— Дозвольте, — запротестував він, — так не можна кінчати оповідання!..

— Через що? — спитав автор.

— Через те, що читач не любить, коли автор зоставляє його віч-на-віч зі своїми загадками, які він мусить чомусь за автора відгадувати. Ні, ви мусите дати реальне чи, бодай, ймовірне пояснення всієї цієї пригоди з Богданом!..

— Виходить, що треба писати епілог?..

— Розуміється... Дайте природний логічний кінець. Раз уже ви дали „Пролог“, то вам уже ніяк не відкритись і від „епілогу“... А ви берете і уриваєте оповідання на самому кульмінаційному пункті... Ні, так би я вам не радив кінчати повість!..

— Я думав, що ровв'язку має вигадати сам читач!.. — відповів автор. 211

— Ні, він цього не зробить. Навпаки, він буде незадоволений з такого кінця. Читач матиме право вас запитати: — „А як ви перенесли Богдана в майбутні часи?.. Як ви його повернули назад, у нашу добу?.. Давайте мені на це відповідь!..“ І ви мусите дати таку відповідь.

— Чого ж ви від мене хочете?

— Сідайте й пишть кінець... Вигадайте щонебудь, але просте й зрозуміле, щоб одразу зробило вашу повість ясною й переконливою від початку до кінця.

— До певної міри ви маєте радію!.. — сказав автор роздумливо і сів до стола.

Через 15 хвилин він подав своєму другові кілька списаних аркушків.

— Ось нате, читайте!..

Друг прочитав.

— На цьому рукопис уривається!.. — несподівано для всіх перервав читання Зігфрід і згорнув зошит.

З хвилину всі мовчали. Потім Стелла запитала:

— Цікаво, чим же все таки закінчилася вся ця історія?..

— Чим?.. Проголошенням Всесвітнього Радянського союзу!.. — відповів Гай.

— Цілком правильна гіпотеза... — підтвердив і собі Зігфрід. — А ти як думаєш, Богдане?

— Я пристаю на думку Гая.

Решта теж погодилась на цьому.

Перейшли до другої кімнати. Там уже була наготована вечеря. Розмова за нею точилась далі; тільки тепер більше говорив Богдан; він розповідав про державний устрій першої пролетарської держави, про партію та про ту героїчну боротьбу, що їй довелося витримувати, обороняючи радянську республіку від імперіалістів та контрреволюції; він говорив про генеральну лінію партії, про боротьбу з опозицією, про боротьбу з правими та „лівими“ ухильниками в партії від генеральної ленінської партійної лінії; він говорив про героїв праці — ударників, про соціалізм, про бурхливе зростання соціалістичного господарства, про першу п'ятирічку та зростання культури; він говорив про капіталістичне оточення, що в ньому доводилось жити радянським республікам і будувати соціалізм; він розгортав перед своїми слухачами одну картину за другою і його слухали з напруженою увагою.

Розійшлись майже перед світанком. Богдан, на прохання Зіґфріда, зостався ночувати в нього. Зіґфрід думав другого дня ще поговорити з ним і в'яснити деякі деталі, що були для нього неясні.

Богдан тепло розпрощався з Металлою. Вони умовились побачитись завтра перед обідом з тим, щоб політати над Гімалаями і піднятись на Еверест.

212 Богдан, зайшовши до приділеної йому кімнати, довго не міг заснути. Розмови й читання збудили в ньому старі спогади і сон тікав з очей.

Надворі, у листі дерев, шумів вітер. Внизу плюскотіло об береги озера. Богданові навіть здалося, що десь далеко прогрімів грім.

— Буде гроза!.. — подумав він і зліг на бильце ліжка. Заплющив очі. Думав. Перед ним проносились картини.

Село... Він хлопчак-пастушок у глитая Кабанця... Потім надходять війна... далі революція... Комсомол... партія...

Він уперто самотужки вчиться. Його мрія — потрапити до вишу і вивчитись на інженера.

На селі йде велика перебудова... Село рушило до суцільної колективізації... Ідуть великі каясові бої з глитаєм... В районі і якраз в його селі засновується МТС... Богдан учиться на тракторних курсах і йде туди трактористом.

Він ударник. Побивав рекорди на своєму „інтернаціоналі“. Він найкращий тракторист не тільки у своїй МТС, а на всі МТС України. Йому дають нагороду. Але найбільше щастя він пережив тоді, коли його, за постановою райкому партії, посилають учиться до міста. І от він у столиці. Йому пощастило, — директор МТС віддав йому в користування свою колишню кімнату, отже є де подумати й працювати.

Так минає зима. На весні він знов у своїй МТС, керує своїм старим „інтером“ і штурмує соціалістичні лани під час другої більшовицької весни. Глитаї ведуть шалену кампанію проти МТС та колективізації. На чолі їх стоїть його колишній хазяїн Кабанець...

Збори в будинку колективіста... Богдан іде туди і здибує там Кабанця... Сварка з ним... Загадкові погрози Кабанця... Далі якась прогалина в спогадах і потім починається низка дивовижних незрозумілих пригод... Чи, може, це тільки один дивний сон...

Він стомлено розплющує очі. Двері тихо відчинилися і на порозі показався Зіґфрід.

— Не спиш?..

— Так, чогось не спиться.

— Дявись на мене!.. — наказав Зіґфрід.

Богдан пильно дивиться у вічі Зіґфрідові, які, здавалося йому, горіли якимось особливим блиском. Зіґфрід наблизився до нього і поклав свої пучки йому на повіки. Вони стали одразу важкі, Богдан заплющив очі, тихо поклав собі на руки голову і його обгорнув глибокий сон.

Він спав, як йому здалося, дуже довго. І от він раптом крізь сон відчув, що йому неодмінно треба зараз встати, і якщо він не встане, то з ним може щось трапитись... Це „мусиш встати“ звучить як категоричний наказ. І Богдан напружує всю силу своєї волі, щоб подолати сон, і одразу прокидається.

Він оглядає кімнату. Бачить себе на ліжку, а перед ним стоїть професор з годинником у руках, а трохи азаду за ним видно серйозні обличчя Петра, Степана, Володимира й Роксани.

Богдан розгублено дивиться на них... Перед ним востаннє миготять образи Металли, Гая, Русани, Стелли, Зіґфріда, Едварда, Стронґа, якісь краєвиди, дивні літальні машини, гори, широкі бульвари, величні будівлі, — все це швидше, швидше, аж поки все не зливається в одну мутну стрічку, на якій не можна вже нічого розібрати.

— А де ж решта?.. Де Мета... — і Богдан остаточно приходить до почуття реальності.

— Як бачите, ми всі тут!... — сказав професор з посмішкою. — Ви проспали рівно три дні!..

— Хіба яке сьогодні число? — спитав Богдан.

— 10 грудня 1981 року.

Богдан не вірив. Потім глянув на стінний календар. Так, дійсно, календар показував 10 число грудня.

— Дивно!.. — проговорив він скорше сам до себе, настільки він ще був під владою того життя, звідки тільки по так чудесно повернувся.

— Що ви переживали у своєму сні? — спитав професор.

Богдан потер чоло.

— Не можу одразу пригадати, професоре!..

— Ти дуже багато говорив уві сні, — сказала Роксана. — Особливо часто згадував якусь Металлу!..

— Можливо, — відповів Богдан, — але в мене зараз в голові стоїть ніби туман!..

Зате йому яскраво пригадалася така сцена три дні тому в цій же самій кімнаті:

Професор, ще не старий, любив, щоб молодь бувала в нього. Спеціально вівіттками він запрошував до себе кількох студентів

та студенток і любив слухати їхні розмови, любив сперечатися з ними, повними надій і молодого запалу. На цих вівтірках у професора говорили про все, — і про політику, і про науку, і про літературу, театр, музику та взагалі мистецтво; одно слово, не було теми, якої б так або інакше не чіпали і яку б не обговорювали, випиваючи при цьому безконечну кількість склянок чаю. Звичайно, робилося так, що професор сам вибирав тих, хто мав у нього бути на „черговому“ зібранні.

Богдана ввела до професора Роксана; він до цього вже був у нього два рази і професор відзначив його серед інших.

І от 7 грудня у професора зібралися п'ятеро студентів: Петро Кутувий, Степан Сулима, Володимир Чорновус, Роксана Найман і Богдан.

Говорили про Японію і про Китай, про міжнародню політику, про Гоміндан, далі досить довго зупинилися на останній статті Аптона Сінклера, передрукованій у „Правді“, від Сінклера знову перескочили до колоніального питання і непомітно дійшли до Індії, її історії, культури, літератури, релігії.

Професор, між іншим, на кілька хвилин зупинився на індійських факірах та іогах, відзначивши, що вони часто мають велику здібність до гіпнотизму. Так розмова зійшла на гіпнотизм. А що всі присутні були мало обізнані з цим питанням, то професор прочитав їм коротеньку, але блискучу лекцію, в якій виклав історію самого питання, еволюцію поглядів на гіпнотизм, сказав, у чому суть і природа гіпнотичних явищ, і, зупинившись, кінець-кінцем, на досягненнях лабораторії академіка Павлова в цій ділянці, праці якого внесли цілу революцію в теорію й практику гіпнотизму, професор розповів про кілька разючих випадків гіпнотичного сну.

Всі слухали уважно, з захопленням. Але коли професор закінчив говорити, Богдан заявив:

— Я все таки не вірю!..

Професор підвів брови.

— У що не вірите?

— І в гіпнотизм, і в те, що людина під гіпнозом може уявляти собі різні картини, переноситись у різні періоди свого життя або навіть виявляти поведінку якоїнебудь історичної особи. Все це звучить якось неймовірно й фантастично.

Професор подивився на Богдана пильним і блискучим поглядом і сказав трохи загадково:

— Ви це серйозно говорите... чи жартуєте?

— Цілком серйозно, професоре!..

— А ви знаєте, що я трішки займаюся цими справами і в мене є деяка практика в цьому?

— Тоді я хотів би, щоб ви спробували на мені свою силу гіпнозу!.. — засміявся Богдан.

— Справді хочете?

— Справді. Тільки я певен, що у вас зі мною нічого не вийде!

— Ну що ж, коли ви хочете, то ми можемо спробувати. Я тільки

хотів би, щоб ви написали розписку, що ви добровільно згоджуєтесь на цей експеримент!..

— З охотою!.. — і Богдан написав розписку і поставив у кінці неї дату „7 грудня 1931 року, 10 година вечора“.

Професор сховав розписку до себе в стіл.

— Свідки є, і ми можемо почати, — сказав професор. — Сідайте на ліжко... Так... Тепер дивіться на мене... просто в вічі... так-так... — Решта присутніх з величезним інтересом стежила за всіма рухами професора і Богдана. — Ви заснете, — почав металевим голосом професор, — на три дні... Ви бачитимете дивні картини... Перед вами пронесеться дивне життя... Ви згадаєте своє минуле... Ви прокинетесь рівно через три дні, тобто 10 грудня о 10 год. вечора, і потім розкажете нам про все, що ви бачили... Ви засинаєте...

І от Богдан відчув, як на нього почав наполягати сон, повіки ставали все важчі й важчі, і коли професор торкнувся пучкою його чола, то він уже спав глибоким сном...

Тепер він прокинувся.

— Де розписка?.. — спитав Богдан нарешті.

— Ось вона!.. — і професор одімкнув стола, взяв розписку і подав Богданові.

Богдан довго й уважно її перечитував; потім сунув її в кишеню.

— Тепер дайте чаю, — попрохав він.

Принесли кілька шклянок міцного чаю.

— Ви нам тепер розповісте про те, що ви бачили під час сну? — сказав професор.

— Так, розповім!.. — відповів Богдан і, попрохавши собі другу шклянку чаю, почав оповідати...

— Як ви гадаєте, — спитав автор свого друга, — задовольнить такий кінець читача?..

— Цілком!.. — відповів друг і повернув авторові рукопис.

10 грудня 1931 року

Харків

Я так і не написав повісти про міжпланетний переліт на ракеті, як того, певне, чекав читач, і це, до деякої міри, його розчарує. Але я й не ставив собі такого завдання, а тільки намагався кинути погляд на окремі моменти нашого недалекого майбутнього, при чому в мене є прямі вказівки на те, що люди Комуни будують міжпланетні кораблі і станції для них. Коли це буде? Наука й техніка покищо не дали на це прямої відповіді. Щодо мене, то я певен того, що ідею таких перелетів та ідею великих міжпланетних кораблів може здійснити тільки соціалістичне суспільство. Я певен також і того, що скоро ініціатива цього питання перейде до Радянського союзу. Капіталістичному суспільству, що зараз загниває й розкладається, не до снаги здійснити цю ідею. Центр культурної й технічної культури пересувається до нас і ми втілимо найпалкіші фантазії утопістів у життя.

216

Думка про міжпланетні подорожі хвилює людство давно. Римський поет Лукіян ще за 2000 років до нас написав історію Меліппа, який, за допомогою орлиних крил, піднявся до Місяця, щоб відвідати там місце перебування богів. Далі ми подибуємо на цьому жанрі такі імена, як Вольтер, Жюль Верн, Оскар Гофман, Ляфєрт, Бруно Бюргель, Лясвіц, Герберт Вела, Богданов, Жулавський і багато інших; однак, не зважаючи на всю свою блискучу фантазію, більшість із цих утопій не опиралася на точні дані науки.

Як же стоїть справа тепер?

Тепер ідея міжпланетних подорожів уже вийшла із стадії утопії, вона стала на реальний ґрунт науки. Ходить тільки про те, де й коли перший міжпланетний корабель Землі ринеться в етерні простори.

Таку подорож можна зробити тільки на ракеті. Через те, що ця тема інтересна й захватна, то ми беремо на себе сміливість навести тут деякі матеріали про можливість і здійснення таких перелетів на ракеті.

Рух ракети, — пише в своєму інтересному нарисі проф. С. В. Орлов у книзі „Життя й техніка майбутнього“, — починається з дуже малої швидкості; це має дуже велике значення, коли розглядати ракету як засіб для міжпланетного сполучення; справді, не відчувачи великого опору (опір дуже зростає зі збільшенням швидкості), ракета з невеликою швидкістю вилетить із густих шарів земної атмосфери і вже в порожняві розвине швидкість до тієї величини, яка остаточно переможе силу земного тяжіння.

Досліди американського вченого Годдарда з ракетами, начиненими звичайним порохом, показали, що дуже велике значення для найбільшої швидкості газів, що вириватимуться з ракети, має форма дюзи (дюзою називається нижній кінець ракети, що з нього вириваються гази). Найбільший процент корисної дії Годдард мав з дюзою, отвір якої був звужений до 1 см і закінчувався конусоватою рурочкою, що її боки розходились униз під кутом 8° .

Із усіх проєктів міжпланетних перелетів, заснованих на реакційному принципі, технічно до кінця розроблений і може бути виконаний тільки проєкт Годдарда, але в його проєкті покищо немає місця для пасажирів, ракета летить сама, встаткована самописними приладами і, піднявшись на висоту, що її зарані можна вирахувати, знаючи запас вибухових речовин, заложених у ракету, впаде знову на землю. До ракети пририхтований парашут, що автоматично розкривається і який має обергати її від знищувального поштовху при падінні на землю. Самописні прилади дадуть можливість одержати інтересні дані про фізичні умови у верхніх шарах атмосфери. Годдард наводить цікаву табличку, за якою можна вирахувати вишину підймання ракети залежно від кількості покладеного в неї пороху.

Якщо на кожний кілограм ваги порожньої ракети покласти в неї 12 кг бездимного пороху, то ракета підніметься на 50 км над земною поверхнею; 170 кг пороху забезпечить підймання до 700 км, а 800 кг дозволить ракеті набути критичної швидкості (11 кілометрів на секунду) і вирватись у міжпланетні простори. Таку ракету можна кинути на Місяць. Якщо в ракету покласти речовину, що дасть яркий виблиск (бенгальський вогонь), і зробити так, щоб цей виблиск стався від удару ракети при падінні на Місяць, то, за розрахунками Годдарда, досить $\frac{1}{2}$ кг бенгальського вогню, щоб виблиск могли помітити в наші астрономічні труби. Доведеться, звичайно, таку ракету кинути на Місяць з таким розрахунком, щоб вона впала на темній частині його диску, тобто під час „молодика“, коли до Землі Місяць обернений своєю темною стороною; тільки з такою умовою є шанси помітити на темному диску нашого супутника іскру вибуху. Відомостей про дальші досліди Годдарда немає; можливо, що вони й не будуть відомі, бо мають велике значення для воєнних цілей. Бездимний порох у ракеті Годдарда вибухає частинами (один начинений заряд запалює другий); ці вибухи могутніми поштовхами женуть ракету вгору; поштовхи такі сильні, що поміщати пасажирів у ракету не можна. Якщо взяти інші вибухові речовини, наприклад, пару бензину з киснем або пару спирту з киснем, або суміш водню з киснем, з тим, щоб спалювати її точно, зарані вираховану, кількість, то поштовхів, звичайно, можна було б уникнути, але до цього часу техніка ще не винайшла способів зберігати рідкі гази (водень і кисень) з гарантією, що вони не розірвуть своїх резервуарів. У газуватому стані їх брати в ракету не варто, вони займали б надто великий обсяг; можна брати їх тільки рідкими, але найменша теплота спричиняється до їхнього

випаровування, тиск швидко збільшується і резервуар розривається.

Годдард зупинився на поросі, як на єдиній сучасній вибуховій речовині, що має в собі те, що горить (вугілля), і те, що підтримує горіння (кисень); через це порох може вибухати всюди— і в порожняві, і в повітрі; наповнювати ракету з порохом киснем немає потреби.

Німецький учений Оберт, сподіваючись, що техніка, кінець-кінцем, знайде способи безпечно зберігати спирт та водень з киснем, і послідовність їх вибухів, опрацював свій проєкт міжпланетних перелетів.

218 Ракета Оберта потрійна: дві ракети із спиртом і одна воднева. Довжина всієї ракети близько 5 м, ширина 2 м. Ракети вкладені одна в одну. Загальна вага 764 кг (48 пудів); із цієї ваги на височінь 2000 км піднімається лише 3,6 кг, решта або згорить (запас спирту, кисня й водня), або відпаде під час лету (оболонки спиртових ракет). Літ ракети почнеться з висоти 5,5 км, на яку її піднімуть два дирижаблі (на сталевому тросі). Спершу почне працювати зовнішня ракета (спирт і кисень); вона згорить за 8 хвилин, піднявши набій на висоту 7,7 км і надавши швидкості вгору до 500 м на секунду, після чого непотрібна вже оболонка автоматично відділиться і впаде на землю. Зараз же починає працювати друга ракета (спирт і кисень); вона згорить за 40 секунд, піднявши набій на висоту 56 кілометрів, і розвине швидкість до 3 км на секунду; оболонка знову автоматично відривається; тоді почне працювати третя найенергійніша ракета (водень з киснем); вона горітиме лише 8 секунд; швидкість досягне 5 км на секунду. Решта ракети вагою в 3,6 кг мусить піднятися на висоту до 2000 км і звідтам впасти назад. Автоматично діючий парашут повинен захистити головку ракети з самописними приладами від поштовху при падінні на землю.

Оберт вирахував розміри ракети, яка б була в стані підняти двох пасажирів і розвинути швидкість рівну до критичної (11 кілометрів на секунду); на такій ракеті можна було б відвідати Місяць або ринути в глибини міжпланетної просторині і полетіти, наприклад, до Марса. Вага такої ракети вийшла неймовірна, майже 400 т (400 т—це вага звичайного пасажирського потягу). За сучасного стану техніки проєкт Оберта нездійснений.

Але уявімо собі, що якийнебудь проєкт, кінець-кінцем, пощастить здійснити, і що кілька сміливих людей на міжпланетному кораблі-ракеті ринуть у просторинь. Якими з'явищами каюта корабля-ракети буде відрізнятися від каюти звичайного пароплава, дирижабля, аероплана?

Як тільки почнуться вибухи—ракета рушить; швидкість руху ракети безперервно почне збільшуватись. Можна буде сконструювати простий прилад визначати величину прискорення і, регулюючи кількість вибухових речовин, тримати це прискорення в певних, безпечних для пасажирів межах. Раз в прискорення—є відчуття сили тяжіння, в низ і верх; як тільки корабель-ракета набуде критичної швидкості (11,2 км на секунду), вибухи

можна припинити, і корабель полетить у силовому полі соняшної системи, підкоряючись законові тяжіння, як ноче маленьке світило. Зараз же має зовсім зникнути й відчуття сили тяжіння, з яким ми зжились на Землі, бо разом з вибухами припиниться й прискорення. В каюті спостерігатимуться дивні з'явища. Найменший рух когонебудь з пасажирів підійматиме його в повітря; впущені з рук предмети не падатимуть; запалений сірник погасне, бо навколо вогню скупчуються й оточують його продукти горіння, заступаючи доступ до вогню новим струмам кисню, а не підніматимуться вгору з нагрітим повітрям, як то буває при горінні на Землі. Доведеться користуватися електричними нагрівачами. Вода, виплюснута із склянки (виливатися вона не захоче, бо немає сили тяжіння), зараз же набере кулястої форми: ця водяна куля, що вся пульсуватиме, і не подумає падати. Закип'ятити воду, якщо тільки не мішати її ввесь час ложечкою, не можна, бо нагріта на дні посуду вода не захоче підніматись угору і, залившись унизу, не передасть тепла верхнім холодним шарам.

Як вплине відсутність ваги на організм пасажирів — питання ще не розв'язане.

Що ще може служити перепорою для мандрівників?

Поперше, охолодження корабля-ракети з огляду на холод міжпланетних просторів; але з цим можна ще боротись. Треба ретельно дослідити теплопровідність, а також здатність вбирати й відсвічувати промінь Сонця того матеріалу, з якого буде сконструйована оболонка ракети. Знаючи ці дані, можна наперед обчислити, скільки сонячного тепла буде передаватись в середину корабля; недостачу дадуть електричні нагрівачі; вентилятор має давати рух повітрю в каюті і цим підтримувати в усіх кутках однакову температуру.

Подруге, можна ще боятися зіткнення корабля-ракети з метеоритами. Ці маленькі шматочки матерії рухаються по всіх напрямках в просторіні зі швидкостями багато десятків кілометрів на секунду; правда, їхня маса у своїй великій більшості невелика, але енергія руху колосальна. Такий маленький метеорит може пронизати ракету наскрізь. Правда, зустріч з метеоритом мало ймовірна, але можлива.

Методи міжпланетної навігації покищо не опрацьовані, але за цим не стане. Знаючи швидкість корабля, напрям цієї швидкості відносно площини, в якій Земля рухається навколо Сонця (площина екліптики), і віддалення корабля-ракети від Сонця, можна зараз же прокласти подальшу путь, що нею корабель, як нова маленька планета або комета, рухатиметься в соняшній системі, вже зовсім не втрачаючи вибухових речовин. Вибираючи величину швидкості і її напрям (вибухами), корабель-ракету можна скерувати в першу-ліпшу точку соняшної системи.

Якщо навіть корабель-ракета і буде побудований і рине в просторінь, то це ще не значить, що з першого перелету він долетить до місяця і знизиться на його поверхню. Треба, звичайно, забезпечити собі зворотне підняття з Місяця, на що треба буде

витратити також багато вибухових речовин, правда, не стільки, скільки треба для підняття з Землі (на Місяці критична швидкість — тільки 2,4 км на секунду).

Наймовірніше, що, підлетівши до Місяця, корабель-ракета не ризикне знизитись, а, змінивши напрям лету і взявши швидкість, приблизно, 1,7 км на секунду (чого досить) паралельно до місячної поверхні, без подальшої витрати вибухових речовин, облетить Місяць, зробившись на деякий час його супутником. Зробивши одно або два таких кола, корабель-ракета полетить назустріч Землю, змінивши знову і погін (2,4 км на секунду) і напрям швидкості.

Наукова цінність навіть такого рейду буде величезна, коли будуть одержані світлинні Місяця з близької відстані, особливо невидимої з Землі півсфери. Знизитись найкраще не на Місяці, а на одному з найближчих до нас сусідів у світових просторах. Імена цих сусідів мало кому відомі; це маленькі астероїди (малі планети) — Ерос, що підходить до Землі на 22 000.000 км, і Альберт, найкоротша відстань до якого — 28.000.000 км. Розміри їхні зовсім малі (поперечник — 4-16 км). На один з цих астероїдів можна буде знизитись, бо, щоб покинути, наприклад, Ерос, корабель-ракеті доведеться розвинути швидкість усього тільки 10 м на секунду (40 км на годину). Якби з поверхні Ероса кинути камінь, то він полетить в просторінь, і вже не впаде назад (доросла людина може кинути камінь із швидкістю 16 м на секунду).

220

Коли розбігтись на такому астероїді й плигнути, то розвинутої при цьому швидкості буде досить, щоб обернутись на супутника астероїда і облетіти навколо всю маленьку планетку; на цю оригінальну „кругосвітню“ подорож буде потрібно не більше як годину.

Перед дальшими подорожами, мабуть, доведеться, як то зробили марсіани в романі Курта Лясвіца, побудувати в просторіні над Землею станцію, інакше кажучи, збудувати другий Місяць. Для цього досить, вилетівши на кораблі-ракеті за межі земної атмосфери, змінити напрям, примусивши ракету рухатись паралельно до земної поверхні і надати їй швидкості не менше 8 км на секунду; цим самим корабель-ракета стане другим супутником Землі (перший — Місяць). На цьому новому Місяці можна буде обладнати астрономічну обсерваторію і дослідну станцію для виготовлення всіх деталей кораблів-ракет майбутнього, що на них уже без особливого ризику можна буде ринути в міжпланетну просторінь. Сполучення Землі із станцією підтримуватиметься теж кораблями-ракетами. Якщо відстань нового Місяця взяти, приблизно, 1/10 земного радіуса, то свій шлях навколо Землі він робитиме за 1 годину і 36 хвилин; новий Місяць буде приступний для спостережень навіть для простого ока як зірка першої-третьої величини, що швидко рухатиметься по небі; якщо її пустити паралельно до екватора, то через свою невелику висинку над Землею її видно буде тільки над тропіками.

Звичайно, це все покищо чисто астрономічні утопії.

Для того, щоб пересуватись у світових просторах, — пише М. Ейґенсон у статті „Космічні кораблі“, — що відділяють нас на Землі від таких світил, як Місяць, великі й малі планети, потрібен зовсім інший апарат, непохожий на ті засоби пересування, що досі використані людством. Всі земні засоби пересування погребують зовнішнього оточення, від якого вони відштовхуються при пересуванні¹; через це вони непридатні для міжпланетного літання.

Тільки ракета, прилад, що рухається самостійно, під впливом прямої реакції, розв'язує поставлене завдання міжпланетного літання.

Ракета, принцип якої уже відомий кілька сотень років, являє собою прилад, один кінець якого відкритий. Із цього кінця певним способом викидається речовина, що є зарядом ракети. А що центр ваги всієї маси ракети має зберігати її в незмінному стані (або рівномірно-прямолінійно переміщатись), то викидання маси ракети в одному напрямі спричиняє переміщення ракети в протилежний бік. Ракета — це ніби гармата без ляфета, що стріляє в просторінь і від цього рухається сама.

Через те (так впливає із теорії руху ракети) швидкість, набута ракетою наприкінці викидання з неї маси, не залежить від часу, протягом якого це викидання відбувається; можна досить поступово набирати швидкості 11 км на секунду, що потрібна для космічного літання: це убереже астронавта (астронавт — міжпланетний мандрівник) від наслідків надто навалнього переходу від покою до швидкого руху. 221

Механічна теорія ракети в зв'язку з питанням про застосування ракет для космічних перелетів розвинена незалежно і в різні часи кількома дослідниками. Цюлковський у нас, Есно Пельтрі у Франції, Годдард у Сполучених Штатах і Оберт у Німеччині — в і дійшли до висновку, що на ракеті, і тільки на ракеті, можна пересуватись через пусту просторінь, що розділяє світові тіла. Годдард довів також дослідом, що ракета для свого чину не потребує зовнішнього середовища.

З 1923 року, з надрукування першої книги Оберта, починається нова доба в історії ракети. Їй присвячують ряд книг і статей. Організують спеціальні товариства, що розробляють питання міжпланетних подорожів. Читаються на цю тему багато лекцій: Все це притягає широку громадську увагу до питань заатмосферного літання.

Як стоїть справа тепер, 1931 року? Спробуємо коротко познайомити з основними досягненнями на цій ділянці.

Насамперед, виявилось, що ракетне літання годиться не тільки для подорожі поза Землею, але його можна застосувати в багатьох випадках і на землі; його можна використати як новий могутній і різносторонній засіб пересування людей, апа-

¹ Колеса від землі; гвинт аероплана — від повітря; гвинт пароплава від води; для повітряних шарів і інш. потрібне зовнішнє середовище, через взаємодію в яким і одержуємо їкню підймальну силу.

ратів, а також як нове звання воєнної техніки, дуже небезпечно могутністю й далекобійністю. Звичайні порохові ракети були поставлені на автомобіль замість мотора, і з перших же дослідів Опелеві пощастило одержати швидкість автомобіля до 240 км на годину (1928 р.).

Ракети були поставлені також на дрезини та інші засоби пересування. Але треба визнати, що таке застосування ракети нераціональне. Ракета, що може своєю природою розвинути величезну швидкість, зв'язана обмеженою міцністю матеріалів, вживаних для колес та інших частин автомобіля. Швидке обертання частин розвиває таку відбіжну силу в колесі і таке нагрівання осей, що веде до їхньої руйнації.

Інтересніші були перші спроби поставити ракети на аероплян, що почалися 1928 року і які дозволили тому ж Опелеві 30 вересня 1929 року стартувати й літати на чисто ракетному аероплані. На звичайних гвинто-моторних аероплянах були поставлені фірмою Юнкерса спеціальні стартові ракети, щоб полегшити відрив од землі.

Крім того, чудових результатів досяг небіжчик Макс Вальс на ракетних санях, на яких він досяг (узимку 1930 року на озері Айбаєє) швидкості до 400 км на годину.

222 Усі ці видатні успіхи одержані за допомогою пороху. Однак порох і взагалі вибухові речовини невигідні для ракетних приладів, бо вони небезпечні, та й непотрібні для них, бо й спокійне горіння дає через певний час потрібну для приладу швидкість. Крім того, вибухові речовини не такі енергомісткі, як бензина, спирт та інші, відомі в техніці, паліві. Все це разом взяте й нашоухнуло техніків почати будувати ракети з рідким паливом. Мабуть, це завдання в основному вже вирішене і при тому незалежно декількома дослідниками. Перші ракети з рідким зарядом уже успішно літали і цим демонстрували правильність розв'язання завдання.

Американець Дарвін Лайон пускав з гори Ред-Орта (в італійських Альпах з 1928 р.) ракети з парашутами та самописними приладами що відмічали метеорологічний стан атмосфери. Видно, Лайонові пощастило побити рекорд висини підняття ракети з приладами, бо його ракета досягла висини в 9800 метрів.

Ще 1929 року Годдардові, що про нього ми згадували вище, пощастило пустити ракети з рідким паливом на велику висину. Крім того, у березні 1931 року Вінклер з поля компанії Юнкерс (в Дессау) успішно пускав ракету з рідким киснем і рідким паливом.

Ще в багатьох інших містах будують тепер подібні ракети; застосовуватимуть їх у верхній частині земної атмосфери, так званій стратосфері, що її ще не досягала людина¹, особливо в її верхніх шарах на висоті 40-200 км, де відбуваються метеорні

¹ Аеропляни піднімались на висоту 13 км; ішар Пікара в травні 1931 року досяг 16 км. Тепер будється (Юнкерс) спеціальний аероплан для літання в стратосфері („стратоплан“).

явища (світіння зір, що падають), спостерігаються світні хмари, сполохи).

Наскільки можна думати з уривчастих відомостей, що з'являються в пресі, то тепер також будують ракети, призначені для швидкого пересилання пошти через Атлантику із Європи до Америки й назад. Ясно, яка революція в засобах зв'язку може статись від цих ракет. Здається, що вже тепер ракета має багато і воєнних застосовань, але про це, з відомих причин, майже нічого не повідомляють. Ракету, начинену тротилом або отруйним газом, можна перекинути з одного суходолу на другий і зробити спустошення.

Однак, з погляду міжпланетних подорожів мають значення не ці земні застосовання ракети, а перелети на інші світи.

Подальший прогрес зореплавання—літання поза атмосферою—тісно пов'язаний з поступовою заміною звичайних гвинто-моторних аеропланів через комбінований гвинто-ракетний аероплан на чисто ракетний „стратоплан“ і далі на зоряний корабель.

Подивімося тепер, яким мислиться міжпланетний переліт? І насамперед, коли це станеться?

На останнє запитання відповідь уже дана: не раніше, як ми навчимося літати на ракетах в атмосфері, тобто, набудемо досить наукового й технічного досвіду; тільки тоді ми зможемо збудувати космічні кораблі й вилетіти на них за межі земної атмосфери. Ці космічні кораблі повинні бути справжніми небесними кораблями як вартістю, так і своїми розмірами: вони мусять нести величезний запас пального для відриву від Землі, зниження на планети і таке інше. Проблема максимально енергомісткого пального найнасушніша науково-технічна проблема зореплавання, бо всі відомі досі види пального розвивають, порівняно, мало енергії на кг ваги; звідси потреба споруджувати великі кораблі. Шляхи обійти ці труднощі почасти вже помічені.

Були запропоновані складні ракети: з більшої ракети, коли вона використала своє палне, вилітає менша і т. д. Ціолковський запропонував комбінацію ракети, яка залишається на землі, а з неї вилітає космічна ракета. Пропонували також піднімати ракету на дирижаблях, пускати її з гори і т. ін.

Досить сміливий і цікавий проєкт є запропонований кілька років тому, проєкт „космічного вокзалу“ або штучного місяця. За цією ідеєю навколо Землі буде обертатись по замкнутій орбіті штучно збудоване (підвозом матеріалу з Землі на ракетних кораблях) „небесне тіло“—міжпланетний вокзал. З цієї станції пасажири, що прилетять на неї з Землі, пересідатимуть на міжпланетні кораблі для дальшої подорожі сонячною системою. Найважче—це досягти цієї станції з Землі. Щоб полетіти ж з неї, піде мало енергії, бо напруга ваги на ній зовсім незначна, а віддалення цієї станції від Землі та її орбітний рух дозволить ракеті, витрачаючи мало пального, понестись параболічним шляхом у міжпланетні простори. Зниження на планети або на супутники трудне тільки тоді, коли на планеті (або Місяці) немає атмосфери; тоді доведеться гальмувати рух ракети, дати „контр-

пару", на що піде цінне паливо. Якщо ж атмосфера є, то можна сплянувати, поступово гальмуючи, спуск тертям об повітря.

Всередині зоряного корабля повинні бути всі приладдя й матеріяли потрібні для того, щоб вести ракету в просторах, жити в ній без зовнішнього повітря, а також пририхтовання, щоб висідати на позбавлені повітря небесні тіла (такі як наш Місяць, малі планети).

Космічна ракета оґріватиметься (цього вимагає холод світових просторів, близький до абсолютного нуля, тобто мінус 273° Ц), або гарячими газами, або ж соняшним промінням, що його може вбирати в себе ракета своєю зачорненою поверхнею. Стіни ракети мусять бути з особливого матеріялу (свинцю, міді), щоб боротися з холодом, який робить дюралюміній крихким як скло. Стіни труби, де відбувається горіння, також повинні бути з дуже тугоплавкого матеріялу.

Такі головні проблеми майбутнього заатмосферного літання і шляхи, якими пропонують їх розв'язати.

Космічні подорожі спершу будуть мабуть лише рекогносцувальними польотами навколо небесних тіл і обережними зальотами на деякі з них, найбільш для нас приступні. Але в подальшому, мабуть, пощастить і постійно осісти на небесних тілах, щоб їх пляномірно вивчати і, може бути, для господарської експлуатації.

224 Цікава є також стаття одного американського журналу — „Майбутнє ракети“, де ми читаємо:

Прихильники ракети ще не довели на ділі про можливість подорожувати ракетою на планеті, але, з другого боку, і скептики не подали аргументів про неможливість таких полетів. Отже, утримуючись від остаточного розв'язання цього питання, зазначимо лише, що його треба й надалі уважно вивчати.

Ракета складається із рурки, в якій є камера, відкрита на одному кінці назовні. Коли в цій камері згоряє бездимний порох, то гази, які при цьому утворюються, тиснуть по всіх напрямках, намагаючись вирватися. Цей тиск на бокові стінки камери урівноважується один одним, але від тиску паралельного камері ми маємо два з'явища. Гази тиснуть на стінку кінця камери і прагнуть вирватися з неї. А як тут немає для них виходу, то вони з величезною силою витікають через хвіст ракети, штовхаючи ракету вперед.

Це з'явище не залежить від середовища зовні ракети, від повітря. Навпаки, порожнява скоріше допомагає ракеті, ніж затримує. Хоч сила, одержана на хвості ракети, не така велика в порожняві, як в повітрі, бо тут гази скоріше вириваються й розширюються і тим самим швидше витрачають свою енергію, проте її цілком досить, щоб рухати ракету вперед. Опір повітря кожному предметові, що рухається в ньому, збільшується прямо пропорціонально квадратові швидкості. Отже, ракета ніби навмисно пристосована для пересування на великих вишинах або в міжпланетних просторах.

Є кілька інших прикладів застосування ракети. Досвіди Годдарда, Оберта та інших довели, що ракета найкраще рухається тоді, коли гази витікають із дюз з найбільшою швидкістю. Далі, було встановлено, що рух ракети буває найбільший тоді, коли швидкість її наближається до швидкості газів, що з неї витікають. Із цього видно, що ракета може служити для перевезення і то з такою швидкістю, до якої ми зовсім не звикли.

Деякі проекти застосування ракети виявляться не здійсненними, тоді як інші матимуть такий успіх, що здивує найпалкіших її прихильників. Перші експерименти німців Вальє та Опеля скеровані були на застосування ракети для автомобіля та аеропляна. Через те, що аероплян не може без шкоди летіти із швидкістю більшою за 400 миль на годину, а автомобільний мотор тільки 100 миль на годину — в обох випадках через колосальне тертя об повітря, що є наслідок такої великої швидкості, — то експериментатори скоро зрозуміли, що ракета має діяти не на землі. Між швидкістю 400 миль на годину — найбільша швидкість для аеропляна — і 3000 миль на годину, що їх може пролітати ракета, ціла безодня.

Із швидкістю 3000 миль в середовищі, що не являтиме великого опору при літанні ракети, вона може служити, поперше, для перевезення на великих вишинах, подруге, для спостережень, потретє, для побудування станції у світових просторах над Землею і потетверте, для перелетів у світові простори, а можливо, і на інші планети.

Ліндберґ (славетний американський пілот, що перший перелетів Атлантичний океан. — П. Л.) заявив недавно, що в майбутньому далекі полети аеропланів робитимуться на вишині в 25000 футів, бо тільки на такій вишині аероплян позбавиться бур, туманів, снігу та опору густого повітря. Але аероплян не для таких вишин. Його крила потребують для опертя повітря, а для моторів потрібний кисень. На ракеті ж далекі перелети не тільки можливі, а й конче потрібні. На рівні 40 миль опір атмосфери мабуть не більший за одну соту опору над рівнем моря, так що дуже легко мати швидкість 3000 миль на годину. Вальє довів, що ракета з пасажирами, поштою або цінним вантажем не потребує більшої сили, ніж аероплян з таким же навантаженням. Для такої служби ракета цілком придатна.

Тепер Годдард працює над удосконаленням „спостерігальної торпеди“, ракети з різними приладами вимірювати температуру та тиск, збирати зразки повітря та фотографувати. Ракета має летіти без людей на величезну вишину. Коли сила полету ракети“ вверх вичерпається, прилади зроблять свою роботу, а парашут, розгорнувшись, дасть можливість ракеті тихо спуститись на землю. Ці „механічні очі“ можна посилати вгору на певну вишину не тільки збирати повідомлення про погоду, такі цінні для авіації, але також і для загальніших наукових повідомлень.

Але постійне посилення вгору таких ракет коштуватиме надто дорого, особливо, коли просторів для спостережень велика,

інакше одержані відомості матимуть тільки місцевий характер. Ось чому Герман Оберт пропонує використати ракету для побудування „станції в етері“: користуючись силою тяжіння та відбіжною силою, посиляють ракету вгору, яка повинна описувати постійну орбіту навколо Землі. Піднявшись на висину 500 миль, обладнана всіма апаратами для спостережень, ракета матиме швидкість до п'яти миль на секунду паралельно до земної поверхні і тоді, навіть витративши свої вибухові речовини, вона її далі обертатиметься навколо Землі без кінця, аж поки не буде знищена. З цієї „станції“, що облітатиме Землю кожних дві години, вчений спостерігач зможе стежити за рухом хмар, спостерігати зорі, відзначати зміни на сонці з їхніми наслідками для погоди на Землі та інші з'явища. Спостерігачі підтримуватимуть зв'язок із Землею за допомогою радіо, а коли це неможливо, то світляними сигналами. Зміну людей і запаси приставлятимуть із Землі допоміжними ракетами. Можна буде побудувати кілька таких станцій. Таке вивчення світових просторів за допомогою „спостерігальних торпед“ та „етерних станцій“ треба, звичайно, організувати раніш, ніж летіти на Місяць або на інші планети.

Для таких полетів ракета єдино можливий засіб. Швидкість до семи миль на секунду, потрібна, щоб побороти тяжіння Землі, цілком можлива і переліт може здійснитись, коли застосувати проєкт Оберта. (Дивись вище статтю проф. Орлова. — П. Л.).

226

Мимоволі постає питання, як повернутися мандрівникам назад на Землю. Для цього можна відправити маленькі ракети, що нестимуть у собі запаси пального та харчів. Спустившись на Місяць, ці ракети постачать головній ракеті все потрібне для повороту. Маленькі ж ракети залишаться на Місяці або будуть якось теж врятовані.

Далі друге, не менш серйозне питання. Припустімо, що подорож на Місяць цілком можлива, але як там житимуть без повітря та води люди? Відповідь на це питання дадуть ті спостереження та відкриття щодо світових просторів та Місяця, що їх мають зробити раніше. Новий 200-цалевий телескоп, може бути, зовсім змінить наші погляди на Місяць. Якщо ж на Місяці немає атмосфери, тиску, до якого ми звикли на Землі, немає води, то зрозуміло, що для того, щоб спуститись на поверхню Місяця, потрібні будуть спеціальні апарати, подібні до водолазних костюмів.

Такі костюми не тільки не перешкоджатимуть, а навпаки, вони дадуть мандрівникам багато переваг. Раз сила тяжіння на поверхні Місяця тільки одна шоста тяжіння на земній поверхні, то людина повинна мати додаткову вагу для рівноваги на Місяці, щоб ходити й рухатись без утруднень. Апарати можна зробити із якого завгодно металю, досить лише гнучкого, щоб він дозволяв вільно рухатись. На судні зберігатиметься штучне повітря з достатньою кількістю кисня і газова машкара, що наповнюватиметься ним щодня. Якщо на Місяці і немає чистого кисню або води, то солі та мінерали скель, хемічно оброблені, можуть дати і кисень, і воду.

Є ще серйозні перепони для життя на Місяці: постійні крайні коливання температури. Протягом місячного дня, що триває 14 земних днів, людина буде терпіти велику жароту сонця, а впродовж місячної ночі, що теж триває 14 земних діб, вона страждатиме від дуже низької температури. Але коли „місячні костюми“ зробити з подвійними стінками з порожнявою між ними, температура тіла до певного ступня збережеться. Ракета також повинна мати подвійні стіни і мати ogrivальну систему для довгої ночі. Від соняшної жароти можна буде сховатися в глибокі місячні кратери або ж люди переходитимуть до тієї частини місячної поверхні, де сонце стоятиме якраз над горизонтом. Тут порівнююче рівна температура і, рухаючись разом з Місяцем, що обертається проти сонця дуже повільно, судно може постійно триматися поблизу лінії, що відділяє день від ночі.

Для повороту на Землю допоміжні ракети приставлять потрібний запас пороху, пального і потрібне постачання. Пороху треба буде далеко менше, бо ракеті доведеться перебороти силу тяжіння в шість разів меншу, ніж на Землі, а коли вона пролетить 24000 миль, то сама Земля почне допомагати їй, притягаючи її до себе.

Всі ці відповіді тільки натяки на остаточне розв'язання проблеми міжпланетного літання. Досить того, що основні наукові принципи літання ракети цілком правильні. У всякім разі, коли пощастить перебороти труднощі і примусити служити людині велитенську силу ракети, то це відкриє нову еру в наших перемогах над природою.

221

Нарешті, ми не можемо відмовити собі навести уривок, присвячений цій же темі з книги німецького автора Антона Любке „Техніка й людина 2000 року“.

... Перший, — пише Любке, — хто з природно-наукового погляду висунув питання, бодай теоретично, про можливість поїхати на інші планети, був Ісаак Ньютон, який в своїх лекціях доводив, що за допомогою ракетоподібних машин можна зробити подорож у міжпланетні простори. Знаменитий астроном Кеплер також цікавився цією проблемою.

13 листопада у Відні під керівництвом астронома Гельфта на наукових засадах засновано товариство для вивчення міжпланетних просторів, яке думає за вихідний пункт для своїх праць узяти дослідження Годдарда й Оберта. У цьому товаристві передбачається збирати всі теоретичні докази про можливість відрядити з атмосфери Землі судно до міжпланетних просторів за допомогою відповідної кількості енергії. Саме товариство проктує відправити кисневі ракети, наповнені значною кількістю магнію. Гельфт, ґрунтуючись на своїх підрахунках, гадає, що ракета при безперервному збільшенні її швидкості через 49 годин долетить до темного диску Місяця і при своєму падінні за допомогою вибуху магнію дасть сильний світляний ефект. Це

Гельфт гадає, що машина для відправки такої ракети коштуватиме всього кілька тисяч марок. Сама ракета передбачається вагою в 5 тонн. Прихильник цієї ідеї в своєму захопленні доходить до запевнення про можливість заставити ракету облетіти навколо Місяця, маючи на собі автоматичний кіноапарат, що зніме все, що попадатиме в поле його зору. Ракета нібито зможе потім повернутися на землю і відкрити людському окові, за допомогою знятих під час перелету фільмів, такі речі, що їх він, безперечно, до цього часу не бачив. Вчені ж доходять до висновку, що потрібні будуть багаторічні дослідження перед тим, як буде здійснена ідея корабля для літання в міжпланетних просторах.

У своїй праці „Ракета в міжпланетних просторах“ Оберт вказує початкову вагу проєктованої ним місячної ракети в 300.000 кг. Через те, що ракета щосекунди збільшує свою швидкість на 30 км, вже через 6 хвилин після початку польоту із цих 300.000 кг лишилося б усього тільки 9000 кг, але тим самим ракета уже б вийшла із сфери земного тяжіння. Оберт вважає за можливе досягти ще більшої швидкості, аж до 40 км на секунду. Розуміється, що при такій величезній швидкості буде витрачатись колосальна кількість пального, що сягатиме до 3000 кг на секунду.

Як ми бачимо, не так то легко здійснити цей експеримент за допомогою відомих нам тепер вибухових речовин. Наші сучасні вибухові речовини, як порох та динаміт, не дають можливості досягти потрібної швидкості. Єдиним матеріалом, що дає найвищий вибуховий ефект при сучасному стані техніки, було б рідке повітря та водень, що здатні розвинути надзвичайну вибухову силу.

Цю справу могла б радикально розв'язати середатомна енергія. Справді, в той момент, коли фізикові й технікові пощастить розв'язати питання розкладу атому й скувати ті сили, що при цьому звільняються, не було б уже ніяких труднощів за допомогою цих сил послати у міжпланетні простори судно не тільки з самописними приладами, а й з пасажирами. Якби в нас був радій у достатній кількості, то проблема місячної ракети так само була б уже розв'язана, бо наука, напевне, давно б уже скористалась для міжпланетних сполучень еманациєю цих речовин. Крім енергетичного процесу, що відбувається в радії у вигляді розсіюваних ним частинок, що розвивають неймовірну швидкість, у сучасній фізиці існує ще один процес розпаду, що звільняє величезну енергію. Коли через просторинь, наповнену розрідженим повітрям, пропускати електричний струм високого напруження, то лишки газу (гелію), що є в порожняві (у вакуумі), розпадатимуться. У наслідок цього процесу виникають маленькі атоми, що мають швидкість альфа-частинок радію. Через те, що наші технічні можливості не дозволяють тепер видобувати радію в великій кількості, то останній із вказаних засобів має шанси на застосування для відрядження ракети в міжпланетні простори. Якби пощастило ці, сдержувані за допомогою електричного струму, частинки, видобувати в достатній кількості і використати

їх як вибухову силу, то вже не важко було б здійснити ідею міжпланетного літання.

Однак, усе це утопія, передбачення. більш або менш теоретичного характеру, в здійсненні яких покищо не досягнуто ніяких реальних результатів. Чи можливо буде 2000 року чи в віддаленіші часи переселятись на іншу планету, коли людині надокучить, нарешті, ця „юдоль печалі й сліз“ — хто знає? (Ми, звичайно, не поділяємо песимізму автора про Землю й її майбутнє. — П. Л.). Безсумнівне лише одне, що можливість колинебудь виїхати на комфортабельному судні в міжпланетні простори, до далеких зір, і, може бути, знайти там, серед других істот, для себе нову батьківщину — не більше як мрія.

Отже, на поставлене запитання про можливість міжпланетного літання сучасна наука відповідає позитивно. Здійснити такий переліт можна тільки на кораблі-ракеті. Все тепер впирається тільки в те, що немає таких сильних реактивів, які б, буди достатньо енергомісткі, одночасно не займали б багато місця. Можливо, що цю справу розв'яже ультраструктурна хемія, яка, опанувавши середатомну енергію, дасть нам „атомні ракети“. Тоді, справді, люди зможуть пересуватись по Всесвіті в усіх напрямках.

У всякім разі, для наших письменників тут відкривається широке поле для фантазії, а для наших техніків та вчених не-
осяжне поле технічної творчості та винаходів.

229

Post scriptum
Пост-скріптум

від аеропляна — до ракетопляна

Ми закінчили нашу повість побажанням того, що проблема ракетного літання та проблема міжпланетного сполучення мусить стати в центрі уваги радянських конструкторів, при чому висловили певність, що ініціатива в цьому повинна перейти до Радянського союзу, де найсприятливіші умови для успішного розв'язання даної проблеми.

Минув тільки місяць після того, як ми написали ці слова, і от в газеті „Техника“ від 18 січня 1932 року з'являється замітка під вищенаведеною назвою такого змісту:

„З часів Райта ми успішно перемагаємо й підкоряємо собі повітряні стихії. Тепер ми — щасливі свідки грандіозного передодня завоювання людиною заатмосферних просторів.

Перший етап практичного здійснення ракетного літання вже щасливо пройдений колективами винахідників ПАСШ, Німеччини та Італії, що працювали незалежно один від одного. Наслідки цих праць дають сміливість запевняти, що людство в ділянці сучасної авіаційно-повітроплавальної техніки вступило в нову добу — добу ракети.

Ось через що проблема застосування реактивних рушіїв і ракетної методи літання з кінцевим етапом свого розвитку — великою ідеєю полету у міжпланетні простори — набуває все грандіознішого значення й повинна зацікавити найширші шари трудящих Радянського союзу. Ось чому фантастичні погляди й утопійні міркування про міжпланетне літання мають знайти чіткі реальні форми науково-дослідницької праці.

Виключна властивість ракети — надавати колосальну швидкість руху зв'язаному з нею предметові — заснована на принципі віддачі при вихлипі газів. Цей принцип відомий уже давно, але тільки сучасна техніка зупинилає на цих властивостях реактивного рушія, сподіваючись на величезні можливості його застосування.

Які ж практичні успіхи техніки цього застосування віддачі?

230

У Німеччині з 1929 року в „Союз аоряного плавання“. В Америці утворено „Американське міжпланетне товариство“. І нарешті, у нас в СРСР 1931 року організувалась „Група для вивчення реактивних рушіїв та ракетної методи літання — ГИРД“ при центральній раді Тсовіахему СРСР в Москві з філіялом у Ленінграді.

Американський професор Роберт Годдард, що працював коло ракетної справи більше як десять років, ще влітку 1928 року пустив велику ракету коло 3 метрів заввишки й $\frac{3}{4}$ метра завширшки з так званим „рідким“ зарядом, з автоматичною подачею до камери горіння пального. Ракета успішно парашутувала і повернулася на землю, приставивши конструкторові розташоване в ній вимірне приладдя ціле і непошкоджене.

Годдард згодом проєктував гігантську ракету для підіймання на 350 кілометрів. Однак всі його праці тепер покриті таємницею. Преса про них мовчить — не тільки звітів, а й коротких повідомлень про ці праці немає. Пояснюється це тим, що Годдард перейшов на працю до воєнного відомства і з професора обернувся на полковника американської служби.

Керівник праць коло ракетного літання в Німеччині, професор Герман Оберт, тепер передав усі „цивільні“ справи своєму помічникові інженерові Небелю, а сам, подібно до свого заантлянтячного колеги, обернувся із професора на майора угорської служби для праці виключно в замкненому колі воєнних цілей. Інженер Небель закінчив праці свого вчителя й спорудив ракету з „електрону“, дуже легкого, але міцного матеріалу. Тепер випробовують цю ракету на рідкому пальному різного гатунку. Цими дослідженнями вже досягнена швидкість витікання газів (водню) понад 3000 м на секунду.

Цей же інженер Небель опрацьовує тепер проєкт організації ракетної пошти. Ракетний поштовий зв'язок, за розрахунками автора проєкту, обійдеться дешевше телеграфного. Швидкість же його така, що пошта з Берліну до Москви доставлятиметься за 11 хвилин, до Лондону — за 6 хвилин, до Америки через океан — за 35 хвилин.

Із других німецьких робітників з даної ділянки треба відзначити інженера Вінклера, що успішно працює з німецькою фірмою Юнкерс коло проблеми дослідження високих шарів атмосфери — стратосфери. У березні 1931 року він неодноразово робив пуск невеликої моделі ракети на рідкому кисні. Тепер Вінклер проєктує побудування ракети для дослідження стратосфери на висині 30 км.

В Італії американець Дарвін Лайон ракетною своєю конструкції недавно побив світовий рекорд піднімання до 10 км. Подальші досліди з ракетною потужнішою конструкції принесли конструкторові невдачу, а трьом присутнім при пуску ракети смерть від її вибуху.

У нас в СРСР група ракетного літання („ГИРД“) успішно працює над об'єднанням робітників і всіх, хто цікавиться цією проблемою в Союзі, широко популяризує ідеї ракетного літання та міжпланетного плавання.

Група тепер посилено працює над конструкцією першого в СРСР реактивного літака-ракетоплана. Ракети, поставлені на літак, працюватимуть на рідкому пальному. Працю передбачається закінчити на весні цього 1932 року. В подальшому „ГИРД“ гадає сконструювати реактивні рушії для аеросаней, глісерів тощо. Дослідження високих шарів атмосфери також посідає значне місце в праці. Уже, починаючи з 1932 року, ленінградська філія конструюватиме й будуватиме першу велику радянську реєстраційну ракету з висиною піднімання до 50 км.

Корпус ракети гадають виготовити із легкого ступу нитованим або зварним із тонкої аркушевої сталі високої якості. Корпус матиме цигарувату форму з стабілізаторами в кормовій частині. Пущена вертикально вгору, ракета мусить плавно спуститись на землю за допомогою парашута, вміщеного в корпусі ракети і який розкривається після того, як, досягнувши крайньої висини, ракета почне падати.

Вивчення ракетного літання мусить набути великого розмаху, бо воно відкриває шлях до завоювання стратосфери, а далі й до полетів у міжпланетні простори — зореплавання.

Потрібен ентузіазм, потрібне об'єднання науково-дослідницької думки з технічними кадрами. Злам від слів до діла безперечно вже стався. Варто тепер же подумати про організацію спеціального інституту для вивчення ракетного літання, бо кустарщини й аматорщини в розв'язанні цієї величезної проблеми не повинно бути. Ми мусимо взятися за справу з владиною нам більшовицькою енергією, завзятістю і настирливістю“.

Відповідальний секретар ГИРД І. Фортіков

У своїй роботі над цією повістю я намагався широко використати нашу періодичну пресу. Я також навмисно так багато місця присвятив проблемі кооперизації та індустріалізації Півночі, бо, на мою думку, туди скоріше пересунуться центри нашого індустріального, господарського й духовного життя. У всякім разі, зацікавити нашого українського читача цими проблемами, що їм таку увагу приділяє тепер радянська влада й партія, я вважав не за зайве.

Дещо мені довелося просто вмонтовувати в текст, не вказуючи джерел. Я вважав так за краще, відкладаючи пояснення на кінець книги, щоб не перевантажувати тексту посиланнями. Так, те місце з промови Богданова, де він говорить про коріння й характер шкідництва, я взяв із статті тов. Крижановського „Шкідництво, як воно є“ („Правда“ з 12-13 лютого 1930 р.). Цим самим я хотів нагадати читачеві про те, що термивіцію не зняли з порядку дня капіталістичні держави, які шкідництво використовували для послаблення міці диктатури пролетаріату.

232

Сцену в підземеллі я заозичив із досить тедез рідкої книги відомого чорносотенного публіциста Шульгина „Нечто фантастическое“ (1922 р.). Уважний читач може побачити, що накреслена тут від Шульгина фашистська програма в тих чи інших варіаціях фігурувала в усіх контрреволюційних організаціях, починаючи від СВУ і кінчаючи меншовиками-інтервентами. Вміщенням цієї програми я мав на меті показати читачеві, що несуть трудящим масам і пролетаріатові, що обіцяють недобити старого ладу. З цих мотивів я вмонтував у текст і статтю Рябушинського, одного із вождів „Торгпрому“, де він одверто закликає до походу проти Радянського союзу.

Капіталізм, що тепер розкладається, гине й переживає величезну кризу, з великою ненавистю дивиться на країну будованого соціалізму. Він шукає приводу для того, щоб напасти на нас. Ті події, що розгортаються в Манджурії, є одне із кілець такого оточення нашої республіки.

Проте Республіка рад росте й міцніє, зростає й міцніє сила та загартованість міжнароднього пролетаріату.

Історія вже зробила свій вирок. Пролетаріат уже взяв лопату і рие яму, куди він вштовхне капіталізм. Сили революції діють і ми певні того, що коли Червона Зоря сяятиме не над одною шостою частиною окопону, а над цілим світом, вже не далеко.